

B/1457

BÉKÉSVÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

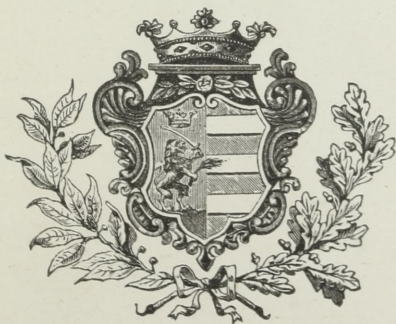

MAGYARORSZÁG EZREDÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPÉRE
BÉKÉSVÁRMEGYE TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

Dr. KARÁCSONYI JÁNOS.

II. KÖTET.

KIADJA BÉKÉSVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

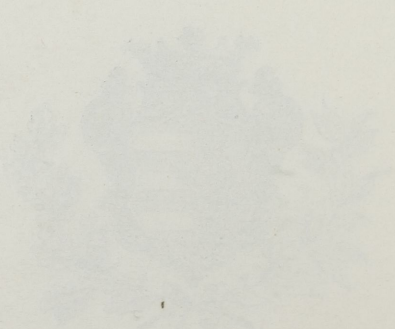
1896.

BEKESVÁRMEGYE
TÖRTÉNETE.

MECHNYASZKI
MECHNYASZKI TÖRTÉNETI ÉS LEÍRÁSI TUDOMÁNYI
MECHNYASZKI TÖRTÉNETI ÉS LEÍRÁSI TUDOMÁNYI

DR. KARÁCSONYI JÁNOS

II. KÖTET

BÉKÉSVÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

II. KÖTET.

1271

BEKESVÁRMEGYE FÖRTSNETE

II. KÖTET

II. KÖNYV.

KÜLÖNÖS RÉSZ. AZ EGYES VÁROSOK KÖZSÉGEK,

TOVÁBBÁ

A BIRTOKOS ÉS NEMES CSALÁDOK TÖRTÉNETE,

I. SZAKASZ.

AZ EGYES VÁROSOK ÉS KÖZSÉGEK TÖRTÉNETE.

Bevezetés.

ESZAKASZBAN a Békésvármegye területén egykor létezett és részben ma is létező városok és községek történetét tárgyaljuk betűrendben. Nem tartottuk célszerűnek az egykoron ugyan megyénkhez tartozó, de attól rég elszakadt városok vagy községek (pl. Ványa, Csökmő vagy Fábián-Sebestény) történetét a többi közé fölvenni, mert hisz az megyénk közönségét nem érdekli s különben is azon megyék történetében, melyhez most tartoznak, okvetetlenül tárgyalandó. — Viszont igazságtalanságnak véltük az egykoron ugyan más megyében levő, de jó ideje, esetleg századok óta megyénk alkatrészeit tevő városok és községek (pl. Csejt, Orosháza, Kígyós, Vári, Gyula, Tót-Komlós) multját földérintetlenül hagyni, holott ama városok, községek lakosai e mű létesítéséhez szintén hozzájárultak s megyénk történetére nagy befolyást gyakoroltak.

Hogy az egyes helyek jogviszonyait is feltüntessük, előre becsátjuk e táblázatot:

Az első időszakban (865—1566.) várak voltak:

Békésen 1300-ig.

Gyulán 1435-től kezdve.

Kastélyok voltak:

Békésen, Csabán, Mező-Megyeren, Körözs-Ladányban.

Városok voltak:

Békés, Gyula, Szeghalom, Szentandrás és Fehéregyháza.

A többi mind község vagy pusztá.

A második időszakban (1566—95.) várak voltak:

Gyulán, Békésen és Szarvason.

Városok voltak: Békés és Gyula.

A többi mind község vagy nagyobbbrészt pusztá.

A harmadik időszakban (1695—1867.)

Vár volt Gyulán 1720-ig.

Városok voltak (időrendben felsorolva) Gyula, Békés, Szarvas, Füzes-Gyarmat és Gyoma.

A többi mind község vagy pusztá.

1550-ben megyénkhez tartozott 3 város (Szeghalom akkor Biharmegyéhez, Fehéregyház Külső-Szolnokhoz volt csatolva) és 68 község összesen 71; 1715-ben 2 város és 7 község = 9; 1750-ben 3 város és 15 község = 18. Jelenleg van 1 rendezett tanácsú város és 27 nagyközség = 28.

Kivált egyes községek történetében éles ellenmondások merülnek föl e mű adatai és a Haan L. »Békésvármegye hajdana« cz. könyvében foglaltak közt. Egyszer mindenkorra megjegyezzük, hogy ez ellenmondások onnan erednek, mert Haan roppant hibás másolatokból dolgozott. Ennélfogva az ő olyatén állításai, melyek az itt előadandó, eredeti oklevelek alapján kidolgozott, rövid községi történetekkel ellenkeznek, mint kézzelfogható tévedések elvetendők.

Ajtós.

(Aythos 1404, Eytas 1520.)

GYULÁTÓL északnyugatra, a gyula-gerlai úttól balra az úgynevezett vereskereszti szőlők helyén állott, úgy, hogy Gyula városának mai németvárosi részétől csak a Körözs egyik ága választotta el s a mostani német templomtól nem volt messzebb $\frac{1}{3}$ kilométernél. Világosan mondja ugyanis Békésvármegye adórovója 1556-ban lakosairól, hogy Gyula város végén laknak (*habitant in fine oppidi Gyula*).¹⁾ Elhibázott dolog tehát e község helyét 3 kilométerrel odébb, az ajtósfoki szőlők végén keresni, hol különben sincs épületeknek semmi nyoma.

Ellenben a kijelölt helyen (a vereskereszti szőlőkben) még ma is világosan láthatók a téglaházak nyomai, a tégl- és vakolat töredékek s az alapfalakat csak 1872-ben hányta szét a kincskereső szőlőtulajdonos. Még nagyobb hiba ez épület nyomokat az állítólagos Bartaháza és az ott létező ferenczrendű kolostor vagy apáca-kolostor maradványának hirdetni. Hisz Gyulának Bartaháza nevű része sohasem volt. Az 1561. (helyesebben 1562-iki) összeírás eredetijében világosan Barátutcza olvasható²⁾ s így a Bartaháza név csak egyik másoló tudatlanságából vagy ügyetlenségéből származott. A gyulai ferenczrendű kolostor és apáczaház pedig, mint Zündt Mátyás rajzából kitűnik, a kath. nagytemplom és a vár között, tehát egész ellenkező irányban esett.

Nevét Ajtós onnan vette, hogy első lakosai a királynak vagy a békési várnak ajtónálló (ajtósai) voltak.³⁾

¹⁾ Dical. conscript. — ²⁾ U. o. — ³⁾ Magyar Nyelvtörténeti Szótár I. 35.

1404-ben fordul elő először az Ajtós család nevében.¹⁾ 1418-ban már Kígyóssal együtt egy család birtoka volt.²⁾ Egy része 1468-ban Szakolyi László békési várnagyé vala s ez itt Tar István és Csapó Albert nevű gazdatiszteket tartott.³⁾ 1476. előtt e részt Szakolyi László özvegye Maróthy Mátyusnak adta el s így egy időre a gyulai uradalomhoz került. Corvin János azonban 1490-iki szorongatásai között Ajtós Tamásnak, özvegy Szakolyiné rokonának, hűségét megakarván jutalmazni, neki adá.⁴⁾

1510-ben a falu öt birtokos közt oszlott meg. Egyik rész női ágon özvegy Egey Andrásnéra szül. Ajtósy Mártára jutott. Ez pedig ez évben részét leányának Simay Gergelynének szül. Egey Zsófiának adja.⁵⁾ Ez ötöd még 1556-ban is a Simay rokonság kezén van, mert Mező Mihály birja.⁶⁾

A másik ötöd birtokosa volt Ajtósi Imre. Ennek két fia: Miklós és Ferencz 1517-ben itt egy telket, melyen azelőtt néhai Sztítás Péter jobbágy lakott, Oláh Jánosnak ajándékozott »az ő sokféle segítségéért és szíveségeiért«⁷⁾

A harmadik ötödöt a XVI. század elején Ajtósi Péter (István fia?) birta, de halála után leánya, Katalin, a rá eső részt 200 forintért elzálogosítá.⁸⁾

A negyedik ötöd Ajtósi Mihály fiáé Andráse volt már 1510-ben. Ennek udvarházát (kuriáját) ismertettük fentebb.⁹⁾

Az ötödik rész csak az Ajtósi Török családe lehetett, mert különben nincs értelme, miért vette volna éppen innen elő nevét?¹⁰⁾ E családról nevezték el az egykori ajtósi határ egy részét Törökzugnak s így birtoklásának emléke a törökök szőlőkben napjainkig fenmaradt.

Az így eldarabolt falu birtokosai azután gyorsan váltakoztak. 1532-ben Ajtósi Bradács Miklós (a fent említett a második ötöd birtokosa?) rendelkezik itt levő udvarházáról és minden birtokáról. Végrendeletileg nejére hagyja azt, de rokonai tőle 100 frtért megválthatják.¹¹⁾ 1556-ban a Simay rokonsághoz tartozó Mező-Mihályon kívül Szentmiklósy Balázs, Susalics (Horvát) István és Pejkes Péter birtokosok itt, de, mint az 1553-iki összeírásból kitűnik, voltak még egytelkes nemesek udvarháza is a faluban.

1) Münch. Más. — 2) DL. 10711. — 3) U. o. 16811. — 4) Gr. Teleky cs. oklevéltára II. 172. — 5) B. O. II. 121. — 6) Dic. conscript. — 7) B. O. I. 129. — 8) U. o. 134. — 9) I. k. IX. fejezet. — 10) Münch. Más 1508. — 11) B. O. II. 135.

1552-ben Temesvár s Lippa elfoglalása hírére lakosai szétfutottak. A következő évben visszajöttek ugyan, de jobbrészt csak az egytelkes nemesek; a jobbágyok annyira szegények voltak, hogy sem ekkor, sem 1556-ban nem vehettek rajtok adót. 1556. augusztus elején, midőn a törökök Gyula városát ostrom alá vették, megint szétfutottak lakosai s nem is ülték meg többé. 1560-ban az összeírásba még mint lakatlan falu beiktatják Ajtóst, azontúl még úgy se.¹⁾

Ennyit beszélnek hazai emlékeink azon kis községről, melynek legnagyobb nevezetessége abban áll, hogy egy világhírű művésznek, Dürer Albertnek, atyja itt született. Ezt már nem hazai emlék, hanem a világhírű művésznek külföldön, atyja elbeszélése vagy följegyzése nyomán irt életrajza mondja eme szavakkal: »Idősb Dürer Albert Magyarországbán született nem messze Jula nevű városkától, Nagy-Váradon alól nyolcz mérföldnyire,²⁾ egy faluban, mely közvetlenül ama kis város mellett esett s Eytas nevet viselt.«³⁾ Ebben »Eytas« falu helyének meghatározása annyira egybe vág a békésmegyei adórovó Ajtósra vonatkozó, idézett, 1556-iki szavaival, s az Ajtas (mert hiszen Eytas így ejtendő ki) és Ajtós szavak egyvolta annyira szembeötlő, hogy Dürer Albert atyja születés-helyét másfelé keresni egyszerűen nevetséges.

De még más módon is összefügg a kis Ajtós község a nagy művészszel. Ez adott neki családi nevet, s gondolatot családi címerének megalkotásához.

Kétségtelen ugyanis, hogy Dürer Albert atyja születés-helyéről magát Ajtósinak nevezte s ezt fordította le németül Thürer-re. Ebből lett azután a th és d hangoknak a németben oly gyakori fölcserélésével Dürer. A fiú ezt megértvén, címerül az akkori szokások szerint egy kettős szárnyú ajtót vett föl, s monogrammján kívül festményein, metszetein több helytt ezt is használta.⁴⁾

Alabián.

(Alabián 1412, Alabián 1525.)

Neve megfejtethetlen. Talán kún vagy bessenyő személy névből származik.

1) Dical. conscript. 1552—64. — 2) Gyula N.-Váradtól valóban nyolcz magyar mért-földre esik. — 3) Századok 1871. 646—8. — 4) V. ö. Századok 1872. 646—7. 1873. 70—2. Haan L. »Dürer Albert családi névének és családjának származási helyéről.«

A Fehér-Körözs régi medrének balpartján Gyulától nyugat-északra, 4 kilométernyire állott. Veszéhez és Püskihez oly közel esett, hogy 1554-ben a 3 falu termését együtt számítja össze a kilenczed-szedő ¹⁾ s 1559-ben az alabiáni molnár Veszén lakott.²⁾

Az 1348—1420. években az Erdőhegyi családé volt.³⁾ 1412-ben egy részét e család Siket Elek nevű tagja új adományként kapja.⁴⁾

1510-ben már a gyulai uradalomhoz tartozéka s az marad végig.⁵⁾ Mint ilyen 1526-ban 3 frt hadi adót fizetett. Értékesé tette kétkövv malma, mely 1525-ben 297 frt 41 dénárt jövedelmezett, s még azonkívül a kölyű (kalló) 15 frt 50 dénárt.⁶⁾ 1559-ben a jövedelem lepadt 52 frtra és 9 gyulai köből lisztre.⁷⁾ 1528-ban a gerlai malomgát emelés első sorban e malmot rontotta meg.⁸⁾

1552-ben lakosai elfutottak s csak két év múlva tértek vissza. A temesvári defterdár az 1554-iki fölvétel alapján még 1557-ben is új falunak írja, de egyszersmind oly kicsinek, hogy csak 4 ház volt benne.⁹⁾ 1555-ben lakosai csak két kapunyi adót tudtak fizetni.¹⁰⁾ A következő év nyarán megint elfutottak, mert a Gyulát ostromló török elrabolta volna őket. Ekkor 3 évig újra üresen állott a falu. Innen van, hogy a 1559. márcziusi összeírás az alabiáni malmot Veszéhez számítja.¹¹⁾

1559 nyarán Drága Balázs bíró vezetése alatt újra megülték a falut. Az akkori várkormányzó egyelőre 3 frt füstpénzt vetett rájuk s ispánjukul unokaöccsét ifj. Bornemissza Benedek várnagyot rendelte.¹²⁾

1560-ban 8, 1562-ben 5, 1564-ben 7 kapu fizet benne adót. 1563-ban Drága, Paizsos, Vad, Vég, Veres, Hegedűs, Fekete és Farkas nevű családok lakják; az utolsóból kettő is, úgy hogy összesen 9 család lakott itt.¹³⁾

Kezdetől fogva egész 1566-ig Zarándvármegyéhez és az egri püspökséghez tartozott. 1554-ben lakosai tized fejében 1 köből árpát és 25 dénár keresztény pénzt fizettek az egri püspökségnek. ¹⁴⁾

A török uralom alatt elpusztult. 1659-ben mint pusztát aján-dekozta a nádor Farkasföldi Farkas Ferencznek és Fábiánnak,

¹⁾ Nádasdy lev. — ²⁾ N. R. A. 1763./43. — ³⁾ Évk. XVI. 74. B. O. II. 53. — ⁴⁾ Dl. 9941. — ⁵⁾ Münch. Más. 1510. 1528. és Münch Reichsarchiv. Brand CCIV. f. 1. — ⁶⁾ Münch. Reichsarchiv. Brand, CCIV. f. 2. nr. 170. — ⁷⁾ N. R. A. 1763/43. — ⁸⁾ B. O. I. 150. — ⁹⁾ Kincstári defterek II. 240. Altiánnak írva, kétséggel hibásan Alabián helyett. — ¹⁰⁾ Dic. conscript. cottus Zaránd. — ¹¹⁾ Regest. decim. divers. cottum. Urb. et. conscript. — ¹²⁾ N. R. A. 1763/43. — ¹³⁾ Haan. Más. — ¹⁴⁾ Várak és városok számadásai a Muz. lt.-ban. —

továbbá Nagy Balázsnak.¹⁾ 1731-ben már annyira homályos volt emléke, hogy egész Békésvármegyében csak egy ember akadt, a ki meg tudta mutatni helyét s ez volt Csete András, a török világban veszei lakos. Ő mondta meg, hogy Alabián a Körözs egyik kanyarulata és a györkehelyi domb közt volt s még azt is tudta, hogy valaha innen hajtotta Szél Mihály nevű katona a veszeiek marháit, úgy hogy 106 talléron kellett visszaváltaniok.²⁾

A XVIII. század elején Gyulán lakó ráczok előbbi lakóhelyüknek: Biczérének nevét ruházták a régi Alabián határára s ezzel teljesen eltemették Alabián emlékét.³⁾ A XVIII. század végén már hiába kereste Békésvármegye földmérője hollétét. De benne lévén Alabián neve a Harruckern-féle adománylevélben valahová csak el kellett helyeznie. Fogta tehát magát s oda helyezte át a régi Fehér-Körözs meder jobb partjára, Gyulától egész északra Szeregháza és Remeteháza közé. Az ő térképéről aztán át ment a tévedés Lipszkyére és a többiekre, mert hát a baj s a tévedés soha sem jár egyedül.

Al-Gerla 1. Gerla. — Alsó-Doboz 1. Doboz. — Ant-Keszi 1. Keszi.

Apácza.

(Apachya 1488, Apaczya 1493, Apacha 1556, Apacza 1558.)

Azért kell róla szólnunk, mert — bár ma Csanádvármegye területén esik egy ilyenű falu, — mégis a régi Apácza község nemcsak, hogy Békésvármegyehez tartozott, hanem kétségtelenül megyénk mai területén állott is.

Előre bocsátjuk, hogy a mai Orosháza, Csorvás és Apácza környékén a százados lakatlanság miatt mind a régi helységek határrészei, mind azok határjelei nagyon elmosódtak s a mai állapotok a török uralom előtt levőkkel korántsem egyazonosak. Ma pl. Orosháza a régítől valamivel odébb északnyugatra esik, továbbá a ma közönségesen a szőlősi pusztának nevezett terület Orosházától délkeletre esik, holott még 1745-ben is tudták idős pásztoremberek, hogy a régi Mező-Szőlős Orosházától egyenesen délre

1) Harr. B. 5. — 2) Harr. B. 12. — 3) V. ö. Évk. X. 25—32.

esik, Mező-Szöllőstől pedig keletre (s nem mint most északra) tehát valósággal az úgynevezett avarsánczok mellett volt Földvár.¹⁾ Így aztán Kasza-Pereg határa felnyulhatott, a mint fel is nyult, Oros-háza határáig. Ezután következtek Tompa és Veresegyháza puszták, melyek részben Kasza-Pereghez részben Apáczához tartoztak.²⁾ Így tehát a mai Apácza falu határa régentén Kasza-Pereghez tartozott s a régi Apácza falu nem itt, hanem tőle északra az éppen a határon eső templomhalom körül vagy talán még valamivel odább északnyugatra állott, úgy hogy a régi Apácza Szent-Tornya, Csorvás, Gerendás falvakkal és Kasza-Pereggel volt határos. Ennél fogva a mai gerendási puszta nyugati része valaha kétségtávol a régi Apácza helység határához tartozott.

Nevét Apácza onnan vette, mert eredetileg valamelyik apácza-monostor birtoka volt.

A XV. század elején az Ábránfy család egyik ága szerezte meg. 1458-ban új adományt kap reá Ábránfy Tamás³⁾ s ettől kezdve földesurai ugyanazok, kik a gerlai uradaloméi.

Lakosai közül Reszelő Péter, Reszelő Dénes és Szabó János, Ábránfy Sebestény jobbágysai, 1488-ban részt vettek a földvári támadásban. 1493-ban pedig Seres Antal, Ábránfy Péter jobbágysai, a vizesi határperben tanuskodik.⁴⁾

A falu népességére fényt vetnek a következő adatok: 1552-ben 4, 1553-ban 6, 1556-ban pedig 12 kapu fizet benne, noha ekkor az egyik földesúrnak, Ábránfy Boldizsárnak, jobbágysai szegénységük miatt föl voltak mentve az adó alól. 1560-ban leszállott a kapuszámba 5-re, mert egyik ház leégett, 4 földesúr jobbágysai pedig nem fizettek. De bezzeg felszállott 1562-ben egyszerre 24-re s két év múlva is 22 kapu fizetett, tehát csak kettővel kevesebb. Ez onnan származott, mert most meg Nagy Balázs jobbágysait mentették föl szegénységük miatt.⁵⁾

Az 1557-iki török defter 20 (16 régi, 4 új) házat számít benne és szerbesen »Obadicza«-nak írja.⁶⁾

Az 1563-iki jobbágysai összeírás szerint 42 család, tehát körülbelül 200 lélek lakta. Köztük megint előkerül a Reszelő család név, s azonkívül Peszey, Szűcs, Kis, Bakos, Molnár nevűek fordulnak elő.⁷⁾

1) Harr. E. 4. — 2) V. ö. Csánky i. m. I. 692. és B. O. I. 78. — 3) B. O. I. 78. —

4) Évk. XII. 96. — 5) Dical. conscript. — 6) Török kincstári defterek II. 203. — 7) Haan Más. —

Nem mind foglalkoztak földműveléssel, mert 1562-ben csak 15-nek volt vetése s ezek 43 köből búzát és 2 köből árpát fizettek féltized fejében.¹⁾

1580-ban még állott a falu s több mint 16 jobbágy lakott benne. Közülök 8 jutott Ábránfy Jánosnak, 8 Ábránfy Farkasnak. Ekkor is Peszey, Szűcs, Kis, Molnár Bakos nevűek lakják, tehát a régi, törzsökös lakosok nem változtak.²⁾ Egyházi ügyeiről annyit tudunk, hogy 1552-ben papjának 2 frtot kellett volna fizetnie a trienti zsinatra küldendő követek utiköltségeire, de bizony hátralékban volt.³⁾

Ezentúl semmi nyoma. A régi Apáczától délre, e században keletkező Apácza falu múltja pedig nem tartozik megénk történetéhez.

A p á c z a e g y h á z a.

(Apachyaeghaz 1456.)

Ezernégyszázötvenhatban, mint Szentetornyához tartozó pusztá fordúl elő⁴⁾ s többé semmi hír róla. Lehet, hogy egy az előbbivel s ez esetben Orosházától keletészakra olyanformán esett, hogy elpusztulása után határát részben Szentetornyához, részben Csorváshoz foglalták s a Csorváshoz foglalt részen az Ábránfalvak új falut, a fentebbi Apáczát telepítettek. — Eredetileg valamely apácza-monostortól épített egyházáról vette nevét.

Apáczakuta.

(Apacziakutha 1466, Apaczateleke 1525.)

Orosházától délnyugatra, közte és Mogyorós-Fecskés közt eső pusztá volt, mert 1466-ban, midőn Mogyorós-Fecskés új földesurai az egészet leakarják foglalni, Orosháza birtokosai, a Komlósyak, ez ellen tiltakoznak.⁵⁾ S valóban Komlósy Ferencz Orosházához tartozó részét Apáczateleke néven 1525-ben is bírja.⁶⁾ Vajjon azon Abzakuta nevű pusztá, melyet Maróthy János bán 1418-ban mint

¹⁾ Decim. conscript. — ²⁾ Leleszi lt. Prot. 76. 151—7. — ³⁾ Venczell A. i. gyűjteménye. — ⁴⁾ Münch. Más. — ⁵⁾ Dl. 16,298. — ⁶⁾ U. o. 30,352.

Kakucshoz, vagy Bodzáshoz tartozó részt magáénak követel,¹⁾ egy-e az itt meghatározott Apáczakutával? bizonytalan. — Valamely apácza-monostor bírta először, s az itt kutat ásatván, ezen, akkoriban becses ritkaságáról hívták ekként.

Apáti.

(Apathy 1406. Apathi 1558.)

Ma Kétegyháza és Kígyós közt levő, az utóbbihoz tartozó pusztá, a XIV—XVI. századokban népes község.

Valamelyik monostor apátja telepített először ide állandó lakosokat, s erről nevezték el.

Eredetileg a Czibak és Sztáry (Esztári) rokoncsaládok bírták, de ezek még 1402. előtt eladták felét egy n.-várad polgár, Buga Péter, atyjának, másik felét pedig Buga Péternél zálogba vetették. Így aztán Buga Péter 1402-ben az egész faluról rendelkezett s halála esetén megvásárolt felét Lászlófia Benedek n.-várad birónak és rokonának, András fia Buga Imre gyulai polgárnak, zálogos felét pedig nejének hagyományozta.²⁾

Buga Imre 1404-ben már tetteleg bírta Apáti egy részét, mert előnevét innen veszi.³⁾ A zálogos félből is megszerezte a felerészt vagyis az egész falu negyedét szintén zálogjogon 50 frtért. Ezt azonban 1415-ben Sztáry Bálint visszaváltja.⁴⁾ — Sőt csakhamar az örökölt, megvásárolt részről is le kellett mondania, mert a Czibak és Sztáry családok egyesülten perrel támadták meg őt s a pert Buga Imrére oly kétes kimenetelű lett volna, hogy jobbnak látta a fölperesekkel egyességre lépni. Visszaadta tehát Apáti megvásárolt felét is, s a fölperesek a falu megnépesítésében szerzett érdemeit azzal hálálták meg, hogy egy sor lakatlan telket a falunak Komlós felől eső részén Csemelvermétől Szent-Miklós kápolnájáig neki ajándékoztak⁵⁾ Ennek persze csak úgy vehette volna hasznát, ha betudta volna népesíteni. Kivolt az is kötve, hogy ha magtalanul hal meg, e rész is a Czibak és Sztáry családokra száll vissza. Bizonyára ez eset következett be, mert nincs nyoma, hogy később itt Bugának vagy örököseinek birtoka lenne. 1415-ben az egész falu egy utczából állott s a zálogból kiváltott negyedrészen

¹⁾ B. O. I. 45. — ²⁾ B. O. II. 50. — ³⁾ Münch, Más. — ⁴⁾ Harr. X. 6. — ⁵⁾ B. O. II. 31.

Kovács (latinosan Fabri) Ferencz, Nagy Benedek, Tamásfia Bertalan és Kún Péter jobbágyok laktak.¹⁾

A Czibakok és Sztáryak különben megint nem maradtak állandó földesurai Apátinak. Már 1418-ban jogot tart hozzá Maróthy János bán bizonyosan zálog-jogon.²⁾ Az biztos, hogy 1420-ban már az egész falut zálogba vette 1500 frtéért s ez év decz. 21-én be is iktatta magát.³⁾ 1451-ben a két Maróthy bán özvegyei (Maróthy Jánosné, Jakcs Orsolya, s Maróthy Lászlóné, Ujlaky Borbála) még 400 frtot ráfizetnek a zálogösszegre s így összesen 1900 frtéért megveszik s nyomban odaajándékozzák a gyulai plébániai egyháznak.⁴⁾

A gyulai plébániát 1511-ben Brandenburgi György is megerősíté e falu birtokában s csak kivételkép pl. 1526-ban vett meg rajta 26 frt hadi adót⁵⁾ s így a plébános azt békével bírta egy egész századon át. 1552-ben azonban elvették tőle s a gyulai váré majd Mágócsyé lón. 1559-ben újra visszakapta a plébános s bírta 1566-ig. Ez években nevezetesen 1552-ben 8, 1553-ban 15, 1555-ben 9, 1558-ban 10, 1560-ban 9 kapu fizet benne s ez utolsó évben 2 lakatlan kaput is említene.⁶⁾ Ekkor azonban még enyhén számították a kapukat, mert az 1557—8-iki török defter szerint 22 (19 régi 3 új) házból állott Apáti,⁷⁾ úgy hogy 2—3 ház tett egy kaput. Bezzeg felszöktette a kapuk számát Földváry István adórovó, a ki 1562-ben 37 kapura vette föl a falut s ennyi után hajtotta be az adót. — Ennek igazságtalanságát a következő adórovó is belátta s ő csak 22 kaput vett föl adókiivetés-alapul.⁸⁾

Gyula elestéig (1566.) mindig Zarándmegyéhez, egyházi tekintetben pedig az egri püspökséghez tartozott. Ezért tizedét még az 1553—9. években is folyton az egri püspök illetőleg az egri vár számára szedik. 1553. tavaszán 149 tized bárányt adott ez év nyarán pedig 2½ köből árpát fizetett tized fejében s azon kívül 17 zsellér fizetett keresztény pénzt, fejenként 3 dénárt. —

A lakosság tehát jóformán jószágtenyésztésből élt. 1554. tavaszán csak 82 tized bárányt kellett adnia vagy megváltania s még ekkor nem hódolt be a falu a töröknek. De a következő nyáron a tized felét már a töröknek szolgáltatja át, a mi biztos jele a behódolásnak. Különben a lakosságnak ekkor csak buzavetése volt s az

1) Harr. X. 10. — 2) B. O. I. 46. — 3) Dl. 10,914. 10,964. és 11,004. — 4) B. O. II. 61. — 5) Münch. Más. és Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 6) Dical. conscript. cottus Zaránd. — 7) Török kincstári defterek II. 203. — 8) Dic. conscript. cottus Zaránd.

összes tized 46 kalangyát tett ki, 15 jobbágy pedig keresztény pénzt fizetett. 1555-ben 13 bárányt, 32 kalangya búzát; $2\frac{1}{2}$ köből és 8 kéve árpát fizetett féltized fejében. Néhányan méhet is tartottak; összesen volt 20 kas méh a faluban. ¹⁾ A következő években a falu fél tizedét bérbe adták évi 6 frtért. ²⁾

A török uralom alatt elpusztult. 1658 előtt néhány évvel megölték ugyan némely — Szalárdy szavaival élve — »igen lator tolvaj, elegy-belegy magyarok, oláhok és ráczok«, de mivel ezek Nagy-Várad környékén sok tolvajságot követtek el, 1658. jun. 8—9 táján a Gyula alól eredménytelenül visszavonuló erdélyi csapatok falujokat tövestől felégették s minden marhájukat elhajtották. Így aztán nem csoda, ha újra megsemmisült. A fölégetéskor a falu török földesura a gyulai alaj-bég vala. ³⁾ Mint Kígyós pusztája került megyénkhez. 1729-ben egy sarkadi ember Érsek-Apátinak nevezi, ⁴⁾ jeléül annak, hogy a köznép közt már akkoriban gyökereket vert ama babona, mintha ez Apátinak templomában egy érseknek tömérdek kincse volna elrejtve. Pedig 1733-ban Békésmegye szolgabírája már nyomát sem találta ez Apáti falu templomának, mert — mint a régi, öreg emberek mondták — a török elhordta annak tégláit Gyulára. ⁵⁾

1720-ban kapta Harruckern s mindjárt kígyósi majorságához csatolta. ⁶⁾ Ma is oda tartozik.

1) Várak és Városok számadásai a Muz. lt.-ban. — 2) Decim. conscript. divers cotum. — 3) Szalárdy: Siralmas krónika 361. — 4) Harr. V. 30. — 5) B. O. I. 280. — 6) Harr. C. 44.

Apróhalomegyháza 1. Póhalom.

Báboczka.

(Babochka 1433. Baboczka 1558.)

CSÖD és Kún-Szentmárton közt a Hármaskörös partján állott. Nevének származása megfejtethetlen.

1241 után a kúnok ülték meg s innen van, hogy egyházilag előbb a ferenczrendű szerzetesek, utóbb a XVI században az esztergomi érsek joghatósága alatt állott.¹⁾

Bár törvényeink tiltották, néha mégis erőszakosabb, vagy pénzzavarban levő királyaink a szabad kúnokat vagy azok falvait már a XV. században elajándékozták.²⁾ Így került Báboczka is egy Szibes nevű kún magyar nemességet nyert ivadékaiknak, Lászlónak és Bálintnak, kezére s ezek 1433. és 1436. években Báboczkay nevet viselnek.³⁾

Egy század múlva Báboczka újra a Nagy-Kúnsághoz tartozó szabad kún falu. A többi Kún-Szentmárton közelében eső kún helységgel együtt adaját és közmunkáját Gyula vára fentartására rendeli a király.⁴⁾ 1555-ben e célra egy forintot, 1558-ban ötöt fizet.⁵⁾ Nem csoda, hisz az 1557-iki török defter szerint csak 4 ház volt benne.⁶⁾ Ekkor rossz idők következtek a kis helységre. 1560-iki bírájának, Dézsy Jakabnak, vallomása szerint 1559 tavaszán Bornemissza Benedek gyulai várkormányzó erővel jobbágyokká tette a lakosokat, Bertóthy Kristófot tette ispánjukká s ennek kénytelenek voltak 10 szekér szénát adni. Azonkívül 2 rovás fejében 11 frtot fizettek.⁷⁾

¹⁾ Péterffy: Sacra Concilia II. 268. Évk. VII. 120—24. — ²⁾ Dl. 15,429. — ³⁾ Dl. 9110, 9726. — ⁴⁾ Urb. et conscript. 4. 48. — ⁵⁾ Dic. conscript. cottus Zolnok ext. — ⁶⁾ Török defterek II. 203. — ⁷⁾ N. R. A. 1763/43.

Bornemissza távozása után egy, Nagy Balázs nevű katona elkéri a királytól. 1560-ban mint Külső-Szolnok megyéhez tartozó falut ő bírja s ekkor 5 kapu után fizettek adót lakosai.¹⁾ Nagy Balázs azonban csakhamar elhalt s 1561. február 4-én a király Draskovics Gáspárnak és Jánosnak adja,²⁾ ezek pedig még ez év novemberében eladják Olcsarovics Demeter gyulai lovas kapitánynak.³⁾ Olcsarovics védelme alatt gyorsan szaporodott az előbb csekély helység lakossága, úgy hogy 1562-ben már 10, 1564-ben pedig 18 kapu után fizethetett adót.⁴⁾

Olcsarovics Gyula ostroma alatt elhunyt s magvaszakadt. Az így uratlanná vált Báboczkát 1567-ben Kátay Ferencz kérte el és kapta meg a királytól.⁵⁾ 1596-ban a falu elpusztult s miután megyénk erdélyi hódoltsággá lett 1612-ben Báthory Gábor erdélyi fejedelem Sövényházi Móríc Mártonnak ajándékozta.⁶⁾ — Azonban Kátay Ferencz utódai is fentartották a lakatlan helység határához való jogukat. Ebből a két család közt per keletkezett s tartott addig, míg Móríc Mártonleánya, Móríc Borbála, 1649-ben Kátay II. Ferencz javára minden jogáról le nem mondott.⁷⁾ Tudta jól mit csinál. 14 év múlva ugyanis Kátay II. Ferencz más örököse hiányában többi birtokával együtt az ekkor Bura községhez csatolt Báboczkai pusztát is átengedte Móríc Borbála fiának Keglevich Miklósnak.⁸⁾ 1666-ban pedig a király is Keglevichnek adta, illetőleg az előbbi ajándékozást jóváhagyta,⁹⁾ s ezután Keglevich Báboczkát az öcsödieknek bérbe adta évi 50 tallérért.¹⁰⁾

Az oly sokáig lakatlanul állt helység templomának tégláiból a török Szarvason fürdőt rakatott.¹¹⁾

A XVIII. század elején a Keglevichiek nem nagyon mozogtak joguk érvényesítésére s így Báboczkai határát a kir. kamarától az öcsödiek kérték el használatra s a szegedi kamarai igazgató valóban oda is engedte nekik. Így került aztán Báboczkai ötszázad múlva újra Békésmegyéhez.

1720-ban, illetőleg 1723-ban Harruckern kapta meg. Ő aztán meghagyta az öcsödieket e földnek használatában annál is inkább, mert a szegedi jószágkormányzó már 1714-ben nekik engedte át.¹²⁾

1) Dical. conscript. cottus Zolnok ext. — 2) Liber regius II. 223. — 3) B. O. I. 181. — 4) Dical. conscript. cottus Zolnok ext. — 5) Urb. et conscript. 88². — 6) Haan: Békésvármegye hajdani 120. — 7) Egri Kápt. Orsz. lt. Prot. J. 17. 2. — 8) El. N. R. A. LI. 133—5. — 9) Haan i. m. 120. — 10) Békésm. Jegyzőkönyve. VII. k. 386. — 11) B. O. I. 282. — 12) B. O. I. 260.

Harruckern aztán az öcsödiek kedvéért hosszú pert folytatott a kún-szentmártoniakkal s 1736-ban pontos határjeleket állíttatott fel Báboczká és Kún-Szentmárton között.¹⁾ Azonban, mint említők, a Keglevich család 1759. körül pert indított Harruckern ellen s azt meg is nyerte, úgy, hogy 1770-ben Harruckern Ferencz kénytelen volt a 3081 kataszt. holdnyi Báboczkát átadni a Keglevich családnak. A szegény öcsödiek búsultak leginkább e per-vesztésen s arra kérték a nyertes Keglevich családot, hogy legalább nekik adja ki haszonbérbe. Kérelmüket megyénk is támogatta s még sem érték célzt. A család először Karácsony Simonnak,²⁾ 1784-ben Karácsony Emánuelnek, 1785-ben Káló György nevű kún-szentmártoni görögnek adta ki haszonbérbe.³⁾ 1834-ben pedig 32 évre Nagy-Körös városánál vetette zálogba.⁴⁾

Bagd.

(Bagd 1403.)

Gyula város mai területén állott, de hol? közelebbről meg nem határozható.

1403-ben, mint külön kis helység, a gyulai uradalom tartozéka.⁵⁾ 1527-ben már Gyula város egyik utczája. Albiró volt benne Szabó Balázs.⁶⁾ 1528-ban 44 család lakott ez utczában.⁷⁾

Már 1232-ben előfordúl egy Bog (Bug) nevű birtokos, kinek Szerhet és Varsány közt volt földje.⁸⁾ Lehet, hogy Bagd falut is ő telepítette s az ő nevéől nevezték azt el.

Bakadegyház.

(Bakadeghaz 1403.)

1403-ban, mint a gyulai uradalom tartozékát, csupa Kondoros,

1) Harr. G. 1—5. — 2) Jk. XII. 438. — 3) Jk. XXI. 59. — 4) Jk. 1834. év 1031. 1. — 5) Münch. Más. — 6) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 7) Haan Más. — 8) Hazai Okmánytár I. 13.

Décse és Szénás körül eső birtokokkal együtt sorolják fel. Bizonyosan már ekkor pusztá volt.¹⁾

Bal-Berény 1. Mező-Berény.

B a l k á n y.

(Balkan 1458.)

Szeghalomtól északnyugotra, hajdan Kis-Károly és Ösvény falvak között esett.

Ó-szláv származású neve némely vidéken ma is annyit tesz, mint vizállásos hely. E név ma is bőven ráillik a mi Balkányunkra. A határán levő mai Sertésér hajdan egész rendes, szintén Balkáynak nevezett folyó volt s a rajta való átkelés a XVII. században sok gondot okozott azoknak, a kik Füzes-Gyarmatról vagy Szeghalomról Ványára ügyekeztek.²⁾

Balkány Cséfánynyal és Környével együtt a henczhidai uradalomhoz tartozott. Ez összesen 8 faluból állott s eredetileg a Henczhidai Bácsó családé volt. De a család nagyon elágazván, részint női ágon, részint magszakadás révén az uradalom 5—6 részre szakadt, sőt a XVI. század közepén meg is szűnt. Eddig ismert adatainkból nem lehet meghatározni, mint szállottak e részek egyik családról a másikra s kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, hogy időrendben soroljuk föl a birtokosokat.

1458-ban Henczhiday Bácsó dédunokája Okányi Mátyás Balkány egy részéhez való jogáról némi kárpótlás fejében Bácsó Miklós javára lemond.³⁾ 1481-ben Balkány és Kis-Károly közt valami határvillongás volt s azért Kis-Károly földesura, Csáky Ferencz, Balkány és Cséfány helységek jobbágyainak 150 drb szarvasmarháját elhajtatta. E miatt Balkány és Cséfány földesura Henczhiday Benedek természetesen panaszt tesz.⁴⁾

1507-ben a magvaszakadt Henczhiday Benedek birtokait,

¹⁾ Münch. Más. — ²⁾ Győri Történelmi és Rég. füzetek. 1861. 196—204. Évk. IX. 58. — ³⁾ Dl. 15,261. — ⁴⁾ Teleky It. El. XV. f. 2.

felelősségben Verbőczy István, felelősségben Torday Miklós kapják.¹⁾

A következő évben özvegy Pocsay Istvánné, szül. Bácsó Katalin a maga részeit fogadott fiának, Thurzó Gáspárnak, unokája Pocsay Dorottya férjének ajándékozza.²⁾

Thurzónak magvaszakadtával az ő részét a király Ártándy Pálnak adta 1519-ben.³⁾

A XVI. elején a Bajoni család is bírta egy, még pedig tekintélyes részét. 1517-ben új adomány kap reá a királytól s be is iktatják.⁴⁾ E részt aztán a Bajoniak nagy-bajomi kastélyukhoz csatolták s az ennél fogva 2 századon át a bajomi kastély vagy vár sorsát követte.

1524-ben Kismarjay Lukács magszakadása esetére kölcsönös örökösödésre lépven Ártándy Balázsszal és Pállal, jószágai közt felsorolja a henczhidai uradalom és így Balkány, Cséfény egy részét is.⁵⁾

1519 körül Hanga József, Dóczy Jánosnak jobbágya és Oláh Barnabás, Bocskay György jobbágya, tanuskodnak az egei és vásányegyházi határ ügyében, tehát uraik balkányi birtokosok valának. Azonkívül ekkor Uczy (?) István és Nagy Pál nevű egytelkes nemesek is Balkányban laktak.⁶⁾

A mohácsi vész után földesurai közül meghalt Kismarjay Lukács. I. Ferdinánd az ő birtokát 1527-ben elkobozta és Parlaghy Miklósnak adta.⁷⁾ De Zapolyay csakhamar visszaszerezvén a Tiszántúlt, Parlaghy sohasem jutott hozzá balkányi részéhez.

Az 1552-iki adórováskor e falut 34 kapura becsülték s ezek az egyes földesurak jobbágyai közt így oszlottak meg:

Bajoni Ferencz	jobbágjai	fizettek	14	kapu	után
Bocskay György	»	»	10	»	»
özv. Bornemissza Miklósné	»	»	7	»	»
özv. Székely Péterné	»	»	5	»	»
Pázmány Péter	»	»	2	»	»

A következő évben 42, 1554-ben csak 14, 1555-ben 20 kapu után fizettek adót. A birtokosok közt azon változás állt be, hogy Pázmány Péter részét, mely 1552 előtt özv. Deák (Litteratus) Benedeknéé volt, 1553—55-ben megint özv. Deák Benedekné bírja.

1) Dl. 21,755. — 2) U. o. 21,865. — 3) U. o. 23,174. — 4) B. O. II. 125. és Dl. 22,966. — 5) Dl. 30,289. — 6) Nad. lt. Más. — 7) Liber Reg. I. 117.

A kapuk 1554-iki nagy esésének azaz oka, hogy a N.-Várad ellen induló s Petrovich Péter segedelmére jött török sereg elől sokan elfutottak s a megmaradtak is 1555-ben a töröknek behódoltak.¹⁾

Plébánia javadalma a jobbak közé sorozható. Mivel a Bajoniak buzgó katolikusok voltak, Balkány lakosai is sokáig azok maradtak. 1552-ben papja még megfizeti a kath. püspöktől kivetett adót 3 forintot.²⁾

Gyula várának eleste után folyton kissebbedő lakossággal ugyan, de fennállott Balkány. 1572-ben Bajoni Zsófia új adományként kapja s ekkor beiktatására 2 balkányi jobbágy: Gábor Benedek (Bajoni Zsófiáé) és Székely Pál (özü. Ábránfi Istvánnéé) jelent meg Egerben.³⁾ Bocskay István is megerősíteti magát 1590-ben itt levő birtokrészében.⁴⁾

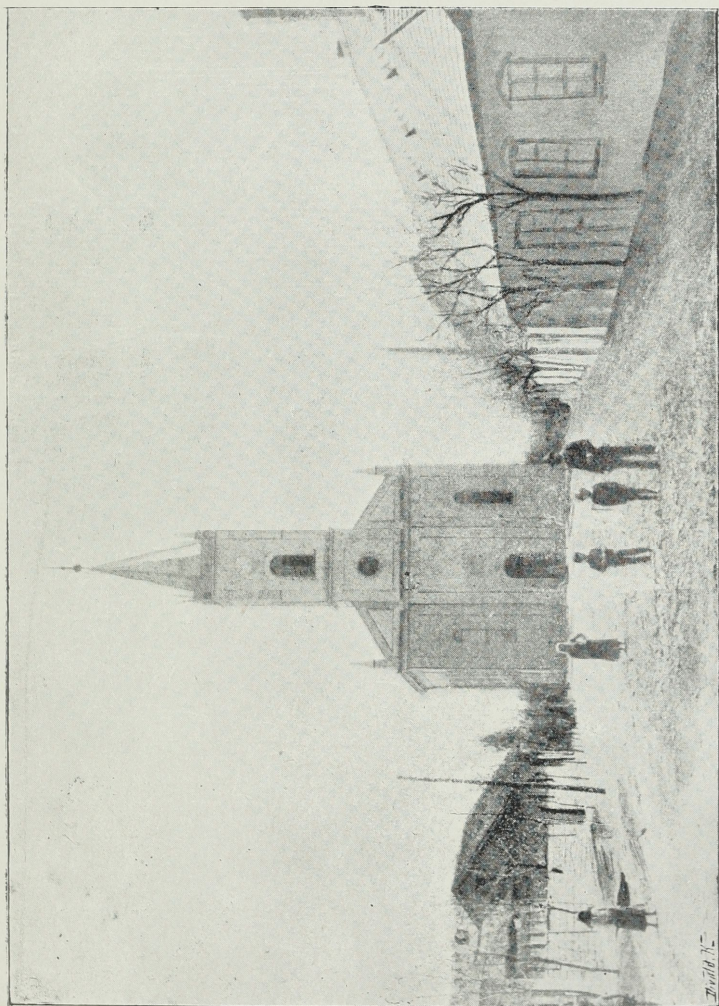
1581-ben 5, 1582-ben 6 juhtartó gazdát említenek benne s ezek Párdi, Orbán, Csejti és Kis neveket viselnek. 1588-ban mindössze öt jobbágy és egy zsellér lakta.⁵⁾

10 év múlva bekövetkezett a végpusztulás. A tatárok lakosait elrabolták, házait fölgyújtották.⁶⁾ A bajomi kastélyhoz vagy várhoz tartozó részt ajándékozzák ugyan az erdélyi fejedelmek (1607-ben Miskolczy Nagy Andrásnak, azután Petneházi Istvánnak s az ő özvegyének, 1657-ben pedig Losonczy Bánffy Zsigmondnak,⁷⁾ de sohasem népesült meg. A Bocskay-részről is azt írják, hogy megégett.⁸⁾

A kisebb birtokosok közül 1647-ben Kereki Gyáni István özvegye Ötvös Katalin zálogosít itt el egy telket a szomszéd Sima-Szigeten lakó Tót Gergely és Tót Mihály nevű bocskoros nemeseknek 40 frtéért. Azért ily olcsón, mert ez is lakatlan volt.⁹⁾

Egy Párdi István nevű 80 éves balkányi ember, a ki a falu romlásakor már 21 éves volt, 1657-ben hit alatt elmondja határpontjait s az állítja, hogy egy füves út mellett a szántóföldek dűllei akkor még meglátszottak. Máskülönben 3 halmon kívül csupa sziget, zsombék, semlyék, ér a határjel,¹⁰⁾ nem csoda, ha nem sokára azok is elmosódtak.

1) Dical. conscript. cottus Bihar. — 2) Venczel Antal gyűjt. — 3) Harr. A. A. nr. 19. — 4) B. o. I. 205. — 5) Regesta decimarum cottus Bihar. — 6) Dical conscript cottus Bihar. — 7) Elench. N. R. A. II. 171. 135. II. — 8) Dical conscript cottus Bihar. — 9) Harr. f. V. nr. 45. — 10) B. O. I. 253.

BÁNFAALVA.

1723-ban már Szeghalomhoz tartozó puszta.¹⁾ Vele együtt került vissza megyénkhez, mert — mint már említők — a XV—XVII. századokban Biharhoz tartozott. — Ma is Szeghalom határához van csatolva.

Balla 1. Csuda-Balla.

Bánfalva.

Megyénk nyugoti részén a régi Gádoros helyén áll. (L. o.) Nevét a nép gúnyjának köszönheti, mert az első idetelepülők nagyon sanyarú viszonyok közt élván, megbánták ideköltözésüket s azért Bánomfalunak nevezték el. Ebből aztán hivatalosan Bánfalvát faragtak.

Bánfalvát 1826. szeptember 29-én negyven, nagyjából orosházi és szentesi lakossal kötött szerződés alapján báró Rudnyánszky Sándor, megyénk főjegyzője, telepítette. A szerződés szerint minden települő kapott fél hold (1100 □-öles) házhelyet és félhold legelőt. Ez utóbbit különben másra is használhattak. Az így kapott egy hold földért köteles volt a települő évenként tizen-négynapot szolgálni a földesúr szomszédos majorságában, s ha szőlőt ültetett, kilenczedet fizetni. Ezenkívül feles művelésre kaptak annyi földet, amennyit akartak. Később a földesurak mindig több és több házhelyet osztogattak ki; nevezetesen 1833-ban húszat, 1843-ban mintegy 150-et, 1854-ben pedig 210-et. A falu északnyugati pontján állott a földesúrnak, báró Rudnyánszky Sándornak, kastélya, mellette 9 holdnyi epreskerttel s 48 hold szőlővel. 1851-ben báró Rudnyánszky Sándor itt levő mintegy ezer holdas birtokát évi hatezer pengő forintért tizenkét évre haszonbérbe adta Epstein Simonnak s ez itt pálinka- és serfőző gyárat állított fel s 1852-ben külön selyemtenyészővel próbált lendületet adni a selyemtenyészésnek.

A község első bírása volt Darok György 1829—31-ig. Első jegyzője pedig Csete Sándor 1844—45.

A római katolikus lakosok 1842-ig a földesúrnak kastélyában levő, 1833-ban készült házi-kápolnában végezték ájtatossá-

¹⁾ Kissebb lt.-rak az orsz. lt.-ban Harruckern csomó. Jk. XIII. 711—72.

gukat. 1842-ben a kastéllyal szemben, de a falun kívül, épült az első hatvan négyszögöl nagyságú róm. kath. templom Kis-Boldog-Asszony tiszteletére. A mostani újtemplom 1890/1-ben Szauer Alajos plebános idejében készült. Maga az épület 21,335 frt 28 krajczárba került, a belső felszerelés pedig mintegy 9000 forintba. A lelkészi lakot 1844-ben építették s az első lelkész Kupsa Péter lőn. 1860-ban a vallásalap vállalta el a lelkészség és templom fellett való kegyuraságot s ekként a lelkészség plébániai rangra emelkedett. A katolikus gyermekeket külön tanító oktatja 1834 óta.

Az ág. ev. lakosok a ref. lakosokkal egygyütt 1829-ben szerveztek külön iskolát s 1838-ban építettek egy kisszerű templomot, 1844-ben pedig elváltak az orosházi gyülekezettől s külön gyülekezetet alkottak egy lelkész-tanító vezetése alatt. Végre 1851-ben a lelkészi hivatalt elválasztották a tanítóságtól. 1844/45-ben pedig megnagyobbították templomukat. A mostani, csinos templom 1888-ban épült.

A ref. vallásuak 1858-ban váltak el az ág. evangélikusoktól és szerveztek lelkész-tanítói állást. Isteni tiszteletüket egy házban tartják, 1850-ben a lakosság száma 1401-re, 1890-ben 3282-re emelkedett. Ez utóbbiak 152 kivételével mind magyarok s közülök 1488 róm. kath., 4 gör. kath., 7 gör. kel., 1239 ág. ev., 466 ev. ref., 34 egyéb keresztény és 44 zsidó volt. A házak száma 1850-ben 250-re, 1890-ben 527-re rugott.

Legnagyobb akadály a Bánfalva felvirágzásának, hogy Pusztaszentornya elvált tőle s így a falu határa csakis a lakosoktól megvásárolt apró darab földekre vagyis 341 kataszt. holdra terjed ki. ¹⁾

¹⁾ Baross Károly: A bánfalvi ág. ev. egyház multja és jelene. Palugyay i. m. 227—29. és Szauer Alajos plébános tudósítása.

Bánrév-utca Körözs-Szentmiklós egyik utcája volt. L. ott.

Békés.

(Bekues 1220, Bekes 1346, Bekys 1405, Bykis 1610.)

A Fehér- és Fekete-Körözs összefolyásánál eső emelkedett pont nemcsak mint a békési vár helye ragadja meg figyelmünket. Nevezetes az azért is, mert itt keletkezett megyénknek 6 századon át (egész a jelen század elejéig) legnépesebb községe. Sok helyütt, mint pl. Szabolcs-, Zemplén-, Borsod- stb. vármegyékben a névadó vár körül keletkezett községek idővel jelentéktelen helyekké süllyedtek, ellenben Békés, mint község, vagy mint város is együtt haladt, fejlődött a megyével s nem népének hibája, ha a megye sorsa idővel más helynek sorsával forrott egybe.

Békést, mint a megyei gyűlések helyét, emlegetik ugyan 1329-től kezdve több ízben, de mint város csak 1405-ben fordul először elő. Ekkor írják, hogy Békésvármegyében sehol másutt nem volt hetipiacz csak Békésen.¹⁾ Az előző 1404. évben iktatták be birtokába új földesurát Maróthy Jánost, s az iktatásról szóló jelentésből tudjuk azt is, hogy Békés ekkor már a gyulai uradalom egyik, bár legjelentékenyebb tartozéka vala s 1403 előtt Losonczy László erdélyi vajda, majd ennek fia, János, voltak földesurai.²⁾

A Maróthyak kedvelték Békést és az ő idejükben a város hatalmasan emelkedett. A városon kívül, a két Körözs torkolatától kissé északra, a mai Kastélyzugban kastélyt építtettek.³⁾ A Fekete-Körözsön vagy Maróthy János bán, vagy fia László bán hídát készíttetett s így alkalmat adott arra, hogy a bánhidai városrész is megalakuljon.⁴⁾ Ők voltak, a kik Békésen külön gazdatisztet tartottak (pl. 1456-ban Szakállí Imrét,⁵⁾ a város fiai közül nem egyet kitanítottak s aztán mint pl. Deák Gellértet, Bicze Gergelyt, tisztjeikként alkalmaztak.⁶⁾ A békésiek panaszára vette Maróthy Mátyus védelmébe a békési határt. Csak így lehet érteni, hogy a békésiek oly buzgón támogatják földesurukat az 1467—68. években. Így 1467-ben Szakolyi László és Tázó Péter békési várnagyok biztatására a fábiánfok halastó kihalászásában 32 békési jobbágy, Mező-

¹⁾ Egri kápt. magán lt. nr. 16. div. 4. f. 1. fr. 3. — ²⁾ Münch. Más. — ³⁾ Dl. 16,811. — ⁴⁾ V. ö. Dl. 36,421. — ⁵⁾ Harr. M. 18. — ⁶⁾ Dl. 14,002, 14,051, 16,845.

Sopron 1468-iki elpusztításában pedig 29 vesz részt, mások pedig a fási határhoz is tartozó Fejérih nevű föld elfoglalásában vitézkednek.¹⁾

A felvirágzott város ügyeit ez időben a bírón kívül 12 esküdtből álló tanács vezette. Ez 1452-ben városát nagy büszkén »civitas«-nak, lakosait megannyi polgároknak (hospes) nevezi s védelmezi Vajda Péter nevű újonnan idetelepült polgártársát egyik földesúr erőszakoskodása ellen.²⁾

A Maróthyak kihaltával Békés is a királyra, 1482-ben pedig jogilag annak fiára Corvin Jánosra szállott, tetteleg azonban továbbra is a király rendelkezett. Ez időben, 1479-ben, említik az összes itt lakó gyanús életű vagy gonosztevő embereket nevezetesen a Békéshez tartozó erdőnek (a mai Rosszerdő helyén levőnek?) négy biráját vagyis örét, kiket bárány- és egyéb jószág-lopásról, Marócz vagy Morócz Mihályt, kit rablásról és gyilkosságról, Salgai Miklóst, kit hamis útra vezetésről és fosztogatásról, a bánhidi részen lakó Nagy Miklóst, kit tolvajlásról, végre Borsos Demestert, kit a vérfertőztetés vétkének védelmezése miatt eretnekségről vádolnak Békésvármegye rendei a nádor előtt.³⁾ Azon körülmény, hogy ezek közül Borsos Csatárról, Salgai pedig Nagy-Telekről nem régiben költözött Békésre, mutatja, hogy itt némi védelemre számíthattak a rögtönös és kegyetlen elítéltetés ellen.

1490-ben Békés kastélyával és a gazdasági tekintetben hozzácsatolt (Mező-Berény, Gyúr, Kondoros, Décse, Nyárszeg, Szénás, Mező-Szentmiklós, Hidas, Csarna, Verebes és Détér) falvakkal együtt új földesurat kapott: Bánczay Deák Andrást, a budai vár udvarbiráját. Corvin János, hogy őt lekötölte s hívebb szolgálatra serkentse, adta ezt neki. II. Ulászló király is beleegyezett a dologba. — Ez eset bizonyára roppant hatást gyakorolt volna Békés jövőjére, ha az új földesúr állandóan meg tudja itt magát fészkelni. De nem bírta. Corvin ugyanis oly feltétellel adta oda a békési kastélyt, hogy Bánczay a kezén levő délvidéki várakat hűségesen szolgáltassa át. Azonban Bánczay, miért-miért nem?, ezt nem tette, hanem a várak közül egyet: Szalánkement Geréb Péternek kezére játszott. Corvin e miatt megharagudott rá és 1492-ben Békést visszavette.⁴⁾ 1498-ban a békési jobbágyok közül 51, köztük Békés első, névleg ismert birája Mórocz Albert, továbbá

¹⁾ B. O. I. 82, Dl. 16,811. — ²⁾ Nad. It. f. 5. — ³⁾ Dl. 36,421. — ⁴⁾ Hazai Okm. IV. 441.

Kis Pál, Túri Ferencz és Szabó András esküdtek már Corvin János tiszteinek vezérlete alatt vesznek részt ama kis hadjáratban, melyet a gyulai várnagyok Dónáttornya helység ellen indítottak.¹⁾ Bánczay perelt ugyan, s 1493. őszén Báthory István országbíró neki is ítélte a békési kastélyt, de Corvin perújítással élt²⁾ s utoljára is kivitte, hogy a király Bánczaynak másutt adott kárpótlást, Corvint pedig megerősítette Békés birtokában.³⁾

Ettől kezdve megint a gyulai uradalom része lőn Békés s maradt is 1566-ig. E szerint földesurai voltak: 1492—1504 Corvin János, 1504—1510 Frangepán Beatrix, 1510—30 Brandenburgi György, 1530—34 Czibak Imre, 1534—41 Patóczy Miklós, 1541—52 Patóczy Ferencz, 1552—66 a király.⁴⁾ Megmaradt a gyulai uradalom egyik gazdasági kerülete főhelyének s 1518-ban Nagy Péter,⁵⁾ 1554-ben Békés Deák András voltak ispánjai.⁶⁾

De ideje már, hogy szóljunk Békés egyházi ügyeiről is.

Mint olyan helynek, melyről a n.-váradai egyházmegye egyik főesperessége vette nevét, Békésnek régtől fogva meg volt külön lelkészsége, plébániája, de első ismert papja csak az 1333—35 években fordul elő. Péternek hívták s a pápai tized fejében 15 garast fizetett. Őt 1336-ban István, s ezt 1337-ben másik Péter nevű váltotta föl. Az egész vármegyében a békési volt a leggazdagabb lelkészség, mert a többi (a csolti apátot kivéve) mind csak 5—6, legfeljebb 12 garast fizetett.⁷⁾

1393-ban János nevű plébánosa oly tekintélyes ember volt, hogy a nagy-váradai szentszék őt küldi ki Bélmegyerre egyik ítéletének végrehajtására.⁸⁾

A következő században csak a templomatyát Ferenczet említik adataink 1498-ban.⁹⁾ Pedig a XV. században sok történt a végre, hogy Békés papjai a földi gondoktól menten hivatásuknak élhessenek s a nép vallását több helyen és könnyebben gyakorolhassa.

Az bizonyos, hogy a XVI. század elején a plébánia-egyházon

1) Dl. 20,701. — 2) Münch. Más. V. ö. M. Történelmi Tár XII. 213. — 3) Münch. Más. — 4) Nem igaz tehát a békési tanács 1640-iki dicsekvése, hogy »Békés elejétől fogva szabados királyi város volt,« mert, mint látjuk, voltak magán földesurai is bőven. Különben — mint az alábbiakból kitűnik — mikor a király volt földesura, akkor sem volt Békésnek valami különös szabadsága. Hisz csak úgy fizetett kilenczedet mint mások s még csak az italmérés joga sem volt a városé. — 5) Münch. Más. — 6) Nádasy lev. és Regest. decim. — 7) Monumenta Vaticana S. I. T. I. 45, 53, 70, 76, 84, 89. — 8) B. O. I. 34. — 9) Dl. 20,701.

kívül még két kápolna létezett Békésen. Ezek közül az egyik a Bold. Szűz tiszteletére volt szentelve s azért röviden Mária-kápolnának nevezhetjük. Ennek fentartására s az igazgatónak javadalmazására volt rendelve Békés városának egyik utcája, a Hosszúaszó (= hosszúvölgy). Ez pedig olyan nagy volt, hogy 1564-ben 17 kapura becsülték s ennyi kapura vetett adót fizettettek vele. Azonkívül hozzátartozott még (már 1516-ban) Murony (ma Murvahely) falu nagyobb része.¹⁾

Nem csoda azért, ha 1526-ban e kápolna jobbágyaitól éppen annyi hadi adót hajtanak be, mint a plébánoséitól: 2 frtot és 50 dénárt.²⁾

Igazgatói voltak 1523—30. Sadobrics Péter, 1561—64. Kamonczy Gergely.³⁾

A másik kápolna védőszentjét nem ismerjük, de lehet, hogy a régi Fehér-Körözs balpartján levő Szentpál-temető ennek őrizi emlékét. Csak annyit tudunk róla, hogy 1526-ban igazgatóját Benedek papnak hívták s ennek jobbágynak szintén 2 frtot és s 50 dénárt vettek meg 1526-ban hadi adó fejében.⁴⁾

A plébános jobbágyságai közül egyet, Szepes Demetert, névszerint is fölemlítenek 1525-ben.⁵⁾ Körülbelül annyian és olyan vagyonosak voltak, mint a Mária-kápolna birtokain lakók, mert ők is 2 frtot 50 dénárt fizetnek hadi adó fejébe.⁶⁾

1524—28. Budai Ferber János, Brandenburgi György jegyzője vagy titkára, birta a békési plébánia-javadalmat, de nem lakott itt, hanem helyettest tartott, a kit szintén plébánosnak neveztek. Ez 1527. végén rábirta a békési polgárokat (cives), hogy Ferbernek egy szép fiatal lovat vegyenek ajándékba s 1528 januárban személyesen akarta azt elvinni Esztergomba, hogy Ferbernek átadja.⁷⁾

Mikor újra vallási ügyekről szólnak adataink, arról értesülünk, hogy a hitújítás terjed Békésen. 1552-ben az egyik pap még lefizeti ugyan a trienti zsinatra küldendő követek utiköltségére a 3 frtot, de a másik már adós marad.⁸⁾ Ugyanez év elején megjelenik itt Szegedi Kis István s körülbelül egy félévig hirdeti a

1) V. ö. Urb. et. conscript. 1561. Dical. conscript. 1562—64. Gaál lt. Dl. 22902. — 2) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 3) L. fentebb I. k. IX. fejezet. — 4) L. a. 2) jegyzet. — 5) Dl. 31,048. — 6) L. a. 2) jegyzet. — 7) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIX. f. 36. — 8) Venczell Antal gyűjt.

protestáns vallás tételeit. Aldana Bernát, másként Nagy Kampó üldözése miatt eltávozik ugyan,¹⁾ de a protestáns vallás továbbra is terjedt a lakosok közt s folyton erősebb gyökeret vert. 1553-ban a Mária-kápolna birtokait lefoglalják s a várhoz csatolják.²⁾ 1561-ben I. Ferdinánd király visszaadatja ugyan Kamonczy Gergelynek, de 3 év múlva elveszi Kerecsényi Mátyás,³⁾ úgy hogy azt a kath. egyház fentartására fordítani nem lehetett.

Azon időből, midőn Békésnek a király volt földesura (1552—66), elég bőséges adataink vannak a lakosság kötelezettségeinek, földesurához való viszonyának meghatározására.

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy ekkor kezdték megvetni Békés jövődöbeli, nagy határának alapjait. Először is egészen hozzácsatolták Hidast.⁴⁾ Azután a békési főbíró (iudex principalis) alá rendelték Csarnát és Verebest, úgy hogy itt az adót, füstpénzt, kilenczedet stb. mind a békési főbíró szedte be és adta át a gyulai udvarbírónak. Innen van, hogy 1560—2-ben Csarna és Verebes kapuit nem számítják külön, hanem Békéshez csatoltan.⁵⁾

1559. márcziusban így sorolják elő a bírák a lakosok kötelezettségeit: Szent-György-napi és Szent-Mihály-napi füstpénz gyanánt fizetnek 75—75 frtot. Tizedet adnak terméseikből a püspöknek, kilenczedet a földesúrnak. Bíró választáskor kötelesek a földesúrnak egy hordó bort és 2 tehenet, továbbá borsot és száfrányt, az udvarbírónak és a várnagynak egy-egy vég vásznat adni, a várkormányzónak pedig tisztességes ajándékot nyújtani. A bormérés haszna, a nagyobb birság a földesúré. Ezenkívül a lakosok javítgatják még a halastavak gátjait s élelmi szereket adnak a földesúr konyhájára, de másrészt aztán egészen szabadok voltak s a földesúr számára szántani, vetni vagy kaszálni nem voltak kötelesek.⁶⁾

Mennyire ment a várkormányzónak nyújtandó ajándék, kitűnik Kispál Balázs és Gyúry Tamás 1559-iki békési bírák vallomásából. E szerint ők Bornemissza Benedek várkormányzónak adtak: egy 23 frton vett kupát, egy 14 frton vett lovat, egy 4 frton vett tehenet, egy 6 frton vett ezüst poharat, két vég 8 frt 50 dénaron vett gyolcsot és 2 frt 78 dénár árú borsot.⁷⁾

A kilenczed nagysága persze roppant változó volt. 1554-ben

1) V. ö. I. kötet IX. fejezet. — 2) Dical. conscript. 1553—60. Muronynál. — 3) L. fentebb I. k. XI. fejezet. — 4) L. Hidasnál. — 5) Dical. conscript. — 6) Urb. et conscript. 1555—61. — 7) N. R. A. 1763/43.

Hosszúaszóval együtt 215 kalangya és 8 kéve buzát és 300 kis vonatató árpát adtak kilenczed fejében.¹⁾ 1562-ben körülbelül 400 lakos közül (Hosszúaszót nem számítva) csak 62-nek volt vetése s ezeknek összesen termett 1361 köből és 443 kalangya buzájok, 261 köből árpájok. Azonkívül még a Hosszúaszó nevű utczában lakóknak termett 62 köből és 43 kalangya buzájok és 41 köből árpájok. Méhet tartottak 13-an összesen 137 kassal.²⁾ A földesúrnak fentartott bormérésből 1561-ben körülbelül 61 frt³⁾, a birságból 1559-ben, mivel ekkor 4 békési lakos egy Szabó István nevűt megölt, 33 frt jött be.⁴⁾

A földesúr egyenesen maga kezelte Békésen levő majorságát, s a beszedett kilenczedet és bárányokat itt tartotta,⁵⁾ továbbá a malmokat, halastavakat és a vámot.

Békésen a XVI. században 2 malom volt. A nagyobbikat »Hatosmalom«-nak hívták,⁶⁾ mert eredetileg 6 köre járt, 1560-ban azonban már 8 kövel őrlött. A másik volt a kétköví Szentpál-malom.⁷⁾ Ennek helyét ma is kitudjuk jelölni. A Fehér-Körözsön a város déli részén állott. Róla nevezték a körülötte, a Fehér-Körözs jobb partján álló városrészt Malomzugnak s ez körülbelül a mai Malomvég déli részével egy.

Halastó volt 3. Egyik a Körözs medre vala Nemes-Kereki határáig s azért ezt Avasnak, azaz tilalmasnak nevezték. A másik a várostól északkeletre a Büngösdben volt. A harmadik Fábián- és Sebestényfia-foka vagy rövidebben Fábián-Sebestény nevet viselt s ott volt, a hol a mai, csabai, élővizcsatorna a régi Fehér-Körözs-mederbe torkollik.⁸⁾ Az utolsó halastó fele a gerlai határhoz tartozott, örökös viszály tárgya volt a gerlai és gyulai uradalom közt. 1525-ben Brandenburgi György és az Ábránfyak úgy egyeztek meg, hogy ha az áradások idején a Sebestényfia-fokában vészeket készítenek, a jóvedelem egyenlően osztassék meg a két földesúr között.⁹⁾

A vámot 1403—1561. folyton emlegetik adataink, csak azt nem mondják meg, mi volt hát? szárazvám, rév- vagy hídvám?

Jobban érdekelte a lakosságot a régi időben az, mennyi a kapuszám? Ettől függött ugyanis, mennyi adó kell fizetnie. E tekin-

1) Nádasdy levelek. — 2) Nádasdy lev. és Regest. decim. — 3) Várak és városok. számadásai a Muz. It.-ban. — 4) N. R. A. 1769/43. — 5) Nádasdy lev. 1554. — 6) Münch. Más. 1528. — 7) U. o. és Urb. et. conscript. 1561. — 8) Urb. et conscript. 1561. Münch. Más. 1528. — 9) Dl. 31048.

tetben aztán a régi Békés részint a lakosság szaporodása, részint az adóketés szigorúsága miatt gyorsan emelkedett. 1552-ben Csarnával és Verebessel együtt 97 kapu után fizet. 1553-ban leszállítják ugyan 92 kapura, mert 10 jobbágy meghalt pestisben, de 1556-ban (Csarna nélkül) már 128, 1558-ban (ettől kezdve mindig Csarnával és Verebessel együtt) 130, 1560-ban 125, 1562-ben 256 és 1564-ben 233 kapu után fizet adót.¹⁾

Ezekből már sejthetjük népességét is. 1527-ben Hosszúaszót nem számítva a másik 3 részen (Malomzug 53, Forrózug 39 és Bánhida utca 20) 112 család lakott s ez egy családra 5 lelket számítva 672 lélekszámot tenne ki. De ekkor a zsellérek bajosan voltak beszámítva. — 1563-ban a várost 515 család, tehát körülbelül 2075 lélek lakja. Főbirája volt ekkor Liza János.²⁾

Nevezetes, hogy azon családok némelyike, melyekről Békés egyes határpontjait elnevezték, már ekkor (1563-ban) itt lakott. Ilyen pl. a Szécsén család, melyről a Körözsnek a város területétől északra eső kengyelét a mult században Szécsénzugnak hívták, ma pedig az ott ültetett szőlőket Szécsénkertnek nevezik. A Csanózug a Csanó, a tarhosi pusztá a Tarhos nevű családoktól vette nevét s ime 1563-ban Békésen laknak Csanyó Ferencz és Tarhos András.

Mikor a lakosságnak itt említett összeírása megtörtént, már sok bajuk volt a békésieknek a törökökkel. Ezek is nagyon szerették volna tudni a lakosok számát, hogy annál nagyobb fejadót vehessenek rájuk. 1554-ben annyit bevallottak ugyan a békésiek a törököknek, hogy városukban körülbelül 200 ház van, de még az 1557—58 török defter szerint is »maktú« volt a város, vagyis csak átlag fizetett, nem fejenként.³⁾ 1561. márcziusban a kir. biztosok éppen azért nem merik megszámlálni a Békésen lakó jobbágyokat, mert attól tartanak, hogy a törökök is megtudják s még jobban sanyargatják őket.⁴⁾ Még így sem kerülhették ki a török haragját, mert az 1563-ban pünkösöd napján a várostra rontott s a lakosokat mindenükből kifosztotta.⁵⁾

A török uralom idejében egész más a város története 1596-ig és azután.

Mint az általános részből tudjuk, a török palánknak nevezett

1) Dical. conscript. — 2) Haan Más. — 3) Török defterek II. 203. — 4) Urb. et conscript. — 5) Pesty: Krassó m. tört. IV. 83.

erősséget csináltatott Békésen. Ez, mint későbbi leírásokból kitetszik, hosszúkás négyszög alakú volt négy vízzel telt árok vette körül, s a Körözsök összefolyásától puskalövésnyi távolságra állott.¹⁾ E leírás után azt kell gyanítanunk, hogy a palánk helye a Békés város mai főterétől északra eső zuggal egészen azonos.

Más különben a város megmaradt. Lakosainak török földesura lett a szultán; ²⁾ magyar földesura továbbra is a király maradt; de jobban mondva az egri vár volt ez a földesúr, mert oda kellett az adót fizetniök s azonkívül évenként 200 sertést adniok.³⁾ 1581. előtt a város egy harmadát Széky Pál nevű egri hadnagy kapta, de ez évben ezt is elvesztette.⁴⁾

Egyházi tekintetben Békés lakossága ekkor a helvét hitvalláshoz csatlakozott. 1567—75-ben papja volt, az irodalmi téren is működő Szegedi Lőrincz. 1570-ben Basilius István a lakosok egy részét a unitárius vallásra térítte s ez ügyben itt Melius Péter tiszántúli helvét hitvallású superintendenssel vallási vitát tartott.⁵⁾

1596. tavaszán a tatárok Békést teljesen semmivé tették, úgy, hogy lakatlanná vált. — Ezzel a régi város története bezárul. A tatárok jövetelének hírére a város jegyzője, András deák, a város pecsétjét, kiváltságleveleit N.-Váradra vitte, de két év múlva Várad ostromakor ezek is tönkrementek.⁶⁾ Így aztán az új város alakulásánál a régi szabadalmait, szervezetét figyelembe venni sem lehetett

A lakatlan várost 1609. májusban Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől Teleki I. Mihály és Nádudvary János kapják meg.⁷⁾ A következő szeptemberben azonban ugyanazon fejedelem előbbi adományát tekintetbe sem véve a város felét Dobózi Veres Mártonnak ajándékozta.⁸⁾ Azonkívül még Kassai Márton is kapott reá adománylevelet, mert 1620-ban Békés egyik birtokosa gyanánt szerepel.⁹⁾ Teleki és Nádudvary 1610. márczius 14-én Sarkadon be is iktatják magukat Békés birtokába, 1614-ben pedig Bethlen Gábor megerősíti Nádudvary Jánost és Teleki I. Mihály fiait: Jánost és Istvánt Békés birtokában.

Veres Márton, hogy a maga jogát érvényesíthesse, 1610. márcz. 14-én ellentmondott Teleky és Nádudvary beiktatásának,

¹⁾ Harr. N. 1. — ²⁾ B. O. II. 238. — ³⁾ N. R. A. 68. 5. — ⁴⁾ Harr. X. nr. 10. — ⁵⁾ Lampe i. m. 126. Kanyaró i. m. 79—87. — ⁶⁾ B. O. I. 229. — ⁷⁾ Teleky lt. El. XXII. f. 1. — ⁸⁾ B. O. I. 215. — ⁹⁾ B. O. I. 220—30.

de nem bírt többet kivinni, mint, hogy a város negyedét ő kapta meg. Fia, Mihály, keményen védte földesúri jogait. 1634-ben a békésieket, a miért tiltott vizekben halásztak és tiltott erdőt használtak, 500 frt bírságban marasztaltatta el s ezt csak oly föltétellel engedé el, hogy többé ezt nem teszik s azonkívül évenként számára 100 darab ökröt hízlalnak. 1640-ben azonban a maga negyedrészt 500 tallért eladta Nádudvary Istvánnak (János fiának) és Teleki Jánosnak.

E két utóbbi Kassai Márton részét is megszerezte. 1646-ban pedig Nádudvary István végrendetileg a maga részét is Teleki Jánosra hagyta.¹⁾ Rákóczy II. György azonban a végrendelet érvényét nem ismerte el, és Teleki János özvegyének Bornemissza Annának pénzért (1000 frtéért, tetteleg azonban csak 900 frtot fizetett le) kellett zálogba vennie a Nádudvary részt.²⁾ 1650. szept. 20-án be is iktatják özv. Teleki Jánosnét Sarkadon az így zálogba vett rész birtokába s ekként lett ő és fia Teleky II. Mihály, a későbbi nagyhírű kancellár, egyedüli földesúr Békésen.³⁾

Az 1610-ben újra föltámadt Békés lakossága csak részben volt a régi. Az 1563-ban felsorolt családok közül a Balog, Erszénygyártó, Jakó, Jó, Lente, Pikó, Polgár, Szántó, Szécsén és Tarhos nevűek újra előfordúlnak, de vannak újak is, mint pl. a Barta, Csarnai, Domokos, Gál, Györi, Hajós és Jankó nevezetűek.

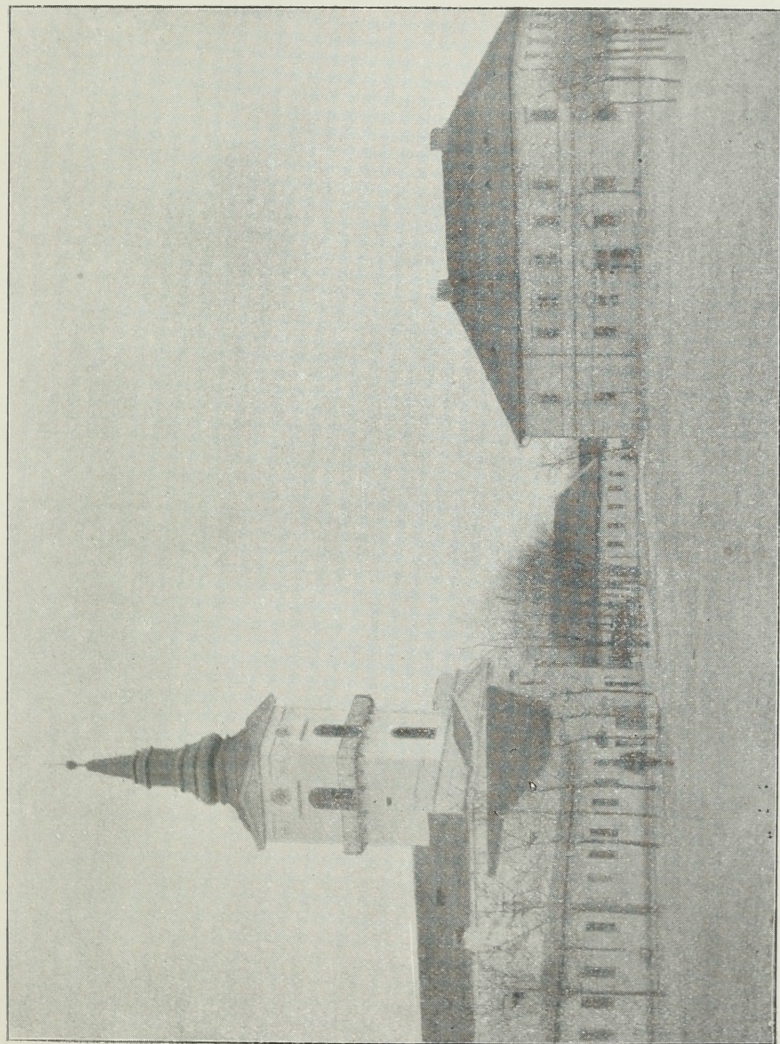
Még inkább új, sőt teljesen más volt e második Békés város viszonyai földesurához. A békési tanács 1640-iki levelében azt mondja: »Báthory Gábor adta volt az földét (Békés városának) Veres Mártonnak, Nádudvary Jánosnak és Teleky Mihálynak, de olyan bizonyos conditióval (kikötéssel) ültük meg, hogy nem volt semminemű contractusunk (szerződésünk) velők, hanem az egy földbér; semmi kemény dominiumokat (földesúri jogokat) magunkra nem vettünk. Így mindenek idejövetele, kimenetele szabados volt, iobagionale iugum (jobbágyi iga) nyakunkba nem volt.«⁴⁾ Egyszerűen szerződött emberek, mondhatnók bérlők voltak tehát új lakosai, a kik az 1662—64. években földesuruknak évi 200 tallért fizetnek.⁵⁾ Nem csoda, ha ez állapotot nem tartják lealázónak a szegény nemes emberek sem és beállnak békési lakosoknak. 1650—54-ben Domokos, Györi, Gál és Kencsös nevű nemes családok tagjai laknak Békésen.⁶⁾

¹⁾ Teleky lt. El. XXII. f. 1. — ²⁾ B. O. I. 242. — ³⁾ Teleky lt. El. XXII. f. 1. — ⁴⁾ Teleky lt. El. XXVI. f. 1. — ⁵⁾ U. o. — ⁶⁾ Rédey lt.

A mi e szabad elmenetellel bíró földműveseket összetartotta, összes ügyeiket vezette, az már nem a földesúr bírása, hanem a városi tanács vala. Ez adott bizonyítványokat, ez döntötte el a polgári peres ügyeket, ez teljesítette a bűnügyekben a vizsgálatokat. Főbírák valának 1640-ben Pikó Tamás (4 esküdttel) 1642. Szabó-Péter, 1665. Jó János (5 esküdttel).¹⁾

Vallási tekintetben a békésiek ez időben a helvét (vagy ev. reformatus) egyházhoz tartoztak. 1638-ban papjuk volt Nagymihályi Lukács. Ez utóbb Zsákára ment papnak.²⁾ 1675-ben emlékezetes lett Bölcskey Mihály papsága, mert őt a keresztség kiszolgáltatásában tett változtatások miatt felfüggesztették, s csak, miután jobbulást fogadott, erősítették meg újra hivatalában egyházi előjárói. Utána Békési András és Kabai Sámuel viselték a lelkészi hivatalt.³⁾ Ez időszakban Békés határa még nagyobb lett. 1620-ban Doboz és Békés közt állapítják meg a határt, tehát Verebesről, mint különálló, Dobozt és Békést elválasztó faluról szó sincs.⁴⁾ 1649-ben Baka Ferencz és Szél Pál nevű borosjenei vitézek Détér és Murony pusztákat az erdélyi fejedelemtől elkérvén,⁵⁾ alkalmat szolgáltatottak arra, hogy a békésieknek (igaz, hogy csak szokáson alapuló) joga hivatalosan is elismertessék. Mert özv. Teleky Jánosné 1651-ben tanúvallatást tartott annak igazolására, hogy e két pusztát régtől fogva Békéshez tartozott s a tanúvallatás kedvező volt a békésiekre nézve. Ennek alapján folyamodott is özv. Telekyné a fejedelemhez, hogy Baka Ferencznek és Szél Pál tett adományát vonja vissza.⁶⁾ Tizenöt évvel később Teleky II. Mihály még nagyobb bajtól mentette meg a békésieket. Ugyanis Vesselényi Ferencz nádor 1659-ben a Békéshez tartozó Détér, Csarna, Póváddomb, Telek, Ludad, Fás, Muronyhely és Borosgyán pusztákat több putnoki, szendrei és ónodi katonának ajándékozta. Azonban Teleky megint tanúvallatással igazolván, hogy e földeket mindig a békésiek használták, 1665-ben kivitte hogy a nádor adományát visszavonta s Telekyt, közvetve pedig a békésieket e puszták birtokában megerősíttette.⁷⁾ Ez alkalommal először említik a Békéshez (de eredetileg inkább Détérhez) tartozó Fás, ma Fásmellék határrészt. Azonban ez éppen úgy nem volt pusztát (külön határjelekkel elválasztott terület), mint

1) Teleky lt. El. XXVI. f. 1. — 2) Lampe f. m. 641, 420. — 3) Haan: Békésm. hajdana 128. — 4) B. O. I. 220—30. — 5) B. O. I. 243. — 6) Teleky lt. El. XXII. f. 1. — 7) U. o.

EV. REF. TEMPLUM ÉS GYMNASIUM BÉKÉSEN.

pl. az ugyanott említett Ludad, Póváddomb és Telek, mert sehol sincs nyoma, hogy ezek valaha önálló községek lettek volna.

Azonban még ennyi terület sem volt elég a békési lakosoknak. Annyi jószágot tartottak, hogy azok eltartására még béreltek is földeket, mint pl. az 1666—70. években Gyúr és Berény határát.¹⁾

Sok bajt hoztak a békésiekre az 1658—66 esztendőök. Már láttuk, hogy Vesselényi nádor ügyet sem vetve az erdélyi fejedelem adományára, a Békés határába olvadt régi faluhelyeket másoknak: Farkas Fábián putnoki kapitánynak és társainak osztogatta, úgy hogy a lakosok majdnem föld nélkül maradtak. De még nagyobb baj is történt. Magát a várost is eladományozta a király Bercsényi I. Miklósnak.²⁾ Már most Farkas Fábián és társai azt kívánták, hogy a békésiek a faluhelyek földeiért haszonbért fizessenek, Bercsényi pedig követelte, hogy városul neki szolgáljanak s mivel a békésiek egyiket sem tették, 1662-ben, borzasztóan sanyargatták őket.³⁾ Mikor pedig Teleky II. Mihály erdélyi földesuruktól elfordultak, akkor meg ez küldött rájuk s 4-et közülök Kővárra (Erdélybe) hurczoltatott.⁴⁾ A kóborló katonák is folytonosan háborgatták őket, s ezekkel nehéz volt elbánniok. 1664—65 körül pl. egy katona kirabolt egy békési asszonyt. Ennek hallatára egy békési ember félreverí a harangot, a többiek összefutnak s körülveszik a rablót, mielőtt a Körözshöz ért s hajóba szállott volna. De már most mit tegyenek vele? Megölni nem merik, mert a török megtudja s kegyetlenül megbírságolja őket. Nem bántották tehát csak addig kergették, s nem engedték a hajóba szállani, míg a rablott tárgyakat el nem hányta.⁵⁾

Ily zaklatások között érte meg Békés a hazánkat fölmentő 1683—99-iki háború idejét. 1683-ban még az erdélyi sereget élelmezi. Nevezetes, hogy ekkor lakosaink egy része rácz volt, s ezek külön adtak élelmi szereket.⁶⁾ 1688-ban a kuruczok itt szállanak ki Gyuláról jövet hajóikból, hogy Kecskemét felé támadást intézzenek a király csapatai ellen.⁷⁾

Ez utolsó említése a második Békésnek. — Nemsokára maguk a keresztény csapatok lerombolák a várost és lakatlanná tevék, hogy a török élelmezését lehetetlenné tegyék.⁸⁾

1) Károlyi cs. okt. IV. 471—2. 481. — 2) V. ö. Teleky lt. El. XXII. f. 1. 1662. és Urb. et conscript. 1698. — 3) Teleky lt. El. XXII. f. 1. — 4) B. O. II. 238. — 5) Teleky lt. i. h. — 6) Évk. VIII. 140, 143. — 7) U. o. IX. 63. — 8) Urb. et. conscript. 62/22.

1699-ben kerültek vissza egynehányan a régi lakosok közül úgy, hogy 1700-ban Kecskeméti Szabó János, Csarnai Ferencz és Dús János telkeit Lindner már átadhatta a váradi káptalannak.¹⁾ Ez ugyanis követelt itt négy és fél telket, mert abban az időben azt hitték, hogy az 1552-ben említett s hivatalosan a váradi káptalan birtokának jelzett Begés (ma begécsi pusztá Zsadánytól keletre) és Békés tulajdonképen egyet jelent. Másfél év múlva azonban a kincstár a váradi káptalantól e birtokot elvette. A visszaszajlott lakosok templomot is építettek, de bizony csak csak fából.²⁾ Szántó István hajdú kapitány Lindner tiszttartóval és egy Urbán nevű hadnagygyal együtt felépítette a malmot.³⁾ A lakosok száma 1701-ben annyira emelkedett, hogy ekkor a megye már 220 forint adót vethetett ki rájuk. De meg is kellett őket büntetnie, mert nem akartak engedelmeskedni a vármegyének.⁴⁾

1703. végén II-ik Rákóczy Ferencz parancsolatjára a békési lakosok Karczag vidékére vonultak vissza s nagyobbreszt beállottak hajdúknak;⁵⁾ de mint bújdosók is összetartottak, s amint a sarkadi várat megszállották a kuruczok, ők is oda költöztek, hogy legalább közelebb lehessenek hazájukhoz. 1709-ben arról is gondolkoztak, hogy visszaköltöznek Békésre,⁶⁾ de óhajtasukat csak 1711-ben valósíthatták. Visszajöttek először is a tősgyökeres békési lakosok, mint például: Borbély Mihály volt hajdú, Csarnai Tamás és Csarnai Ferencz, Csávás András, Gellén Mihály, Kovács János és Nagy István. Jöttek hozzájuk még az elpusztult békésmegyei falvakból is, mint például a Püskiek Veszéről, Szücs-, Szabó-, Csapó nevűek Ölyvedről, Győri Ferencz Berényből, hét család pedig (például a Dohányos, Kánya) Ibrányból. Megtelepedésükkor még élénken élt bennünk a tudat, hogy városuk némileg szabadalmazott hely s azért pecsétjükbe egy hajdú-zászlót tartó férfi kart rajzoltattak, köriratúl pedig e szavakat vésették: „Nemes Bíkís város pecsétje.”

Mindamellettt meghajoltak a kényszerűség előtt s elfogadták a kincstárt is földes uruknak. Városuk igazságának (?) kikeresésére

1) Váradi püsp. urad. lt. I. A. 27. — 2) Évk. III. 63. — 3) Urb. et. conscript. 104/85. — 4) Váradi kápt. lt. A. antiqua. f. II. nr. 16—27. — 5) Nad. lt. f. 25. — 6) Zsiliinszky Szarvas város tört. 24.

s megerősítésére úgy sem volt pénzük, hisz még templomukat is megint csak fából építették fel. Természetes volt ennek következtében, hogy Békés 1720-ban Harruckern János Györgynek 1798-ban pedig örökség révén a gróf Wenckheim családnak birtokába jutott.

Hatalmas, nagy határán ezen új, immár harmadik Békés ezen-től akadálytalanul emelkedhetett. Első ismert birája volt 1714-ben Gellén Mihály; jegyzője Dobi János.¹⁾ Vezetésük alatt Csátár, Dánfok, Murony, Csarna, Verches, Détért elpusztult falvak határait mindjárt 1711-ben elkezdték használni a lakosok. Később Kamutnak nagyobb része, továbbá Gyúrnak fele, 1769-ben pedig az egész Gyúr szintén az ő határukhoz csatoltatott.²⁾ Minthogy pedig közigazgatásilag nem régiben Bélmegyert is Békéshez osztották be, nem csuda, hogy Békés határa ma vármegyénkben a legterjedelmesebb: 60901 kataszt. hold. Ennélfogva természetes, hogy Békés egész napjainkig csaknem teljesen földművelő város maradt, noha Harruckern János György már 1730-ban megszerezte számára a vásártartás jogát³⁾ s így Békés megint, nem csak névleg, hanem tetteleg is a mezővárosokhoz tartozott.

Békés lakosai, mint aféle hajdú-ivadékok, néha egy-egy kis csete-patéval tették változatosabbá a békés napok egyhanguságát. Így 1735-ben 49-en bonyolódtak bele a Péro-féle lázadásba és csak huszan tértek közülök vissza.⁴⁾ 1739-ben a pestis megakadályozása végett elrendelt szabályok keltettek közöttük akkora elégtelenséget, hogy lázadásba törtek ki. Ez persze nem akadályozta meg a pestist abban, hogy 1185 lelket, Békés akkori lakosságának, mintegy felét el ne ragadja.⁵⁾ 1749-ben az itt szállásoló katonasággal tüztek össze.⁶⁾ 1758-ban hat szájas embert lázító szavak miatt nyilvánosan meg kellett botozni.⁷⁾ 1834-ben a bíró, Csávás Mihály és a ref. pap Elekes András közt kitört viszályba majdnem az egész lakosság bele keveredett s csaknem véres verekedés fejlődött ki. 1845-ben a bíróválasztás miatt keletkezett jókora zavargás s midőn a szolgabíró a lázítókat elfogatta, a népsokaság azokat kiszabadította. Rendkívüli törvényszék volt szükséges a lázongók megfenyítésére s csak ez tudta kivinni, hogy Jantyk Mátyás bíróvá választatott. Két év múlva a város régi

1) Évk. III. 63. — 2) Jk. XIII. 311—17. — 3) Harr. nr. 23. — 4) Évk. XI. 102—4. —

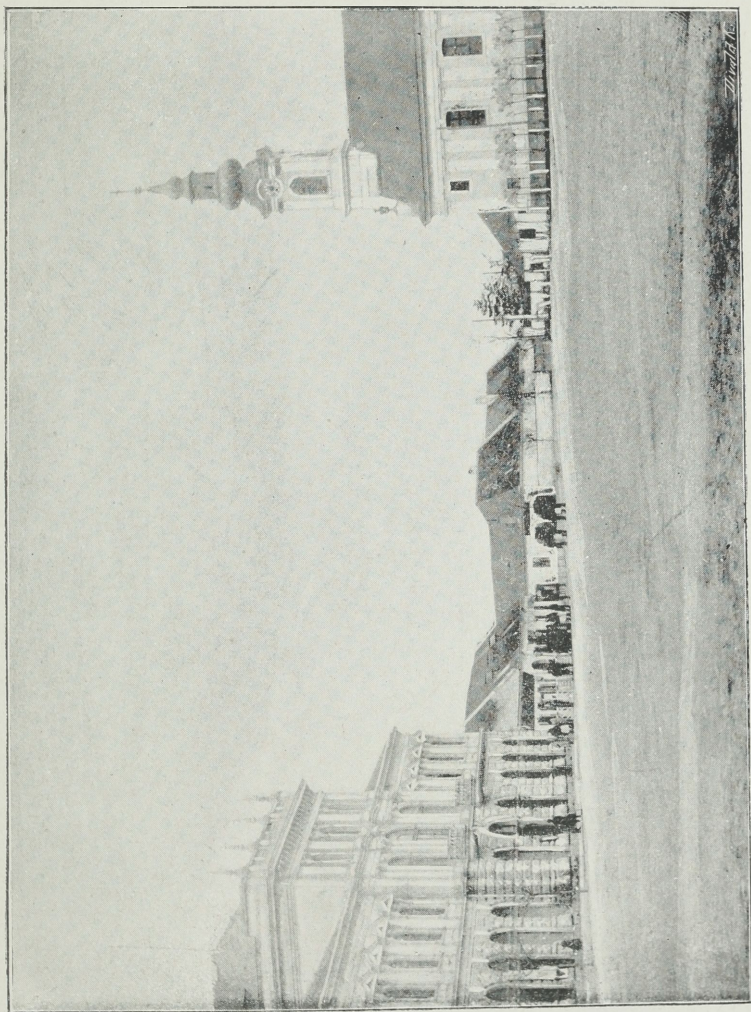
5) Jk. V. 490—92. VI. 36—68. — 6) Jk. IX. 260—3. — 7) Jk. XI. 190, 205, 214.

pecsétjével s néhány XVII-ik századbéli okirattal azt akarták néme-lyek bebizonyítani, hogy Békés lakosai mind nemesek, s az egész határ mind az övék. E miatt aztán nagy csoportosulások történtek s az 1845. május 14-én kötött legelő-elkülönítést fel akarták bon-tani.¹⁾ Történelmileg a békési zavargóknak nem volt igazuk, mert, ha volt is a XVII-ik században a békésieknek némi szabadalmuk, a közt és az 1711-ben megalakult Békés közt a jogfolytonosság két ízben is megszakadt s így más jogai voltak Békés XVII-ik század-beli lakosainak s ismét más a XVIII—XIX. századbéli békésieknek. A legelő elkülönítés különben is kedvező volt a lakosságra, mert a 27573¹/₂ (1200 □-öles) közös legelőből 16973¹/₂ holdat kapott. A legelő elkülönítést 1858-ban követte a tagosítás.

Békés mai öt kerülete közül csak a Malom-vég és Bán-hida régi elnevezés, az Ibrány, Új-város és Hadház újabb keletűek. A Malomvégnek is a török uralom előtt Malomzug volt a neve. A Malomvég elnevezés onnan származik, hogy a múlt században e város rész végén állott a 4 kerekű vizimalom. E malom 1715-ben még csak két kerekű volt,²⁾ de elég arra, hogy felduzzasztván a Körözs vizét a szomszéd Gerla falut tönkre tegye s a csabaiaknak is sok kárt okozzon, pedig a békésiek szerint oly mélyen volt, hogy áradás idején egy félévig sem járt. Midőn azért 1775-ben a régi malom elromlott, három év múlva csak oly föltétel alatt engedte meg a földesúr a malom helyreállítását, hogy külön zúgót vagy csatornát építsenek, melyen a fölösleges víz akadály-talanul folyjon. A lakosság a kívánt csatornát csakugyan el is készítette.³⁾ 1808-ban a város malmán kívül egy Erdős nevű lakos-nak is volt itt kisebbszerű vizimalma, de 1818-ban mind a kettőt lerombolták.⁴⁾ Pótolták aztán a száraz malmok, milyen különben már 1769-ben volt három.

A városban most létező egyházak közül legrégibb az ev. ref. vallásúaké. Ezeknek papjuk volt 1720-ban Debreczeni János; 1732-ben jött közbök Szikszay György, ki aztán negyven évig igazgatta az ev. ref. egyházat. Az ő hivataloskodásának kezdetén 1732—34-ben történt, hogy az 1711-ben készült fa templom helyett a békési ev. ref. vallásnak téglából építettek egyházat s hozzája tiz öl magas fatornyot.⁵⁾ 1748-ban e helyett a templom végén építettek

1) Évk. X. 150—1. — 2) Jk. I. 204—23. — 3) Évk. III. 88. — 4) Jk. 1818. év. 480. — 5) Évk. III. 60—63.

BÉKÉS.

fatornyot s a következő évben órát is helyeztek el belé.¹⁾ 1776-ban a templomot kilencz öllel meghosszabbították úgy, hogy ekkor tizenkilencz és fél öl hosszúvá lett. 1784-ben pedig e templomhoz téglatornyot építettek.²⁾

A róm. kath. lakosok számára először 1783-ban küldöttek ide lelkészt. Szent-Háromság tiszteletére emelt templomukat 1792—95-ben építették; az oltárképet Harruckern Borbála, özvegy Siskovicsné ajándékozta.³⁾ A róm. kath. temetőben levő, Urunk menyemenetelének tiszteletére avatott kápolnát a már említett híres bíró, Jantyik Mátyás, 1857-ben építette.

A görög keletiek 1783-ban építettek templomot s azt az aradi püspök 1789-ben avatta fel.⁴⁾

1715-ben Békés határából még csak 102 hold földet műveltek lakosai, 1773-ban pedig 4201 (1200 □-öles) holdat; 1788-ban határából szántóföldnek vettek föl 26,327; legelőnek 30,408; nádasnak 7385; erdőnek 1036 holdat, (mind 1200 □-öles).⁵⁾ 1850-ben a nádas már csak 750 kataszt. holdat tett ki; a szántóföld ellenben 25976 kataszt. holdra emelkedett. A legnagyobb rész még mindig legelő, kaszáló volt. Szöllőt a békésiek 1727-ben kezdtek ültetni.⁶⁾ A Szécsén-kerti szőlőföldeket pedig 1792-ben osztották ki.

1715-ben 97 jobbágy és 10 zsellér, összesen 107 család, vagyis mintegy 535 lélek lakott Békésen. 1720-ban majdnem megkevesbült Békés lakossága, mert Szabolcs vármegye erősen követelte az Ibrányból ide telepedett családokat. Szerencsére 1721-ben a per Békésvármegye győzelmével végződött. Ezen családokról nevezik Békés harmadik kerületét ma is Ibráynak. 1732-ben már 368-ra ment a családok száma s az egész lakosság száma mintegy 1840 főre. 1773-ban 292 telkes jobbágy, 449 házasszellér, 177 házatlan zsellér, 45 iparos és 4 kereskedő család, vagyis mintegy 4836 lélek lakja Békést 761 házban. 1827-ig a házak száma 2142-re, 1850-ig 2537-re és 1890-ig 4508-ra emelkedett. A lakosság száma 1827-ben 14682; 1850-ben 17985; 1890-ben 25087 volt. Ez utóbbiak 653 kivételével mind magyarok; s közülök róm. kath. 2650, gör. kath. 4, gör. kel. 493, ág. ev. 735, ev. ref. 20744, unitár 4, egyéb keresztény 5, zsidó 452.

1) Évk. III. 65. — 2) U. o. 66—7. — 3) U. o. III. 74—7. — 4) Évk. III. 78. — 5) Károlyi lt. R. F. B. nr. 6. Megjegyzendő, hogy a 10,045 (1200 négyszögöles) bélmegyeri pusztát és az 1842 holdnyi kiskamuti részt ekkor még nem számították Békés határához. — 6) Harr. S. 31.

A régi tiszavidéki vasúttársaságnak mostoha eljárása miatt az ötvenes években e derék magyar város is elesett a föllendülésére annyira szükséges vasuti állomástól. Az ebből származó kárt csak későn és némileg pótolja a 1883-ban épült szárnyvonal. — De dús (s megyénkben legkiterjedtebb) határa s népének szorgalma még mindig a megye elsőrangú helyei közé emelik.¹⁾

Békés-Csaba 1. Csaba.

Békés-Szentandrás 1. Szentandrás.

Bél-Megyer.

(Meger 1346. Belmegyer, Belymegier, Belmeghyer)

Ma Békés és Vésztő közt levő pusztá, hajdan Vésztő, Fás, Méhes, Nemes-Kereki, Békés és Détér közt eső község. Nevét Megyer nevű birtokosától vette s hogy a másik, Csaba mellett eső Megyertől megkülönböztessék, Bél- előnevet adtak neki, mert erdők között, mintegy azok belében állott.

1346-ban fordul elő először Megyer néven János fia Miklós ide való nemes ügyében, a ki Méhes felől tüzesen védelmezvén faluja határát, e miatt őt Nadányi I. Miklós szolgái Körözladányban megsebesítették.²⁾

¹⁾ A határtörténetére v. ö. még Belmegyer, Csapegyház, Csapcsalja, Csarna, Csátár, Dánfok, Détér, Gyúr, Hidas, Kis-Nagy-Kamut, Mező-Szentmiklós, Murony (Murvahely) és Verebes községek történetét. — ²⁾ B. O. II. 10.

Ettől kezdve folytonosan különböző kisnemes családok kezén van. 1373—77-ben négy Bélmegyeri nevű család birja, de már ekkor kénytelenek leánynegyed fejében egy részét oda adni Kánya Mihálynak.¹⁾ 1393-ban a hátralevő részből is kiszakítják a negyedet.²⁾

A Kánya családon kívül nemsokára más békés- és biharmegyei birtokosok is szereztek itt részeket. 1448-ban már Ábránfy IV. István birja erdejének egy részét.³⁾ Húsz év múlva még szaporítja itteni birtokát, cserébe adván érte mező-megyeri 2 telkét Bélmegyeri Lőrincznek.⁴⁾ 1479-ben Ábránfy Sebestény itt lakó jobbágyát említik, de nem valami dicséretes dolog miatt, mert tolvajságról vádolták.⁵⁾

Kánya Péter 1433-ban az ő részét részben a Mező-Gyániakra hagyván, e révén e biharmegyei család is birtokos lőn Bél-Megyeren.⁶⁾

Nemsokára egy másik biharmegyei család, a Herpay is megveti itt lábát. Egy oklevél-kivonat szerint 1465-ben iktatták be őket⁷⁾ s 3 év múlva már ugyan otthon érzik itt magukat.⁸⁾ 1480-ban pedig erdőrészüket oly dühösen védelmezik, hogy Veér Andrásnak oda küldött s ott kárt tevő jobbágyaitól 16 ökröt elvettek, s egyet közülök megöltek.⁹⁾

Valószínűleg a Herpayak részét örökölte a Marczelházi Tanka család, mely 1530-ban itt és Herpán birtokos volt.¹⁰⁾

Mind e családok azonban nem birták az egészet, sőt még nagyobb részét sem kezökre keríteni s jobbágy faluvá tenni. Megmaradt Bél-Megyer a kisnemesi családok birtokában s a Bélmegyeri, továbbá a Csiga, Domokos, Kánya, Kardos, Kereki, Kötöző, Lantos, Méhes, Nagy, Szabó és Vég családok úgy megülték, hogy 1552-ben az adórovó csak annyit írhat Bél-Megyerről: »Együlésem nemesek birják«¹¹⁾ — Később pedig föl se veszi az összeírásba; úgy se fizetett ott senki sem adót.

Egyháza már 1373-ban meg volt, mert kegyuraságán osztozkodnak.¹²⁾ Javadalma pedig a jó középszerűekhez tartozott, mert papja 1552-ben 3 frtot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra küldendő követek utiköltségeire.¹³⁾

1) B. O. I. 23—31. — 2) U. o. 34. — 3) Muz. lt. — 4) B. O. I. 77. — 5) Dl. 36,421.

6) B. O. I. 54. — 7) Nad. lt. Lajstrom. — 8) Muz. lt. — 9) Teleky lt. El. XV. f. 1. — 10) B. O. I. 152. — 11) Dical conscript. — 12) B. O. I. 23—31. — 13) Venczell A. gyűjt.

A régi Bél-Megyer tele volt erdőkkel, erekkel, tavakkal, mocsarakkal és szigetekkel. 1373—68. években az erdőrészek ilyen neveket viselnek: Bedekertje, Cserszád, Farkas-zug, Gereblyés, Füzés, Halád, Horgaserdő, Hosszúelőkert, Magasmart. A többiek nevét — sajnos — nem lehet biztosan megállapítani. Még több volt az erekből, fokokból alakított halastó: Alvész, Büngösd, Előkertallya, Fástorok, Hajderék, Keserved, Középtó, Malomér, Megyertelek, Tordacs, Zsiresd nevezetűek. Szántóföldei a szigetekeken terültek el 9—32 holdnyi darabokban.¹⁾

E helynevekből kitűnik, de meg Méhesnek 1479-iki határjárása is mutatja,²⁾ hogy a régi Bélmegyer határa északnyugaton felnyult egész a Fásderéknek a Büngösdbe való beömléséig, s a ma Fáshoz s így közvetve Körözs-Ladányhoz csatolt Cserszád és Hosszúerdők régen Bélmegyerhez tartoztak.

Az 1557—8-iki török defter szerint Bélmegyer 20 házból állott³⁾ s így lakossága körülbelül 200-ra tehető. 1561-ben 3 nemes családot még innen idéznek meg.⁴⁾

A török uralom alatt mint református falu fennállott. 1675-ben Pércsi Pál a papja.⁵⁾ 1665-ben lakosai tanuskodnak arról, hogy Csarnahely Békéshez tartozik.⁶⁾ 1685-ben egy Kántor István nevű lakosa a m.-berényiek adaját Debreczenbe szállítja.⁷⁾

Pár évvel később elpusztult. 1699-ben néhányan újra megülték, úgy hogy a megye 1701. ápril. 5-én 10 frt adót vethetett rájuk.⁸⁾ De 1703. őszén újra elfutottak s többé nem szállottak vissza. Lakosai közül néhányan Békésre, Fásra és Vésztőre származhattak, mert csak ennek lehet tulajdonítani, hogy 5—6 százados helynevek, mint pl. Cserszád, Gereblyés, Halád, Megyertelek, Zsíres napjainkig fenmaradtak.

1720-ban ezt is Harruckern kapta s mint önálló pusztát az uradalom különböző bérlőknek szokta kiadni. 1761-ben pl. özvegy Gorove Lászlóné és veje Dániel Miklós bérelték,⁹⁾ Ezután a vésztőiek kapták bérbe. De 1798-ban a családi osztály tételkor a báró Wenckheimoknak jutott s ezek elvették a vésztőiektől, mert inkább saját jobbágyaikat, a mező-berényi és körözs-tarcsai lako-

¹⁾ B. O. I. 23—31, 34, 54, 77. — ²⁾ Nad. lt. f. 24. — ³⁾ Török Kincstári Defterek II. 204. — ⁴⁾ Leleszi lt. A. 1561. f. 1. 18. — ⁵⁾ Haan: Békésm. hajdana 131. — ⁶⁾ Teleki lt. El. XXII. f. 1. — ⁷⁾ Károlyi cs. okltára 506. — ⁸⁾ Váradi kápt. lt. Acta Antiqua f. II. nr. XVI. — ⁹⁾ Harr. D. 23.

sokat akarták annak haszonbérletével segíteni.¹⁾ Közigazgatás tekintetében az ötvenes években Békéshez csatolták s ma is oda tartozik. Éppen most van róla szó, hogy a békési lakosok a gr. d'Orsay részt megveszik, s így nem lehetetlen, hogy e részen a régi Bélmegyer falu újra föltámad.

Belső-Harang 1. Nagy-Harang.

Belső-Hegyes.

(Belseuhegyes 1498, Belsewyegyes 1510.)

Nagy-Telek és M.-Berény vagy Kondoros közt esett, mert Külső-Hegyessel együtt 1498-ban Nagy-Telekhez,²⁾ 1510-ben a gyulai uradalomhoz tartozónak mondják.³⁾ Ebből következik, hogy mindakettő jogot tartott hozzá s mivel Nagy-Telek csak Berény és Kondoros felé érintkezett a gyulai uradalommal, csakis e tájon eshetett.

Különben Maróthy János már 1418-ban a gyulai uradalomhoz tartozónak vitatja Belső- és Külső-Hegyest, csakhogy ő Két-Hegyesnek nevezi.⁴⁾ Nevét valamelyik, éles csúcsban végződő halomtól kapta. Az ilyeneket vidékünkön hegyeshalomnak hívják. Ott van pl. a Kondoros és Endrőd határán emelkedő mai Hegyeshalom, de ez bajosan volt névadója a régi Külső- és Belső-Hegyesnek.

Belső-Hegyes különben onnan vette előnevét, hogy két éren belül esett. Ebből aztán önként következik a Külső-Hegyes megkülönböztetés.

Különben mind Belső- mind Külső-Hegyes a XV—XVI. századokban pusztá volt, s alkalmasint az 1403-ban előforduló Buzér-Hegyesegyház rövidebb kiejtéséből keletkeztek.

Benedekegyháza.

Neve értelmezésre nem szorul. A XV. században már pusztá volt. 1418-ban Maróthy János jogot tart hozzá s tiltakozik az el-

1) L. Vészlőnél. — 2) Teleki lt. El. XV. f. 1. — 3) Münch. Más. — 4) B. O. I. 45.

len, hogy a Kígyóson is birtokos Ajtósyak bitorolják.¹⁾ 1458-ban pedig Ábránfy Tamás Gerendással együtt új adományként kapja.²⁾ A kettőből kitűnik, hogy a régi Gerendástól délre, Kígyóstól pedig nyugatra esett.

B e r c s é n y e g y h á z.

(Berchyneghaz 1403.)

1403-ban a gyulai uradalom tartozéka.³⁾ 1498-ban, mint Tölgyhöz tartozó pusztá birtokába Bakócz Tamás érsek beiktattatja magát.⁴⁾ Ez utóbbi adat határozza meg hollétét. Tölgytől délfele, a mai Endrődtől délnyugatra, tőle nem messze állott.

Berény 1. Mező-Berény.

B o l d o g a s s z o n y t e l k e.

Eredetileg valamelyik, Boldogasszony tiszteletére emelt monostor, vagy más egyház birtoka volt s innen nyerte elnevezését. Kamut és Mező-Berény körül eshetett. 1393-ban Kamuthy Gergely hetedrészét Némethy Jakabnak adja.⁵⁾ Ezentúl nyoma vész.

Boldogfalva.

Eredeti neve Boldogasszonyfalva. Vagy a Boldogságos Szűz-Mária tiszteletére épült egyházától kapta nevét, vagy csak azért hívták így, mert a Bold. Szűz valamelyik monostorának falva volt.

A Gyulától délnyugatra eső mai szabadkai pusztán állott. Hajdan Fövenyes, Szentbenedek, Kétegyháza és Apáti falvakkal volt határos.

1510-ben egy része a gyulai uradalomé, másrésze (tán még

1) B. O. 45. — 2) U. o. 78. — 3) Münch. Más. — 4) Pesty: Magyarország Helynevei I. 41. — 5) Haan Más.

ősi jogon) 1511-ben a gyulai egyházé.¹⁾ 1526-ban Alabiánnal egyforma nagyságú falu lehetett, mert ez is 3 frtot fizet hadi adó fejében.²⁾ 1552-ben lakosai a töröktől való félelemből elfutottak s miután 6 évig hiába várták vissza őket,³⁾ 1558-ban a király határukat, mint pusztát, Gyula városának ajándékozta.⁴⁾ Gyula város régi lakosainak elzűllésével aztán Boldogfalva neve is feledésbe ment. 1729-ben mutogatták ugyan még a mai szabadkai pusztán a templomhelyét, de már nem tudták, hogy hívták régen a körülötte levő falut.⁵⁾ A gyulai bíró, Pintér György, is csak annyit tudott, hogy »Szabadka a ráczoktól vette nevezetét,«⁶⁾ tehát új elnevezés, de miféle falu volt ott, mikor még Gyulát csak magyarok lakták? azt ő sem tudta megmondani. 1731-ben Csík Ádám Szabatka néven magának adományoztatta, de Harruckern János György megakadályozta őt a birtokba vételben s kivitte, hogy Csíkot keresetével elutasították.⁷⁾ 1736-ban aztán végleg Harruckernek adományozta a király (Szabadka *diverticulum* néven;)⁸⁾ ez pedig Gyula városához csatolta.⁹⁾ Mint láttuk, történeti jogon különben is Gyulát illette.

B u c s a.

(Bwcha 1381. Buchya 1447. Bucza 1558. Bwchya 1564.)

Megyénk legészakibb pontján, Ványától északra, Füzes-Gyarmattól északnyugatra a régi Berettyó mellett állott. Hajdan Hegyes-Bor, Szerep, Ösvény, Cséfány és Ecseg falvak vették körül.

Neve erősen szláv hangzású. Magyarországon a többi Bucsa helynevek is oly vidéken fordulnak elő, hol magyar származásra alig gondolhatunk. De meg Szerbországban is van Bucsa helynév.

Először 1381-ben fordul elő, midőn Nadányi II. László a belőle kiadandó leánynegyedet váltja meg.¹⁰⁾ Ugyanezt teszi 1433-ban László fia Márk.¹¹⁾ Határa eléggé bizonytalan és kevésbé használt lehetett, mert 1412-ben Nadányi II. Lászlónak Békésmegye rendivel kellett bizonyítania, hogy Apajvára (később Apavára) Keszegestő és Szőlesziget nevű részek hozzátartoznak.¹²⁾

1) Münch. Más. — 2) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. I. — 3) Dical. conscript. cottus Zaránd. — 4) Liber Reg. II. 150. — 5) Harr. V. nr. 30. — 6) U. o. V. nr. 38. — 7) U. o. M. — 8) Váradí kápt. lt. Prot. X. 309—10. — 9) Jk. XIII. 311—17. — 10) Dl. 37,180. — 11) Nad. lt. f. 12. — 12) U. o.

Mind ez adatokból nem tűnik ki, hogy Bucsa akkor már község lett volna. S valóban 1447-ben pusztának írják, melynek erdejében, nádasaiban szarvasok és más nemes vadak tanyáznak, a szomszédok pedig a gazda — Nadányi I. Márk — engedelmével vadászgatnak.¹⁾ — Ezért volt értéke oly csekély, hogy 1458-ban felét csak 30 frtéért veszi zálogba Vémery Tamás Nadányi I. Mihálytól.²⁾

Azonban Nadányi I. Mihály nemsokára jobbágyokat telepített ide s így faluvá lett Bucsa. 1476-ban Ecsegnek határjárásán már egy Lőkös István nevű bucsai lakos is jelen van földesurának, Nadányi I. Mihály nevében.³⁾ Ugyanez évben Nadányi I. Mihály elküldi László fiát a nádorhoz, hogy irassa át s így mintegy erősíttesse meg Békésmegye rendjeinek 1412-iki bizonyosságát.⁴⁾ Három év múlva arról értesülünk, hogy 12 lakott és 12 lakatlan telekből állott a falu s ebből 3 lakott és 3 lakatlan telket néhai Nadányi Ilona örököseinek, Kismarjay IV. Lukácsnak, Torday Andrásnak és Ártándi Balázsnak adtak át addig, míg Nadányi I. Mihály Nadányi Ilona leánynegyedét készpénzben meg nem váltja. A népes telkeken Varga Bálint, Kondor Imre és Madár Sebestény laktak.⁵⁾

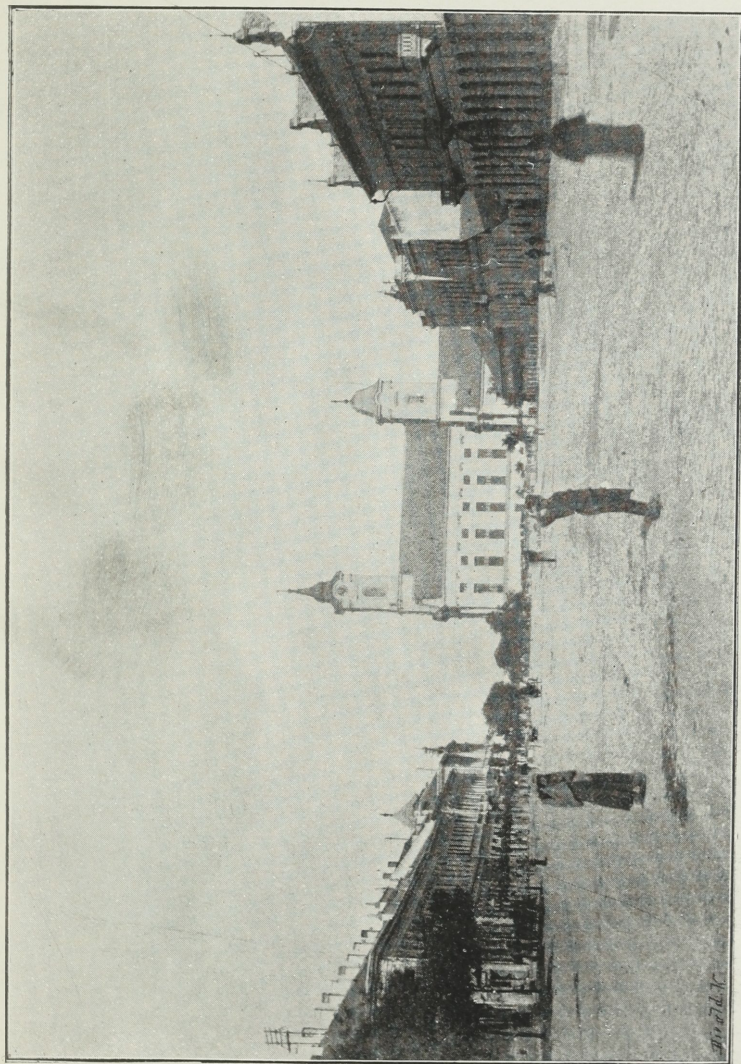
Ha Nadányi I. Mihály nem, fiai bizonyosan kiváltották Bucsa biztosítékul lekötött részét, mert Bucsán később egyedül a Nadányiak a földesurak. 1487-ben Nadányi Jób járátja meg határát Hegyes-Bor felől.⁶⁾ 1520-ban Nadányi Margit, Simay Mátyásné, követel részt belőle, de aztán lemond róla.⁷⁾ 1552—53. Nadányi Gyárfás és István bírják. 1556-ban a Gyárfás része Nadányi Ferencz kezén van, erről Gyárfás fiaira, Nadányi III. Mihályra (1560—62) és Lászlóra (1564.) szállott. István részét 1556—60. özvegye bírja, 1562. zálogként Bánrévi Péter kezén volt, de 1564-ben visszakerült István fiához V. Jánoshoz.

1552-ben 4, 1553-ban 13 kapura becsülték; 1556. leszállottak 10-re, 1558—60-ban pedig 9-re. Földváry itt is fölverte a kapuk számát s 18 után hajtotta be az adót; két évvel később azonban leszállították 11-re.⁸⁾

Egyházáról csak annyit tudunk, hogy 1552-ben papja 2 frtot fizetett a trienti zsinatra utazó követek számára.⁹⁾

A török uralom alatt Bucsa megint néptelenedni kezdett.

¹⁾ Muz. lt. — ²⁾ Nad. lt. f. 23. — ³⁾ B. O. I. 93. — ⁴⁾ Nad. lt. — ⁵⁾ Dl. 26.639. B. O. I. 97. — ⁶⁾ Nad. lt. és B. O. I. 103. — ⁷⁾ Nad. lt. f. 12. — ⁸⁾ Dical. conscript. — ⁹⁾ Venczell A. gyűjt.

CSABA FÓTERE.

1577-ben még lakik ugyan 2 gazda benne,¹⁾ de 1587-ben földesurának, Nadányi IV. Mihálynak, állítása szerint már pusztá.²⁾ Megerősíti ezt az 1588-iki tizedlajstrom, a hol a lakott helyek közül Bucsa hiányzik.

A XVII. században is folyton lakatlan maradt. Határa is megcsonkult. Már 1536-ban volt az akkor még népes Bucsának határpöre Karczaggal (régén Karczag-Ujszállás), s mivel a karczagi kúnok sértve érezték magukat jogaikban, elvittek fogságba egy bucsai jobbágyot.³⁾ Egy század múlva pedig az egykor Bucsához tartozó Apavárát elfoglalták s magának az erdélyi fejedelemnek közbeszólására sem adták vissza,⁴⁾ úgy hogy az maig ott maradt Karczag határában. — A megmaradt részt régi földesurai, a Nadányiak, úgy értékesítették, hogy a jószágaikat az alföldön teletető oláhoknak adták bérbe.⁵⁾

A törökuralom után Bucsát Füzes-Gyarmathoz csatolták, s ettől kezdve annak sorsát követte. Sokat emlegették a füzesgyarmatiak a régi Bucsa községet 1795-ben, midőn a nagy szárazság idején a Berettyónak itt levő medrében kutakat ástak s ez alkalommal a régi bucsaiak kutjaira bukkantak.⁶⁾ — Különben a gyarmatiak 1742-től kezdve kezdték haszonbérbe venni a gyulai uradalomtól.⁷⁾

Buzér-Hegyesegyház.

(Buzyrhegeseghaz 1403.)

Buzérfüvel benőtt halmon állott egyháza s erről nevezték el. Holléte biztosan meg nem állapítható, hacsak nem ugyanegy a későbbi Két-Hegyes, másként Belső- és Külső-Hegyes pusztákkal (L-Belső-Hegyes). 1403-ban a gyulai uradalom tartozéka.⁸⁾

1) Regest. decimar. cottus Bihar. — 2) Harr. M. nr. 18. — 3) Nad. lt. f. 9. — 4) U. o. f. 24. és rendezetlen. — 5) U. o. f. 18. — 6) Haan: Békésvármegye hajdana. 137. Évk. VI. 170. — 7) Jk. XIII. 311—7. — 8) Münch. Más.

Csaba.

(Chaba 1383. Chyaba 1552.)

MOST a többi, ilyenvű községektől való megkülönböztetés végett Békés-Csabának is hívják. Hajdan Mező-Megyer, Gerla, Vesze, Fövenyes, Gerendás és Mező-Sopron falvak-tól volt körülvéve.

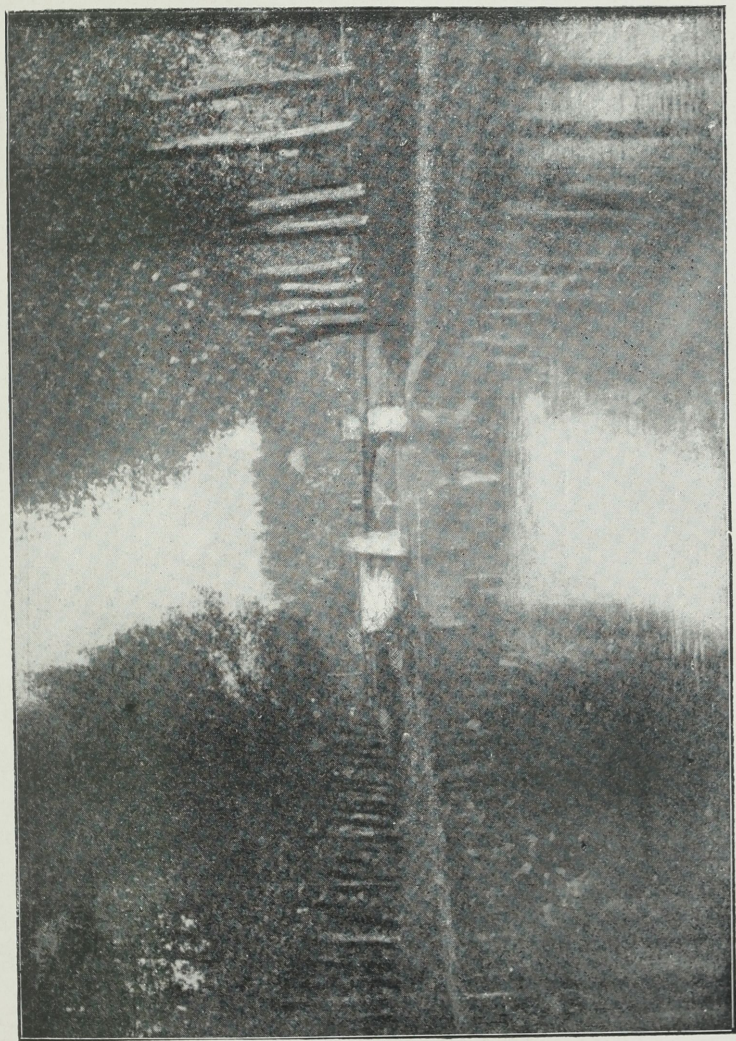
Még az Árpádkor vége felé is kedvelt és széltében használt volt a magyarok közt a Csaba személynév. Egyik ilyen Csabától vette nevét az itt tárgyalt Csaba község, illetőleg város is.

Irott emlékek 1332-ben említik először. Pál nevű papja ekkor 6 garast fizet pápai tized fejében. 1337-ben már Miklósnak hívják papját s ez ugyanazon czélra 4 garast fizetett.¹⁾ Egyházi javadalma továbbra is a középszerűek közé tartozott, mert 1552-ben papjának csak 3 forintot kellett volna fizetnie a trienti zsinatra utazó követek számára, ámde azzal is hátralékban maradt.²⁾

Birtokosa volt a XIV—XVI. századokban a Gerlai Abránfy család. 1383-ban e család négy tagja úgy osztozott meg Csabán, hogy a Ferencz jobbágy házától délre eső, egy sorban levő telkeket és még azt, melyen Péterfia Tamás lakott, II. Miklósnak adta, a többit pedig közös vagyonnak hagyta. Kitünik ebből, hogy a falu legfeljebb 2 utcából állott.

Ezután egy századig semmit sem hallunk Csabáról. Annál sűrűbben emlegetik a XVI. században. 1514. január 7-én Ábránfy I. Sebestény és I. Péter 3 lakatlan, a falu nyugati részén eső

¹⁾ Monum. Vaticana Hung. S. I. T. I. 45, 89. — ²⁾ Venczell Antal gyűjt. — ³⁾ B. O. I. 32.

BÉKÉS-CSABAI KÖRÖSPART.

telket Radák Balázsnak és testvéreinek ajándékoznak.¹⁾ Alig erősíti meg a király Radákot az újonnan kapott birtokban, ez cserében egyik telket odaadja Edelesy Gergelynek.²⁾ Négy év múlva Haraszty Gergely is birtokos lesz s Csabán megvén Ábránfy VII. Jánosnak itt eső részeit.³⁾

A legnagyobb rész így is az Ábránfyak kezén maradt. Ezek közül legtöbbet, talán mindent köszönhet Csaba Ábránfy I. Péternek. Róla, sajátkezűleg aláírt 1521-iki leveléből biztosan tudjuk, hogy Csabán lakott,⁴⁾ s így csakis neki tulajdoníthatjuk az 1529-ben először említett csabai kastély építését. Ő érdeklődött annyira Csaba iránt, hogy határainak védelmében összetűzött a gyulai uradalommal. Midőn 1525. nov. 14—16. napjain egy részről a Fövényeshez tartozó Kerekegyház pusztá, továbbá Fövényes és Vesze, másrészről Csaba közt megjárják a határt, a megesketett tanúk közt van egy csabai lakos is: Búza Benedek, Ábránfy Péter jobbágya. A mai Csabától délnyugatra kezdődő határpontok oly sűrűn és világosan ki vannak jelölve, hogy egy kis helyszíni vizsgálattal tán még ma is meg lehetne azokat állapítani.⁵⁾

Ábránfy I. Péter halála után fia, V. István, a csabai kastélyból küzdött Zapolyay János érdekében a ferdinándpárti gyulai vár ellen s ő vágta el annak összeköttetését a Ferdinándnak hódoló ország-részről.⁶⁾ Hihetőleg ő vagy még atyja adta meg a csabai lakosoknak azt a hasznos kiváltságot, hogy a földesúri, urbéri tartozásoktól, szolgálmányoktól mentesek s így szabadosok (libertini) lettek. Mivel pedig az adó-(rovás) kivetése a földesuri szolgálmányok alapján történt, ilyen pedig Csabán nem volt, később azt követelték a lakosok, hogy reájuk ne vessenek adót. — 1552—53-ban még tiszteletben is tarták az adórovók a csabai lakosok e kiváltságát, de 1556-ban már nem, mert a földesurak ilyen, bőkezűleg osztogatott szabadalmi nem válhattak a kincstár kárára.⁷⁾

Ábránfy V. István halála után özvegyét Kaczky György deák vette nőül s aztán ő lakott a csabai kastélyban. 1539-ben itt lép szerződésre a Kállai Lökös családdal.⁸⁾

Legnagyobb szerepet azonban 1556-ban játszott a csabai kastély. Megint arra volt szánva, hogy mintegy faltörő kos Gyula

1) B. O. 119. — 2) U. o. I. 121 — 3. — 3) U. o. 136. — 4) Teleky lt. El. XV. f. 1. — 5) Dl. 31,048. — 6) Münch. Más. — 7) Dicz. conscript. V. ö. Acsády: A m. jobbágynéesség száma a mohácsi vész után. 1889. 17. — 8) Kállay lt.

vára bukását előkészítse. Csakhogy, mint az általános részben előadtuk, — most a nagy vállalat megsemmisülést hozott a kastélyra, úgy, hogy annak egyéb emléke nincs, mint hogy Csaba délkeleti részét ma is kastélynak hívják. — Pedig már ekkor Csaba arra is volt szánva, hogy egy új uradalomnak a »Pertinentiae castelli Csaba« nevűnek,¹⁾ feje legyen s így a kastély romlása a község emelkedését is hátravetette.

De azért a község megmaradt. 1557—58-ban a temesvári defterdár tudósítása szerint 29 (25 régi és 4 új) ház volt benne.²⁾ Milyen vagyonosak voltak a lakosai, azt meghatározni nagyon bajos, mert lakosai, hiába vetették ki rájuk az adórovók az adót, nem akarták azt fizetni. 1556-ban 64 kapura becsüli az adórovó, de maga is bevallja, hogy a kivetett 32 frttal a csabaiak adósok. 1558—60-ban megint nem tud rajtuk venni semmit. 1562-ben a híres Földváry István is csak Székely Miklós jobbágyain tud 8 kapu után 8 frtot és 80 dénárt behajtani, a többit a hátralékosok közé irta. 1564-ben a másik adórovó szintén csak a hátralékosok lajstromába vezethette be a csabaiakat.³⁾

A tizedfizetéssel szemben nem ilyen akaratosak, mert annak jogos voltát elismerték. 1559-ben 12 köből búzát és 16 köből árpát adnak a tizedszedőnek. 1562-ben 21 gazdának volt vetése, 29-nek pedig nem. Az előbbieik 10 $\frac{1}{4}$ köből búzát és $\frac{1}{2}$ köből árpát szolgáltatnak be tized fejében. Méhet csak egy gazda tartott.⁴⁾

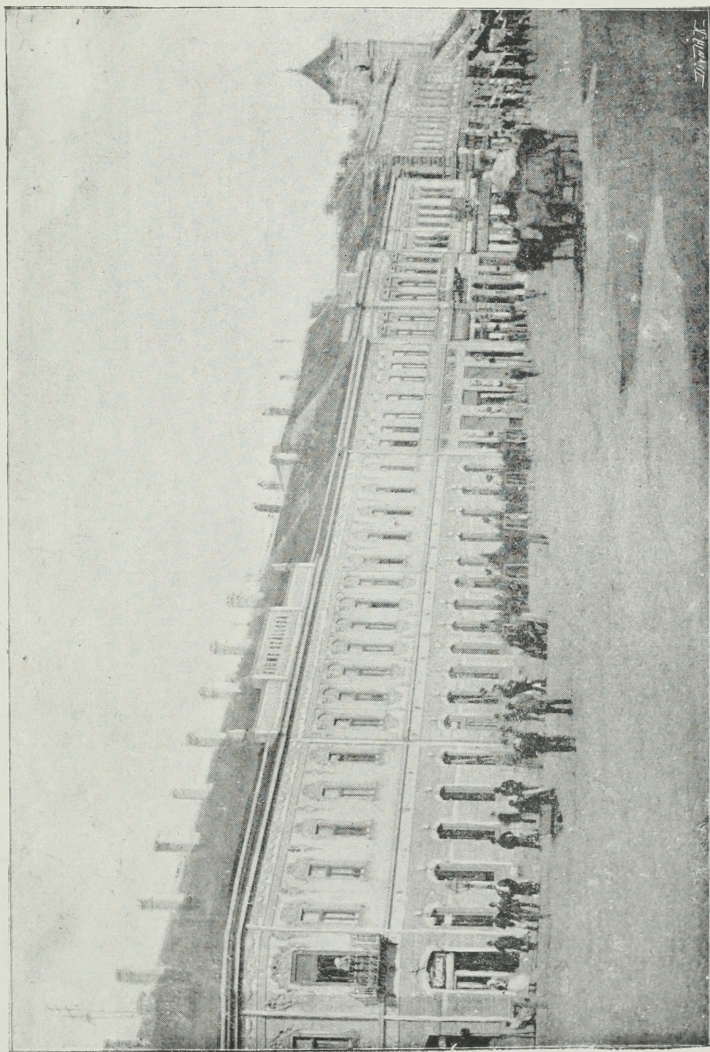
1563-ban Kerékgyártó Márton bírósága idejében 99 család, tehát mintegy 495 lélek lakta Csabát. Mind magyarok voltak, s Búza, Csapó, Kötő, Kincses, Borégető, Fövényesi, Vas nevűek fordulnak elő köztük.⁵⁾

Mint a gerlai uradalom része az 1560—62. években Csaba is 7—8 földesurat uralt. Ábránfy VII. István, Székely Miklós (Ábránfy Katalin fia), özv. Szterzenkovics Mátyásné (előbb Ábránfy V. Imre neje) Székely Márton (Ábránfy Zsófia férje), Nagy Balázs és Ábránfy Boldizsár tehát itt is az állandóbb birtokosok. Kivülök 1560-ban még Jász Lukács, 1562-ben Társy István említetnek.⁶⁾

A török uralom első éveiben Csaba lakosai nem nagyon változtak. 1580-ban, midőn Ábránfy V. István unokái itt lakó jobbágyaikon megosztóznak (7 jutott VIII. Jánosnak, 7 pedig II.

1) Pozsonyi kápt. lt. Prot. 11. f. 124. — 2) Török kincstári defterek. II. 204. —

3) Dical. conscript. — 4) Regest. decim. — 5) Haan Más. — 6) Dical. conscript.

BÉKÉS-CSABAI PLACZ-TÉR.

Farkasnak) megint Békésy, Halász, Zabos, Biró, Kötő, Farkas nevezetűek fordulnak elő, a milyenek 1563-ban is laktak Csabán.¹⁾

A XVII. században itt lakó magyarok református vallásuak és elég számosan valának, mert külön iskolát tartottak fenn. A debreczeni collegium anyakönyve szerint ez iskolába 1657-ben Nagybányai Mátyást, 1666-ban Pataky Jánost és 1670-ben Várkonyi Sámuel-t hívták meg tanítókúl.²⁾

Ez időbeli magyar földesurai közül csak Nadányi Istvánt ismerjük, kinek özvegye és fia Zsigmond 1667-ben csabai részüket egy 25 tallér értékű lóért elzálogosítják Tarsok Péternek és Csorvásy Gergelynek.³⁾ 1680 körül Új Ferencz nevű lakosát említik Csabának⁴⁾, de egyebet nem is tudnak róla.

Nem sokára elfutottak lakosai s még 1699-ben sem kerültek vissza.⁵⁾ Később 1701 körül megülték ugyan, de csak azért, hogy 1703. őszén újra elköltözzenek. Megyénk 1715-iki összeírásában még hiába keressük Csaba nevét,⁶⁾ úgy, hogy azon 20 magyar és 2 tót család, melyet az 1717-iki összeíráskor Csabán találtak,⁷⁾ legfeljebb 1716-ban költözhetett oda. A 20 magyar család név közt hiába keressük a régi, jellemző, csabai neveket. — Sokan visszamaradtak tehát a régi csabaiak közül azon falvakban, hol a Rákóczy-háború idejében meghúzódtak s azon Új Ferencz, ki egykor, 1680 táján Csabán, 1729-ben Kún-Madarason lakott,⁸⁾ nem állott egyedül. Csak az egy Vas családról gyaníthatjuk, hogy régi csabai lakosok voltak az elei, mert 1563-ban ily nevű család három is lakott itt. A Tót, Török, Nagy, Szabó nevek mind 1563-ban mint 1717-ben előfordúlnak ugyan, de ezek oly közönségesek, hogy nem lehet belőlök következtetni, s még ha ezek régiek volnának is, kétségtelen, hogy a 22 család közül 13 új települő volt.

Ezek sem lettek állandó lakosai Csabának. Egészen új, nyelvre s vallásra nézve különböző lakosok vetették meg alapját a mai Csabának, Békésvármegye jelenleg legnépesebb helyének. 1718-ban Gömörmegyének kis-honti részéből számos tót jobbágy költözött le Csabára. Biztos, hogy közülök 14-en Szelcséről, 4 Rimabányáról, 4 Rimabrezóról, 3 Cserencsényből, 2 Felső-Pokorágyról, egy Rimóczárról költözött ide. E falvak csaknem egymás szomszédságá-

1) Leleszi lt. Protoc. 76. 151—7. — 2) Haan L. tudósítása. — 3) Harr. M. 18. 42. l.

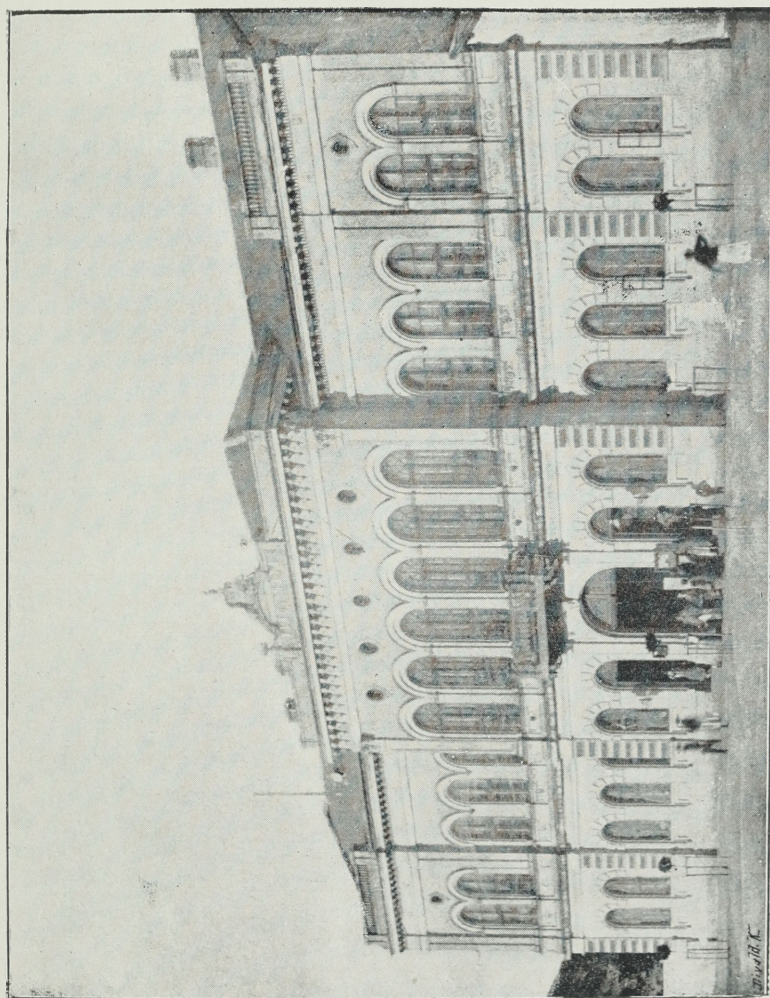
— 4) B. O. II. 167. — 5) Következik ez abból, hogy még 1701-ben sem vetnek rájuk adót.

— 6) Békésm. Jk. I. k. 203—24. — 7) B. O. I. 264. — 8) U. o. II. 168.

ban a Rima és Szuha folyók felső völgyében esnek. Turóczi Miklós nevű vállalkozó gyűjtötte össze e tót jobbágyokat s hozta ilyen messze földre.¹⁾ Amint aztán ide telepedtek, túlnyomó számukkal kiköltözésre birták az eddig itt lakó, kevés, katolikus és kálvinista családot úgy, hogy 1720-ra a község lakossága csupa ág. ev. vallású családokból állott. Pecsétet is ez évben csináltatott. Volt földesuraik, mint például a Vécseyek követelték ugyan, hogy régi birtokaikra térjenek vissza, de nem tudták bebizonyítani a személy-azonosságot, vagy pedig azt, hogy az illetők örökös jobbágyok.²⁾ A szegedi jószágkormányzó állítása szerint Nógrád, Gömör és Hont-vármegyék 80 jobbágyot követeltek vissza Csabáról, pedig 40-en sem voltak.³⁾ Később, a szabadalmazottság idejének letelte után a csabaiak is kezdtek szökdösni. 1732-ben pedig az egész község a szentáندrási uradalom pusztáira szeretett volna áttelepedni, de a megye közbenjárására beismerték elkövetett hibájukat, Harruckernnel szemben tanúsított hálátlanságukat és Süveg János bíróval élükön térítvényt adtak magukról, hogy nem költöznek. el⁴⁾.

Harruckern, hogy a csabaiakat idekösse, már 1733-ban átadta nekik a hatalmas gerendási pusztát s elnézte azt is, hogy azt részben albérletbe adták ki.⁵⁾ Kerekegyháza és Mező-Megyer puszták felét mindjárt 1717-től, Gerla és Ölyved felét pedig 1732-től kezdve használhatták. — Mikor még ez sem volt elég, Harruckern Ferencz átadta nekik a soproni pusztá egyharmadát; 1755-ben pedig az egészet.⁶⁾ Még 1789 előtt megkapta a lakosság a fővényesi pusztá egy részét is. Ezen folytonos nagyobbítások s a régi Mező-Szentmiklós felének hozzácsatolása által lassan-lassan Csaba határa 56709 kataszt. holdra emelkedett. Ebből 1773-ban a lakosok 8862 (1200 □-öles) holdat műveltek. 1788-ban 34841 hold szántó föld; 31495 hold legelő és 5936 hold mocsár (itt is 1200 □ öles holdakat számítva) volt a csabai határban,⁷⁾ Szentmiklós fele nélkül. 1850-re a mocsár teljesen eltűnt s a határnak nagyobb része szántóföldből állott. 1765-ben mérték ki a lakosoknak a felső-végi szőlőket, négy évvel később pedig a várostól délnyugatra eső jaminai szőlőskerteket. 1850-ben a szőlőskertek nagysága 1190 kataszt. holdat tett ki. A mocsár kiszáritásában nagy része volt a csabai lakosoktól 1777-ben ásott

1) B. O. I. 284. és Harr. N. 49. — 2) Harr. N. 49. — 3) Harr. B. 3. — 4) B. O. I. 279. — 5) Harr. E. 172. — 6) Jk. XIII. 311—7. — 7) Károlyi lt. R. F. B. nr. 6.

BÉKÉS-CSABAI VÁROSHÁZA.

Körözs-csatornának. Ezen csatornán 1805-ben, hosszú tárgyalás után a csabai földes urak vízi malmot is építettek, de persze hiába való volt itt is minden erőlködés, hogy a malom földuzzadást s így a szomszédoknak kárt ne okozzon s e miatt 1818-ban le kellett rontani.

1798-ban, a Harruckern — örökösök osztzkodásakor Csaba özvegy Siskovicsnének, született Harruckern Borbálának jutott. De ez már 1801-ben kénytelen volt 415,216 rhénus forint és 19 krajczárért eladni özvegy Károlyi Antalnénak és a gróf Stockhammer-örökösöknek. Gróf Károlyi Antalné után († 1802. márcz. 29.) Csaba fele része gróf Sztáray Albertre, mint gróf Károlyi Francziska férjére és gróf Trautmansdorf Józsefre, mint gróf Károlyi Josefa férjére szállott. Sztáray Albert része 1830 után vejeié gr. Apponyi György és Gyuláé lőn. A Stockhammer-örökösök közül a gr. Bolza család $\frac{2}{3}$ -ot, Stockhammer Hermann $\frac{1}{3}$ -ot Stockhammer Ferdinánd szintén $\frac{1}{3}$ -ot birt. — Ez utóbbi az ő részét 1834-ben eladta a Beliczey, Bodrogi Pap, Szombathelyi és Csepcsányi családoknak. Ezen rész később még jobban széteszlott s a gr. Leiningen, Kosztolányi, Hellebrandt, Fejér, Omaszta, Simay családok is vettek egy-egy részt belőle. Így történt aztán, hogy 1845-ben, midőn a nem régiben, 1840-ben mezővárossá lett Csaba lakossága megváltotta magát segyuttal a kisebb királyi haszonvételeket is megvette, tizennégy volt földesúrral kötötte meg az örökváltsági szerződést. A váltság díj 802 ezer pengő forintra ment. A legelő elkülönítés az előző évben, 1844-ben, ment végbe.

Az ág. evangelikusok először paticsfalból készítettek egy kis templomot, 1722-ben pedig vályogból építettek valamivel tágasabb és tartósabb hajlékot az isteni tisztelet tartására. 1745-ben készült mostani ó-templomnak középső része. Ehhez 1773-ban két oldal szárnyat ragasztottak, úgy hogy ez által a templom keresztalakot nyert. Végre 1784-ben ugyancsak ezen ó-templomhoz hozzáragasztották a téglából készített s ma is meglevő tornyot. Mivel pedig ezen egy templom nagyon kicsiny volt a gyorsan szaporodó hívek befoadására, a csaba ág. ev. hitközség 1807-ben még egy nagy méretű templomnak alapkővét tettele. Ez sok viszontagság után, 17 év mulva, 1824-ben készült el teljesen. Építő mestere volt Czigler Antal gyulai kőműves. Az 1834-iki földrengéskor ez új nagy templom némi sérüléseket szenvedett, de kijavították. A jaminai szőlősker-

tekben lakó ág. ev. vallásuak számára a hitközség 1876-ban épített külön templomot.

A róm. kath. vallásuak 1747-ben telepedtek meg Csabán, s bár a régebbi lakosok meglehetősen üldözték őket, a megye és földesúr pártfogása mellett ők is állandó lakosai lettek Csabának. Még 1797-ben is külön testületet alkottak, az úgynevezett »*communitas catholica*«-t s ez, az ág. ev. lakosságtól elkülönítve, maga bérelte a szentmiklósi pusztát. Azonban a közterhek viseléséhez ő is arányosan hozzájárult, sőt néha az ág. ev. vallásuakból álló előjáróság állítólag jobban is megterhelte, mint az igazságos arány azt megengedte volna. Később természetesen a katolikusok ezen külön állása megszűnt. Lelkészséget számukra 1750-ben szerveztek. Első plébános lón Gorliczky Simon. Az isteni tiszteletet először a plébános házában levő kápolnában tartották. 1769/70-ben épült a most is meglevő kicsiny templom Páduai Szent-Antal tiszteletére.

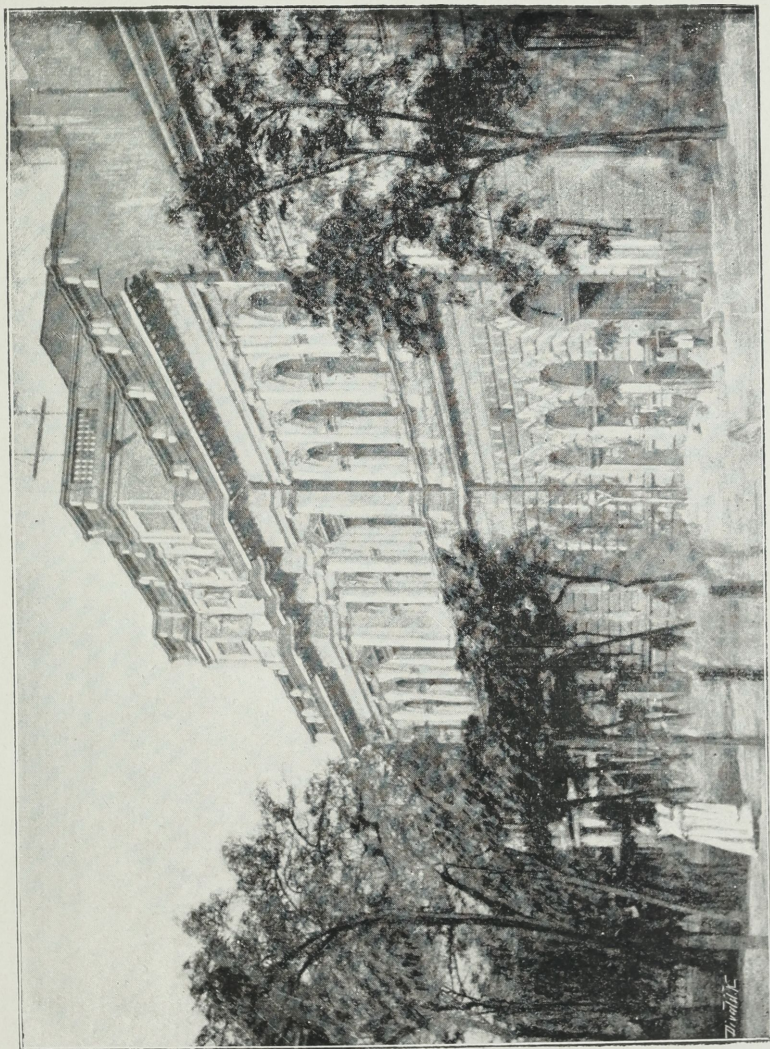
A gör. keleti hitközség 1821-ben alakult meg. Mostani temploma 1841-ben épült.

A zsidók zsinagógája meg volt már 1855-ben.

Nevezetesebb csapások érték Csabát 1735-ben május 1-én, midőn a ráczok a lakosokat kifosztották. Ugyanekkor tíz csabai lakos a lázadókhoz szegődött, de négy közülök kegyelmet nyert. 1738-ban 22 ház, 1755-ben pedig a községnek fele, az egész alsó vég leégett.¹⁾ Az 1816-iki fergeteg, az 1817-iki drágaság természetesen Csabát is sújtotta. 1831-ben a kolera 2019 lelket ragadott el s e csapás ismétlődött 1849-ben, 1855-ben, 1866-ban és 1873-ban. Mint említők az 1738/39-iki nagy pestis Csabán tört ugyan ki, de itt aránylag nagyon kis mértékben pusztított.

Mindezek, továbbá a kiköltözések nem akadályozhatták meg Csabának rohamos népesedését. Már 1773-ban Csaba volt megyénk legnépesebb községe, mert ekkor 651 teljes jobbágy, 242 házas zsellér, 240 házatlan zsellér, 76 iparos és két kereskedő család, vagyis mintegy 6551 lélek lakta 906 házban. 1827-ben 2063-ra, 1850-ben 2990-re és 1890-ben pedig 5030-ra ment a házak száma. A lakosok száma 1827-ben 22,143; 1850-ben 23,400; 1890-ben 34,243-at tett ki. Ez utóbbiak közül 7728 magyar, 379 német, 25,917 tót, 135 oláh, 84 egyéb nyelvű. Vallásra nézve 7168 róm. kat.; 176 gör. kath.; 443 gör. kel.; 1 örmény kel.; 24,044 ág.

¹⁾ -jk. VIII. 755. és 1797. év 158. l.

BÉKÉS-CSABAI SZÍNHÁZ.

ev.; 796 ev. ref.; 104 egyéb keresztény; 1511 zsidó. Nem csoda, ha Békésvármegye jegyzőkönyvei már 1834-ben Nagy-Csabának nevezik e községet s e megkülönböztetés jellemzőbb is, czélszerűbb is volt mint a mostanában fölkapott Békés-Csaba elnevezés.

Az 1859-ben megnyílt szolnok-aradi, s az 1871-ben megnyílt szeged-nagyvárad vasút-vonalak itt keresztezik egymást s ekként a város forgalmát szerfölött élénkítik. Az 1859—90-ig fennállott közbirtokossági testület több szép épülettel diszesítette a várost. Egyházain, algymnasiumán kívül említésre méltó még a 101-ik gyalogezred számára készült kaszánya. A megyei gazdasági egyletnek is Csaba a székhelye.¹⁾

Csabacsűd.

(Chabachyde 1456., 1461. Chabachyud 1497., Chyabachyud 1560.)

Szarvastól délre esik. — Hajdan Káka, Kondoros, Szénás és Királyság falvakkal volt határos.

Teljes neve Csabacsűde. Csűd a régi magyar nyelvben csuklót, továbbá koczkát jelentett.²⁾ Egyes tájszólásokban ma is él, de nemcsak ily értelemben, hanem jelent többek közt czégért és csalétket is.³⁾ Alkalmassint ez utóbbi jelentésétől vette nevezetét Csabacsűd s eredetileg egy Csaba nevű vadásznak itt kitett csalétkétől neveztek el azt a kis pontot a térs síkságon, hol utóbb Csabacsűd falu keletkezett.

Történeti emlékeinkben folyton a szentandrászi uradalom tartozéka gyanánt említik, s azért birtokosaira nézve csak az ott mondottakra utalunk.

¹⁾ A határ történetére v. ö. Gerla, Vesze, Fővenyes, Kerekegyháza. Gerendás, Apácza, Sopron, Mező-Szentmiklós és Mező-Megyer községeket. — ²⁾ Magyar Nyelvtört. Szótár. I. 471.

— ³⁾ Szinnyei: Tájszótár. I. 375.

1456-ban fordul elő első ízben. Ez évben Bereczk bíró s Mihály esküdt jobbágytársaikkal együtt Hunyadi János parancsára lefoglalják egy pankotai embernek idehozott borát.¹⁾ 1476-ban maguk Békésvármegye rendei is erőszakoskodásról és tolvajságról vádolják Csabacsúd néhány lakosát.²⁾ Szívesen követték tehát urukat 1497-ben, midőn arról volt szó, hogy a Királyság és Csabacsúd közt eső s eddig közösen használt Téglásallya nevű rét egyedül Csabacsúd számára foglaltassék le. Ekkoriban a földesúr Komlósi Huszár Pál és Horvát nevű gazdatisztekert tartott itt.³⁾

1508-ban bírája volt Bíró Gellért.⁴⁾

Határrészei valának 1512 körül: Fazekastelek, Kerekegyháztelek, Pitvarostelek, Téglástelek, Zöldestelek és Gorsástelek.⁵⁾ Ezek közül a 3 első Szénás felé, Téglástelek pedig Királyság felé esett.

Egyházi állapotáról csak annyit tudunk, hogy 1552-ben papja 3 forintot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra utazó követ számára, de adós maradt vele.⁶⁾

Mikor a szentandrási uradalom 4 részre szakadt, Csabacsúdon 4 bíró is parancsolt, persze mindenik a maga földesurának részén. 1559 nyarán pl. Ujlaky Sebestény részén bíró volt Szakács Mihály, özv. Kaczky Györgynéén Polyák István, Paksy Lajosén Rábai Simon és özvegy Mándy Kelemenéén Kis Tamás.⁷⁾

A népesebb és vagyonosabb községek közzé tartozott: 1552-ben 7, 1553-ban 16, 1556-ban 62, 1560-ban 43, 1562-ben 77, 1564-ben 57 kapu után fizettettek vele adót.⁸⁾ A török defterdár szerint 1557—58-ban 35 (28 régi 7 új) ház volt benne.⁹⁾

Népességét mutatja az is, hogy 1562-ben 56 jobbágnak volt itt vetése s fizettek tized fejében 51 1/2 kalangya búzát, 12 köből és 3 véka búzát.¹⁰⁾ Ha mégis 1563-ban csak 55 család lakja, e fogyást nem lehet másnak, mint az 1562-iki kegyetlen adóbehajtásnak tulajdonítani. Erre mutat az is, hogy 2 év alatt a kapuk száma húszszal esik. Eszerint 1563-ban körülbelül 275 lélek lakta.

1593-ban Pipaly Anna itt levő (hajdan Patócsy-féle) részét férjének adta zálogba.¹¹⁾

1596-ban elpusztult. 1655-ben mint pusztát zálogosítja el

1) Évk. XVI. 75. — 2) Dl. 36,421. — 3) U. o. 20,626. — 4) U. o. 21,815. — 5) Dl. 22,283. — 6) Venczel Antal gyűjt. — 7) N. R. A. 1763/43. — 8) Dical. conscript. — 9) Török delterek II. 203. Szacsodnak írja. — 10) Regest. Decim. — 11) Pesty: Magyarország. Helynevei. 59.

CSABAI IZRAELITA TEMPLOM.

Telegdi Balajthy Ferencz itt levő részét Törő Pálnak és Andrásnak 100 forintért, — mert mint maga mondja — Csabacsüd a gyulai és szolnoki szandzsákságok határszélein esett és semmit sem jövedelmezett.¹⁾ 1719-ben mint a szentandrászi uradalom kiegészítő része fordul újra elő. — Ez uradalom bérlője Tolnay István 1723-ban Karácsony Kristófnak,²⁾ 1730-ban Kokelicz Ferencznek adta ki albérletbe.³⁾ 1736—44. években Karácsony Kristóf és Gergely tartották haszonbérbe.⁴⁾ E század elején a földesurak visszavették a bérlőktől s majorságilag kezdtek gazdálkodni úgy, hogy az egykori, csupa legelőből álló pusztá ma már egészen szántóföld és számos birtokos közt oszlik meg. A Rudnyánszky családnak itt levő birtokrésze házasság révén gróf Überacker Ottóra szállott; a Rosty család része pedig előbb Trefort Ágostonnak jutott, ki ezt báró Königswarter Mórícznak adta el. Közigazgatásilag Szent-Andráshoz tartozik.

Csákó.

(Chako Hegyesse 1518. Cjakoheges 1558, Cijako Hegiese 1560.)

Kondoros és Csorvás közt állott. Hajdan Kondoros, Mező-Sopron, Csorvás és Szénás vették körül.

Valamelyik, e határon levő, hegyes halom mellett épült két kis község. Az egyiket első lakosáról⁵⁾ vagy birtokosáról Csákó-, Hegyessének, a másikat hasonló okból Ergyenges- vagy Ördöngös Hegyessének nevezték el. Csákóhegyesséből lett aztán Csákó-hegyes s ebből a mult század elején Csákó.

Mikor a két község irott emlékeinkben fölmerül, akkor már a kettő egygyé vált s csak 2 kis egyháza s a két plébániának külön neve mutatta, hogy valaha különállók voltak. Még 1552-ben is külön jegyzi föl az alesperes a csákóhegyesi és külön az ergyengesi papot, kiknek mindenike 3 forintot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra utazó követ számára.⁶⁾

Először úgy látszott, hogy az egybeolvadt két Hegyes község neve közül Ergyenges-Hegyese lesz a győztes. 1458-ban e

1) U. o. 59. — 2) Jk. VIII. 734. — 3) Jk. III. 460—4. — 4) Jk. VII. 570. VIII. 734. — 5) Megyénkben később is volt egy Csákó nevű nemesi család, (L. ott.) továbbá 1525-ben említik Csákó Balázs mező-soproni jobbágyot, Dl. 31,048. — 6) Venczell A. gyűjt.

néven erősítik meg Ábránfy Tamást birtokában.¹⁾ De 1518-ban Ábránfy VII. János eladván itt levő részeit Haraszthy Gergelynek, a szerződésben már kénytelen megjegyezni, hogy Ergyenges-Hegyeset másként (alio nomine) Csákó-Hegyesnek hívják.²⁾ Jele ez annak, hogy a közhasználatban a Csákó-Hegyes elnevezés kezdte kiszorítani a másikat. Már ez adatokból is lehet gondolni, hogy Csákó-Hegyes is a gerlai uradalomhoz tartozott s azért arra nézve, kik voltak földesurai? az ott mondottakra utalunk.

A XVI. század ötvenes-hatvanas éveiben meg lehetős csekély és szegény faluként tűnik föl Csákó. 1552-ben lakosai a török elől elfutottak. Visszatértek ugyan, de 1553-ban még csak 6 kapuni adót tudnak fizetni, mert a telkek egy része vagy lakatlan volt, vagy oly szegény emberek ülték meg, hogy 6 forint erőjük sem volt, 2 jobbágy pedig elszökött. 1556-ban 20 kapu, 1558-ban 14 kapu után fizetnek adót, 1560-ban adósak maradtak, 1562-ben csak három földesúr jobbágyán tudták megvenni az adót, s ezek 19 kapu-számot fizettek. Még így is sok volt a rovás, mint akkoriban mondták, a szegény falunak, úgy hogy 1563-ban e miatt leszállott a lakosok száma 13 családra, s 1564-ben sem volt több kapu 14-nél.³⁾

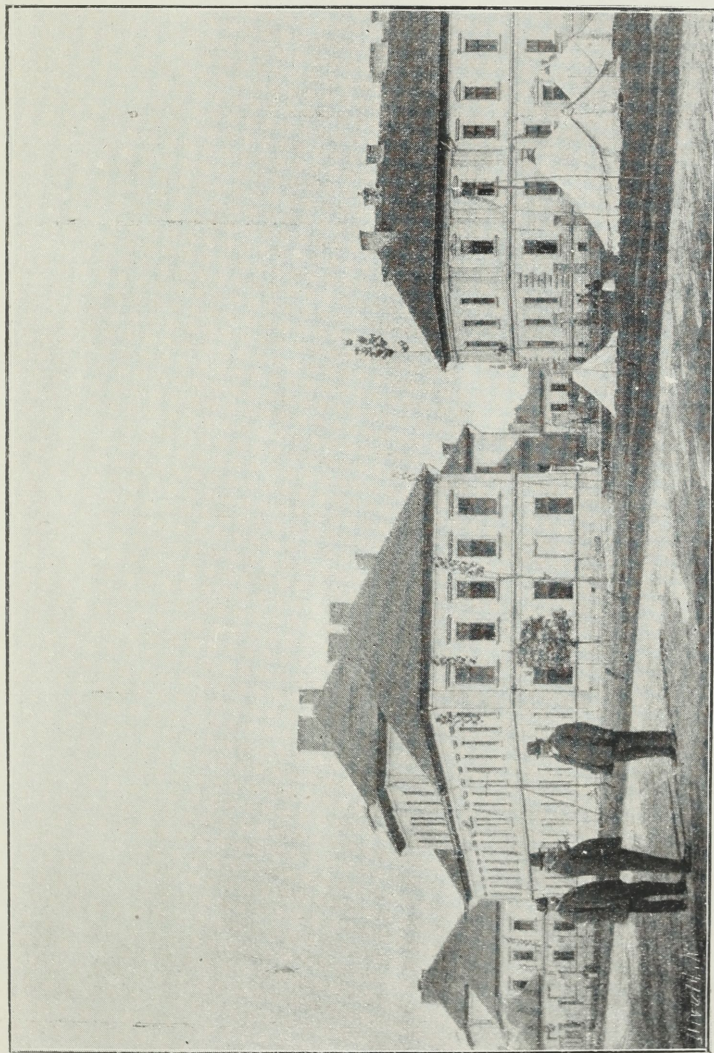
Ennek megfelelőleg mondja a tized lajstrom, hogy 1562-ben 13 jobbágynek volt vetése s ezek 15 1/2 kalangya búzát fizettek tized fejében.⁴⁾

Még e csekély faluban is, melynek lakossága 1563-ban csak mintegy 65 lélekre rugott s mely 1557-ben 15 (13 régi, 2 új) házból állott,⁵⁾ 3 külön birót tartottak a földesurak. — 1559-ben Székely Miklós bírása volt Kún Gergely, Ábránfy Istváné és Gáspáré pedig Deák Antal.⁶⁾

1580-ban még létezett a falu s az ekkor itt lakott jobbágyok közül 4 jutott Ábránfy II. Farkasnak, 4 VIII. Jánosnak.⁷⁾

A török uralom alatt végkép elpusztult s úgy megfedekeztek róla, hogy 1720-ban, midőn a békésmegyei pusztákat Harruckernnek átadták, Csákó neve szépen kimaradt az okirathból, valamint az 1723-iki adomány-levélből is. — Később aztán felfedezték Harruckern gazdatisztjei s hogy nagyobb bért kapjanak érte két részre, Kis- és Nagy-Csákóra osztották. 1732-ben Nagy-Csákót

1) B. O. I. 78. — 2) U. o. 136. — 3) Dical. conscript. — 4) Regest. decimar. — 5) Török kincstári deffterek II. 203. — 6) N. R. A. 1763/43. — 7) Leleszi lt. Prot. 76. 151—7.

CSABAI LAKTANYA.

2000 forintra, Kis-Csákót pedig 500 frtra becsülték.¹⁾ 1736-ban a király nemcsak tetteleg, hanem jogilag is Harruckernnek ajándékozta.²⁾ Nagy-Csákót aztán s eleinte Kis-Csákót is különféle bérloknek adták ki. — Például: 1744-52 Nagy-Csákót Barbirovics Bogdán bérelte.³⁾ Kis-Csákót 1747-ben Kacsemág Miklós.⁴⁾ 1760-ban Kis-Csákót Harruckern Ferencz az orosháziaknak adta használatra.⁵⁾ 1798-ban Nagy-Csákót a szarvasi rátához osztották⁶⁾ s így a Stockhammer örökösök kapták. A jelen század közepén Stockhammer Antoniának leánya, grófi Bolza Antonia, révén gróf Batthyány István, később ennek fia gróf Batthyány László birta. Ez építette az ötvenes években híres csákói vadász kastélyt. — 1871-ben e részt Geiszt I. Gáspár vette meg. Nagy-Csákó és Kis-Csákónak egy része most Kondoros községhez van csatolva.

Csapcsallya 1. Csapegyház.

Csapegyház.

(Chapegzas.)

Az egyrésről Kamut, Gyúr és Berény, másrésről Mező-Szentmiklós és Kondoros közt eső területet valaha egy Csap nevű ember lakta s birta úgy, hogy ennél fogva e terület egyes részeit róla nevezték el Csapcsallyának, Csapegyháznak, Csap-Hegyesének és Csapszegnek. A négy helynév közül biztosan egyikről sem tudjuk, melyik volt valaha a külön álló község neve, csak gyanítjuk, hogy Csapegyház volt az, a többiek pedig ennek háttárszei. Ennél fogva ennek alatt csoportosítjuk, ami keveset a reánk maradt emlékek e 4 helyről beszélnek.

Csapegyház negyedét 1393-ban a Kamutiak Németi Jakabnak adják leánynegyed fejében.⁷⁾

Csapcsallya neve nagyon érdekes. A csal a régi magyar nyelven cselt, továbbá tört, hurkot is jelent. Azon pont tehát, a hol valaha Csap földesúr a vadaknak cselt vagy tört vetett, Csap-

¹⁾ Országos lt. kisebb lt. Harruckern csomó. — ²⁾ Váradí kápt. lt. Prot. X. 309—10.

— ³⁾ Jk. VII. 545. IX. 376. 824—5. — ⁴⁾ Harr. M. 13. — ⁵⁾ Jk. XIII. 311—7. — ⁶⁾ Harr. O. 31. — ⁷⁾ Haan gyűjteménye.

csalja vagy Csap-csallya nevet kapott. Volt még egy másik, eddig megmagyarázhatatlan neve is e határrésznek : Fald. Csapcsalja Mező-Berénytől egészen nyugatra, Kamutól pedig északnyugatra esett. Ezért van, hogy 1418-ban Maróthy János mint Gyúrhoz vagy Mező-Berényhez tartozót a Kamuthyak ellen védi.¹⁾ 1498-ban Vér András egy részét Nagy-Telekhez tartozónak vitatja.²⁾ 1517-ben pedig két ízben is határozottan Kis-Kamut határrészének nevezik : márcziusban Nagy Demeter köti le itt levő részeit zálogúl Ispán Gálnak³⁾ ; szeptemberben Kóti Benedek adja el egyes részeit ugyanannak.⁴⁾

Csap-Hegye Kamut és Mező-Szentmiklós közt eső mező volt 1525-ben.⁵⁾ Neve épp úgy származott, mint Csákó-Hegyesé.

Csapszeg Csapcsallya mellett, ettől délkelet felé eső erdő volt. 1498-ban Vér András ennek egy részét is magáénak mondja.⁶⁾ 1517-ben legalább is 7 darabra van osztva és Kis-Kamuthoz tartozik.⁷⁾

Csaphegyese, Csapszeg 1. Csapegyháza.

Csarna.

(Chorna 1295, 1415, Charna 1504. Chiarna 1564.)

Békés szomszédja volt keletről. Neve ó-szláv nyelven annyit jelent, mint fekete.

Eredetileg várjobbágyok lakták. 1295-ben Mihály nevű várjobbágy lakott itt.⁸⁾ Később kis nemesi község. A XV—XVI. században Borsos, Csarnay, Cseke, Farkas, Fekete, Molnár, Szabó és Vég családok voltak itt időnként birtokosok.

E kisnemesi családok nagyon elágazván, elszegényedtek s e miatt kénytelenek voltak javaikat áruba bocsátani. — 1415-ben Csarnay Antal birtokának felét 400 kurta frtért eladta Détéry Miklósnak.⁹⁾ Később a község egy része a gyulai oradalom tartozéka lőn. 1526-ban e rész félig-meddig Détérhez volt csatolva, mert lakosai a détériekekkel együtt fizetik a hadi adót.¹⁰⁾ Nem so-

¹⁾ B. O. I. 45. 47. — ²⁾ Teleky lt. El. XV. f. 1. — ³⁾ Dl. 22,902. — ⁴⁾ B. O. I. 128. — ⁵⁾ Dl. 31,048. — ⁶⁾ Teleky lt. El. XV. f. 1. — ⁷⁾ B. O. I. 128. és Dl. 22,902. — ⁸⁾ Dl. 1408. — ⁹⁾ B. O. I. 41. II. 32–3. — ¹⁰⁾ Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1.

A KÜLSŐ ARTÉZI KÚT CSABÁN.

kára azonban a békési bíró felügyelete alá rendelték, úgy hogy már 1552-ben Békéshez tartozik s azért sohasem jegyzik föl külön, hány kapu volt benne.¹⁾ Különben az 1559-61-iki összeírások szerint a gyulai várhoz tartozó részen csak 2, 1563-ban pedig 6 jobbágy lakott, a többi lakosok mind nemesek voltak.²⁾

1557-8-ban az egész falu 8 házból állott³⁾ s így lakossága 80 lélekre tehető.

1659-ben már Csarnahely a neve s a nádor mint pusztát Farkasföldi Farkas Ferencznek és Fábiánnak, továbbá Nagy Baláznak adta.⁴⁾ De ez ellen fölszólalt Békés akkori földesura, Teleki Mihály, s nemsokára 1665-ben azt bizonyíttatták az öreg emberek, hogy Csarna mindig a »békési bíró botja alá hallgatott.«⁵⁾ Erre aztán a nádor visszavonta 1659-iki adománylevelét s a békésiek nyugodtan használhatják ma is az egykori, kis nemesi község határát. Egy pár hold földet ma is Csarnahelynek hívnak, de különben kő se mutatja helyét az Árpádkorig fölérő multtal birt Csarna falunak.

Csatár.

(Chatar 1295. Chyathar 1552.)

Békéstől délre, a Fehér- és Fekete-Körös között állott. Nevét a csatároknak hívott várjobbágyoktól vette.

1295-ben még várjobbágyok lakják s közülök említik Imrét.⁶⁾ Később kismemesi község, még pedig olyan tiszta, hogy létezése alattsoha jobbágy nem lakott benne. 1552-ben is azt mondja róla az adórovó, hogy csupa együléses nemesek lakják.⁶⁾ Az idevaló nemes családok közül: a Basa, Bedek, Borsos Csarnay, Csatáry, Dancs, Nagy és Tamási nevűek ismeretesek.

Különös, hogy a Békés történetében említett Borsos Demeter 1479 előtt nemes ember létére Csatárról Békésre költözött.⁷⁾

1525-ben említik az innen Borosgyán felé vezető s ott a gyulai útba olvadó utat.⁸⁾ 1557/8-ban a török defterdár (Csapár néven) egész új falunak írja és szerinte 10 ház volt benne, úgy hogy lakossága 100 lélekre tehető.⁹⁾

1) Dical, conscript. — 2) Urb. et conscript. és Haan Más. — 3) Török k. defterek II. 204. — 4) Teleky lt. El. XXII. f. 1. — 5) Dl. 1408. — 6) Dical, conscript. — 7) Dl. 36,421. — 8) Dl. 31,048. — 9) Török k. defterek II. 204.

1561-ben innen idéz meg a leleszi konvent embere 3 nemest a miért Békésvármegye érdekeit nagyon is tüzesen védelmezték.¹⁾

Csatár fennállott a török uralom idejében is. Sőt még ekkor tán jobban virágzott, mert külön református papot tartott²⁾ és a Fehér-Körösön éppen ott, a hol a dánfoki határ kezdődött, hídja volt.³⁾ 1620-ban Fodor Mihály nevű csatári nemes ember tanuskodik a dobozi határ ügyében.⁴⁾ 1650-ben pedig Sánta Péter és Sáros István nevű nemesek jelennek meg Sarkadon, midőn özv. Telekynét Békés birtokába iktatják.⁵⁾ Alkalmasint rosszul voltak értesülve tehát Galaczy Miklós és társai, midőn Csatárt 1663-ban pusztá gyanánt kérték a nádortól adományba.⁶⁾

A XVIII. század elején Csatár határát a békésiek kezdték használni s így további története összefort Békéssel. Ma is oda tartozik. A mult századbéli térképek még mind feltüntetik, de a közhasználatban mindinkább kihal Csatár nevének emléke; kiszorítja azt a határán ültetett Kászmánkert.

Cséfány.

(Chepani 1336, Chepan 1458, Chepany 1480, Chyepany 1554.)

Füzes-Gyarmattól nyugatra állott. Hajdan Ösvény, Nagy- és Kis-Harang, Balkány, Ványa és Ecseg falvakkal volt határos.

Neve annyit jelent mint István. A görög Stefánosból lett Csépán, s ebből csak a mult században Cséfány. Tehát István nevű alapítójáról vagy tulajdonosáról nevezték el.

Nem lehetetlen, hogy eredetileg Csépánhida volt teljes neve. Ily nevű községben (de ponte Cepan) lakott 1214-ben egy Salamon nevű gazdatiszt, a gyániak pörében emlegetett tanú.⁷⁾

Biztos, hogy Cséfány 1336-ban létezett s ekkor Fábían nevű papja 3 garast fizetett a pápának tized fejében. Ő volt a legszegényebb a szeghalmi főesperességben.⁸⁾ Később sem úszott nagy bőségben Cséfány lelkésze, mert 1552-ben csak 2 forintot kellett volna fizetnie a trienti zsinatra utazó követnek, s azzal is adós maradt.⁹⁾

1) Leleszi lt. A. 1561. f. 1. nr. 18. — 2) Lampe i. m. 641. — 3) Teleky lt. El. XXII. f. 1. — 4) B. O. I. 222. — 5) Teleky lt. — 6) Harr. A. A. nr. 20. — 7) Váradí regestrum 223. szám. — 8) Monum. Vatic. Hung. Ser. I. t. I. 34. — 9) Venczell A. gyűjt.

1458-ban bírja a Henczhidai Bácsó család.¹⁾ Ekként tagja lett a henczhidai uradalomnak s földesurai éppen úgy változtak, mint Balkánynak. (L. ott.) Éppen ennek következtében a XV—XVI. századokban Biharmegyéhez tartozott.

1480-ban említik a Kis-Gyarmatról és Szeghalomról idevezető utat.²⁾ 1480 körül Henczhiday Benedeknek itt lakó, Bíró Miklós nevű gazdatisztét a ványaiaiak megverték, lábát megcsonkították, Csáky Ferencz pedig 75 darab jószágot elhajtattott innen.³⁾ 1488-ban Batus Balázs, Henczhiday Benedek jobbágya, urának, továbbá Pocsay Istvánnak és özvegy Bácsó Miklósnénak nevében bejelentette tiltakozását az ellen, hogy a nagy-harangi birtokosok a leányéri puszta közepéig határjárást tartsanak.⁴⁾ Kitűnik ebből, hogy a cséfényi határ régebben is a Leányhalom felé vonult el.

A XVI. században meglehetősen népes községként tűnik elő. 1552-ben 19, 1553-ban 21, 1554-ben 11, 1555-ben 22 kapu adóz benne. Az 1554-iki csekély kapuszám bizonyára az 1553-iki hadjáratnak következménye volt. Ugyanekkor kényszerítették a törökök Cséfény lakosságát a behódolásra.

Ez években öt birtokos közt oszlott meg. Ezek voltak Bajomi Ferencz, Henczhidai (előbb Zarándi) Horváth János, özv. Deák (Litteratus) Benedekné, Bornemissza Miklós, (1555-ben ennek özvegye) és Bocskay György. Horvát részét 1552-ben Putnoky Menyhért birta, özv. Deáknéét pedig 1553-ban Pázmány Péter, mindkettő csak ideiglenesen. 1555-ben a 22 kapu ekként oszlott meg az 5 földesúr jobbágysai közt: Bajoni F. jobbágysai fizettek 8, Horvátéi 5, Bocskayéi 4, özv. Bornemisszánéi 3 és Deáknéi 2 kapu után.⁵⁾ Lakossága ekkor körülbelül 165 lélekből állott.

A török uralom idejében pusztulófélben ugyan, de egy darabig csak megvolt Cséfény lakossága. 1572-ben a Bajoni-rész egyik jobbágya, Nagy Sebestény, elment Egerbe Bajoni Zsófiának beiktatására.⁶⁾ Az 1580—90-ben folyton szedik tőlök a váradi várhoz a tizedet, de hol 3, hol 4 mindig adós marad a báránynyal. Nem csoda! folyton szökött jobb vidékre. 1588-ban már csak 9 jobbágy és 5 zsellér lakta a falut,⁷⁾ úgy hogy felényire vagy még kevesebbre olvadt le a lakosság.

1) Dl. 15261. — 2) Nad. lt. f. 24. — 3) Teleky lt. El. XV. f. 1. — 4) Baranyi lt. f. 23. — 5) Dical. conscript. cottus Bihar. — 6) Harr. A. A. nr. 19. — 7) Regest. decimar. cottus Bihar.

1598-ban aztán a tatárok fölégették s nem is alakult pusztá határán többé falu.

A mult században, mint Ványához és így Hevesmegyéhez tartozó, bár békésvármegyei pusztákkal teljesen körülvelt pusztát az Almássy-család birta. De sokszor, pl. 1789—1835-ig a füzesgyarmatiak bérelték.¹⁾ Végre az 1877. I. t. cz. 22. §-a újra visszacsatolta Békésvármegyéhez, melytől csaknem 3 századdal azelőtt elszakadt.

Csejt.

(Chehte 1391, Cheht 1449, Cheyth 1454, Cyeyt 1558.)

Mező-Túrtól keletre, Endrődtől északra eső s jelenleg Endrődhöz tartozó pusztá, hajdan kis falu.

Nevét első Cseht nevű birtokosától kapta. A Cseht névben a »h« hang idővel »j«-re változott, mint az más személy- és helynevekben is előfordúl. A hirhedt Csejte vár neve is eredetileg Csehte volt.²⁾

1449-ben Hunyady János kormányzó csatolta Békésvármegyéhez³⁾ s azóta, a török uralom idejét nem számítva, mindig ide tartozott.

1390-ben 9 lakott és 1 lakatlan telekből állott. Volt 30 ekényi szántóföldje és legelője, 25 kaszás rétje, továbbá a Berettyó vizében évenként 100 forintot jövedelmező halászata. Volt benne egy kis egyház is, de fedetlenül állott. Földesura volt a Simay család.⁴⁾

1454-ben megerősítik birtokában a Simay családot.⁵⁾ 1475-ben az egyik Simaynak, Benedeknek, kúriája itt állott és panaszt tett a gazdájá, hogy Fancsikay László 100 darab juhot elhajtattott csejti birtokáról.⁶⁾ Két évvel később e Simay B. 1 népes és 4 néptelen, Simay János pedig 3 néptelen telket elzálogosított itt a Kállai Lökös családnak. Kitűnik e zálogosításról szóló levélből, hogy a már 1454-ben említett Szentmihályegyháza nevű pusztá Szentmihályúrteleke néven Csejthez tartozott.⁷⁾

Később az elzálogosított részt a Simayak visszaváltották. 1526-ban azonban a szomszédok békéjét egy, Csejtről Túrra szö-

1) Évk. VI. 166. — 2) Wenzel: Árpádk. okm. IV. 74. — 3) Haan: Békésm. hajdana 152. — 4) Szepesi kápt. lt. Scr. XI. f. 2. nr. 13. — 5) B. O. II. 70. — 6) Kállay lt. — 7) U. o.

közt jobbágy ugyancsak megbontotta, mert azt a Simayak az 1514-iki törvény értelmében visszakövetelték, Lőkös Jánosné, Nadányi Krisztina, meg semmi áron sem akarta visszaadni.¹⁾

Mindamellett, hogy 1508-ban Simai Kún Benedek a maga csejti részét Simay Gergely fiainak adta el²⁾, s így azok két részt is birtak itt, mégis az 1556–62-iki években már egy Simay sem földesúr Csejten. 1556-ban Botos János, Eszes Mihály, Mező Mihály. Veres György és Zalay Albert jobbágysai 2—2, Szedecsi Balázs jobbágysai pedig 4, összesen 14 kapu után fizetnek adót. 1558-ban 20, 1560-ban 13, 1562-ben 9 kapu után kivetett adót vesznek meg lakosain. 1564-ben 10 kapu után vetették ki rájuk, de hátralékban maradtak. 1562-ben Szedecsi és Eszes már nem fordulnak elő a birtokosok között, de említ helyette az adórovó egyszerre 4 más földesurat: Harangi Gáspárt, Lantos Mátét, Móré Mátét és özvegy Ragyóczy Kelemennét. Mező Mihály része pedig ez évben özv. Mező Lászlóné kezén van.³⁾

Egyházi tekintetben Csejt megmaradt az egri egyházmegye részének. 1548-ban és 1557-ben még mindig az egri püspök, illetőleg az egri vár számára szedik itt a tizedet, s e tekintetben a kishevesi kerülethez volt osztva. 1548-ban a tizedszedők 6 jobbágyot és 7 zsellért, 1557-ben 3 jobbágyot és 6 zsellért számítanak össze benne.⁴⁾

1570-ben, midőn Lantos Máté leányát, Erzsébetet, megerősítik birtokában,⁵⁾ 1578—81-ben, midőn a királyi helytartó előbb Báthay Pálnak, utóbb Makó Jánosnak adja egyes részeit⁶⁾, még falunak írják Csejtet. Egy pár ember 1623-ban is itt nyomorgott, s az ő nevükben is kéri a Simay Gergely fiainak beiktatásáról szóló, 1516-iki parancsolat átíratását,⁷⁾ de nem sokára teljesen lakatlanná vált. Ettől kezdve a Túron és Túrkeviben lakó Kecse, Törő és Vég családok veszik meg az egyes, régi birtokos családok részeit s használják, a mennyire lehet,⁸⁾

A XVIII. század elején a Kecsek rokona, Ványai Szőke János, (anyja Kecse leány volt) szerette volna kezére keríteni. Szerzett is reá nádori adománylevelet, január 4-én keltezett. De elkésett vele. Mert már előzőleg rátette kezét a kincstár s a gyulai

¹⁾ Kállay lt. — ²⁾ Nad. lt. f. 23. — ³⁾ DicaI. conscript. — ⁴⁾ Regest. decimar divers. cot. — ⁵⁾ Muz. lt. — ⁶⁾ Nad. lt. Lrae Pázmán. és f. 25. — ⁷⁾ Teleki cs. oklt. II. 438. — ⁸⁾ Harr. V. nr. 46—54. B. O. I. 256.

uradalomhoz kapcsolta. — Ezzel együtt aztán 1720-ban átadta Harruckernnek. Ezt a körülményt azonban Szőke a nádori adomány szerzésekor bölcsen elhallgatta. Hiába kapott aztán 1731-ben újabb adománylevelet, nem bírta kicsavarni Csejtet Harruckernnek jobban mondva a kincstárnak kezéből. 1747-ben a királyi tábla is elutasítja őt.¹⁾

A Törökkel még hamarabb elbánt a kincstár. 1727-ben a Neoquistica Commissio elé idézte őket, s mivel birtokjogukat igazolni nem tudták, a Commissio 1733-ban a kincstárnak ítélte Csejtet.²⁾

Ettől kezdve a gyulai uradalom jószágkormányzója Simával együtt (különben is azt fogták rá, hogy Simának határrésze, diverticula) magánosnak adta bérbe. 1765-ben pedig a szarvasi lakosoknak adta át használatra.³⁾ 1789-ben azonban már megint különálló, s az uradalomnak fentartott puszta. 1846-55 években egy kis dohánykertész-telep is volt itt (1855-ben 226 lakossal)⁴⁾. Közigazgatásilag ma Endrődhöz van csatolva. Birja b. Wodianer Albert.

C s o l t.

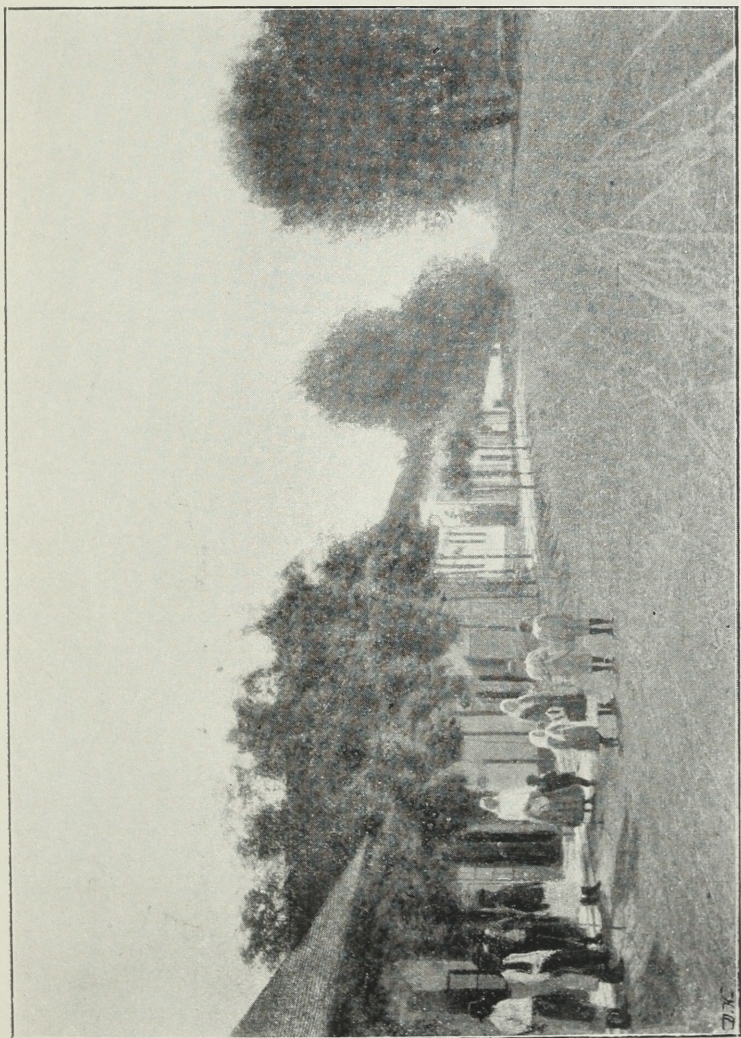
(Cholt 1220. Choltmonustura 1341.)

Vésztőtől nyugatra, a mágori domb mellett állott. Az e dombon épült monostornak Csolt nevű alapítójától vette nevét.

A monostor történetéből tudjuk, hogy alapítója legalább is a XII. század végén vagy még régebben élt. Ennyire ér föl tehát Csolt falu multja is.

A monostor körül keletkezett kis falu földesura az apátság volt s azért 1330 körül Csolt határainak védelmére László apát viselt gondot.⁵⁾ Az Ábránfy család a kegyuraságon kívül még 1383-ban is csak egy malmot birt itt.⁶⁾ Néha, mint pl. 1341-ben a Kis-Körözs jobb partján eső Mágort is Csolthoz számították s ily értelemben mondják, hogy Mártonos fia Gellért Csolmonostorra való volt.⁷⁾

¹⁾ Harr. M. — ²⁾ N. R. A. 308/26. és 88/6. — ³⁾ Jk. XIII. 311—7. — ⁴⁾ Palugyay i. m. 279. — ⁵⁾ Muz. lt. — ⁶⁾ V. ö. B. O. I. 32—3. ll. — ⁷⁾ Bőllői lt.

CSORVAS KÖZSÉG.

A XV. században a monostor megszűnt. Csolt falu az Ábránfyaké lett. Ezek a szomszéd Mágorhoz csatolták s ezzel Csolt önállóvoltának vége lett. Ma már csak a csóti fok és csóti lapos emlékeztet a régi kis Csolt falura.

Csépány 1. Cséfány.

Csorvás.

(Chorvas 1458. Cyorvas 1558.)

Csaba és Orosháza közt esik. Hajdan Csákó-Hegyes, Mező-Sopron, Gerendás, Apácza és Szentetornya falvakkal volt határos.

Neve annyit jelent, mint homokos.

A XV—XVI. században a gerlai uradalomhoz tartozott s földesurai azéival együtt változtak.

1456-ban említik először mint Szentetornyához tartozó pusztát.¹⁾ De csak egy kis része tartozott oda. Más, nagy részének birtokában két év múlva megerősítik Ábránffy II. Tamást.²⁾ Első ismert lakosa egy Kis Kelemen nevű jobbágy, kinek kocsiját, lovát elvették a gyulai tisztek, midőn a heti vásárra odament,³⁾ második Elekes Gergely, 1471-ben Csorvás bírása, s mint ilyen felügyel, nehogy Csorvás határát megcsonkítsák.⁴⁾ A falunak egyháza s meglehetősen javadalmazott plébániája volt. 1552-ben papja még 3 frtot fizetett a trienti zsinatra utazó követnek.⁵⁾

1552-ben 5, 1553-ban 13, 1556-ban 26 kapu után szedtek adót lakosaitól, ezenkívül ez évben 2 földesúrnak, Ábránfy Boldizsárnak és Pejkes Péternek 8 kapuszámra becsült jobbágysai oly szegények voltak, hogy nem tudták az adót megfizetni. 1560-ban csak 15 kapu fizetett; a leggazdagabb földesuraknak, Ábránfy Istvánnak és Nagy Balázsnak, jobbágysai hátralékban maradtak. — 1562-ben fölverték a kapuk számát 36-ra, pedig Ábránfy Boldizsár jobbágysai ekkor sem fizettek szegénységük miatt. 1564-ben 29 kapu után fizettek, de 2 földesúr jobbágysait most is a szegények rovatába írták.⁶⁾

1) Münch. Más. — 2) B. O. I. 78. — 3) U. o. 81. — 4) U. o. 88. — 5) Venczell A. gyűjt. — 6) Dical. conscript.

1559-ben minden földesúr külön birót tartott. Ábrány István birája volt Bakó Demeter, Székely Mártoné Kondorosy Gergely, Székely Miklóse Bonczos Benedek és özv. Szterzenkovicsné Pogány Péter. A többieké ismeretlen nevű.¹⁾

Földműveléssel lakosai nagyban foglalkoztak. 1562-ben 52 jobbágnak volt itt vetése s fizettek tized fejében 112 kalangya és 17 $\frac{1}{2}$ köből búzát továbbá 7 köből árpát.²⁾

Ez 52 jobbágyból állott jóformán az összes lakosság. — 1563-ban 57 családot számítanak össze benne, úgy hogy mintegy 285 lélekre tehető népessége.³⁾ Körülbelül megfelel ez adatnak a török defter, mely 1557-8-ban 30 házat jegyez föl Csorváson.⁴⁾ A családok a már említetteken kívül Juhos, Bereczky, Vasky stb. neveket viselnek.

A török uralom első szakában még mindig népes község maradt Csorvás. 1580-ban 16 jobbágy jutott itt Ábránfy VIII Jánosnak és 16 II. Farkasnak. A jobbágyok közt ez évben is előkerülnek a Bakó, Bereczky, Juhos, Kondorosy, Pogány és Vasky nevűek,⁵⁾ tehát a régi lakosság nem változott.

Ezentúl Csorvásnak semmi nyoma. Egyházának tégláit jórésztben a h. m. vásárhelyiek hordták szét.⁶⁾ Alapfalai e század elején egy méternyi magasságban még láthatók voltak a mai falutól nyugatra a Sztojanovics család mostani birtokán.

A pusztán maradt Csorvás 1720-ban Harruckern kezére jutott. 1730-44-ig a bolgár származású Kacsemag család bérelte.⁷⁾ 1745-ben egyik felét, 1755-ben pedig másik felét is Gyula lakossága kapta meg évi 1000 firt haszonbérért. De a város előljárósága elkövette azon óriási baklövést, hogy a pusztát egy részét albérletbe adta. A gyulai uradalom jószágkormányzója erre hivatkozván, azt állította az urbéri rendezéskor, (1769-70) hogy a városi lakosok jószágainak legeltetésére nem szükséges az egész pusztát, s ki is vitte, hogy az uradalom azon, albérletbe adott részt (6584 holdat 1200 ölével) majorsági illetőleg tetszés szerinti használatra visszakapta.⁸⁾

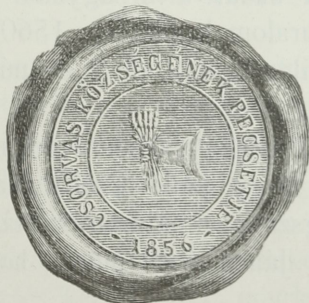
Új világ várt Csorváásra, midőn (1858) Gyulán a legelő elkülönítés és a tagosítás megtörtént. A lakosok egy része Csor-

1) N. R. A. 1763/43. — 2) Regesta decimar. — 3) Haan Más. — 4) Török defterek II. 203—4. — 5) Leleszi lt. prot. 76. fol. 151—7. — 6) B. O. I. 280. — 7) Jk. VII. 545. — 8) Jk. XIII. 311—7. és Harr. H. 49.

váson vette ki összes illetőségét, ideköltözött s itt egyszersmind új községet teremtett. Ez különben mint külön adózó község már két évvel azelőtt, 1856-ban, megalakult. A régi falutól keletre eső, szép egyenesre kimért s befásított utczákból álló, új falu első bírája Paraszka János közbirtokos lón, jegyzője pedig Putics János. Az ev. ref. vallású lakosok mindjárt kezdetben önálló gyülekezetet alkottak, de mai napig csak egy házban tartják istenitiszteletüket. A katolikusok 1862-ben építettek ideiglenesen templomot és állítottak iskolát. 12 évig az orosházi plébániához tartoztak. Végre 1874-ben Grócz Béla személyében önálló lelkészt kaptak. Csak az állandó templom hiányzik még, hogy minden úgy legyen, mint a régi, 1550-ben létező Csorváson volt.

Ág. ev. lakosai eleintén nem voltak Csorvásnak; csak később kezdtek Orosházáról és Csabáról egyesek ideköltözni. De a hetvenes évek elején e beköltözés annyira emelkedett, hogy számban és vagyonilag gyarapodva 1874-ben már önálló gyülekezetté alakulhattak s külön lelkészt hívtak a maguk számára.

Csorvás határa 15663 kat. hold. A házak száma 1890-ben 536-ra rugott. Ugyanakkor a lakosság száma 4249 tett ki. Ezek közül magyar volt 3679, német 10, tót 483, oláh 70, egyéb nyelvű 7; vallásra nézve róm. kath. 1848 gör. kath. 10, gör. kel. 124. ág. ev. 1482, ev. ref. 710, zsidó 75. Vasúti állomása van 1871 óta. E század első felében Csorvás volt azon hely megyénkben, hol a valódi pusztai élet javában virágzott. Ma azonban a félig vad ménések, gulyák legelőit eke hasogatja; a gulyák kolompja helyett nyáron át a cséplőgépek zakatolása hallik.

Csudaballa.

(Bala 1328, Choda Bala 1388, Chödabala 1474, Ciodabala 1560.)

Gyomától északra, a mező-túr-ványai út mellett esik. Hajdan Túrkeve, Ecseg, Kérsziget, Póhalom, Sima, Csejt és Túrkedd falvakkal volt határos.

Neve két személynévből származik. Régibb, rövidebb Balla nevét első lakosától vagy tulajdonosától vette. Csuda-Ballának pedig a nem messzire levő Tisza-Ballától való megkülönböztetés végett nevezték el XIV.—XV. századbeli birtokosáról, a Csoda vagy Csuda családról.

Egyetlen község illetőleg pusztá, melynek tulajdonosait szakadatlan sorrendben tudjuk elmondani 6 századon keresztül.

A XIV. század elején Endre fia Beke birta. Ez 1325-ben cserébe a fehérmegyei Kajászó faluért odaadta I. Csuda fiainak, Lászlónak és II. Csudának.¹⁾ E családé volt 1463-ig. Ekkor I. Csuda kis unokája eladta Mogyorósy János (de Monyoros) nevű borsodmegyei nemesnek²⁾. Erről szállt 1471-ben fiára Ferenczre.³⁾ Ez már 3 év múlva túladdott rajta. Megvette egy gazdag budai polgár, Kovács István,⁴⁾ s ez 1475. jan. 8-án a buda-szentlőrinczi pálosoknak ajándékozta.⁵⁾ — A pálosok kérésére a király Külső-Szolnokmegyéhez csatolta s a török uralom idejéig ott maradt. Miként perelte aztán vissza Csuda Imre, előadtuk e mű I. k. X. fejezetében. De nem sokáig használhatta az ily helytelen módon visszanyert jószágot, mert ő meghalt, fiának, Miklósnak, magvaszakadt.

Az uratlanul maradt falut Verbőczy István hires jogtudós és ítélőmester kapta meg 1515-ben.⁶⁾ Ő 1539-ben eladta Bojnicsics Horváth Györgynek, a budai alvárnagynak.⁷⁾ Ez és fia Gergely birták egész a török uralom kezdetéig. 1560-ban Jász Lukács kezén volt ugyan (tán zálogjogon), de 2 év múlva megint Bojnicsics birja.⁸⁾

Kevés falu volt vármegyénkben, melynek határszélei annyi vizsálynak lettek volna tárgyai, mint Csudaballáénak. Már 1326-ban, alighogy Csudáék megszerzik, határjárást tartanak rajta.⁹⁾ 1388-ban újra.¹⁰⁾ Mogyorósy János 2 év múlva, hogy megvette (1467.),

1) Dl. 25,791. — 2) U. o. és Dl. 16,386. — 3) Dl. 17,245. — 4) U. o. 17,562. —

5) U. o. 17,640. — 6) Dl. 22,757. — 7) Pozsonyi kápt. It. Prot. 15. f. 29—30. — 8) Dical. conscript. cottus Zolnok. ext. — 9) B. O. I. 17. — 10) Dl. 25,791.

új határjelekkel biztosította területét, sőt állítólag Sima felől többet is foglalt a határhoz, mint a mennyi őt megillette volna. Amint a pálosok birtokukba veszik, megint megkezdődik a pör a falu délnyugati részén levő udvarnoki rét miatt. A Simayak azt állították, hogy e rész az övék és Simához tartozik, s azért a pálosok 3 béresét, kik 1475. májusában ott kaszáltak, elfogták, ruhaíktól megfosztották és Simára hurczolták. ¹⁾ Erre július 7-én a pálosok határjárást tartottak Póhalom és Sima felől. A pálosok csudaballai tisztségének állítása szerint keletről a Nyárösvény folyó mellett levő Székhalom, délről pedig Zoroboth nevű hely választotta el Csudaballát Póhalomtól. Sima és Csudaballa közt pedig 6 elkülönítő jelt mutatott: közülök egy volt az Érháton, egy a Szélhalom mellett s egy az Odwam folyó mellett. E határjárás azonban nem szüntette meg a viszályt, mert annak mind a Nadányiak (Póhalom felől), mind a Simayak (Sima felől) ellenmondtak. ²⁾

A Simayakkal valahogy csak kibékültek a pálosok (ámbar még 1483-ban is pereltek ³⁾), de annál nehezebben tudtak boldogulni a Nadányiakkal. 1478. januárban újra hiába kísértik meg a pontos határkijelölést, mert Nadányi I. Mihály ellenmondtott. ⁴⁾ 1497-ben új s még hevesebb lángra lobbant a viszály, mert a pálosok Lajföldre nevű vitás területen 2' póhalmi jobbágyot elfogattak. ⁵⁾ Nem kevesebb mint 25 csudaballai jobbágy vett részt e hatalmaskodásban. A Nadányiak a váradi káptalant és Békésvármegye tisztikarát is kihozatták az erőszak megállapítására, s az ügyet a királyi személyes jelenléti törvényszék 1504. aug. 1-ére kitűzött általános tanúvallatással akarta eldöntetni. ⁶⁾ Ezt megelőzték a pálosok s rábirták a Nadányiakat, hogy a vitás ügyet 8—8 fogott bíró ítéletére bízzák s ekként a perköltségeket esetleg jószágvesztést kikerüljék. ⁷⁾

A keleti oldalon sokat kellett viaskodniok a csudaballaiaknak a Ványa és Kérsziget felé eső Remeteszeg nevű rétekért. Már 1483. áprilisban odaítéli azt az országbíró a buda-szentlőrinczi pálosoknak, mint Csudaballa földesurainak s ez év máj. 12-én külön is beiktatták őket Remeteszeg (ma csak Remete) birtokába ⁸⁾. Mégis egy kis idő múlva azt jelentik a székes-fehérvári jánoslovagok, hogy a ványaiak és kérszigetiek megint rámentek Remete-

¹⁾ Dl. 17,698. 17,703. — ²⁾ Dl. 17,816. — ³⁾ U. o. 18,766. — ⁴⁾ U. o. 17,993. — ⁵⁾ Dl. 20,695. — ⁶⁾ U. o. 21,264. — ⁷⁾ U. o. 21,282. — ⁸⁾ U. o. 18,816.

szegre s ott 12 szekérre való fűvet kaszáltak.¹⁾ 1494-ben pedig új sérelmet okozott Kérsziget másik földesura Felfalusy Lázár.²⁾

Az északkeleti oldalon is bizonyára védelmezni kellett volna Csudaballa határát, mert azon Ecsegtót, melyet 1326-ban Ságtóval (helyesebben tán Sártóval) együtt Csudaballához számítottak, 1476-ban Ecseghez csatolták.³⁾ Szerencsére ekkor már Ecseg is a pálosoké volt s így határpör nem keletkezett. Valóban ritkaság számba ment, hogy ezen 1476-iki határjárás alkalmával augusztus 22-én akkora vizáradás volt e vidéken, hogy a határjárást végző hivatalos emberek Ecsegről Csudaballára át nem jöhettek.⁴⁾

M.-Túr felől is volt egy kis baj, ámbár itt közvetlenül alig érintkezett a m.-túri és csudaballai határ. Volt erre felé a csudaballai határban egy kis töviskes erdő. 1484 tavaszán erre rárohantak a túri polgárok s kivágták az egészet. Tetézték a bajt azzal, hogy Boldor János nevű csudaballai jobbágyot, a miért az erőszakoskodást nem hagyta szó nélkül, halálra vertek.⁵⁾

Népes és nagyhatárú helység létére Csudaballa nem lehetett el külön plébánia nélkül. 1552-ben a szeghalmi főesperesség plébániái közt a csudaballait is felsorolják s papja 3 frtot lett volna köteles a trienti zsinatra utazó követnek fizetni.⁶⁾ Hogy eredetileg Békésmegyéhez tartozott ez, abban is nyilvánult, hogy mindig a váradi püspök, utóbb (1557 óta) a váradi vár számára szedtek itt tizedet.

Ugyanez években lakosságának száma és vagyonossága nagyon ingadozik. 1555-ben 10, 1558-ban 18 forintot fizetnek lakosai. 1560-ban 18, 1562-ben csak 13, ellenben 1564-ben 30 kapu után vetik rájuk az adót.⁷⁾ Hogy 1562-ben keveset fizethettek, nem csoda, mert hisz éppen ez évben emelték föl az adajukat a törökök 2610 akcséről 7500 akcséra (40 frtról 111 frtra.) Nem meszsze esvén a falu Szolnoktól, lakosai már 1554-ben kénytelenek voltak behódolni s falujok mint kincstári birtok (khász) a szolnoki szandzsáksághoz csatoltatott.⁸⁾

Gyula vára elfoglalása után Csudaballa is néptelenedésnek indult. 1580-ban csak 9 jobbágy és 2 zsellér lakott a faluban;⁹⁾ pedig 1574-ben Bojnicsics György második fia, Máté, még 10 népes

1) U. o. 18,794. — 2) U. o. 20,777. — 3) V. ö. B. O. I. 17. és 93. — 4) B. O. I. 93. — 5) Di. 18,951. — 6) Venczell A. gyűjt. — 7) Dical. conscript. cottus Zolnok ext. — 8) Török defterek. II. 283. — 9) Regens. Decim. cottus. Bihar.

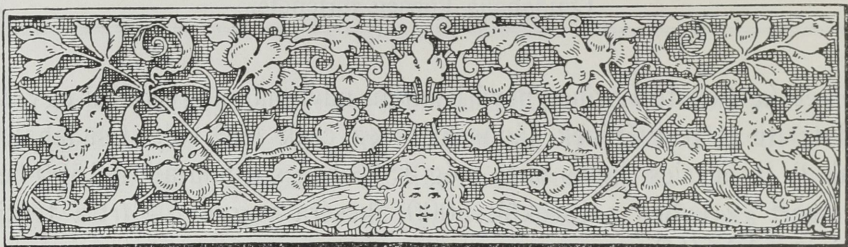
telket (a Fekete Lőrincz nevű lakatlan udvarház negyedével együtt) adott itt el testvérének Jánosnak s ez csak fele volt Csudaballának. ¹⁾ Bojnicsics János birta még 1583-ban s a falu állott 1590-ben is, mert ez évben a törökök 5000 akcséra vagyis 74 frtra teszik évi jövedelmét. ²⁾

A XVI. század elején Aszalay Ferencz szerezte meg Csudaballát. Ennek nejétől, Mocsáry Borbálától, egy leánya maradt, Aszalay Erzsébet. Mocsáry Borbála másodszor Strucz Ferencz füleki alkapitányhoz ment férjhez s így lőn Strucz Aszalay Erzsébetnek gyámja. Éppen akkor szükség is volt ily erős gyámra, mert Bethlen Gábor Csudaballát Házy Jánosnak ajándékozta és ez birtokába vette. Azonban Strucz ez ellen mostoha leánya nevében 1625-ben tiltakozott ³⁾ s öt év múlva kivitte, hogy az erdélyiek visszaadták Csudaballát. ⁴⁾ Aszalay Erzsébet először Kürti Vámosy István hevesmegyei alispánhoz ment férjhez s 1641-ben Csudaballát egyéb birtokaival együtt e férjének ajándékozta. ⁵⁾ Bár ez ajándékozást III. Ferdinánd király is jóváhagyá s 1647-ben Vámosyt be is iktatták Csudaballa birtokába, ⁶⁾ még se' lett a Vámosy család e falu ura. Vámosy ugyanis nem sokára örökös nélkül hunyt el. Özvegye másodszor Iványi Fekete Lászlóhoz ment férjhez ⁷⁾ s ettől született egy leánya: Fekete Erzsébet. Midőn Fekete Erzsébetet 1680 táján Vay Ádám nőül vette, 1682-ben tőle megkapta Csudaballát, ⁸⁾ s bár 1685-ben hűtlenség alapján a kir. kincstár Vaytól elvette, ⁹⁾ mégis 1700-ban kegyelmet nyervén, visszaszerezte azt. Fekete Erzsébettel nemzett leánya, Katalin, gr. Teleky I. Pál neje lőn ¹⁰⁾ s így jutott Csudaballa a gr. Telekyek birtokába s ők birták egész napjainkig.

Időközben, legalább is 1703-ban a falu végleg elpusztult s valóban még egy darab téglá se mutatja helyét. Határát 1752-ben a ványaiak bérelték legelőnek. ¹¹⁾ Közigazgatásilag az ötvenes években Gyomához csatolták. Ma is oda tartozik.

¹⁾ Harr. X. nr. 10. — ²⁾ Török defterek. II. 666. — ³⁾ Egri kápt. orsz. lt. Prot. D. 552. — ⁴⁾ Haan: Békésm. hajd. 156. — ⁵⁾ B. O. I. 236—7. — ⁶⁾ Harr. V. nr. 29. A. A. nr. 17. — ⁷⁾ Nagy Iván: Magyarország családai IV. 145. — ⁸⁾ Harr. B. B. nr. 4. — ⁹⁾ Urb. et. conscript. 30/21. — ¹⁰⁾ Jászay lt. Stat. V. 3/43. — ¹¹⁾ Egri kápt. orsz. lt. Prot. J. J. 324.

Dánfok.

(Damufok 1424, Dampfok 1461. Danfok 1525.)

mai békésiek tán alig fogják elhinni, hogy e falu nem a mostani dánfoki szántóföldeken, hanem Békéstől egyenesen délre, a Fehér-Körös régi medrének balpartján, az ugynevezett malomasszonykerti vagy kögyesi szőlők helyén állott. Pedig 1731-ben az öreg békési gazdák, kik a török világban is éltek s a régi dánfoki lakosokat még ismerték, határozottan ezt állították.¹⁾ Dánfok falu tehát nem a Dánfok nevű víz meder mellett, hanem szemben azon ponttal, hol e Dánfok a Fehér-Körösbe torkollott, épült.

A Bekfy családnak előneveként 1424-től kezdve gyakran emlegetik ugyan Dánfokot, de a faluról magáról csak 1494-ben van szó, midőn Bekfy Jánost és fiait innen idézik meg.²⁾ 1525-ben említik egyik lakosát, Faggyas Gergelyt, Bekfy Demeter jobbágyát, a mint a Békés és Gerla közt levő határról bizonytságot tesz.³⁾ Ugyanezen és az 1665-iki határjárásból kitűnik, hogy Dánfok határát észak, nyugat és délfelől egész körül kerítette Békés határa, úgy hogy, a hol a Fábiánfoka betorkollott a Fehér-Körösbe (vagyis, a hol ma a Élővíz csatorna beletorkollik a Fehér-Körös régi medrébe) már ismét békési föld volt.

A XVI. század közepén a Bekfyeken kívül még más neme-

• 1) Harr. B. 12. — 2) Teleky lt. El. XV. f. 1. — 3) Dl. 31,048.

sek is birtokosok itten, de csak a Bekfyeknek és özv. Kis Tamás-nénak voltak jobbágyaik, a többiek egy-telkes nemesek. A jobbágyok kevesen is valának, szegények is. 1552-ben éppen ezért nem is fizetnek adót, 1553-ban is csak 3 kapuszám után. 1556 elején 2 kapu fizetett, mert Bekfy Miklós jobbágyai szegények voltak.¹⁾ Az 1557-8 török defter oly kicsiny és új falunak írja, hogy csak 4 ház volt benne.²⁾ De ezután emelkedett. 1558-ban 6, 1560-ban 2, 1562-ben megint 6, 1564-ben 8 és $\frac{1}{2}$ kapu után fizettek lakosai.³⁾ 1563-ban kilencz jobbágy lakott itt; Bör, Marosi, Tar stb. nevezetűek⁴⁾; nagyobbrészt csak jószágtenyésztéssel foglalkoztak, mert pl. 1562-ben vetése nem volt egynek sem. Méhe is csak egynek volt.⁵⁾

1596-ban elpusztult, de újra megülték. 1620-ban Bekfy és Hencz nevű nemesek laknak itt.⁶⁾ 1650-ben pedig Kenéz Mihály, Farkas János és Kis Mihály esküdtek (mind megannyi idevaló nemesek) jelen vannak, midőn özvegy Teleky Jánosnét Sarkadon beiktatják Békés birtokába.⁷⁾ Egy év mulva Kecskés Mihály, Pinczeg Mihály és Farkas Péter nevű lakosai tanuskodnak Murony határai ügyében.⁸⁾

Egyik-másik, Ónodon, Szendrőn szolgáló, de dánfoki származású nemes hírét vitte a kis falu létezésének a fölvidékre, s Török Bálint szendrei kapitány szemet vetett rá. 1656-ban Dánfok egyrészét elkéri Vesselényi Ferencz nádortól a maga, továbbá Gergelylaky János és Bekfy Bálint számára.⁹⁾ 1663-ban pedig Gergelylakyval együtt megveszi Szabó Bálintnak Dánfokhoz, a borosgyáni és a muronyhelyi telekhez való jogát s egyszersmind bebizonyíttatja, hogy Beksy Sándornak a borosgyáni pusztához meg Muronyhelyhez semmi joga nincs, hanem csak visszaélésből használja.¹⁰⁾

A második Dánfok népesebb és tán gazdagabb is lehetett az elsőnél, mert külön református papot tartott, s így külön gyülekezetet alkotott. 1673-ban Ladányi Istvánt rendelik ide pappá.¹¹⁾

Az 1685—1711-iki viharos időkben lakosai elszéledtek. Határát Békéshez csatolták s azért ettől kezdve annak történetét követi. Utóbb, mint láttuk, még a falu helyét is elfeledték.

1) Dical. conscript. — 2) Török defterek. II. 204. — 3) Dical. conscript. — 4) Haan. Más. — 5) Regest. decimar. — 6) B. O. I. 221—2. — 7) Teleky lt. El. XXII. f. 1. — 8) U. o. — 9) B. O. I. 249. — 10) Harr B. B. nr. 3. — 11) Haan Békésm. hajdana 157.

D é c s e.

(Geysca, Geicha 1138. Deche 1403. Dehcze 1425. Decze 1528.
1558. Dechije 1561.

Endrőd és Szarvas közt állott. Hajdan Maráz, Tölgy, Endrőd, Kondoros és Halásztelek falvakkal volt határos.

Nevét Décse nevű tulajdonosától vagy lakosától vette. — E nevet, utolsó fejedelmünk és 2 jeles királyunk nevét, eredetileg Gyeicsa-nak (s nem Gézának) ejtették ki, de utóbb a magyar nyelv hangtörvényei szerint Gyeicse, Gyécse s végre Décse lett belőle.¹⁾

Népes, királyi birtok volt Décse már a XII. század elején. II. Béla király 1138-ban 16 itt lakó szolgát rendelt a dömösi egyház szolgálatára s különösen kötelezi őket, hogy a damagi szolgákkal együtt 25 cseber márcznak nevezett sört adjanak. Ezenkívül 4 szabad jobbágy lóháton, fegyveresen szolgálta a prépostot.²⁾

1403—1566, a gyulai uradalom tartozéka volt. Csak egy ízben tesznek némi csekély kísérletet, hogy ettől elszakítsák. 1510-ben az aradi káptalan tiltakozik elfoglalása ellen,³⁾ de sikertelenül.

1425-ben említik a Szentjánosról idevezető s a gyoma-egei határt metsző utat.⁴⁾ 1468-ban pedig azt, hogy Mező-Sopron megtámadásában 15 decsei jobbágy vett részt.⁵⁾

Midőn a gyulai uradalmat Corvin János birta, Décsén kisebb rangú gazdatisztet tartott. Ilyen volt 1497-ben András, nem nemes ember⁶⁾, 1498-ban Kis Imre. Ennek vezetése alatt 51 decsei jobbágy vonult ki a donáttornyaiak ellen.⁷⁾ Két év múlva hasonló bánásmódról tettek panaszt a decseiek, mert állításuk szerint a simai jobbágyok földesuraik rendeletéből számos szarvasmarhát és juhot továbbá 100 ménesbeli lovat, melyek Mágócsy Márton gyulai alvárnagyéi voltak, erővel átkergettek a Körözsön, úgy hogy a nagy, erős hajtás közben sok jószág a Körözsbe fult. — Máskor pedig, midőn a decsei csikósok és jobbágyok a jószágokat a Körözsön itatták, a simaiak a jószágokat behajtották és csak bírságért adták vissza.⁸⁾

Brandenburgi György korában Décse külön gazdasági ponttá kezdett fejlődni. Itt volr az uradalmi ménes, s 1525-ben külön

1) V. ö. Turul. 1894, 20—23. — 2) Knauz : Monun. Strig, 91, 92, 95. — 3) B. O. I. 111. 4) Justh It. — 5) Dl. 16811. — 6) U. o. 20602, — 7) U. o. 20701. — 8) U. o. 20979.

majorházat építettek itt.¹⁾ Vámja (mely már 1403-ban létezett²⁾ 1525-ben aránylag elég sokat, 13 frtot és 75 dénárt (a békési ugyanakkor csak 9 frtot és 20 dénárt) jövedelmezett.³⁾ Itt vonult keresztül a buda-lippai út s így történt, hogy pl. 1530-ban Czibak Imre Budáról Gyula felé jövet, Décsén megy keresztül,⁴⁾ 1528-ban a decsei bíró közvetíti a leveleket Gyula és Buda közt⁵⁾ s 1532-ben Zapolyai János Lippáról Buda felé menet Décsén ebédelt.⁶⁾

A XVI. században Békés és Gyula után Décse volt megyénk legnépesebb s legvagyonosabb helye. — Már 1526-ban Gyula és Békés után ő következik a hadi adófizetésben (31 frttal). 1552-ben 64, 1553-ban 56, 1556-ban 80, 1560-ban 132, 1562-ben 140, 1564-ben 118 kapu után adóztak lakosai.⁷⁾ 1553-ban valami baj volt a faluban, mert nemcsak a kapuszám szállott le, hanem a füstpénz is csak 31 frtot tett ki,⁸⁾ holott ez 1559-ben Török Mihály bírósága idején 84 frtra rugott.⁹⁾

Terjedelmes határán a lakosság szorgalmasan űzte a földművelést. 1554-ben 250 kalangya és 11 kéve búzát, továbbá 17 gyulai köből búzát fizetett kilenczed fejében (többet mint Békés !)¹⁰⁾ 1562-ben pedig 83 gazdának 777 1/2 kalangya s 4000 vontató búzája, 910 vontató árpája termett.¹¹⁾ Kötelesek lettek volna a földesúr számára is szántani, vetni s kaszálni, robotolni,¹²⁾ de nincs adatunk reá, hogy valóban kényszerítették volna őket erre.

1557-8-ban a török defterdár 65 (60 régi, 5 új) házat jegyez föl Décsén.¹³⁾ Hat évvel később 170 névszerint fősorolt családot számítanak itt össze, úgy hogy a lakosság mintegy 855 főre rugott.¹⁴⁾

A nép vagyonosságának megfelelőleg a lelkészi javadalom is az elsőek közé tartozott. Papja 1552-ben 5 frtot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra utazó követ számára.¹⁵⁾

A török uralom idejében lakosai először is vallást változtatnak. Papjuk, Ölyvedi Gergely 1569-ben már ott szerepel a n.-váradi református zsinat határozatainak aláírói közt.¹⁶⁾

Nemsokára új földesurat is kapott. 1572-ben a király Szénásy

1) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 2. nr. 170. — 2) Münch. Más. — 3) L. a 1) számú jegyz. — 4) Évk. XVII. 26. — 5) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIX. f. 36. — 6) Szerémi Gy. emlékirata, 306. Az évszám kiigazítandó 1532-re. — 7) Dical. conscript. — 8) Regest. Decim. — 9) N. R. A. 1703/43. — 10) Nádasdy lev. — 11) Regest. Decim. — 12) Urb. et conscript. — 13) Kincstári defterek. II. 203. — 14) Haan Más. — 15) Venczell A. gyűjt. — 16) Lampe i. m. 249.

Istvánnak ajándékozta. 1573-ban be is iktatták birtokába. Jelen volt az Eger városában történt iktatáson Kis Tamás bíró és még 2 décsei lakos.¹⁾ Szénásy 1578-ban meghalt s ekkor örökösei 1300 frtért zálogba veszik Décsét a szepesi királyi kamarától.²⁾ 1590-ben Rákóczy Zsigmond egri kapitány az egri vár számára viszszaváltotta,³⁾ de pár év múlva Barcsay János egri alkapitány, Szénásy Judit férje, megint zálogba vette 2000 rhénus frtért, s hogy egy hamar vissza ne vegyék tőle, 1595-ben Mátyás főherczeg közbenjárására még 2000 frtot fizetett rá az előbbi zálogösszegre s így összesen 4000 rhénus (3200 magyar) frtban lekötve birta.⁴⁾

Kár volt annyira ügyekezni. Egy év múlva nem ért Décse 1000 frtot sem, mert semmivé tette a tatár. 1665 előtt Barcsay János unokája Fráter II. István mint pusztát adta haszonbérbe a halásztelkieknek.⁵⁾ Egyházának tégláit pedig széthordatta a török.⁶⁾

A XVIII. században már a becsületes nevét sem tudták, hanem csak Décsnek hívták (ma is úgy hívják). Azonkívül a gyulai uradalom, hogy több haszonbért kapjon érte, határát két részre szakította. 1730-ban a nagy-décsei pusztát Barbirovocs Tivadar, a kis-décseit Prentics Ferencz és Kristóf bérelték.⁷⁾ A keleti részből egy részt 1731-ben az ujonnan települt Endrődnek adtak, de a többi, legnagyobb részt később, 1751-ben, Szarvas határához csatolták.⁸⁾

D é t é r.

(Dether 1403. Deter 1558 Diter 1699.)

Békéstől keletre, Doboztól északra esett.

Neve a szláv dehtár-ból származik, a mi kocsikenőcs-készítőt jelent. A dehtárt a magyarok nyelvük törvényei szerint dehtér-re, ezt dejtér-re s utoljára détér-re változtatták. A gömörmegyei ilyen nevű helységét 1384-ben még »Dehter«-nek írják s az maig megállapodott a »Détér« alakban. De a békésmegyei Détér a tiszántúli tájszólás hatása alatt a XVII. században még tovább módosult, lett belőle Dítér vagy könnyebb kiejtés kedvéért Dítér.

1) Évk. XIV. 32. 37. — 2) N. R. A. 66/21. — 3) U. o. 746/17. — 4) U. o. 1745/9 és Harr. H. 44. — 5) U. o. — 6) B. O. I. 281. — 7) Jk. III. 460-4. — 8) U. o. XIII. 311-7.

Détér egy része már 1403-ban a gyulai uradalomhoz tartozott¹⁾, más részét azonban egy kis nemesi család birta, melyet 1415-ben még Détérynek írnak.²⁾ 1418-ban határos volt Bélmegyerrel, mert csak így érthető, hogy a bélmegyeri nemesek határa egy részét elfoglalták.³⁾ 1510-ben már egészen a gyulai uradalom tartozéka,⁴⁾ s 1526-ban Csarnával, mint szomszédos községgel, együtt fizetett hadiadó fejében 3 frtot.⁵⁾ — Szokásban volt, hogy a falu jövedelmeit fizetés fejében a békési ispán húzta, így pl. 1554-ben mondják, hogy Détér régtől fogva Békési Deák Andrásnak van átengedve fizetés fejében.⁶⁾

A XVI. század ötvenes-hatvanas éveiben mocsaras, erdős vidéke menedéket nyújtott a török rablások ellen, s így 1556-tól kezdve lakossága emelkedik. 1552-ben 4, 1553-ban 3 kapu fizet adót, (mert időközben 3 jobbágy elszökött), 1556-ban azonban már 8, 1560-ban 10, 1562-ben 16, és 1564-ben 19 kapu után hajtották be az adót.⁷⁾ 1563-ban pedig 44 család (köztük Baknyuzó, Győri, Gellén, Tar stb. nevűek) lakja, úgy hogy lakossága mintegy 220 főt tett ki.⁸⁾

Ugyancsak erdős, mocsaras határa készítette lakosait, hogy főleg a sertésstenyészéssel foglalkozzanak. Az 1559-iki összeírás szerint minden öt sertésből egyet a földesúrnak adtak; ha pedig kevesebb volt, darabját 4 dénárral váltották meg. Kötelességük volt még a rendes füstpénz (50—50 dénár Szent-György- és Szent-Mihály-napkor), kilenczed és tized fizetésén kívül karácsonykor egy-egy szekér fát szállítani a gyulai várba, s húsvéti meg karácsonyi ajándékot adni, de viszont más robottal (szántás, vetés, kaszálás) nem tartoztak s 2—3 hónapig szabad italmérésük volt.⁹⁾ Volt még egy szomorú adó: a birság. 1559-ben pl. Labdás Balázs bírósága idejében egy, a faluban elkövetett gyilkosság miatt a lakosok 16 frt birságot fizettek.¹⁰⁾

Mily csekély mértékben üzték a lakosok a földművelést, kitűnt 1562-ben. Ekkor csak 4 jobbágnak volt vetése s ezek buza tized fejében 1 1/2 kalangya, 7 kéve, továbbá 1 1/2 köből búzát adtak. 3-an méhet is tartottak, de a 3 gazdának összesen 7 kassa volt.¹¹⁾

1) Münch. Más. — 2) B. O. II. 32. — 3) B. O. I. 45—7. — 4) Münch. Más. —

5) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 6) Nádasdy levelek. — 7) Dical. conscript.

— 8) Haan Más. — 9) Urb. et conscript. — 10) N. R. A. 1763/43. — 11) Regest. Decimar.

1557-ben még nem hódolt meg a töröknek, mert bízott benne, hogy a mocsarak közt nem keresik föl. 1596-ban elpusztult.

Határát a XVII. században, még 1620 előtt a békésiek kezdték élni.¹⁾ 1649-ben azonban Baka Ferencz és Szél Pál nevű borosjenei katonák elkérték az erdélyi fejedelemtől.²⁾ Futottak erre a békésiek földesúrnéjokhoz, özv. Teleky Jánosnéhoz, hogy segítsen rajtuk. Ez 1651-ben határjárást tartatott annak igazolására, hogy Détér mindig Békéshez tartozott;³⁾ aztán pedig kérte a fejedelmet, hogy vonja vissza Bakának és Szélnek tett adományát.⁴⁾ 1665-ben pedig Teleky II. Mihály védte meg a békésieket Détér határának birtokában a magyar végvárbeli katonák ellen, mert reá birta Vessselényi Ferencz nádort, hogy Détérre vonatkozó Farkas Ferencznek és Farkas Fábiánnak továbbá Nagy Balázsnak adott 1659-iki adománylevelét visszavonja.⁵⁾

Ma leginkább a díteri-híd tartja fenn az egykori Détér falu emlékét, mert határa nagyrésztét ma közönségesen Fásmelléknek hívják. — E rész Békéshez, déli, ma is díteri puszta néven ismert kisebb része Dobozhoz tartozik.

Doboz.

(Duboz 1075. Doboz 1138. Alsó-Doboz 1552.)

Gyulától északra esik. Hajdan Alsó-Doboznak hívták, hogy megkülönböztessék a XVII. században elpusztult Felső-Doboztól. (L. ezt.)

Doboz a régi magyar nyelven apró, sárga szilvát jelentett.⁶⁾ Valamint tehát Som, Kőkeny, Szilva stb. nevű helységeink onnan kapták nevüket, hogy ott egykoron somot, kőkeny, szilvát stb. termő fák állottak, éppen úgy Doboz is onnan, hogy itt meg az erdő mellett dobozt termő fák voltak bőviben.

Doboz megyénk községei és városai közül irott emlékeinkben legelőször fordul elő. Már 1075-ben itt laktak I. Gyécse királyunknak kanászhai s azok közül a király 3 háznépet oly kiváltsággal ajándékoz a garam-szent-benedeki monostornak, hogy, a hová hajtják a

¹⁾ V. ö. B. O. I. 223. — ²⁾ U. o. 243. — ³⁾ Teleky lt. El. XXII. f. 1. — ⁴⁾ U. o. — ⁵⁾ Harr. B. B. 5. és Évk. XVI. 93. — ⁶⁾ Nyelvtörténeti Szótár I. 516. III. 243. E szónak párja a koboz, többes számban kobzok.

királyok sertéseit, ott legeltethetik ők is a monostor sertéseit.¹⁾ Hogy az egész Árpádkoron át Doboz lakosainak egy része a királyi kanászok sorába tartozott, kitűnik a váradi püspök 1273-iki leveléből. E szerint a királyok sertéseiből a püspök tizedet kapott s annak egy harmadát káptalanának adta.²⁾

De voltak itt a királyoknak más népei is. 1138-ban II. Béla 9 olyan dobozi szolgát adott a dömösi egyháznak, kik kenyeret voltak kötelesek adni. Azonkívül ajándékozott 70 emsét (koczt) és 60 méhkast. A méhész és a kanászok szintén a dömösi egyház szolgálói lettek s együtt laktak a kenyeret szolgáltató emberekkel.³⁾

1403—1566-ig a gyulai urodalomhoz tartozott. — 1511-ben két malom volt a falu határán, egyik a Fekete-Körözsön, másik a Fokon; mindakettő a gyulai plébániáé volt, a doboziak azonban kötelesek voltak azok gátjait javíttatni.⁴⁾ 1526-ban 5 frt hadi adót fizetett.⁵⁾

Doboz eredetileg a köleséri főesperességhez és Zarándmegyéhez volt csatolva. 1440 táján került Békésmegyéhez, de papja még 1552-ben is a köleséri főesperes alá tartozik s fizet a trienti zsinatra utazó követnek 1 frtot. (Ő volt a legszegényebb).⁶⁾

Mivel Doboz lakosai mint virrasztók, halászhalkok és erdőőrök szolgáltak a gyulai várhoz, a füstpénz továbbá a rendes rovás (adó) alól föl voltak mentve s így az 1552—64 években egyszer sincs följegyezve, hány kapuból állott a falu.⁷⁾ 1559-ben azt írják, hogy 18 egész és 18 féltelkes jobbágy lakott Dobozon, 1563-ban pedig 60 családot számítanak össze benne s így a lakosság száma mintegy 300-ra rugott. Bírása volt 1559 elején Tar István, 1559—63-ig pedig Fülöp Bertalan. A többi családok közt Bába, Bondor, Csapszegi, Fodor, Forró, Gellén, Igaz, Kerek, Kiskamuti, Pikó, Szabó, Szekeres, Veres stb. nevek fordulnak elő.⁸⁾

Kötelesek voltak Doboz lakosai a vár számára szemet égetni, husvétkor 200 vadmadarat adni, karácsonykor egy-egy szekér fát beszállítani, továbbá két hordó bort kimérni s öt sertésből egyet adni. A vár halastavainak és árkainak javítását is rájuk bízta;⁹⁾ s ha valami hibát követtek el, bírságot fizettek. 1559-ben, midőn

1) Knauz: Monum Strig. I. 59. — 2) Bunyitay: A váradi püspökség története II. 248

— 3) Knauz i. m. I. 92. és 95. — 4) Münch. Más. — 5) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 6) Venczell A. gyűjt. — 7) Dical. conscript. — 8) Urb. et conscript. és Haan Más. —

9) Urb. et conscript. 1559—61.

ifju Bornemissza Benedek volt a falu ispánja, a miért a bíró nem küldött virrasztót a várba, 3 frtot, a miért hamis mértéket találtak a faluban, 5 frt birságot vettek meg rajtuk.¹⁾

Mivel a falu erdők és vizek között állott, lakosai rendszeresen csak jóság- (kivált sertés-) tenyésztéssel foglalkoztak. 1554-ben pl. egy lakosnak sincs vetése.²⁾ 1562-ben is csak kettő vetett egy kis buzát, méhet pedig ötten tartottak.³⁾

Mint alkalmas búvóhely Doboz a török világban is meg volt; sőt még annak sincs nyoma, hogy az 1596-iki nagy romláskor megsemmisült volna. Török földesura a XVI. század vége felé Czáfor (Dsaffer) bég volt;⁴⁾ erdélyi földesura pedig Veres Márton (tán az 1563-ban Dobozon lakos Veres család ivadéka), kit már 1609-ben »Dobozi«-nak neveznek,⁵⁾ s a következő évben Simándi János és Hajdu András, dobozi lakosok, mint az ő jobbágyai jelennek meg Sarkadon Teleky I. Mihálynak Békés birtokába való beiktatásán.⁶⁾ Veres 1616-ban 500 frtéért fölszabadította 17 alsó- és felső-dobozi jobbágyát a földesuri hatalom alól,⁷⁾ s közben járt, hogy nemességet kapjanak. 1620-ban ezek már valóban mint nemes emberek szerepelnek.⁸⁾ Ez évben újra meghatározták a határt Békés és Doboz között. Azért volt erre különösen szükség, mert az 1596-ban elpusztult Verebes és Détéf falvak határai Békésnek jutottak s így most Doboz szomszéd lett Békéssel. Egy pár évvel régebbi határjárásnál történt, hogy a békési és dobozi bíró (táltos) megbirkóznak a vitás földterületen, s a dobozi bíró Pák András győzött; egy Sáros Tamás nevű sühedert pedig megvesszőztek a kijelölt határpontokon, hogy azokra jól megemlékezzék.⁹⁾

Dobozi Veres Márton fia, Mihály, 1623-ban Betlen Gábortól megerősítést nyert Doboznak még jobbágyoktól lakott részeire; de 1635-ben Alsó- és Felső-Doboznak a gyulai vár felé eső (tehát kevésbé használható) részeit: Kis-Ered, Feketeér, Szanna-foka (az Itczeérig) Maróere, Tölczegutja és Sebesér nevűeket, elzálogosítja 650 frtéért a doboziaknak.¹⁰⁾ Ekként azok legnagyobb-részt kisbirtokos nemesekké váltak, úgyhogy 1650-ben, midőn özv. Telekynét újra beiktatják Békés birtokába, az alsó-dobozi bíró,

1) N. R. A. 1763/43. — 2) Nádasdy lev. — 3) Regest. decim. — 4) B. O. I. 225. — 5) U. o. 215. — 6) Teleki lt. El. XXII f. 1. — 7) B. O. I. 218—9. — 8) U. o. 221—9. — 9) U. o. 225. — 10) Harr. K. 58.

Vajda György, és Kerek András dobozi lakos már nem a földesúr, hanem a maguk érdekeit védik az iktatáson.¹⁾

Annál borzasztóbb volt a doboziakra Boros-Jenő és N.-Várad bukása. A magyarországiak nem ismerték el az erdélyi fejedelmektől békésmegyeieknek osztogatott nemesi levelek érvényét, s megint jobbágyoknak fogták a doboziakat. 1662-ben Vesselényi Ferencz nádor Inczedy Mátyás, Galaczy Miklós, Marosy István és Gombos György nevű végvárbeli katonatiszteknek ajándékozta Dobozt²⁾ s ezek részint rettenetes fenyegetések, részint marháik elhajtása által kényszerítették a nyomorult lakosságot arra, hogy nekik adózzanak. Gombos György Füleken, Galaczy és Marosy pedig Szendrőben lakván, csak az adó és ajándék felhordása is nagy bajba, veszedelembe került.³⁾

Még ez időszakban sem volt Doboz határán földművelés, hanem más falu (kevésbé vízjárta) határán pl. Berényben, Gyúron béreltek szántóföldeket. 1667-ben a miatt is baj volt, hogy külön bér nélkül merészeltek szántani Gyúron.⁴⁾

A török uralom idejében Doboz lakossága református vallású volt s 1635-ben Marosy András, 1666-ban Szekeres Bálint volt a papja.⁵⁾

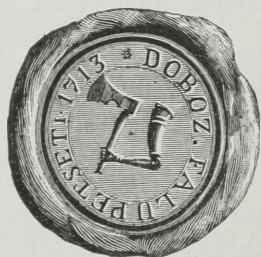
1683-ban Doboz is visz élelmet Apafi táborába. Nevezetes hogy lakosai már ekkor foglalkoztak dinnyetermeléssel.⁶⁾

Doboz községe azon 4—5 hely köztartozik megyénkben, melyek határrészeit mai is régi, legalább 4—5 százados neveiken emlegetik. Ennek érdekes oka az, hogy itt sohasem szakadt meg teljesen az összeköttetés a falu régibb és újabb lakossága között s legalább egy-két család mindig megőrizte a hagyományos hátnéveket. Így pl. az 1563-ban összeírt családok közül a Kerek, Kis, Orbán, Szabó, Szanna és Vég vagy Víg nevűek 1616-ban, a Kádár nevű család 1620-ban, a Kisbalázs nevű 1635-ben újra elő fordulnak, sőt a Kerek családot 1620, 1635, 1651. években is emlegetik. Természetes azonban, hogy a XVII. században már új, 1563-ban ismeretlen családok is költöztek a régiek közé; így pl. a Hajdu, Megyeri, Oláh és Simándi családok (az utóbbi 3 nemességet is szerzett.) És sajátságos, hogy éppen ezen, a XVII.

1) Teleky It. El. XXII. f. 1. — 2) B. O. I. 255. — 3) Évk. XVII. 44—7. — 4) V. ö. B. O. I. 227. Évk. XVII. 46. Károlyi cs. okt. IV. 471. — 5) Haan: Békésvármegye hajdana 162—3. — 6) Évk. VIII. 141.

században ideköltözött családok lettek az összekötő kapcsok Doboz XVII és XVIII. századbeli lakossága között. A Simándi és Megyeri családok azért is nevezetessé lettek Doboz történetében, mert Mező-Megyerről költözvén ide, a doboziak figyelmét a nagyobb részt parlagon heverő mezőmegyeri földekre irányozták. Már a XVII. században kezdtek tehát szántogatni a doboziak Mező-Megyer határán. 1713-ban megint elkezdték használni annak északkeleti felét s így került Dobozhoz a mai dobozmegyeri puszta.

1685-után Doboz is elpusztult. 1698-ban még lakatlan volt s csak 20 ház romját számlálta össze benne a gyulai udvarbíró;¹⁾ 1699-ben ugyan megülték egynehányan, úgy hogy 1701-ben a megye 25 frt adót vethetett rájuk,²⁾ de 1703-ban újra elmenekültek s állandóan csak 1713-ban telepedtek meg. (Ezért van a község régi pecsétjén az 1713. évszám.) Az ujonnan ide települő lakosok közt ott találjuk a Hajdu, Megyeri, Oláh és Simándi családokat.³⁾ Ellenben —

sajnos — az 1563-ban felsoroltak közül tán egyetlen-egy sem került vissza. (A Kis, Nagy család nevek előkerülnek ugyan mind, 1563-ban, mind 1715-ben, de ezek nem bizonyítanak semmit)

Az új leteleplők minden ellenmondás nélkül azonnal használni kezdték a régi Felső-Doboz és Szanna községek határait; mivel pedig a vízáradások miatt itt nem szánhattak, Mezőmegyernek észak-keleti részét is megint szántani kezdték,⁴⁾ s e részt azóta Dobozmegyernek hívják. Így szaporodott fel a dobozi határ 8731 kataszt. holdra, legujabban pedig, hogy Gerla-Póstelek falut is hozzácsatolták 16,153 kataszt. holdra. 1720—98-ban földesurai voltak a Harruckern család illetőleg azok örökösei. 1798-ban a csabai rátához osztották ugyan, de még ez évben megvette özvegy Siskovicsnétól gróf Wenckheim I. Józsefné,⁵⁾ s e révén a község a gróf Wenckheim család birtokába jutott.

A helység vízimalmát 1715-ben már felépültnek említik,⁶⁾ de mivel a malom gátjai miatt a fa-úsztatás folyton akadályozva volt,

1) Urb. et conscript. — 2) Váradí kápt. lt. Acta antiqua f. 2. nr. XVI. — 3) Békésm. Jegyzőkönyve. I. 204—23. — 4) Jk. XIII. 211—7. — 5) Jk. 1798. év. 187. — 6) Jk. I. 204—23.

már 1758-ban le akarták rontani.¹⁾ Végre 1808-ban a doboziak minden erőfeszítésének ellenére is lerombolták azt s elhárították a szabad lefolyásnak akadályait.²⁾ A doboziak határa eleinte csupa erdő és nádas volt, úgy hogy lakosai 1715-ben csak egy hold földet műveltek s nagyobbbrészt fa-szerszámok készítéséből s pákászatból éltek.³⁾ 1773-ban is csak 566 holdat tett ki a szántott és bevetett föld. 1788-ban szántóföldnek vettek föl a határból 3576, legelőnek 2360, nádasnak 537, kaszálónak 4138, erdőnek pedig 2461 (1200 □-öles) holdat.⁴⁾ A legelő elkülönítés Doboz akkori földesurának, gróf Wenckheim Rudolfnak, nemesszívű elhatározásából még 1846-ban megtörtént s a lakosok 81½ telek (illetőleg 44⅝ telek és 301 zsellér ház) után kaptak a közös legelőből telkenként 22—22 holdat.⁵⁾ 1858-ban végbement aztán a tagosítás is úgy, hogy most már a doboziak valósíthatták régi óhajtasukat és szőlős kerteket is ültethettek. Régi óhajtasuknak azért mondjuk, mert már 1794-ben kezdtek ők a Jörgei kertek helyén szőlőt ültetni, de, mivel az uradalomtól nem kértek előre engedélyt, e miatt az uradalom eltiltotta őket attól.

1735-ben a doboziak is jól belebonyolódtak a Péro-féle lázadásba. 16-an közülök fegyvert fogtak s 11-et el is ítéltek.⁶⁾ 1739-ben itt is dühöngött a pestis és 171 lelkét ragadott el.⁷⁾

Az 1712/13-ban idetelepülő lakosok is ref. vallásuak lévén mindjárt építettek egy kis templomot, de szegénységük miatt csak paticsból.⁸⁾ Később vályogból építettek templomot s ennek elibe 1771-ben egy »porticus«-t.⁹⁾ 1782-ben pedig megengedi nekik a helytartó tanács, hogy hat öl magas fatornyot építhessenek s rá szélvitorlát tehessenek.¹⁰⁾ 1794-ben kezdtek új, téglá-templom és torony építéshez s azt 1798-ban Kállai Sámuel papsága, Nagy Péter bírósága idejében fejezték be. Ez áll ma is.¹¹⁾

1715-ben 25 jobbágy és 9 zsellér család vagyis mintegy 170 lélek lakta Dobozt. 1773-ban 51 telkes jobbágy, 49 házasszeller, 13 házatlan zsellér és 5 iparos család vagyis mintegy 590 lélek lakta 106 házban. 1827-ben a házak száma 268; 1850-ben 455; 1890-ben pedig 814 volt; a lakosok száma pedig 1827-ben 1714-re;

1) Jk. XI. 211—2. — 2) Jk. 1808. év 355. — 3) Jk. I. 204—23. — 4) Palugyai I. M. IV. 208. — 5) Urbéri iratok a megyei lt.-ban. — 6) Évk. XI. 103—45. — 7) Jk. VI. 37. — 8) Váradi püspöki lt. visit. canon. — 9) Évk. XI. 137. — 10) U. o. 143. — 11) Kéry Kálmán elkész szíves tudósítása.

1852-ben 2547: 1890-ben 4911 főre rúgott. Ez utóbbiak túlnyomó része, 4369, magyar; 495 tót; a többi egyéb nyelvű. Vallásra nézve: 238 róm. kat.; 13 gör. kath.; 27 gör. kel.; 369 ág. ev.; 3922 ev. ref.; 14 egyéb keresztény és 28 zsidó.

Az ág. ev. lakosok csaknem mind a Doboztól egy mértföldnyire eső dobozmegyeri pusztán laknak, vétel útján szerezhén itt a doboziaktól földeket.

Doboz derék községét az 1870—88. években sokszor fenyegette végveszélylyel a Kettős-Körözs, de mióta e folyó medrét a Szanazugtól kezdve kiszélesítették, remélhetőleg e csapás nem fog ismétlődni.¹⁾

¹⁾ A határ multjára nézve v. ö. még Szanna, Felső-Doboz és Détért községek történetét

Edeles.

(Edeles 1332, Edeleus 1357.)

KÖRÖZS-TARCSÁTÓL északnyugatra esett. Hajdan Félhalom, Körözs-Tarcsa és Nagytelek vették körül.

Neve páratlan hazánk helynevei közt. Lehet, hogy a dunántúli üdüllő szóval egyeredetű. Ez olyan földrészt jelent, hol a szántóföldek végükkel összeérnek. Lehet, hogy az edeleg-bedeleg (=ténfereg, ácsorog) szegedvidéki tájszóból keletkezett s akkor szállást, tanyát jelent.

Először egyházi állapotairól értesülünk. 1332-ben papja, Tamás, 4 garast fizet a pápának tized fejében.¹⁾ 1552-ben pedig ismeretlen nevű papja még megfizeti a trienti zsinatra utazó követ számára a rákivetett 3 frtot.²⁾ Egyháza Szent-Márton tiszteletére volt építve.³⁾ Békésvármegye 1398. nov. 11-én itt tartott gyűlést.⁴⁾

Földesurai a magukat általában Edelesyeknek nevező kismanesek voltak. De természetesen nem volt nehéz a gazdagabb földesuraknak egyik-másik elszegényedett nemes birtokát megszerezni. Már 1357 előtt birta egy részét Ábrányf I. János s ez évben fia, II. János, leánynegyed fejében átengedi azt nőtestvérének Katalinnak, Lépes Demeter nejének.⁵⁾

A XV. században Véér I. András vetette rá szemét. Már 1479-ben tiltakozik az ellen, hogy az edelesi nemesek az itt levő örvényeket az ő híre-tudta nélkül kihalásztatták,⁶⁾ s ekkor birt részében 1491-ben megerősítette magát.⁷⁾ 1482-ben Ábrányf I. Sebestény és I. Péter részeit is zálogba vette,⁸⁾ s úgy látszik,

¹⁾ Monum. Vaticana. Ser. I. t. I. 45. — ²⁾ Venczell A. gyűjt. — ³⁾ B. O. II. 12. —

⁴⁾ Nad. lt. f. 1. — ⁵⁾ B. O. II. 12. — ⁶⁾ Teleky lt. El. XV. f. 1. — ⁷⁾ B. O. I. 105. — ⁸⁾ U. o. 101.

nagyon nehezen akarta visszaadni, mert 1493-ban az Ábránfyak erővel vették el tőle. 1494-ben az Ábránfyak itt Deák Elek és Nemes Pál nevű gazdatisztekét tartottak.¹⁾ Mindamellet Vée I. András megmaradt Edeles másik részének birtokában s 1498. előtt Edeles egyik lakosának, özv. Kalmár Lőrincznének, jószágait valami vétségért elvette.²⁾ Később pedig 1532/3-ban Vée I. András unokái Edelesből is adnak leánynegyedet.³⁾ 1539-ben Simay Gáspár az őt neje révén megillető részt átengedte sógorának Vée II. Györgynek.⁴⁾

A XVI. században a Radák család is megvetette lábát Edelesen. Radák Balázs 1514-ben megvette Edelesy Gergely udvarházát a hozzátartozó földekkel együtt, kivéve azon részeket, melyeket Edelesy éppen akkor perelt vissza a Massayak Nagytelek nevű falujától.⁵⁾ Később bizonyára még több földrészeket is szereztek a Radákok, mert 1552—62-ben ők is a jobbágyas földesurak közé tartoznak Edelesen.

1556-ban özv. Vée II. Györgyné jobbágysai 4, Vée Andráséi 4 és Radák Lászlóéi 2 kapu után fizettek adót. Ispán Mihály udvarháza nem fizetett. E leírás állítja leghívebben szemünk elé az edelesi birtokviszonyokat.

Egyéb iránt a jobbágyoktól lakott része 1552-ben 3, 1553-ban 5, 1556-ban 10, 1562-ben 2 kapu után fizetett; 1558—60-ban a jobbágyas rész lakatlanul állott; 1564-ben is csak a nemesi udvarházakban laktak; Vée András része 1562-ben özv. Néney Lászlóné kezén volt.⁶⁾

Hogy a jobbágyos rész legfeljebb felét tette ki a falunak, kitűnik az 1557/8-iki török defterből, mely szerint 15 ház volt Edelesen.⁷⁾

A török világban Edeles lakatlanná vált. Határát már Vée I. Mihály a körözs-tarcsaiaknak engedte át.⁸⁾ Ma is odatartozik.

Ege.

(Egee 1425, Ege 1431.)

Gyomától keletre esett. Hajdan Ványa, Varsányegyház, Félhalom és Gyomával volt határos.

¹⁾ Teleky lt. El. XV. f. 1. — ²⁾ U. o. — ³⁾ B. O. I. 153—5. — ⁴⁾ Teleky lt. El. XV. f. 1. — ⁵⁾ B. O. I. 123. — ⁶⁾ Dical. conscript. — ⁷⁾ Török kincstári deft. II. 203. — ⁸⁾ Harr. V. 32.

Ege nevű tulajdonosától vagy lakosától vette nevét. 1219-ben éppen Békésvármegyében lakott egy Ega nevű várszolga,¹⁾ kinek neve később a magyar nyelv törvényei szerint Egére változott.

Gyomától az 1425-iki határjárás szerint az Őzedhalom, Tövissestelek, a Körözs balpartján az Aranyásás, Szerűhely, a Gyomáról Szentjánosra s Békésre vezető út, a Kettőshalom, a szentjános-décsei út és végre a Keselyűshalom mellett emelt határjelek választották el.²⁾ Az Őzed- és Keselyűs-halmok ma is meglévén a választó vonalat könnyű meghatározni.

Félhalom és Ege közt az 1435-iki és 1466-iki határjárások szerint szintén a Keselyűshalomnál kezdődött a határvonal s onnan északkeleti irányban a gyoma-békési utat átmetszve a Péterhalom, Ásotthalom és Félhalom irányában haladt, ettől nem messze éppen ott, ahol a Zovány vagy Jovánfoka (ma Ivánfok) a Körözsbe folyt, átlépett a Körözsön s a Jovánfok mellett haladt a Sebesérig, innen a m.-túr-n.-váradi utat átmetszve a Bogácsó-szigetnél végződött.³⁾

Északfelől azonban a Nadányiak kezén levő Varsányegyház puszta és Ege közt nem voltak biztos határok. 1435-ben a Nadányiak ellenzették a határmegállapítást, s e miatt 1520 körül nagy pör támadt, mert nem tudták biztosan, a Ludasfenék nevű nádas kié tehát? Több mint 80 tanút hallgattak ki ez ügyben, de annyi szaván is bajos volt eligazodni.⁴⁾

Földesúra volt Egének a XV. század folyamán az Egey család.⁵⁾ Ez azonban nagyon szét ágazott, úgy hogy 1518-ban a falu már négy részre volt fölosztva. Később a család kihalt s beházasodás, vétel stb. útján a falu számos, másnevű családkezére jutott. 1552-64-ben pedig annyi volt itt a földbirtokos, hogy az adórovó unja mind egyenként felsorolni, hanem 1552-3-ban Komlósy Kálmán 1556-ban özv. Kemény Ferenczné, 1560-ban pedig Bene János neve alatt összefoglalja az összes adózó kapukat. Pedig a dolog korántsem állott úgy. Igaz képét a birtokosoknak Földvály István 1562-ben írja föl ekként :

özv. Ragyóczy Kelemenné jobbágyai fizettek 7 kapu után

özv. Glésán Lászlóné » » 7 » »

Varjasy Boldiszár » » 7 » »

Bene János és Kemény Bálint jobbágyai együtt fizettek 6 kapu után

1) Váradi regestum. 42. 328. sz. — 2) Justh lt. — 3) Nad. lt. f. 24. B. O. I. 73—5.
— 4) Nad. lt. Másolat. — 5) L. alább e család történetét.

özv. Erdőhegyi Mátyásné jobbágysai fizettek 6 kapu után					
Móré Máté	»	»	5	»	»
Deres István	»	»	4	»	»
Köntös Albert	»	»	4	»	»
Székely Miklós	»	»	2	»	»
Keresthel János	»	»	2	»	»
Sáró Mihály	»	»	1	»	» 1)

Hogyan jutottak e családok egei részükhöz? csak egy párnál tudjuk megfejtetni.

A Ragyóczyné kezén levő rész eredetileg Egey Andrásé volt. Ennek özvegye 1510-ben adta át leányának Simay Gergelynének, szül. Egey Zsófiának. Ettől fiaira Simay Mátyásra és Zsigmondra szállt.²⁾ Ezek valamelyikének özvegye másodszor Ragyóczy Kelemenhez ment férjhez s azért 1562-ben e néven fordul elő az összeírásban.

A Glésánné kezén levő részt 1518-ban Egey Antal végrendeletileg ajándékozta Komlószy Ferencznek.³⁾ — Ez királyi adományt is szerzett reá 1525-ben.⁴⁾ Halála után (1530-ban) kiskorú fiára Kálmánra szállt. Ennek idejében 1535-ben I. Ferdinándtól elkérte ugyan Vásárhelyi Gergely nevű nemes Egey Antal részét azon ürügy alatt, hogy Egey haláláig Zapolyay-párti s így hűtlen vala,⁵⁾ de 3 év múlva eltehetette levelét a tarsolyába, nem volt annak sikere. Komlószy Kálmán kiskorúsága alatt néniének Komlószy II. Annának férje, Székely I. Benedek, tartotta kezében e részt, s 1549-ben Székely Benedek halála után özvegye a mostoha fiaival kötött egyezés szerint kis fiával Ferenczczel ide akart költözni.⁶⁾ Ugyanezen évben Komlószy Borbála férje, Glésán László, neje és Komlószy Kálmán nevében eltitlja Székely Benedek fiait Egének az ő hirök-tudtuk nélkül való fölosztásától. Így aztán Komlószy Kálmán örökéhez jutott, de 1560-ban magvaszakadván, az ő része nőtestvéréé özv. Glésán Lászlónéé szül. Komlószy Borbáláé lett.⁷⁾

Varjasy Boldizsár körülbelül azt a részt birta, melyet Egey Antal 1518-ban Komlószy Boldizsárnak adott,⁹⁾ mert az ő anyja Komlószy-leány volt.¹⁰⁾

1) Dical. conscript. — 2) B. O. II. 120—1. — 3) B. O. I. 132. — 4) Dl. 30,352. —

5) Liber reg. I. 437. — 6) Harr. M. 18. — 7) U. o. X. Y. Z. 13. — 8) B. O. I. 132. —

9) L. a családnál. — 10) B. O. I. 132.

A Bene- és Kemény-féle részt 1518-ban Kemény Miklós kapta.¹⁾ Ezt a Kemény-család egy időre elveszítette ugyan, de 1555-ben visszaszerezte.²⁾

A mit Erdőhegyi Mátyás özvegye birt, eredetileg Egey Lászlóé volt; ettől 1518-ban özv. Erdőhegyi Jánosnéra szállt,³⁾ aztán ennek örökösére.

Móré Máté része a Simayakra szállt Egey András-féle részből volt kiszakítva.

Székely Miklós alkalmasint csak mint kiskorú, mostoha testvérének, Ferencznek, gyámja van a birtokosok közé írva. — Bizonyítja ezt az is, hogy 1564-ben helyette már Székely Ferencz fordul elő birtokosként,⁴⁾ s ez évben őt és unokahugát Glésán Annát (László leányát) Miksa király új adománylevelével erősíti meg egei részbirtokában.⁵⁾

1564-ben özv. Ragyóczyné, Varjasy Boldizsár és özv. Erdőhegyiné helyett Zalay Albert, özv. Viczmándy Istvánné és Pattantyús Balázs fordulnak elő birtokosokként s ezenkívül 2, eddig nem említett földesúr is föl van jegyezve: Nadaby István és Sáró István, mindenik jobbágysai egy-egy kapu után fizettek.⁶⁾

Ezekből is sejthetni, hogy Ege a népesebb községek közé tartozott. A kapu számok gyorsan emelkednek benne: 1552-ben csak 7, de 1553-ban már 25, 1556-ban pedig 40, 1560-ban (4 telek lakatlanul állván) 36, 1562-ben 54, végül 1564-ben 64 kapu után hajtották be a rovást lakosain.⁷⁾ 1563-ban mégis csak 50 családot számítanak benne össze,⁸⁾ pedig kétségtelen, hogy minden kapu legalább egy családot tett ki. Azonban, ha 50 családnál maradunk is, bátran tehető lakossága 250 főre.

Igazolja ezt az 1562-ik tizedszedő is. Szerinte ez évben Egén 36 jobbágnak volt vetése, 15 pedig kereszténypénzt fizetett. Az előbbiek 1 kalangya, 7 kéve és 38 vontató búzát, 6 1/2 köből árpát adtak tizedfejében.⁹⁾ Birája volt 1559-ben Bondor Máté¹⁰⁾ 1557/8-ban a török defterdár 24 (22 régi 2 új) házat említ benne¹¹⁾

Nevelte a falu értékét a Körözsön levő rév s annak vámja.¹²⁾ A Ványáról Békésre vezető út itt vonult keresztül a Körözsön, s

1) B. O. I. 132. — 2) Lásd a családnál. — 3) B. O. I. 132. — 4) Dical. conscript. —

5) B. O. I. 185. — 6) Dical. conscript. — 7) U. o. — 8) Haan Más. — 9) Regest. Decim.

— 10) N. R. A. 1763/43. — 11) Török kincstári defterek. II. 203. — 12) B. O. I. 132.

mint említők, Dózsa György is itt szállította át csapatait.¹⁾

Ekkora község a középkorban nem lehetett el egyház nélkül. Valóban volt is, s abban oltár a Boldogságos Szűz tiszteletére oly gazdagon javadalmazva, hogy rítkította párját. Egey Antal kihaláshoz közlgő családja emlékét akarta ezzel megörökíteni. Alapítványt tett tehát, mely állott 4 jobbágytelekből, néhai Egey Imre udvarházának harmadából, az egei rév-vám tizedrészéből s a tilalmas Körözsön való halászati jogból E jognál fogva a tilalmas rész meghalászásakor az oltár jobbágyai is szabadon húzhattak egy hálót. Ez alapítvány fejében a nevezett oltárnál minden nap szentmisét kellett mondani.²⁾ — Papja 1552-ben még megfizeti az adót (3 frtot) a trienti zsinatra utazó követnek,³⁾ de 1562—4-ben már hiába keressük az egei földesurak közt.

Az 1596-iki romlás után még egyszer felépült Ege. 1620-ban lakosai átíratják az 1466-iki határjárólevelet.⁴⁾ 1636-ban Bethlen István csapata a segítségére jövő török haddal együtt a gyomai-egei mezőn táborozott.⁵⁾ 1650 körül már lakatlan volt. Midőn Simay Ferencz és Miklós, egy telket elzálogosítanak itt Tót Gergelynek, pusztának mondják.⁶⁾

A XVII. század elején még emlegették az itt levő révet. — Bercsényi 1706 nov. 16-iki levélben úgy számítja, hogy Túrkevizből Dobozra menet, a ráczok az egei révén kelhettek át.⁷⁾

1711-20 hiába várta vissza régi lakosait. Végre 1720-ban a szomszédos Gyoma lakosai keztek határát használni. — E révén aztán Gyomához került s a régen Egénél sokkal kisebb Gyoma a mult és jelen században az egykori Ege határán növekedett nagyra.

Endrőd.

(Endred 1425. Endreed 1448. Endryd 1553.)

A Hármaskörözs partján, Gyomától nyugatra esik. Endre nevű tulajdonosától, vagy lakosától nevezték el.

1425-ben fordul elő először, de már akkor jelentékeny köz-

1) Szerémi Gy. emlékirata 59. — 2) Bunyitay: A váradai püspökség tört. III. 486. B. O. I. 152. — 3) Venczell A. gyűjt. — 4) B. O. I. 72. — 5) Évk. XVI. 94. — 6) Harr. V. 46. — 7) Archivum Rákóczyanum. IV. 310.

ség, mert nem kevesebb, mint 33 nemes ember lakja. Ezek, mivel Endrőd határait keményen védték, Gyoma földesuraival, a Neczpályakkal, pörbe keveredtek, de ekkor kibékültek.¹⁾ Hogy biztosabb legyen a béke, ugyan ezen évben határtárták a két község között. A Keselyűshalomtól kezdve északra vonult a határvonal s a Körözség 6 határdombot emeltek vagy újítottak meg, aztán a Körözsön átmenve a Körözs-partján, továbbá a Hosszútó, másként Szele nevű halastó mellett állították föl az utolsó határjeleket. Megjegyzendő, hogy a Körözs-nél nem érintkezett közvetlenül Endrőd és Gyoma határa, mert köztük esett egy Keresztúr, másként Nyárszeg nevű kis község.²⁾

A XV. és XVI. században: Balassa, Bereczky, Bernóthy, Both, Botos, Dienes, Eszes, Farkas, Fodor, Haranghy, Harasztos, Kamuthy, Keresszegi, Kis, Köre, Kövér, Nemes, Seres, Vasas és Veres családok lakták Endrődöt.³⁾ Közülök többnek tagjai — mint láttuk — megyénk alispánjai, szolgabírái, országgyűlési követei voltak s így természetesen nem lehetett utolsó az a község, hol az ilyen családok udvarházai voltak.

Papja 1552-ben még megfizette a trienti zsinatra utazó követnek járó 3 frtot.⁴⁾

A XVI. század közepén némely gazdagabb család jobbágyokat is telepített az addig csupa nemesektől lakott faluba. 1556-ban Eszes Kelemen, Haranghy Gáspár, özv. Eszes Lászlóné és Bernóthi András jobbágyai közösen fizettek 8 frtot. 1560-ban csak Haranghy Gáspár és Veres György jobbágyai fizettek 1—1 kapu után, mert Botos János, Dienes Boldizsár és Balázs jobbágyai nemes üléseken laktak. 1562-ben Rárósy Péter jobbágyai 4, Botos Jánoséi 2, Veres Györgyéi 1, 1564-ben Zákány András jobbágyai 2, Eszes Kelemenéi 1, és Veres Györgyéi ismét 1 kapu után fizetnek.⁵⁾ E jobbágyok jóformán csakis jóságtenyésztéssel foglalkoztak, mert pl. 1561—2-ben nincs semmi vetésük.⁶⁾

Az 1563-iki jobbágy összeírásból Endrőd, mint tulnyomó részben nemesi község, kimaradt. 1557—8 defterből azonban tudjuk, hogy 35 (32 régi, 3 új) ház volt benne⁷⁾ s így lakossága 70 családra vagyis 350 főre tehető.

1) Justh. lt. — 2) U. o. — 3) L. az illető családoknál. — 4) Venczell A. gyűjt. —

5) Dical. conscript. — 6) Regest. decim. — 7) Kincstári defterek II. k. 204. Hibásan »Endrén«-nek van írva a község neve.

1598-ban lakatlanná vált; de 1630 előtt újra megülték némely szökött jobbágyok. Ezekből 9-et 1630-ban Bethlen Gábor özvegye Váradi Bernóthy Gergelynek (a régi Endrődi Bernóthy család ivadékanak?) ajándékozott.¹⁾ Annak tudata, hogy hajdan az egész Endrőd nemesi község volt, élt még 1628-ban is. Pálffy György pl. Bethlen Gábor udvara előtt erre hivatkozott nemesiségének igazolása végett s ezt a fejedelem udvara elfogadta.²⁾

Eredeti dolog van följegyezve Endrőd 1656-iki földesurairól a leleszi levéltárban. Ez év elején Török Bálint és társai Dánfok, Félhalom s Kamuttal együtt Endrődöt is elkérték a nádortól. Ez nekik is adta az ezen községben rejlő királyi jogot, s a leleszi konventet bízta meg az iktatással. Ez 1656 márcz. 31-én teljesítette a nádor rendeletét s be iktatta Török Bálintot s társait a nevezett falvakba, de Endrőd kivételével, mert — mint a konvent írja — ez »jog szerint az egri püspökséghez tartozik és Kysdy Benedek egri püspök úr tetteleg birtokában van«. ³⁾

Érdekes volna már most tudni vajjon a nádor és a konvent emberei nem tévesztették-e össze a békésmegyei Endrődöt a hevesmegyei, Füzes-Abony mellett eső s már 1261-ben az egri püspökséghez tartozó Endréddel? ⁴⁾ Ilyen gyanításra annál is inkább okunk van, mert 1663-ban Szöllősy Mihály és Borbély Ferencz a nádortól ótalom-levelet kértek és kaptak békésmegyei endrődi birtokukra, ⁵⁾ pedig, ha nem bírtak itt semmit, minek kértek?

Ezen második Endrőd lakossága, református volt s 1637-ben rongált egyháza helyreállítása végett alamizsnát kért a többi reform. községekből. ⁶⁾ Utolsó lakosai közül Csamai Istvánt ismerjük, ki 1680 körül tanuskodott Túr és Szarvas határáról. ⁷⁾

1685-ben Endrőd is elpusztult s 1698-ban még lakatlanul állott. Lindner kir. tiszttartó 20 háznak helyét számította itt össze s 150 holdra becsülte használható szántóföldjét. ⁸⁾ Még 1701-ben sem népesült meg s ha talán visszajöttek is lakosai, 1702 vagy 1703-ban újra futniok kellett 1703 végén a pusztító kegyetlen ráczok elől s a Hármaskörös jó ideig megint akadálytalanul nyaldoshatta a régi Endrőd egyházának szent helyét. Addig-addig

1) B. O. I. 235. — 2) U. o. 232. — 3) Leleszi lt. Stat. T f. 4. nr. 175. — 4) V. ö. Csánki : Magyarország történelmi földrajza I. 61. és Adatok az egri egyházmegye történetéhez 1886. III. 423. — 5) N. R. A. 853/52. — 6) Haan: Békésm. hajdana. 169. — 7) B. O. II. 259. — 8) Urb. et conscript. 62/22.

nyaldosta, míg kiásta alóla az alapot úgy, hogy keletre néző szenthelye az egyháznak beléje dőlt. A hajónak megmaradt falai aztán annál szomorúbban hirdették a pusztulás utálatosságát.¹⁾ Tetézte ezt az, hogy Harruckern János György az endrői-pusztá határt először 1722—24-ben Bibics Jakabnak, 1724—28-ban pedig Miklós Deák nevű örménynek adta ki,²⁾ ez utóbbi pedig az egykori egyházat istállónak használta.³⁾

Végre a jó Isten megkönyörült az elhagyatott egyházon, újra lakosokat vezérelt az egykori nemes fészek határára s a pusztuló templomfalak mellé. 1731 Szent-György nap táján (április 24.) az azelőtt Nemes-Kerekiben lakó katolikus magyarok és tótok ide költöztek át; a templom még meglevő részét annyira-mennyire átalakították és Szent-Imre tiszteletére felavatták. Szegénységük miatt először csak szalmával fedték be, csak az egyik ablakra tettek üveget, a többi maradt nyitottnak s egy kis harangot a gyulaiaktól kértek kölcsön. Még 1736-ban sem voltak képesek a templomra legalább menyezetet csinálni, vagy azt bekeríteni. A kis községnek első papja Pocsuk Imre volt, de ez csakhamar eltávozván, Sztankovics János lőn a községnek vezetője és megszilárdítója. Első jegyzője és tanítója egy személyben Zsámbok István vala.⁴⁾

Mivel a Körözs áradása néha-néha nagy kárt okozott a faluban 1748 körül Harruckern Ferencz a lakosokat a Köröztől távolabb egy pusztára akarta kiköltöztetni, de ebbeli szándéka a lakosok ellennállásán megheiusult. Így aztán 1751—3 években a régi templomot elbontván, új, menyezetes templomot épített számukra s így a község régi helyén maradt.⁵⁾ Mivel pedig a gyorsan szaporodó népességnek egy fél század múlva már e templom is kicsiny volt, az 1799—1805 években felépítették a Harruckern-örökösök és a kath. hívek a mostani bolthajtásos templomot,⁶⁾ a régi templomtól délre a vízáradásoktól védett helyen. A templom 42,012 rhénus forintba került, persze az ígás és kézi napszámokon kívül.

Mihelyt Endrőd megalakult, a gyulai jószágkormányzó mindjárt hozzá csatolta a tölgyi pusztát és Nyárszegnek nagyobb részét. 1751-pen Harruckern Ferencz átadta a lakosoknak Kis-

1) B. O. I. 283. — 2) Jk. III. 121. — 3) Harr. A. 16. — 4) Váradi püspöki lt. Visit. canon. 1732. és 1736. és Pocsuk per 3287. sz. — 5) U. o. Visit canon. 1754. — 6) U. o. Visit. canon. 1754.

Kondorost, tíz év múlva pedig haszonbérbe adta nekik a simai pusztát.¹⁾ Így emelkedett aztán Endrőd határa a múlt században 26029 (1200 □ öles) holdra, melyből 11788 volt használható szántásra, a többi pedig legelőnek használták.²⁾ Ujabb időben közigazgatásilag a csejti pusztát is Endrödhöz csatolták s így ma az endrődi határ 26241 kataszt holdra rúg. Tettleg a lakosok 1773-ban 2963 (1200 □ öles) hold földet műveltek, 1852-ben pedig 8572 kataszt holdat. 1798-ban Endrőd a szarvasi rátához csatoltatott s ekként a Stockhammer, később egy részben a báró Drechsler család lett földesura. A Stockhammer rész 1839-ben a Szitányi Ullmann s nemsokára a Wodianer családé lőn. A legelő elkülönítést a földesurak és a községi lakosok között barátságos úton már 1837-ben megkísérelték, de ez akkor nem sikerült;³⁾ húsz év múlva per útján történt meg ez elkülönítés s minden telek után a közös legelőből 24 hold jutott; az egész Endrődöt pedig ekkor 236 és $\frac{1}{8}$ telekre számították.⁴⁾

1732-ben 251 lélek lakott Endrődön; 1764-ben már 1222-re emelkedett a lakosok száma.⁵⁾ 1773-ban 191 telkes jobbágy, 74 házas zsellér, 90 házatlan zsellér, 15 iparos és egy kereskedő család vagyis mintegy 1855 lélek lakott itt 266 házban. A házak száma 1827-ben 631, 1850-ben 879, 1890-ben 1807-re ment. Az 1827-iki összeíráskor már 5610 lélek lakott Endrődön; 1850-ben 6847, 1890-ben pedig 10808. Ez utóbbiak 95 kivételével

mind magyarok s közülök 10444 róm. kath., 8 gör. kath., 7 gör. kel., 6 örmény kel., 87 ág. ev., 169 ev. ref., 179 zsidó.

Mint az általános történetben említők, Endrőd megyénknek ama nevezetes helye, mely egy század leforgása alatt teljesen megmagyarosodott, noha 1731-ben a lakosság nagyobb része még tót volt. Hogyan keletkezett Vida alapítványából az itt levő szegényház? fentebb

(lásd I. k. XXX. fejezet) beszéltek el.⁶⁾

1) Jk. XIII. 311—7. — 2) Károlyi lt. R. F. B. nr. 6. — 3) Jk. 1837. év 228, 1175. —

4) Urbéri iratok a megyei lt.-ban. — 5) Váradí püspöki lt. Visit. canon. — 4) A határ multjára nézve v. ö. még Pusztá-Kondoros, Keresztúr, Nyárszeg, Bercsényegyház, Sima, Tölgy és Csejt községek történetét.

Enyed 1. Ösvény.

Eperjes.

(Eperyes 1510, Epperyes 1554, Eperies 1559.)

Kígyóstól délnyugatra állott. Hajdan Kígyós, Apáti, Bánkuta, Meggyes és Gerendás községekkel volt határos.

Neve annyit jelent, mint Epres. Ugyanis a régi magyar nyelvben az eper-nek eperj volt a neve. (V. ö. Szeder, Szederjes).

E néven csak 1504-ben említik, de alkalmasint ő rejtőzik az 1418-ban említett Fazekasegyház vagy Rogan birtokok neve alatt.¹⁾ 1504-ben Méhes Mihály nevű birája jelen van, midőn a szomszéd Meggyes urat cserél.²⁾ 1510-ben a gyulai uradalom tartozéka s az maradt 1566-ig. Lakosai kötelesek voltak az uradalom számára is szántani, vetni, úgy hogy pl. 1525-ben 15 köből búzát, 5 köből árpát termeltek majorságilag,³⁾ 1554-ben pedig 32 köből búzát és 6 köből árpát. Ezenkívül ez utóbbi évben még 23 gyulai köből búzát, 2½ köből árpát adtak kilenczed fejében.⁴⁾ 1526-ban a legvagyonosabb falvak közé tartozott, úgy hogy hadi adó fejében 32 frtot és 94 dénárt fizetett.⁵⁾ Ugyanekkor nagy villongás volt a határ miatt Gerendás felől, s az eperjesiek érdekében az az uradalom új pert kezdett. Erre ezek felbátorodván a vitás földről 122 köből kölest hordottak el.⁶⁾

1552-ben 2, 1553-ban 5, 1555-ben 11, 1560-ban 18, 1562-ben 32, 1564-ben 21 kapu után fizettek lakosai.⁷⁾ 1559-ben, Borbás Gáspár bírósága idejében, 41 jobbágy és zsellér lakott benne⁸⁾, 1563-ban pedig 52 család,⁹⁾ úgy hogy lakossága 260 lélekre rugott.

A lakosság számához mérve kevés házat jegyez föl Eperjesen az 1557-8-iki defter. Csak 19 (15 régi 4 új) házat említ.¹⁰⁾

Tekintélyes jobbágy lehetett itt Keresztes Albert, ki 1553-ban földesurát, a gyulai uradalmat, képviselte, midőn Meggyes harmadszor cserélt urat.¹¹⁾ Nagy panaszuk volt a lakosoknak 1560-ban Bornemissza Benedektől kirendelt ispánjukra, Berthóty Kristófra.

1) V. ö. B. O. I. 46. — 2) Dl. 21,349. — 3) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 2. nr. 170. — 4) Nádasdy lev. — 5) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 6) L. a 3) sz. jegyzet. — 7) Dical. conscript. cottus Zaránd. — 8) Urb. et conscript. — 9) Haan Más. — 10) Kincstári defterek II. 203. — 11) Gaál lt.

Ez egy lovat adott át nekik az előző évben idomítás végett, s mivel a ló megsérült, 15 frt birságot (legalább 2 ökör ára abban az időben) vett meg rajtuk. Ugyanakkor Bornemissza a birót megverette és tömlöczbe vetette.¹⁾

1566-ig Eperjes állandóan Zarándmegyéhez és az egri püspökséghez tartozott. Az 1553-59 években folyton az egri püspök, illetőleg vár számára szedik itt a tizedet, pl. 1553-ban 39 tizedbányt. 1554 tavaszán még egész tizedet adott, a nyarán a gabona-tizednek felét már a töröknek szolgáltatatta be. 1556-ban a falu félgabona-tizedét 7 frtért adták el Dely Balázsnak. 1557-ben természetben szolgáltatattak be 45 kalangya és 2 kéve búzát, továbbá 10 kalangya és 6 köböl árpát féltized fejében ; mindez jókora földművelésre mutat.²⁾

Gyula vára bukása után magyar földesura az egri vár lőn. Ennek kormányzója 1582-ben 700 frtért elzálogosította Pásztóhy Gergelynek és Klárának özv. Nádasdy Simonnéak.³⁾ Később visszaváltotta ugyan a kir. kamara, de 1595-ben újra elzálogosítja özv. Nádasdy Simonnéak szül. Pásztóhy Klárának, s most már 900 frtért.⁴⁾

1596-ban megsemmisült. 1649-ben Rákóczy II. György Vízzy János borosjenei katonának adja s ez alkalommal először írják (noha csak úgy gondolomra) békésmegyei pusztának.⁵⁾ 1672-ben erdélyi földesura Fráter Pál lett volna. Ő kiadta bérbe egy kígyósi lakosnak. De ez nem használhatta, mert a török földesúrnak, Musztafa gyulai alajbégnak, nem fizette le a haszonbért.⁶⁾

A XVIII. században Harruckern János tisztjei, mintha Kígyóshoz tartozott volna, lefoglalták. Midőn pedig Csík Ádám elkérte a nádortól s beakarta magát iktatni, ellene mondtak.⁷⁾ A tanuvalatásokból azonban kitűnt, hogy Eperjes valaha különálló falu volt s egyháza helyét is meg tudták mutatni.⁸⁾ Erre Harruckern János is elkérte a királytól. Meg is kapta 1736-ban, Csík Ádámot pedig keresetével elutasították.⁹⁾ Előzőleg 1733-ban megbecsülték Eperjest, még pedig, ha a fölvelt jövedelem százszorosának $\frac{1}{6}$ -át vesszük a föld értékének, akkor 666 frt és $66\frac{2}{3}$ dénár, ha pedig $\frac{1}{5}$ -ét. akkor 800 frtra.¹⁰⁾

1) N. R. A. 1763. 43. — 2) Várak és városok számadásai a muz. lt.-ban és Regest. Decim. civers. cottuum. — 3) B. O. II. 157. — 4) N. R. A. 1032. f. 24. — 5) B. O. I. 244. — 6) Évk. XIV. 40. — 7) Harr. M. I. — 8) U. o. V. 30. — 9) U. o. M. I. — 10) Országos lt. Kisebb levéltárak Harruckern csomó.

A Harruckern uradalom tiszteli később, még, 1762 előtt, az eperjesi pusztát négy részre osztották. $\frac{2}{4}$ -et a kigyósi majorsághoz csatoltak, $\frac{1}{4}$ -et a német-gyulai s ismét $\frac{1}{4}$ -et az eleki lakosoknak adtak át, hogy ott barmaikat legeltessék. Így tett aztán a régi Eperjes $\frac{3}{4}$ -ede a kigyósi meg a gyulai határ s vele együtt Békésmegye tartozéka. Utolsó $\frac{1}{4}$ -de Elekkel együtt most Arad megyéhez van csatolva.

Fábiánvára.

(Gyurghaza alio nomine Fabianwara 1391.)

YOMA és Berény közt a mai félhalmi pusztán állott a Keselyűshalomtól északkeletre, úgy hogy a gyomabékési-út rajta ment keresztül.¹⁾

Első neve volt Györgyháza, de ezt lassanként elnyomta a jellemzőbb s magyarázatra nem szoruló Fábiánvára név. Földesura volt a Simay család.

1391-ben megbecsülik s úgy találják, hogy Simay II. János fiainak volt itt 150 ekényi szántóföldjük, 30 kaszányi rétjük, a Körözshöz és a 3 (első Arócsa, második Arócsa és Kovácsfok nevű) halastóban 150 frtot jövedelmező halászatuk s tornyatlan, fedetlen egyházuk.²⁾

Bajosán látott jobb napokat Fábiánvárának fedetlen egyháza, mert a Simayak nemsokára új falut telepítettek határán, közelebb a Körözshöz, a későbbi Félhalmot, s arra fordították figyelmüket. 1466-ban még meg volt ugyan Fábiánvára község,³⁾ de 1498-ban már Félhalomhoz tartozó pusztá.⁴⁾

Fás.

(Fas 1221. Faas 1383.)

Vésztőtől nyugatra esett. Hajdan Környe, Csolt, (Mágor), Vésztő, Bélmegyer, Süvöltő és Méhes községekkel volt határos.

⁴⁾ B. O. I. 75. — ²⁾ Szepesi kápt. lt. Scr. XI. f. 2. nr. 13. — ³⁾ B. O. I. 73—75. — Teleky lt. El. XV. f. 1.

⁵⁾ U. o. 106. — ⁶⁾ Teleky It. El. XV. f. 1. — ⁷⁾ B. O. I. 136. — ⁸⁾ Dical. conscript. — ⁹⁾ B. O. I. 117.

Legtöbbet bírt Fáson Herendi Lajos Imre, Ábránfy I. Benedek unokája. Jobbágysai 1560-ban 3, 1562-ben 9, 1564-ben 8 kapu után fizetnek, holott a többiek jobbágysai 3—4, legfeljebb 5 kapu után.

Nadányi Ferenczet 1560—64-ben nem említik a földesurak közt. Szterzenkovics része 1560—64-ben az ő özvegye kezébe jutott. Véér György özvegye helyett 1564-ben fia Véér Mihály a földesúr. Véér András része 1560—62-ben özvegye, 1564-ben pedig özv. Néney Lászlóné kezén van.

Viczmándy István helyett 1560-ban az ő özvegye, 1562-ben Pejkes Péter özvegye, 1564-ben Földvály Péter fordul elő földesúrként.

1560-ban a rovó Radák Lászlót is fölsorolja a fási birtokosok közt, de hány kapu után fizettek jobbágysai? arról hallgat. 1552-ben Tót Mihály, a hirhedt hajduvezér, is birta, de csak úgy ideiglenesen le foglalva.¹⁾

1479-ben a Tütösér (ma Tüdös), Sүvöltőderék és Fásderék választották el Fást Sүvöltő pusztától és Méhes községtől.²⁾ Hoszszas tárgyalások után megújították a határokat 1536-ban.³⁾ 1467-ben egy Fejérih nevű terület is tartozott hozzá, de ezt a békésiek elfoglalták.⁴⁾

A régi Fás oly közel esett Mágorhoz, hogy külön lelkészsége nem volt. Lakossága szépen elfért a régi csolti monostor egyházában. 1552—3-ban az adórovó egybe foglalja Mágorral és Vésztővel s együtt számlálja meg kapuit.⁵⁾ 1559-ben pedig a 3 községnek egy közös bírása van Botos Péter nevű.⁶⁾ 1563-ban azonban már külön birót kapott Ajus Lukács személyében.⁷⁾

A lakosság száma csekély volt. 1556-ban 12, 1560-ban 11 kapu fizet, mert 1 ház elégett.⁸⁾ A török defter adata is ide illik, mert 10 házat jegyez föl Fáson.⁹⁾ 1562-ben mégis 30 kapu-számmal adót vett meg a lakosokon Földvály; úgy, hogy két évvel később 24-re szállították le.¹⁰⁾ 1562-ben 17 jobbágnak volt vetése 4-nek nem. Buzatized fejében fizettek 41 kalangyát és 9 kévét. Méhet csak egy gazda tartott.¹¹⁾ Az 1563-iki összeírás szerint 33 család lakta,¹²⁾ s e szerint bajosan lakott a faluban több 165 léleknél.

1) Dical. conscript. — 2) Nad. k. f. 24. — 3) U. o. f. 23. — 4) Dl. 16,555. — 5) Dical. conscript. — 6) N. R. A. 1763/43. — 7) Regest. decim. 8) Dical. conscript. — 9) Kincstári defter II. 204. — 10) Dical. conscript. — 11) Regest. decim. — 12) Haan. Más.

A török uralom alatt Fás az 1596-iki rombolást is kiheverve fennállott. 1580-ban Ábránfy II. Farkas itt levő birtokát átengedi hálából, a miért őt Ábránfy VIII. Jánossal megosztottatta, özv. Ábránfy VII. Istvánnénak, szül. Nagyécsy Klárának.¹⁾ 1645-ben Ugray Ger-gely itt levő részét elzálogosítja Nadányi Mihálynak; 2 év mulva azonban az ő fási részét gyermekei magukénak tekintik, rajta megosztottnak, úgy hogy a rajta lakó 3 jobbágy leányának, Juditnak, Ravazdy Andrásnénak jutott.²⁾ A mi hajdan a Lajos családé volt, az a Nadányiak kezére jutott. 1677-ben Nadányi Zsigmond itt levő részét 2 jobbágygyal együtt elzálogosítja unokabátyjának Nadányi Jánosnak.³⁾

1665-ben lakosai tanuskodnak, hogy Csarna Békés határához tartozott.⁴⁾ 1682-ben úgy látszik nemesek voltak lakosai, mert »fási uraimék«-nak tisztelik őket, midőn a méhesi pusztát 100 frtéért zálogba veszik.⁵⁾ 1685-ben Fás is lakatlanná vált s 1701-ben még nem tértek vissza lakosai. A Rákóczy fölkelés idején bizonyára megint lakatlanul állott, még ha talán 1702 vagy 1703-ban egy időre meg is ülték. 1720-ban még mint Körös-Ladányhoz és Szeghalomhoz tartozó pusztát kapja Harruckern,⁶⁾ s csak 1728-ban népesült meg újra. A lakosok egy része Okányból jött, mindnyájan ev. ref. vallásuak voltak s templomot fából építettek maguknak.⁷⁾ 1735-ben 19-en vettek részt a Péró-féle lázadásban s csak nyolczan nyertek közülök kegyelmet.⁸⁾ Az 1563-iki jellemző nevet az ekkori lakosok közt nem találjuk fel. 1739-ben 163-at ragadott el közülök a pestis⁹⁾ úgy hogy 1741-ben már csak 31 család, vagyis mintegy 155 lélek lakott itt.¹⁰⁾ 1746-ban még engedélyt kaptak, hogy düledező templomukat kijavítsák,¹¹⁾ de arra már nem volt szükség, mert az árvizek rongálásai miatt 1748-ban arra kértek és kaptak engedélyt földesuruktól, hogy valamelyik más községbe költözzenek által.¹²⁾ 1749-ben csakugyan át is költöztek Körös-Ladányba.¹³⁾ Ekként Fás végleg megszűnt; határát 1789 előtt felerészben Körös-Ladányhoz, másik felerészben Szeghalomhoz csatolták. Ma is így van.

Ujabb időben nevezetessé teszi a fási pusztát a br. Wenckheim Bélától épített csinos vadász-kastély.

¹⁾ Leleszi lt. Prot. 26. f. 49. — ²⁾ Évk. XVI. 67—68. — ³⁾ Nad. lt. f. 5. — ⁴⁾ Teleky lt. El. XXII. f. 1. — ⁵⁾ Nad. lt. f. 5. — ⁶⁾ Országos lt. kisebb lt. Harruckern csomó. — ⁷⁾ Jk. III. 329. Évk. XI. 132. — ⁸⁾ Évk. XI. 103—5. — ⁹⁾ Jk. VI. 37. — ¹⁰⁾ U. o. 346. — ¹¹⁾ Jk. VIII. 498. — ¹²⁾ U. o. 1032. — ¹³⁾ Jk. IX. 248.

Fáv.

(Faw 1323, 1397.)

1323. előtt Péter ispán, Nekksey Demeter tárnokmester udvarbírája, kérésére I. Károly király ilynevű békésmegyei helységet ajándékozott neki, de a beiktatásnak Márkfia Mihály ellene mondtott. Végre 1323-ban úgy egyeztek meg, hogy a falu fele legyen Péter ispáné, másik fele maradjon Márkfia Mihályé.¹⁾ 1397-ben Upory István titeli prépost és rokonai kapják, mint a magvaszakadt Istvánfia János birtokát, s ezek 1398, febr. 12-én csakugyan be is iktatták magukat.²⁾ E két adat szól Fáv nevű birtokról. Mind a mellett, hogy mindakét adat Békésvármegyéhez sorolja, bajosan állott az megyénk mai területén, mert az 1397-ben kirendelt királyi emberek (Gesztí, Jánosdy, Görbedy) mind biharmegyeiek. Inkább Okány, Sarkad-Keresztúr és Sarkad határain keresendő. Fással semmi esetre sem szabad összetéveszteni.

Fazokasegyház.

(Fazokaseghaz)

Részben Csabacsúdhöz, részben Szénáshoz tartozó pusztá volt. Innen van, hogy 1403-ban mint a gyulai uradalom tartozéka,³⁾ 1512-ben pedig mint a szentandrásí uradalom része⁴⁾ van föl sorolva. Megkülönböztetendő ettől az 1418-ban előforduló, de régentén Zaránd megyében eső s Kígyóssal határos Fazokasegyház pusztá.⁵⁾ Ellenben az, hogy az 1510-ben a gyulai uradalom pusztái közt föl sorolt Fazokas alatt⁶⁾ melyik értendő? el nem dönthető.

Fehéregyház.

(Feyreg haz 1297, Feyereghaz 1448.)

A Hármaskörözs partján, Szentandrás és Öcsöd közt állott. Neve értelmezésre nem szorul.

1) B. O. I. 16. — 2) U. o. 35. V. ö. Leleszi lt. Stat. M. F. 3. nr. 121. — 3) Münch. Más. — 4) Dl. 22,283. — 5) B. O. I. 46. — 6) Münch. Más.

1297-ben lakatlan volt. A későbbi Körözs-Szentmiklós és Szentandrás területével együtt ez évben kapja Ákos nembeli Ákos (a Nagy melléknevű.)¹⁾

Később megint a király kezére jutott, úgy hogy 1328-ban odaadhatta Kristóffia Marczellnek és Szécsényi Istvánnak cserében ezek nógrádmegyei birtokáért. Az új birtokosok is szerették volna Szentandrás határát megint Fehéregyházhoz csatolni, de az most már nem sikerült, mert ez nem volt benne az adomány, illetőleg csere-levéiben.²⁾

A XV. században a hatalmas és gazdag Pálóczy-család kerítette kezére. Ezek 1448-ban panaszt tesznek, hogy Szentmártonszállási Lajos Jakab a fehéregyházi Körözst erőszakkal kihalásztatta és 24 nagy edény halat vitt el.³⁾ Ekkor még békésmegyei helységnek írják Fehéregyházát, de 7 év múlva már Külső-Szolnok megyéhez volt csatolva mezővárosi ranggal.⁴⁾

A Pálóczyak utolsó sarja a mohácsi csatában elesvén, Zapolya János jeles hadvezérét, Kún Kocsárdot, ajándékozta meg a szolnoki uradalommal és így a hozzácsatolt Fehéregyházával is. 1536-ban Huszár Bálint idevaló lakos, Kún Kocsárd jobbágya, tanuskodik a királyságok mellett.⁵⁾

Kún-Kocsárd pár hónappal később meghalván, 1537-ben Fehéregyházát Szolnokkal együtt Verbőczy István és fia Imre kapta.⁶⁾ De 1555-ben már egész más földesurak: Kenderesy Lőrincz, Vétésy János és Vizesy János kezén találjuk. Csak az elsőnek jobbágjai fizettek adóba 3 frtot.⁷⁾ A 1557—8 török defter szerint csak 7 ház volt benne s lakosai elszöktek.⁸⁾ Megerősíti ez állítást az 1562-iki összeírás, mely szerint még ekkor is lakatlanul állott. 1564-ben Kenderesy Boldizsár részét újra megülték ugyan, de ezek éppen ezért még nem fizettek adót.⁹⁾

A Békésmegyéhez való tartozás emléke volt, hogy lelkész-sége még 1552-ben is a békési főesperességhez volt csatolva. — Papja a kivetett egyházi adóval hátrálékban maradt.¹⁰⁾

A török uralom alatt mindig lakatlanul állott. 1619-ben Vizesy János unokája itt levő pusztá részét Szentandrásy György-

1) B. O. I. 13. — 2) Hazai oklevéltár. 306. 3) B. O. II. 58. — 4) Teleky: Hunyadiak kora, X. k. 474. — 5) Acta Monial. 55/23. — 6) N. R. A. 834/11. — 7) Dical. conscript. cottus Zolnok ext. — 8) Kincstári defterek II. 203. — 9) Lásd a 7) jegyzetet. — 10) Venczell A. gyűjteménye.

nek adja el.¹⁾ Volt azonban az egykori helységnek magyarországi földesura is. 1654-ben pl. Gellén Gergely szendrei lovas hadnagy követeli magának és az öcsödiek marháját innen elhajtatja.³⁾

1714-ben a szegedi kincstári jószágigazgató Öcsödhöz csatolta.²⁾ Ma is oda tartozik s a fehéregyházi szőlők őrzik emlékét.

Fejérem.

(Feyerem 1261. Feyerum 1405.)

A Fehér-Körözs jobb partján Gyulától nyugat-északra esett, de határa a Körözsnek mindkét partjára átnyúlt.⁴⁾

Nevét megmagyarázni nem tudom. Az bizonyos, hogy Fejér Gy. hibásan írta Fehér Euren-nek⁵⁾ s ennél fogva Fehér-Örvénynek értelmezni nem lehet. Hihetőbb, hogy a fej szó és az árm, érm vagy árom, érem képzőből alakult (v. ö. szemérem)

Még Szent-László király adta az itt lakó szolgáló népeket az egri egyháznak s ezt IV. Béla 1261-ben megerősítette.⁶⁾ De a XIV. század elején dúlt zivataros időkben e szolgáló népek elszéledtek s ekkor a lakatlan falut a szomszéd nemesek elfoglalták. Egy része már 1350 előtt az Ábránfyak ősének I. Ábrahám-nak kezén volt s ez odaadta leánynegyed fejében Martonos leányának, de ez évben pénzért visszaváltja.⁷⁾ 1383-ban is megosztottnak itt levő részükön az Ábránfyak.⁸⁾ Ugyanez idő tájt másik részét egy másik békésmegyei nemes Miklós fia Mihály bírta, ki e faluban lakott s azért magát Fejéremynek nevezte.⁹⁾ — Miként szerezte vissza hosszú perlekedés után az egri káptalan Fejéremy Mihály fiától Barnabástól és az Ábránfyaktól, elmondottuk fentebb. (E mű I. k. X. fejezet.)

Harmincz év mulva az egri káptalan cserében néhány pestmegyei birtokért oda adta Maróthy I. Lászlónak. Hiába tiltakoztak e csere ellen I. László özvegye s kiskorú fiai,¹⁰⁾ valósággá vált az s Fejérem a gyulai uradalom tartozéka lőn. Ezzel eltűnik

1) Harr. X. nr. 16. — 2) Rédey lt. — 3) B. O. I. 260. — 4) Egri kápt. magán lt. nr. 19. div. 1. f. fr. 6. — 5) V. ö. Emlékkönyv Bartakovics arany miséjére 1865. 183. Egri kápt. magán lt. nr. 16. div. 4. f. 1 fr. 3. — 6) U. o. — 7) B. O. I. 22. — 8) U. o. 32 — 9) Egri kápt. magán lt. nr. 16. div. 4. f. 1. frt. 3. — 10) U. o. nr. 14. d. 2. f. 1. fr. és 3.

szemeink elől Fejérem. A határán keletkezett, későbbi, de virágzóbb Veszébe olvadt bele.

Félhalom.

(Félhalom 1466.)

Közel oda, hol a Sebes-Körözs a Kettős-Körözsbe torkollik, a Körözs balpartján Edeles és Ege közt állott.

Eredetileg e község neve Ujfalu volt, mert a Simayak Fábiánvára határán a XIV. század elején ujonnan telepítették. 1435-ben még Ujfalu nevet visel, midőn közte és Ege közt határtjárnak.¹⁾ Később azonban czélszerűbbnek látták a közte és Ege közt határtvető felerészben elhordott s így sokkal jellemzőbb Félhalom nevű dombocskáról nevezni el az új falut. 1466-ban már »Ujfalu másként Félhalom« a község neve,²⁾ XVI. században pedig a Félhalom név teljesen kiszorítja a régit.

Földesura volt a Simay család. 1471-ben még egyedül ez kapott engedélyt, hogy itt a Körözsön révet állítson föl s azon vámot szedhessen.³⁾ — De csakhamar mások szerzik meg egyes részeit. 1480-ban Veér Andrásnak 5 jobbágya volt e faluban. — Ezek ekkor elmentek Bélmegyerre az erdőre, de bizony szerencsétlenül jártak. Másnak, s nem az ő földesuruknak fáit kezdték vágni. E miatt a bélmegyeri nemesek rájuk támadtak s egyiköjüket, Nagy Istvánt, megölték. — 1498-ban Veér András új adománylevéllel is megerősíteti magát Félhalom falu s a hozzátartozó Fábiánvára és Keselyüshalom puszták birtokában.⁴⁾ 1533-ban azonban unokái e részt leánynegyed fejében Simay Ferencznek engedik át.⁵⁾

1491-ben Tar Tamás, félhalmi bíró, Egey Jánost képviseli a tarcsai és edelési iktatáson.⁶⁾ Ebből megtetszik, hogy akkoriban jórésze ennek kezén volt.

1520 körül még 2 Simay (Ferencz és Mátyás) és egynek, Mihálynak, özvegye birtokos Félhalmon, de mellettük föltünik Bekfy Demeter is.⁷⁾

1556-ban 7 földesúrnak jobbágjai fizetnek adót s ezek a

1) Nad. lt. f. 24. — 2) B. O. I. 74—5. — 3) Szepesi lt. Scr. X. f. 2. nr. 5. — 4) Teleky lt. El. XV. f. 11 — 5) B. O. I. 35. — 6) Muz. lt. — 7) Nad. lt. Más.

következők : Bekfy Bálint, Bernóthy András, Nagy András, Porcoláb Péter, Ragyóczy Kelemen özvegye, Simay Zsigmond és Viczmándy István. 1560-ban nem említik Bernóthy András, Nagy András és Simay Zsigmond jobbágyságait, de helyettük megjelennek földesurakként Lantos Máté, Veres György és Zalay Albert. Két évvel később Bekfy Bálint helyett Miklós van beírva a lajstromba és újra előkerül egyetlenegy Simay, (György) az egykori Simay ös-jószág földesuraként, ennek az egynek is elszöktek a jobbágyságai. 1564-ben csak annyi a változás, hogy Bernóthy András jobbágyságai megint fizetnek adót egy kapu után s így a többi 8 földesúr mellett az ő uruk is bejutott a lajstromba.

1552-ben az egész falut lefoglalta a maga számára Nagy András, a következő évben Marinics Ferencz. 1552-ben 3, 1553-ban 13, 1556-ban 18, 1560-ban 15 kapu után fizettek lakosai, 1562-ben pedig csak 9 kapu után, mert 3 földesúr jobbágyságai elfutottak, a Ragyóczynéi pedig (2 kapu) adósok maradtak. Valahogy aztán visszahozták a szökött jobbágyságokat, úgy hogy 1564-ben már a kevésbé szigorú adórovó is 14 kapuszámnyi adót hajtathatott be rajtuk.

Az 1557—8-iki török defter szerint 15 (12 régi, 3 új) ház volt benne. 1563-ban pedig 33 családot számítanak össze benne, úgy hogy lakossága 165 lélekre tehető.

Ennek a helységnek is volt valaha külön lelkészsége. Papja 1552-ben még katolikus volt, mert megfizette a trienti zsinatra utazó követek utiköltségéből az ő rá esett 3 frtot.

A török uralom idejében régi földesurai közül 3 tudja megörizni jogát. 1570-ben Lantos Máté leányát megerősítik az itt reászállt birtokrészben. Bekfy Bálint és társai 1656-ban kapják a nádortól a régi Bekfy-részt.¹⁾ Simay család pedig egész 1665-ig tartja kezében egykori falujának foszlányát. Ekkor adja el Miklós a maga lakatlan telkét Vég Mihálynak.²⁾

De jelentkeznek új földesurak is. Egyes részeit a királyi helytartó 1578-ban Bathai Pálnak, majd ennek magva szakadtával 1581-ben Makó Jánosnak és társainak, Szelestey Jánosnak és Szentiványi Istvánnak, ajándékozta.³⁾ 1617-ben Konya Ferencz nevű félhalmi lakos, midőn a váradi requisitorokkal az 1466-iki határjáró levelet a falu nevében átiratja, Salamon Jánosné szül. Doma-

¹⁾ Leleszi lt. Stat. f. 4. nr. 175. — ²⁾ B. O. I. 256. — ³⁾ Nad. lt. Lrae. Pázm. és f. 25.

hidy Katalin jobbágyának mondja magát.¹⁾ Gálffy Judit, Szatmári Keczely Miklós özvegye, is birtokos volt itt, de mivel a nagy távolság, s az utak bizonytalansága miatt itt lakó jobbágyság sem szolgálhatták neki haszonnal, 1640-ben 300 tallérért Nyilas Albert, Mihály, János és Albert testvéreket fölmentette a jobbágy-ság járma alól s eladott nekik 2 lakatlan telket; a hátralevő részt pedig 100 tallérért zálogba adta Kis Istvánnak.²⁾

A mint látjuk, ekként Félhalom lakosai kezdtek szabadosokká vagy nemesekké válni. 1680 körül ők bérelték a ladányi Körözszt halászat végett.³⁾ Külön református papot tartottak. 1634-ben Belényesi Mihály rendeli ide a szatmári zsinat.⁴⁾

1683-ban még létezett a falu s Apafy visszavonuló serege okt. 24-én itt ütött tábort.⁵⁾ Utolsó lakosai köze tartozott Hévízi István, ki ez időtájt Szarvas és Túr határjeleiről tanuskodott.⁶⁾

A megye visszafoglalása után 1698-ban 30 házhelyet olvasott meg a lakatlan Félhalmon is megjelent kincstári tisz, de állandó község nem alakult többé a félhalmi határon. 1750-ben Harruckern Ferencz Mező-Berényhez csatolta s ma is oda tartozik.

F e l s ő - D o b o z .

(Felseu-Doboz 1552.)

A Fekete-Körözs régi folyása mellett a mai Doboztól (hajdan Alsó-Doboz) délkeletre esett.

1403-ban fordul elő először.⁷⁾ Földesurait s a lakosok kötelezettségeit l. Alsó-Doboznál azaz Doboznál.

1509-ben lakosai az Odormánfok miatt veszekedtek a sarkadiakkal.⁸⁾ 1526-ban az alsó-doboziaktól külön fizetik a hadi adót (1 frtot és 60 dénárt)⁹⁾ tehát külön bírájuk volt. 1559 elején Orbán (Urbán) János bírósága idejében 10 jobbágy és 7 zselér lakta;¹⁰⁾ 1563-ban pedig 24 családot számítanak itt össze, úgy, hogy lakossága 120 főre tehető.¹¹⁾ Bírája volt ez utóbbi évben Lukácsy Mátyás.

1) B. O. I. 73. — 2) Egri kápt. orsz. lt. Prot. H. 590—600. — 3) Harr. M. nr. 18. —

4) Haan: Békésm. hajdana. 178. — 5) Évk. VIII. 140. V. 6. 138—9. l. — 6) B. O. II. 259.

— 7) Münch. Más. — 8) U. o. — 9) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 10) Urb. et conscript. — 11) Haan Más.

A török uralom idejében kezdi önállóságát veszíteni. Lakosainak egy része 1616-ban az alsó-doboziakkal együtt lesz nemes¹⁾ s 1635-ben megint összefognak az alsó-doboziakkal, hogy határ-
ruknak Kis-Ered, Feketeér, Szannafoka nevű részeit zálogba ve-
gyék.²⁾ Bele is olvadt nemsokára-Alsó-Dobozba s az alsó-doboziak
ajkán az egykori Felső-Doboznak egyetlen emléke a Faluhely.

Földvár 1. Puszta-Földvár.

Fövenyes.

(Fevenyes 1336. Fewenyes 1446.)

Gyula és Csaba közt esett. Hajdan Csaba, Györke, Szent-
benedek és Kígyós helységekkel volt határos.

Neve tudvalevőleg annyit jelent, mint homokos.

Gyula vára elesteig mindig Zárándmegyéhez és egri püspök-
séghez tartozott. Innen van, hogy már 1336-ban előfordúl a pápai
tized jegyzékben mint az egri püspökség pankotai főesperességében
eső plébánia³⁾ s 1554—58 években még mindig az egri püspök-
ség számára fizet tizedet pl. 1554-ben 57 bárányt.⁴⁾

Plébánia javadalma a jobbák közé tartozott, mert még 1553-
ban is külön jobbágytelke és jobbágya volt.⁵⁾

Földesurai voltak az Erdőhegyi és Fövenyesi Siket és az
Erdőhegyi családok egész 1420-ig.⁶⁾ A következő évben Erdőhegyi
György elzálogosítja a maga részét Maróthy János bánnak.⁷⁾ Pél-
dáját gyorsan követik a többiek, úgy hogy 1446-ban már az
egész falu Maróthy László bánné.⁸⁾ Nemsokára körülbelül maguk a
Maróthyak elszakítják egy részét a gyulai uradalomtól s a gyulai
ispotálynak ajándékozzák. Másik részét 1516-ban Ispán Gál szerzi
meg s jun. 18-án tette is beiktatják.⁹⁾ 1520-ban azonban elve-
szíti.¹⁰⁾ Alig, hogy ez megtörtént, Brandenburgi György úr intéz-
kedett, hogy annyi jobbágytelket, a mennyit a gyulai Szent-Móricz-
kápolna Meggyesen bírt,¹¹⁾ Fövenyesen kell neki kiszakítani. Innen

1) B. O. I. 219. — 2) Harr. K. 58. — 3) Monum. Vaticana Hung. S. I. T. I. 351. —

4) Várak és Városok számadásai a muz. lt.-ban. — 5) Gaál lt. — 6) B. O. I. 51—3. — 7) Dl.
11,158. — 8) B. O. I. 51. — 9) Gaál lt. és Münch. Más. — 10) Münch. Más. 1520, — 11) U. o

van, hogy 1526-ban a fövenyesi plébánoson kívül 3 földesúr bírja Fövenyest s ezek jobbágysai a következő arányban fizetik a hadiadót: a vár jobbágysai 14 frt és 40 dénárt, a Szent-Móricz-kápolna jobbágysai 10 frtot, a gyulai ispotály jobbágysai 8 frtot.¹⁾

1553-ban Ispán Gál fiai visszakapták atyjuk részét.²⁾ 1557-ben pedig Jász Lukácsnak ajándékozott a király 7 jobbágytelket.³⁾ Ekként a gyulai várnak jóformán nem maradt volna ott semmije. Segítettek magukon a király tisztei azzal, hogy az egyházi vagyont (a fövenyesi plébánia, a Szent-Móricz-kápolna és az ispotály telkeit) lefoglalták.⁴⁾ 1561-ben a király rendeletére odaadák ugyan e részeket Szegedy Gergely egri kanonoknak és a fövenyesi plébániának,⁵⁾ de 1562—4-ben az adórovó megint a királyt (vagyis a gyulai várat) írja azok tulajdonosának.

Határát Csaba felől 1394-ben újítják meg. Ez oldalon a Lencsésérnél kezdődött a határvonal és északnyugati irányban haladt a Szartosérhez, Nagyérhez, Köthe- vagy Kethe-rétjéhez s ettől a harmadik határdombnál kezdődött Vadad helység határa.⁶⁾ Délről, Kígyós felől 4 évvel később, 1398-ban tartottak határjárást. A Kígyós halmánál talált régi, megkülönböztető dombokat meghagyták, de délnyugati irányban még 2—2 új dombot is emeltek.⁷⁾

A XVI. században Fövenyes határa gyarapodott a beleolvadt Vadad másként Kerekegyháza falu területével, s ennek következtében 1526-ban lakossága vagyonosságban fölülmulta nemcsak Kondorosét vagy Mező-Berényét, hanem Décséét is. E század ötvenes éveiben azonban némi hanyatlás mutatkozik. 1552-ben csak 3, 1553-ban és 1555-ben csak 4—4 kapu után fizettek adót. 1560-ban is csak 7-ig emelkedett a kapuk száma. 1562-ben azonban 27, 1564-ben 20 kapu után vetett adót hajtottak be rajtuk, pedig a Gaál testvérek jobbágysai, mint szegények, egyszer sem fizettek.⁸⁾

1559 elején bírása volt Malacz Imre, később Fekete Tamás; a királynak volt itt 20, Jász Lukácsnak 10 jobbágysa.⁹⁾ E szerint lakossága 150—60 lélekre tehető.

A török uralom alatt a Gaál család sokáig megőrizte Fövenyeshez való jogát. 1589-ben Gaál I. István leányai adják el itt levő részüket Jász Mátyásnak és Paizsgyártó Gáspárnak.¹⁰⁾

¹⁾ Münch. Reichsarchiv Brand. CCIV. f. 1. — ²⁾ Gaál lt. — ³⁾ Liber Reg. II. 93. —

⁴⁾ Urb. et conscript. 1559. — ⁵⁾ Urb. et conscript. 1561. Gaál lt. — ⁶⁾ B. O. II. 54—5. —

⁷⁾ U. o. 52. — ⁸⁾ Dical. conscript. — ⁹⁾ Urb. et conscript. 1559. — ¹⁰⁾ B. O. I. 203.

1647-ben pedig Gaál I. András unokái követelik vissza Fövenyest az erdélyi földesúrtól, Széki Teleky Jánostól, a ki addig, míg a Gaál-fiúk kiskorúak voltak valami úton-módon azt megszerezte. Előzőleg azonban sokat zaklatták a nyomorúlt fövényesi lakosokat, hogy nekik és ne az erdélyi földesúrnak szolgáljanak.¹⁾ Lehet, hogy éppen ennek következtében lett az ő részük lakatlanná. 1654-ben, midőn Gaál I. István 3-ik leányának fiai, Dobóczy Ferencz és Péter, fövényesi birtokukat némely ölyvedi és veszei lakosoknak eladják, azt pusztának mondják.²⁾ Másrészen azonban maradtak lakosok, mert 1729-ben egy Salánki Borbála nevű várii asszony azt vallotta, hogy ő török világban Fövényesen lakott.³⁾

1720-ban Fövenyest mint Gyulához tartozó pusztát adták át Harruckern Jánosnak.⁴⁾ Később a gyulai jószágkormányzó északnyugati, java részét a csabai lakosoknak adta át használatra; az 1798-iki nagy osztálykor pedig nyugati részét a kigyósi pusztához csatolták (a hol most az úgy nevezett Dajkakert van). — Délkeleti része Gyulánál maradt. Így történt, hogy a régi Fövényes határa három részre szakadt.

F ü r e g y h á z.

(Fiureghaz 1326.)

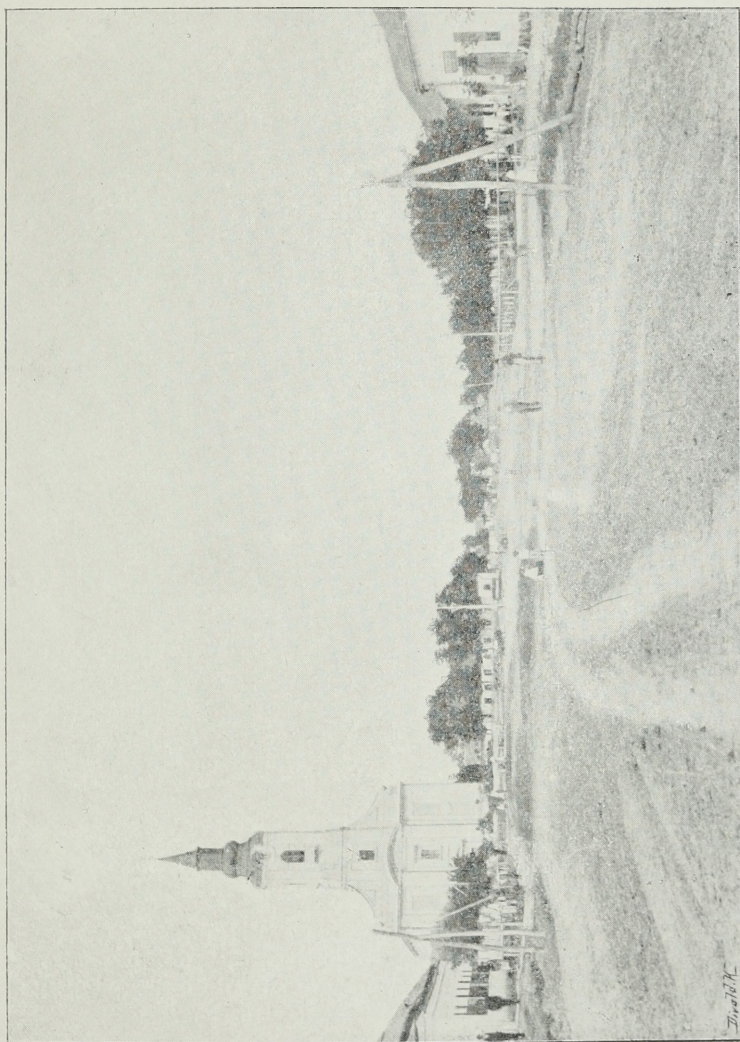
Kis-Károly határjárásában említik, mint ettől keletre eső templomot.⁵⁾ Emlékét hirdeti a Szeghalom és Füzes-Gyarmat közt levő Fűrér és a Füzes-Gyarmattól délnyugatra eső Fűrihalom.

F ü s s.

(Fius 1283. Fys 1350.)

Vésztő és Mágor közt a Sebes-Körözs mellett esett. 1283-ban a Zoárd nemzetségé volt s az osztozkodás alkalmával Fugyi Móricz és Ináncsfia János kapták.⁶⁾ 1350-ben az Ábránfy-családé s 16-oda mindössze egy telekből állott. I. Ábrahám e telket családjára számára szerezte meg.⁷⁾ Mágorba vagy Vésztőbe olvadt bele.

¹⁾ Gaál lt. — ²⁾ U. o. — ³⁾ Harr. V. nr. 30. — ⁴⁾ U. o. A. 2. — ⁵⁾ Csáky lt. f. 335. nr. 15. — ⁶⁾ Wenzel: Árpádkori okm. IX. 364. — ⁷⁾ B. O. I. 22.

FÜZES-GYARMAT.

Füzes-Gyarmat.

(Gormot 1219. Gyarmath 1321. Nagh-Gyarmath, Kys-Gyarmat 1479. Giarmat 1564.)

Megyénk északkeleti csücskében esik. Neve érthető. Füzes melléknevét csak a múlt században kapta, hogy a Gyulától keletre eső Fekete-Gyarmattól megkülönböztethető legyen.

1219-ben itt lakott egy Csekő (Chequeus) nevű ügyvivő, s a szomszédos Csökmő földesurát, Smaragd ispánt, szolgálta.¹⁾

A XIV. században külön lelkészsége volt s János nevű papja 1332—7 években 12, majd 7 garast fizetett a pápának tized fejében.²⁾ Egyháza román építésmódban készült s félkörben végződő szenthelyét csak 1782-ben bontották szét.³⁾ 1552-ben papja még katolikus volt és a trienti zsinatra utazó követnek 2 forintot fizetett.⁴⁾

A XIV.—XVII. századokban földesura állandóan a Nadányi család volt. Legfeljebb egy-két évig bírták zálog gyanánt egyes részeit más családok pl. 1562-ben Bánrévy Péter.⁵⁾ A Nadányi család egyik ága az 1329—64. években magát »Gyarmati«-nak nevezte,⁶⁾ a mi arra mutat, hogy itt lakott. De ez nemsokára kihalt s Füzes-Gyarmat a főág kezére került vissza. 1381-ben már a Nadányiak adják ki belőle a leánynegyedet.⁷⁾ 1433-ban és 1479-ben szintén leánynegyedet kell belőle fizetniök.⁸⁾

Sok baj volt a XIV. és a XV. századokban a nyugat felé eső Kis-Harang nemeseivel. Ezek minduntalan arról panaszkodtak, hogy a gyarmati lakosok az ő határaikat sértik. Ezért már 1329-ben határjárást tartottak a 2 község közt.⁹⁾ 1468-ban a gyarmatiak állítólag egészen lefoglalták a Kis-Haranghoz tartozó Muston nevű rétet, a két község közt eső erdőt kivágták és 3 kis-harangi jobbágyot erővel Gyarmatra költöztettek át.¹⁰⁾ 8 év múlva ismétlik az erőszakoskodást¹¹⁾ s azért 1480-ban, új pontos határjeleket emelnek.¹²⁾

Kis-Károly, Szeghalom és Darvas felől is sokszor volt szükség határvédelemre. 1424-ben a gyarmatiak közül 6-an s a Na-

¹⁾ Várad regest. 112. sz. — ²⁾ Monum. Vatic. S. I. T. I. 50, 53, 70, 76, 84, 88. II. —

³⁾ Évk. V. 130. — ⁴⁾ Venczell A. gyűjt. — ⁵⁾ Dic. conscript. — ⁶⁾ Nad. lt. f. 12. és Dl. 37,180.

— ⁷⁾ Dl. 37,180. — ⁸⁾ Nad. lt. f. 12. és Dl. 26,639. — ⁹⁾ Nad. lt. f. 12. — ¹⁰⁾ U. o. —

¹¹⁾ U. o. f. 24. — ¹²⁾ U. o.

dányiak 4, itt lakó lakó, nemes gazdatisztje Kis-Károlyon erőszakoskodtak vagy talán csak elégtételt vettek maguknak.¹⁾ 1432-ben meg a gyarmatiak panaszkodnak, hogy egyik jobbágytársukat a szeghalmiak erővel Szeghalomra költöztették.²⁾ 1444-ben Csáky Ferencz 32 szarvasmarhát, 32 disznót hajtatott el Gyarmatról s 32 frt bírságot vett meg a lakosokon, mert állítólag az ő földjein legeltettek.³⁾ Három év múlva az ellen tiltakozik Nadányi Márk, hogy Csáky Ferencz a bel-barsai pusztát Gyarmattól elszakította s Darvashoz csatolta.⁴⁾ Ismétli e tiltakozást 1456-ban,⁵⁾ de hiába. Barsa végleg elszakadt s ma Csökmőhöz tartozik, sőt a békésmegyei tisztkar jelentése szerint már 1471-ben Csökmőhöz volt csatolva. Ugyanekkor azt jelenti a tisztkar, hogy a Csákyak a Gyarmattól délre eső Loranusfölde, Hongásfölde és Járomtelke nevű földeket is elfoglalták.⁶⁾

A kelet felől szomszédos pázmányi nemesekkek sem volt állandó a jószomszédság. 1445. táján ők is kapdostak a gyarmati határon⁷⁾

A XV. században a földesurak 2 részre osztották Gyarmatot. A községen ma is keresztül vonuló értől nyugatra eső részt Nagy-Gyarmatnak, a keletre, Pázmány felé eső részt Kis-Gyarmatnak hívták. 1479-ben Nagy-Gyarmat 20 népes és 8 néptelen telekből, Kis-Gyarmat pedig 8 népes és 8 néptelen telekből állott. Nagy-Gyarmaton Harangi, Kapos, Irázi, Kereki és Kóti, Kis-Gyarmaton Boros és Gorsás nevű családok laktak.⁸⁾ A Gorsás család előfordul aztán 1580 és 1684-ben is,⁹⁾ úgy, hogy Gyarmat törzsökös lakosai közé tartozott, s tőle vette nevét a községtől délre eső, ma is meglevő Gorsáshalom.

A XVI. században (legalább az adóösszeírások) nem tesznek különbséget a 2 Gyarmat közt. 1552-ben 16, 1553-ban 20, 1556-ban 40, 1560-ban 44, 1562-ben 62, 1564-ben pedig 26 kapu után fizettek lakosai adót.¹⁰⁾ Ez utóbbi nagy esés azt mutatja, hogy valami nagy veszedelem (tűzvész, vagy török rablás) érte a községet. Az 1579-90 években még mindig szedik itt a váradi vár számára a tizedet s ekkor Gyarmatot Domokos, Fábián, Fási, Gorsás, Harangi, Hegedűs, Jósa, Kis, Kovács, Kövér, Kún, Majlát, Szabó, Szőke, Szömő és Tót nevű családok lakják. Föl van je-

1) Csáky lt. f. 3. nr. 5. — 2) Nad lt. f. 5. — 3) U. o. f. 12. — 4) U. o. f. 15. —

5) U. o. f. 5. — 6) Nad. lt. f. 25. — 7) Muz. lt. 1447. — 8) Dl. 26,639. — 9) Regest. Decim. és Nad. lt. Irae Pázm. — 10) Dical. conscript.

gyezve, hogy 1588-ban 28 jobbágy és 5 zsellér lakta.¹⁾ Ez pedig tekintve, hogy 1562-ben legalább 62 jobbágy lakott itt, roppant hanyatlás.

Kétségtelen, hogy 1598-ban Füzes-Gyarmat is elpusztult. De földesurai, a Nadányiak, később újra visszaküldték ide megmaradt, örökös jobbágyaikat, s ezekhez némely szerződött emberek is csatlakoztak, csak azt nem tudjuk, hogy mikor? 1641-ben bizonyos, hogy lakott hely volt Gyarmat, s a Nadányiak itt határjárást akartak tartani.²⁾ 1654-ben pedig a lakosokat 5500 tallérért föl akarják menteni a jobbágyság nyüge alól s nekik nemességet szerezni. De ebbe beleszólt a török földesúr, Mamhud szolnoki zain, is s követelte, hogy a jobbágyok felét neki adják, mert különben az ő jövedelme elvesz.³⁾ S e miatt úgy látszik az egész dologból nem lett semmi. Ugyanez időtájt (1652-ben) a diós-győri kapitány, Széky Péter, is elkérte Gyarmatot a nádortól, de a Nadányiak a királyhoz fordultak, tőle Gyarmatra oltalom levelet nyertek s meg is maradtak Gyarmat birtokában.⁴⁾ 1677-ben Nadányi Zsigmond a maga részét elzálogosítja Nadányi Jánosnak.⁵⁾

E második Gyarmat lakosai református vallásúak voltak. — Papjuk volt 1675-ben Nyiregyházi Bálint.⁶⁾ Meglehetősen szabadságnak örvendtek, mert földesuraiknak csupán a kialkudott bért (tak-sát) fizették.⁷⁾ Birájuk volt 1684-ben Gorsás Máté.⁸⁾ Köztük lakott az 1673-79 években a bujdosó Szűcs János mezei kapitány.⁹⁾

1689 táján lakosai elfutottak. 1701-ben még nem, hanem csak 1702-ben jöttek vissza a szabolcsmegyei Tassról. Közülük Vitális Pált és Lénárt Pált említik névszerint.¹⁰⁾

Egy év múlva újra bujdokolni voltak kénytelenek s csak 1711 vagy 12-ben kerültek vissza az eddig egyedül buslakodó gyarmati templom mellé. Befedték azt s most már jobb jövő reményében állandó tanyát ütöttek itt.¹¹⁾ Az új lakosok közt azonban hiába keressük a XV és XVI-ik században előforduló régi füzes-gyarmatiak jellemző neveit. De voltak köztük egynehányan, például a Szívós, Hegyesi, Köpe, Ször, Somogyi családok, kik azelőtt Békésmegye más helységeiben laktak. Letelepülésekkor még Nadányi János fiával, Nadányi Miklóssal, is megegyeztek, hogy némi

1) Regest. decim. cottus Bihar. — 2) Nad. lt. f. 24. — 3) U. o. — 4) Harr. M. 18. — 5) Nad. lt. f. 5. — 6) Haan: Békésm. hajdana. 186. — 7) Harr. M. 18. — 8) Nad. lt. Lrae Pázm. — 9) L. e mű I. k. XIII. fejezetet. — 10) V. ö. Váradí kápt. lt. Acta ant. f. 2. nr. 16. és Harr. M. 18. — 11) B. O. I. 283.

adót fizetnek neki.¹⁾ Máskülömben Gyarmathoz, mint fegyverrel visszahódított területhez, a kir. kincstár is jogot tartott s 1720-ban át is adta Harruckern János Györgynek.²⁾ A Harruckern-örökösök 1798-ban Füzes-Gyarmatot a békési rátához csatolták s a báró Wenckheim családnak adták,³⁾ ettől pedig női ágon már 1817-ben a báró Blankenstein család kapta meg, s ez birta mostanáig.

A lakosok mindjárt kezdetben használni kezdték a nagy-harangi, kis-harangi, pázmányi és ösvényi pusztákat, 1741-ben pedig haszonbérbe vették ki a bucsai pusztát.⁴⁾ Ekként Füzes-Gyarmat határa 35,585 kataszt. holdra emelkedett. Ebből 1715-ben a lakosok még csak 60 holdat műveltek,⁵⁾ 1773-ban pedig 2189 holdat. 1788-ban határából 5760 (1200 □ öles) holdat szántóföldnek, 3918 holdat legelőnek, 34799 holdat mocsárnak vesznek föl.⁶⁾ E roppant terjedelmű mocsár fenmaradására nagyban közreműködött a Gyarmaton keresztül vezető éren 1730 táján készült vízimalom. Ez ugy felduzzasztotta a Berettyó vizét, hogy az 1750 táján a szomszédos Biharvármegyében is óriási károkat tett, s még is a földesuraság meg a lakosság mondhatni napi érdeke kivitte, hogy e malom egész 1808-ig fenmaradt.⁸⁾ 1715-ben Gyarmaton még csak száraz malom volt.⁹⁾

A nádasokban nagyon könnyen eltűnt minden határjel s e miatt Gyarmat és Szerep közt a nagy-harangi és ösvényi pusztákon elvonuló határjelek miatt, továbbá az ecsegi és bucsai pusztákon, nemkülönben a Bucsá és Karczag közt lévő vitás területek miatt több ízben volt határper. A bucsa-karczagi pert 1774-ben fejezték be úgy, hogy Apavára Karczagnak jutott.¹⁰⁾ A bucsa-ecsegi per 1792—1800-ban folyt s egyezséggel ért véget.¹¹⁾

A legelő elkülönítésre a földesúr és a község lakosai között már 1840-ben tettek lépéseket,¹²⁾ de az barátságos úton nem sikerült s csak 21 év múlva úrbéri per után végrehajtás útján ment végbe.¹³⁾

Füzes-Gyarmat mult századbeli lakosai mind ref. vallásuak voltak. Számukhoz mérve aránylag kevesen, csak huszan, keveredtek a Péro-féle lázadásba, de ezek közül aztán csak nyolcz tért vissza. Mint említők, a régi katolikus templomot mindjárt 1711 vagy

1) Harr. M. 12. — 2) Országos lt. kisebb lt. Harruckern csomó. — 3) Harr. O. 31. — 4) Jk. XIII. 311—7. — 5) Jk. I. 204—23. — 6) Károlyi lt. R. f. nr. 6. — 7) Jk. XI. 124. — 8) Jk. 1816. év. 202. — 9) Jk. I. 204—23. — 10) Harr. J. 32. — 11) Jk. 1792. év. 124, 182, 199. — 12) Jk. 1840. év. 454, 676. — 13) Urbéri iratok a megyei lt.-ban.

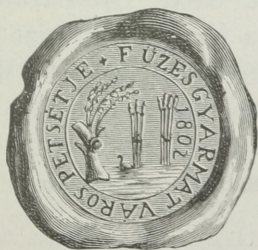
12-ben birtokukba vették, 1750-ben pedig kijavították Szilágyi György papnak és Vida János birónak idejében. 1777-ben Pápai János papságában és Divéki János biróságában megglehetős terjedelmes csarnokot építettek a templom déli oldalához. — 1782-ben pedig elrontván a régi templomnak kerek végződésű szenthelyét, a templomot a déli oldalon majdnem kétszer akkorára meghosszabbították. Végre 1798—1803 években Bonyhai Sándor papsága és Hegyesi István főbirósága idején fölépítették a mostani templomot. Építő mester volt Fischer Ágoston kecskeméti kőműves, ki a mintát a kecskeméti katolikus nagy templomról vette.¹⁾ Nevezetes ref. papja volt a füzes-gyarmatiaknak Gacsári István, 1818—1838, ki a község történetének adatait szorgalmasan összeszedegette.

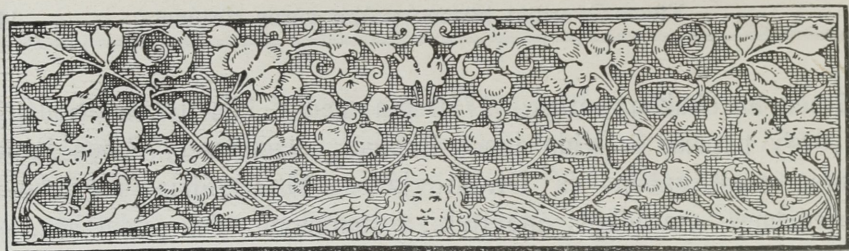
Az újabb időben ide telepedő katolikus lakosok számára a községi déli részén levő urasági kastélyban rendeztek be egy kápolnát Olajbafőtt Szent-János tiszteletére.

1715-ben 29 jobbágy család vagyis mintegy 145 lélek lakta Füzes-Gyarmatot. Hét év múlva, Oláh János birósága idején, a családok száma már 83-ra emelkedett. 1773-ban 161 telkes jobbágy, 58 házas zsellér, 29 házatlan zsellér, 13 iparos, 1 kereskedő család, vagyis mintegy 1310 lélek lakott Gyarmaton 213 házban. A házak száma 1827-ben már 608 ; 1890-ben pedig 1332 volt. A lakosok száma 1827-ben 3986 ; 1850-ben 4848 ; 1890-ben 7829 főre rugott. Ez utóbbiak 92 kivételével mind magyarok. Közülök 662 róm. kath., 13 gör. kath., 70 gör. kel., 86 ág. ev., 6701 ev. ref. és 297 zsidó.

Füzes-Gyarmatszámára már 1803-ban megszerezte a báró Wenckheim család a mezővárosi kiváltságot, de csak az első, egykét évben voltak említést érdemlő vásárai, utóbb teljesen elhanyaglottak azok.²⁾

¹⁾ Évk. V. 122—34. — ²⁾ A határ multjára nézve l. még: Pázmány, Gyármánülése, Fűregyháza, Járomtelke, Kis-Nagy-Harang, Cséfény, Ösvény és Bucsa községeket.

Gádosros.

(Gadosros 1456. Gadorosthelek 1512.)

SZENTETORNYA és Királyság közt, körülbelül a mai Bánfalva helyén eső puszta volt. Valami pinczegádosros háztól vehette nevét. 1456-ban megerősíti a király a Hunyadyakat birtokában.¹⁾ 1512-ben Szentetornyához tartozó pusztának mondják.²⁾ De a királysági jobbágyok is jogot tartottak hozzá s ott egy kutat is ástak. E miatt aztán 1536 jul. 22-én nagy verekedés támadt a királyságiak és szentetornyaiak közt, úgy hogy a szentetornyaiak 4—5 királyságit majd halálra vertek, a kutat betömték, s a szomszédok alig tudták megakadályozni, hogy egy királysági embert elevenen a határdombba ne temessenek.³⁾

Gellértegyháza,

(Gelérdegyháza 1466.)

Orosháza és Mogyorós-Fecskés közt, tehát Orosházától dél-nyugatra esett. Neve érthető. 1456-ban a Hunyadyak mint békésmegyei pusztát magukénak mondják.⁴⁾ Tíz évvel később Mogyorós-Fecskéshez számítják. Ekkor is lakatlan volt.⁵⁾

¹⁾ Münch. Más. — ²⁾ Dl. 22,283. — ³⁾ Acta Monial. 55/23. — ⁴⁾ Münch. Más. — ⁵⁾ Dl. 16,298.

Gellértkuta.

(Gelertkwhatelek 1512.)

Orosháza és Szentetornya közt eső pusztá volt. Innen van, hogy 1512-ben Szentetornyához,¹⁾ 1525-ben pedig Orosházához tartozónak mondják.²⁾ Nevének értelme világos.

Gerendás.

(Gerendaseghaz 1418. Gerendas 1458.)

Csabától délnyugatra állott. Hajdan Mező-Sopron, Csaba, Kigyós, Eperjes, Meggyes, Bodzás, Apácza és Csorvás falvakkal volt határos.

Egyháza vagy csupa gerendákból volt összeróva, vagy tetőzetének gerendái mind kilátszottak, s innen kapta a falu elnevezését. Az egyház mellett a XVI. században plébánia is volt s papja 1552-ben 3 frtot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra utazó követ költségeire.³⁾

Először 1418-ban fordul elő Gerendás azon okból, hogy Maróthy János délkeleti részét magáénak követeli.⁴⁾ 1458-ban az Ábránfyakat erősíti meg birtokában a király.⁵⁾ — Ettől kezdve mindig a gerlai uradalom tartozéka. — Ennélfogva, miként ez, később is Gerendás 8—9 földesúr kezére került (pl. 1518-ban Ábránfy VII. János része Haraszthy Gergelyére, 1490-ben Sebestény része egy időre zálog gyanánt Haraszthy Ferenczére⁶⁾ s mivel mindenik földesúr rendelt a maga jobbágysai fölé egy-egy bírót, egyszerre 8—9 bíró is volt a faluban. Pl. 1559-ben Ábránfy Gáspár bírāja volt Fülöp Mihály, Ábránfy Istváné Szakács Imre, Ábránfy Zsigmondé Balog János, Nagy Balázsé Kakas Domokos, Székely Mártoné Fás Márton, Székely Miklósé előbb Vincze Mátyás utóbb Szabó István.⁷⁾

Az itt említetteken kívül földesurak még 1556-ban Ábránfy Imre, Nadányi Ferencz, Peykes Péter és Szterzenkovics Mátyás 1560—4-ben Ábránfy Imre és Nadányi nem jegyeztetnek föl. 1564-ben Ábránfy Zsigmond helyett Boldizsár, Nadányi Ferencz

1) Dl. 22,283. — 2) Dl. 30,352. — 3) Venczell A. gyűjt. — 4) B. O. I. 46. — 5) U. o. 78. — 6) B. O. I. 136. Forgách lt. 1490. — 7) N. R. A. 1763/44.

helyett fiának gyámja Földvály Péter fordul elő, s Ábránfy Tamásné jobbágya is fizetett egy kapu után.¹⁾ Peykst nem említik.

A XV. században, mikor Maróthy Mátyus az Ábránfyakkal veszekedett, a gerendásiak is sokat szenvedtek. 1467. május 1-én 4 Simándra menő gerendási jobbágys veszt el e miatt lovait.²⁾ 1468-ban pedig 6 jobbágysot visznek innen lánczra verve Gyulára.³⁾ — Viszont a gerendásiak is hatalmasak voltak a gyengébbekkel szemben. 1488-ban 20-an vesznek részt Ábránfy Sebestény idevaló jobbágysai közül a földvári támadásban.⁴⁾

1525-ben kiigazították határát Kígyós és a kerekegyházi pusztá felül s kitűnt, hogy Gerendást ezektől jórészt az Ördögárok választja el. Említik a Kerekegyházáról idevezető utat.⁵⁾ Eperjes felől nem állapították meg a határt s e miatt a következő évben baj történt, mert az eperjesiek a gerendásiaknak a vitás területen vetett kölesét elhordták.⁶⁾

1552-ben 10, 1553-ban 13, 1556-ban 26 kapu után fizettek lakosai adót. 1560-ban csak 14 után, mert 2 kapu néptelen volt s 2 földesúr jobbágysai hátralékban voltak. Bezzeg felverte Földvály a kapuk számát 1562-ben 60-ra, s hogy még ez sem volt sok, mutatja, hogy 1564-ben 64 kapu után hajtották be az adót.⁷⁾ Mivel pedig az 1557/8-iki defter szerint ekkor csak 35 ház volt benne,⁸⁾ a házak száma 7 év alatt 29-el gyarapodott.

Támogatja az adórovók adatát a tizedszedők lajstroma. E szerint 1562-ben 72 jobbágysnak volt itt vetése s ezek 67 (gyulai) köből buzát s 15 köből árpát fizettek féltized fejében.⁹⁾

Már ez adatok is mutatják, hogy Gerendás hajdan egyike volt megyénk legnépesebb községeinek. 1563-ban 112 családot írtak össze benne,¹⁰⁾ s e szerint körülbelül 560 ember lakta.

1580-ban még ugyanolyan nevű családok lakják, a minők 1563-ban említetnek. Ekkor 10 jobbágys jutott Ábránfy II. Farkasnak és 10 Ábránfy VIII. Jánosnak.¹¹⁾ 1593-ban Pipaly Anna itt levő részét eladja férjének Pálffy Máténak.¹²⁾

1596-ban elpusztult. De még egyszer megülték. Nadányi Gergely 1613. előtt itt levő részét jobbágysastul együtt eladta Szilasy Jánosnak. Egy, ekkor szintén eladott, Oláh Tamás nevű jobbágys

1) Dical. conscript. — 2) B. O. I. 81. — 3) Dl. 16,811. — 4) U. o. 19,378. — 5) U. o. 31,048. — 6) L. Eperjesnél. — 7) Dical. conscript. — 8) Kincstári defterek II. 203. — 9) Regest. Decimar. — 10) Haan Más. — 11) Leleszi lt. Prot. 76. 151—7. — 12) U. o. 150.

1630-ban tanuvallatással igazolja, hogy őt valaha még a török kádi is a Nadányiaknak ítélte oda. Ugyane tanuvallatásból kitűnik, hogy Mészáros Péter nevű azelőtt gerendási lakos 1630-ban már Szalontán lakott s nemes ember volt.¹⁾

Ez utolsó nyoma Gerendás községnek. 1731-ben még megtudták mutatni a község helyét, a régi földvártól délnyugatra,²⁾ de 1733-ban már nem lelik egyházának alapköveit sem. 1720-ban Harruckern János György kapta s ő 1740-ben a csabai lakosoknak adta át használatra határát.³⁾ Így aztán Csabához került s ma is oda tartozik. A puszta nyugati része a legelő elkülönítéskor a gr. Apponyi családnak jutott. Ez itt levő, hatalmas majorjában az iskolán kívül 1862-ben Szent-István király tiszteletére egyházat is emelt s az isteni tiszteletet benne az egyik, csabai segédlelkész végzi.

Gerla.

(Gwrla 1259. Gerla 1295. Ol-Gerla 1350.)

A Fehér-Körözs mellett, Békéstől délre esett. Hajdan Csatár, Verebes, Doboz, Ölyved, Csaba, Murony és Békés vették körül.

Neve a szláv grlo-ból származik, a mi folyamtorokot, vagy folyamágyat jelent. Valaha ugyanis az Itcze-fok itt ömlött bele a Fehér-Körözsbe. A XIV. században Al-Gerlának nevezik, hogy megkülönböztessék a Boros-Jenőmellett eső Fel-Gerlától.⁴⁾

Monostoráról beszél a Gerlán ma is meglevő Monostorere s az, hogy még 1383-ban is az Ábránfy család két monostor kegyuraságán osztozik meg.⁵⁾ Már pedig a második monostor (az első a csolti lévén) csak Gerlán lehetett. E monostor romjai a régi Fehér-Körözs jobb partján közte s a Monostorere közt a mai Fácánkert közelében 1870-ig megvoltak. Nyomai ma is láthatók. Apátja 1259-ben Szilágy-Somlyó mellett Keresteiek falut bírta.⁶⁾ Hogy később, 1531—7. években ferenczrendű kolostor létezett Gerlán, fentebb előadtuk.⁷⁾ Az ő távozásuk után megint a plébánosra bízták a gerlaiak lelki gondozását. 1552-ben ennek 3 frtot kellett volna fizetni a trienti zsinatra utazó követnek, de hátralékban volt.⁸⁾ Az egyház védőszentje Szent-Miklós vala.⁹⁾

1) Nad. lt. f. 18. — 2) Harr. B. 12. — 3) Jk. XIII. 311—7. — 4) B. O. I. 21. —

5) B. O. I. 33. — 6) Hazaiokm. VI. 91. V. ö. U. o. 60. I. és Fejérpataky: Kancellária az Árpádok korában. 106. I. — 7) L. I. k. IX. fejezetet. — 8) Venczell A. gyűjt. — 9) B. O. I. 31.

Földesura volt az Ábránfy család s ez központjává tette e vidéken eső birtokainak. Udvarháza a monostorral szemben, kis háromszögű szigeten állott. (L. gerlai uradalom.) Első ízben 1383-ban osztozik meg rajta, s ez alkalommal Bodorfia Antal és Pálfia János nevű lakosai említetnek Gerlának. A régi Gerla határa messzire átnyúlt a Fehér-Körözs régi medrének balpartjára is, úgy hogy ott, a mai Vanthátat magában foglalva, csaknem Csaba alá nyult, északfelől pedig Muronynyal és Békéssel volt szomszédos. Midőn 1295-ben Murony (akkoriban még Muruly) határát járták, Gerla akkori földesurai Vatafia Imre és Csolt nemcsak vigyáznak földeikre, hanem a gerlai határ északnyugati csúcsát tevő Poklostelek nevű földrészt vissza is követelik.¹⁾

Békés felől még többször kellett védeni a gerlai határt. Maróthy János már 1418-ban elakarta foglalni a Fábiánfoka mellett eső réteket, de, bár 1419-ben egy időre a király oda is ítélte neki,²⁾ később a gerlai földesurak, az Ábránfyak, visszaszerezték. 1467. elején a békésiek a Fábiánfokán levő halfogó rekeszt elrontották.³⁾ A vita, úgy látszik, a körül forgott, hogy a gerlaiak a Fábiánfokát a Fehér-Körözsszel közvetítő Sebestényfiafoka nevű eret is magukénak tartották, holott a békésiek szerint csupán a Fábiánfokához lett volna közük. 1525-ben végre úgy egyeztek meg, hogy a Sebestényfiafoka haszna közös legyen. Ugyanekkor megállapították, hogy Gerla és Békés közt a Sebestényfiafoka lesz a határ a Fábiánfokáig. Innen aztán nyugatra Borosgyán nevű részen 3 határdombot a Borosgyán és Szélesér közt 2 határdombot emeltek, s úgy értek, el a decse-gyulai uthoz, hol aztán Gerla határa végződött. Tanúk voltak ez ügyben Guba Péter, Ábránfy Miklós gerlai jobbágya és Mátyás István, Ábránfy Péter jobbágya.⁴⁾

Értékessé tették Gerlát vizi malmai. 1383-ban 2 ily malmot említenek.⁵⁾ 1458-ban Ábránfy III. László egy 3 kerekű malmot zálogosított itt el Ábránfy III. Istvánnak.⁶⁾ Ábránfy I. Péter itt levő malmának gátjait fölemeltetvén a víz felduzzasztása által a fentebb eső malmoknak nagy kárt okozott.⁷⁾

A mint az Ábránfyak nagyon elágaztak, egymás közt czivakodni kezdtek s ezekbe belevonták gerlai gazdatiszteiket és jobbágyaikat is. 1466-ban pl. Ács Péter (Álcs), Paksy András és Peczke Péter, Ábránfy II. Tamás jobbágyai, Ábránfy II. István

1) Dl. 1408. — 2) Münch. Más. — 3) B. O. I. 82. — 4) Dl. 31,048. — 5) B. O. I. 33. — 6) Nad. lt. f. 23. — 7) B. O. I. 149.

jobbágynak, Csókás Gellértnek, telkén erőszakoskodtak.¹⁾ 1471-ben pedig Ábránfy Bálint tesz panaszt, hogy Ábránfy II. Tamás özvegyének és fiainak gerlai gazdatisztei: Bedek Tamás, Ötvös Benedek és Ölyvedi Kis Bálint, továbbá jobbágysai: Ács Péter, Nagy Péter és Peczke Péter Boros-Jenőn túl eső közöndvidéki (most Kiszindia) birtokaikon kárt okoztak.²⁾

Az elágazás és elszegényedés következtében idővel Gerla egyes részei is idegen családok kezeire kerültek. 1492-ben Ábránfy I. Benedek zálogosítja el egyes részeit Véér I. Andrásnak.)³⁾ 1518-ban pedig Ábránfy VII. János adta el itt levő részeit Haraszthy Gergelynek.⁴⁾ 1556-ban már csak Ábránfy Imre és István birtokosok itt, a többi részein Herendi Lajos Imre, Nagy Balázs, Bodoki Székely Miklós, Székely Márton és Szerzenkovics Mátyás az urak. Kivülök említik még 1560-ban Ábránfy Gáspárt, 1562—64-ben Ábránfy Boldizsárt s 1564-ben Nagy Antalt.

Mivel az Ábránfyak hatalmuk delelő pontján épp úgy fölmentették a gerlaiakat a földesúri szolgálmányok teljesítése alól, mint a csabaiakat, a XVI. század közepén ezek is épp úgy vonakodtak a rovást (adót) megadni, mint azok. 1552—3-ban mint afféle szabadosok szépen ki is bújtak az adófizetés alól. 1556-ban is csak Nagy Balázs és Szerzenkovics Mátyás jobbágysai (10 kapu) tudják megvenni az adót, 5 földesúr jobbágysai közül kettőé szegény, háromé adós. 1560-ban csak 3 földesúr jobbágysai fizetnek 4 kapu után. Végre 1562-ben Földváry István őket is nagyobbbrészt rákényszerítette a rovás befizetésére, úgy hogy 26 kapu után fizettek, 1564-ben pedig 15 és 1/2 után, de Székely Márton jobbágysai ekkor is mindkét évben adósok maradtak, Székely Miklóséi meg szegények valának.⁵⁾ Erdős, mocsaras lévén a község határa, lakosai csak kis mértékben űzték a földművelést. 1562-ben pl. 26 jobbágysai közül csak 9-nek volt vetése, s ezek 7 3/4 (gyulai) köből búzáat fizettek tized fejében.⁶⁾

Éppen ebből megtetszik, hogy a régi Gerla nagyságát meghatározni nagyon bajos. 1383-ban mondanak annyit, hogy negyed-része a templom mellett levő egy sor házból s még három telekből állott.⁷⁾ De ebből semmi biztosat sem lehet megállapítani. Az biztos, hogy az 1557—8-iki török defter nagyon csekélyre szabja Gerla házainak számát (csak 9-re teszi, lehet, hogy a többi nem

1) U. o. 87. — 2) Teleky It. El. XV. f. 1. — 3) B. O. I. 106. — 4) U. o. 136. —

5) Dical. conscript. — 6) Regest. decim. — 7) B. O. I. 31.

hódolt be.),¹⁾ holott az 1556-iki adólajstrom szerint legalább 19 kapu s így ugyanennyi ház volt benne.²⁾ De viszont tekintve az 1562-iki adó- és tized-lajstromok adatainak egyezését (26 kapu, 26 jobbágy), föltűnő, hogy 1563-ban, Sasi Ferencz bírósága idejében, 67 családot írnak itt össze.³⁾ Ha ez való, akkor ez évben Gerla lakossága 355 főre rugott.

E családok közt a régi Guba, Mátyás, Nagy nevűek újra előfordúlnak. Ott vannak ezenkívül a Gerla lakosságát jellemző: Balog, Bőr, Czipó, Irázi, Juhos, (Ihos) Nyikos, Szakállas családnevek is.⁴⁾

E jellemző nevek segítségével kitudjuk mutatni, hogy az 1566. után bekövetkezett zivatarokban Gerla törzsökös családai alig változtak. 1580-ban, midőn Ábrányi II. Farkas és VIII. János itt-levő jobbágyaikat elosztják (9—9 jutott egynek-egynek), az 1563-iki gazdák közül élnek még Czipó Bálint, Irázi János, Nyikos István és Szabó Gáspár. Szakállas László telkén az ő özvegye lakott.⁵⁾ 1620-ban, midőn a gerlaiak a doboziak mellett tanuskodnak, közöttük megint 2 Nyikos, 1 Czipó, 1 Balog és 1 Sasi nevű fordúl elő.⁶⁾ 1650-ben Nagy Jakab és Irázi János jelennek meg Sarkadon, midőn özv. Teleky Jánosnét Békés birtokába iktatják.⁷⁾

Földesuraik voltak 1620-ban Rozsályi Kún László, Ábrányi Katalin férje, és Marócsi Ferencz.⁸⁾ 1650. körül Nadányi Miklósnak panaszkodnak gerlaiak, hogy, midőn a mező-megyeri földön szántottak, Sáska István nevű katona 63 darab ökröt vett el tőlük erővel, úgy hogy 120 talléron kellett kiváltaniok.⁹⁾ 1662-ben Gombos György (füleki hadnagy) Trombitás István (ki alhadnagy létére sem tudott írni) és Zsoldos István katonák kapják a nádortól.¹⁰⁾

1665-ben lakosai a békésiek érdekében tanuskodnak.¹¹⁾ 1683-ban élmezik a visszavonuló erdélyi sereget.¹²⁾ Református vallásuak voltak s gyülekezetük a makai kerülethez volt osztva.¹³⁾

1685-ben elpusztult s 1698-ban még teljesen elhagyatva állott. A kir. tiszttartó ez évben 15 ház-helyet számlált meg.¹⁴⁾ Megtelepült-e 1702-ben? bizonytalan; de, ha megtelepült is, 1703 végén újlag elfutottak lakosai s csak 1711. után jöttek vissza. 1713-ban Újlaki

1) Kincstári defterek II 204. — 2) Dical. conscript. — 3) Haan Más. — 4) Haan Más. — 5) Leleszi lt. Prot. 76. 151—7. — 6) B. O. I. 222. és 227. — 7) Teleky lt. El. XXII. f. 1. — 8) B. O. I. 222. és 227. — 9) Nad. lt. — 10) B. O. I. 222. — 11) Teleky lt. El. XXII. f. 1. — 12) Évk. VIII. 113. — 13) Lampe i. m. 641. — 14) Urb. et conscript. 62/22. —

János volt (ref.) papjuk.¹⁾ 1715-ben 15 jobbágy és 3 zsellér család vagyis mintegy 90 lélek lakta. Nagyobb rész halászatból, vadászatból, faszerszámok készítéséből éldegéltek úgy, hogy ez évben a folytonos vízáradások miatt semmit sem vetettek. A Körözsön felépítették ekkorára a régi vízimalmot, de ez csak tíz forintot jövedelmezett évenként. A régi 1563-iki lakosok közül az Irázi és Nyikos családok megint visszakerültek.²⁾ 1717-ben Herczeg Miklós volt a bíró és Irázi János a jegyző. A családok száma ez évben 21-re emelkedett.³⁾ 1719-ben Mezőmegyer, Szent-Miklós és Vesze, mint puszták, hozzátartoztak.⁴⁾ Az ekkor települt falu a Fehér-Körözs jobb partján, a mai békési határtól nem messzire, tehát az egykori monostor közelében állott.⁵⁾ 1719-ben a lakosok még erősen védtek községük határát a csabaiakkal szemben, s meg is maradtak a Fehér-Körözs bal partján elterülő földnek birtokában egész a régi Fábiánfokáig.⁶⁾ De a Fehér-Körözs folytonos áradásai miatt helyzetük mindinkább tarthatatlan lett s noha 1728-ban még kétszer annyi adót fizettek, mint a berényiek,⁷⁾ mégis 1731-ben kénytelenek voltak elköltözni s nagyobbbrészt Gyulára, másrészt Békésre húzódtak át.⁸⁾

Ekkor aztán a gerlai határnak a Fehér-Körözs balpartján eső részét Harruckern Kis-Gerla néven Csabához csatolta; másik részét még 1789-ben is, mint önálló pusztát kezelte a gyulai uradalom. Ez aztán a régi Ölyvednek Körözs-jobbparti részével együtt a gróf Wenckheim családé lett,⁹⁾ közigazgatásilag pedig még 1854. előtt Gyula városához csatoltatott. A gróf Wenckheim család tagjai közt végbement osztály alkalmával e század közepén gróf Wenckheim Károly kapta, ki itt kastélyt építtetett, 1874-ben pedig Gerla-Póstelek néven önálló pusztai falut alakított. Épített községházát, tartott külön községi bírót, és jegyzőt. Az 1888-iki árvíz után azonban e község megszűnt és 1889-ben Doboz községhez csatlakozott.

A kastélyban a szeplőtlenül fogantott Szűz tiszteletére kápolna van s a grófi család házi káplánja végzi az isteni tiszteletet.

1) Évk. V. 145. — 2) Jk. I. 204—23. — 3) B. O. I. 264. — 4) Harr. A. 2. — 5) Jk. V. 436. — 6) B. O. II. 164—71. — 7) Évk. IX. 94. — 8) Jk. XIII. 311—7. — 9) Harr. O. 31.

Guar I. Gyúr.

G y á r m á n ü l é s e .

(Gyarmanylese 1472.)

MEGYÉNK területének északkeleti csücskében Pázmány és Cséff (ma Csíff) közt esett. Egy eredetileg Germán nevű ember lakott itt először (vagy is ő ülte meg). Az ő neve változott a magyarok ajkán Gyármánra s így keletkezett a Gyármánülése név.

1472-ben Czobor-Szentmihályi Czobor János és Cséffy Péter panaszt tesznek, hogy egyik béresüket a szomszédos cséffi nemesek Gyármánülésén megverték s itt levő, zálogban bírt földeiket fölszántották, persze a maguk számára.¹⁾ »Possessio»-nak mondják ugyan panaszukban Gyármánülését, de azért kétséges, hogy ez még ekkor is valóságos község lett volna.

Egy oklevél-kivonat s az is csak kései másolatban értesít, hogy I. Károly király 1327-ben visszaadta Pázmányi András fiainak az azelőtt erőszakosan Körözsszeg várához foglalt békésmegyei »Hermanjlese« nevű földet.²⁾ Alig lehet kétség benne, hogy e Hermanjlese ugyanegy a fentebbi Gyármánülésével, melyet a XIV. század elején még »Germanylese«-nek írtak.³⁾

1) Dl. 17,320. — 2) Csáky lt. Ghilanyi-Sigray per. — 3) V. ö. Anjoukori okm. I. 362. —

A GYÖMAI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Gyoma.

(Gama 1332. Gyoma 1393.)

A Hármaskörzök balpartján esik. Hajdan Póhalom, Ege, Endrőd és Nyárszeg falvak vették körül.

Gyoma a régi magyaroktól használt személynév volt. A Szinnyi Merse család őseit pl. Gyomának hívták.¹⁾ A békésmegyei Gyoma község tehát első Gyoma nevű tulajdonosától vagy lakosától vette nevét.

Először 1332-ben említik, midőn papja, Pál, 5 garast fizetett a pápának.²⁾ Egyháza Minden-Szentek tiszteletére volt avatva³⁾ s papja 1552-ben még katolikus volt, mert megfizette a trienti zsinatra utazó követ költségeiből ráeső 3 frtot.⁴⁾

Ritka község, melynek földesurait oly pontosan ismernők, mint Gyomáét.

A XIV. században a Neczpáliakkal egy őstől származó Iktári Bethlen család bírta. Azonban a Neczpáliak is követelték, hogy a Bethlenek Gyomát és egyéb délvidéki közös birtokot (Bethlen-Ösi, Seprős, Bodon, Iktár) velök megosztassák. Megkezdtek e végre a pert 1347-ben, de távol (Túróc megyében) lakván nem folytatták elég szorgalmasan, úgy hogy 1393-ban csaknem egészen újból kellett kezdeniök. Ettől kezdve azonban Neczpály György folyton sarkukban volt a bírának. A Bethlenek kimerítették minden törvényes eszközt az ügy halogatására. De 1412-ben már nyilvánosan a vásárokon kikiáltották nevüket s úgy idézték őket a nádor elé. Ekkor aztán megadták magukat s elhatározták, hogy kiadják a Neczpáliakat megillető részt. Jó emberek közvetítésével, még mielőtt a nádor döntő ítéletet hozott volna, úgy egyeztek ki, hogy átengedik a Neczpáliaknak Gyomán a földek és más haszonvételek felét, de akkor ott lakott jobbágyoknak csak harmadát adják át. Az egyezséget 1412. december 8-a táján hajtotta végre Szederkényi János, a nádornak e végre kiküldött embere, az aradi káptalan bizonyosságának jelenlétében. A Mihályfia János házától Péterfia Egyed házáig és Márkus János házától a templom tájáig eső házak jutottak Neczpáli Györgynek és örököseinek. A falut a Sárosér osztotta két felé.⁵⁾

1) Harr. f. V. — 2) Monum. Vaticana Hung. S. I. T. I. 45. — 3) B. O. II. 27. —

4) Venczell A. gyűjt. — 5) B. O. II. 25—7.

1421-ben a Bethleneket és Neczpáliakat megerősíti a király Gyoma birtokában s e révén újra beiktatják őket.¹⁾

A pénzszüke miatt a Neczpáli család egy félszázadig sem tarthatta kezén Gyoma nagynehezen visszakapott felét. Neczpáli Györgynek István nevű fia fiúörökös nélkül halt el s így az ő gyomai része unokaöccsére Neczpáli Balázssra, Demeter fiára, szállott. Csakhogy ebből kikellett fizetni az elhunyt István özvegyének hozományát és leányának, Neczpáli Annának, Szakolyi László békési várnagy nejének, leánynegyedét. Ámde Balázs úrnak pénze nem volt, s így nem fizetett s hozzá még birtok átengedéssel se akarta megváltani az özvegy és leány jogos illetményeit. Ezeknek a türelmük elfogyott s fölbiztatták Szakolyit, hogy erővel vegye meg a hozomány és leánynegyed árát. Ennek következtében Szakolyi 1453. pünkösdkor 3 ménesbeli lovat elhajtattott Gyomáról, azután pedig Nagy Ambrus nevű jobbágyot fogságba tétetett s azt csak két 10—10 forintot érő lovon bocsátotta szabadon.²⁾ 1454. február elején 20 frtnyi taksát vett meg a gyomaiakon, február 14-én pedig személyesen iderándult s újra 14 frt taksát, 5 darab összesen 16 frtot érő ökröt fizettetett a Neczpáli-részen lakó jobbágyokkal, úgy hogy e miatt az emberek kezdtek onnan szökdösni.³⁾ 1457-ben pedig minden szolgálmányt lefoglalt a maga, illetőleg neje számára.⁴⁾ Így aztán megtört Neczpáli Balázs s 1458-ban beismerte, hogy a hozomány és leánynegyed fejében tartozik Neczpáli István özvegyének és nejének 220 frttal s ennek fejében zálogul leköti és átadja nekik az ő gyomai részét, hogy addig bírják, míg a 220 frtot le nem fizeti.⁵⁾

Ez bizony sokáig váratott magára. Neczpáli Balázs török fogságba esett, feje váltságát is alig tudta előteremteni. Szakolyi és neje megunták a várakozást s készpénzre lévén szükségük, tovább zálogosították Gyoma felét Zeréndi Tompa Pálnak. Ezt aztán 1471-ben fölszólítja Neczpáli Balázs, hogy adja vissza Gyomát, mert ő hajlandó a zálogpénzt lefizetni.⁶⁾ A fölszólítás nem volt sikertelen, úgy, hogy 1478-ban már megint Neczpáli Balázssá Gyoma fele s ez évben az országbíró előtt oly szerződésre lép a Bethlenekkel, hogy ha fiúörökös nélkül halna meg, minden ingatlana a Bethlenekre (Gergelyre és Domonkosra) szálljon.⁷⁾ 1478. jun 10-én beleegyezett e szerződésbe maga a király is.⁸⁾

1) B. O. II. 37. — 2) U. o. 63. 72. — 3) U. o. 72. — 4) U. o. 78. — 5) U. o. 87. —

6) Justh It. — 7) B. O. II. 90. — 8) U. o. 92—3.

Úgy látszott tehát, hogy a Bethlenek megint uraivá lesznek az egész Gyomának. De sokat kellett nekik még azért fáradniok. Az örökös pénzzavarban levő és állhatatlan Neczpáli Balázs 1479. márcz. 8-án a túróczy konvent előtt visszavonta a Bethlenekkel kötött és a királytól is megerősített szerződést s összes javait 2000 frtéért Just Andrásnak zálogosította el.¹⁾ Egy hét múlva régebbi 4000 frt adósságát is mintegy rátábláztatja birtokaira s azokat most már 6000 frtban köti le Justh András javára.²⁾ Sietett volna mármost Justh a zálogos javakat kézhez venni. Gyomán 1479. ápril 15-én akarta magát beiktatni a Neczpáli részbe, de a helyszínén Halásztelki Fodor Osvát, a budai káptalanban pedig Bethlen Domonkos ellenmondott.³⁾ Megkísérelte a beiktatást még egyszer, 1479. decz. 24-én, de ekkor meg Bethlen Domonkos özvegye fiai nevében mondott ellen.⁴⁾

Ekkor aztán hosszú, 17 éves pör keletkezett. Ez alatt Bethlen I. Domonkos fiai az 1478-iki szerződés alapján rátették kezüket a Neczpáli-részre s annyira biztosnak érezték magukat birtokában, hogy már most az *egész* községet eladták Szegi Dóczy Gergelynek. 1493. elején már arról értesült Justh András, hogy új földesúr szedi a taksát Gyomán, pedig — mint ő vélte — már neki akkor a királyi törvényszék előtt nyert ügye volt, csak az a fatális beiktatás, birtokba vétel volt hátra. Nosza küldött is Dóczyra szigorú királyi parancsolatot,⁵⁾ majd utóbb megidéztette a nádor elé,⁶⁾ de mindez nem használt. 1496-ban úgy sarokba szorították a Bethlenek Justhot az 1478-iki szerződéssel, hogy kénytelen volt egyezsége lépni velök. A Bethlenek lemondottak a Neczpáliaknak fölvidéki (túróczy-, lipó-, árva-megyei) birtokához való jogukról Justh András javára; Justh pedig lemondott a békés- és zárándmegyei birtokokra emelt követeléséről.⁷⁾ Így aztán tetteleg sohasem lehetett Justh gyomai birtokos.

A Szegi Dóczy család aztán egy századon át bírta Gyomát. 1515-ben Dóczy János elzálogosította ugyan Ispán Gálnak 700 frtéért,⁸⁾ de 1519 táján vissza vette s Terhes Simon, Dezső Albert és Bodó László nevű gyomai lakosok már mint Dóczy János jobbagyai tanuskodnak a Ludasfenékért folyt perben.⁹⁾ 1528-ban a Ferdinándpártiak hűtlenség alapján (Dóczy János dühös Zapolyapárti lévén) elvették tőle. Ferdinánd Brandenburgi Györgynek aján-

1) Justh lt. — 2) B. O. II. 94—6. — 3) U. o. 101. — 4) U. o. 13. — 5) U. o. 108. — 6) U. o. 110. — 7) U. o. 115. — 8) B. O. I. 126. — 9) Nad. lt. Más.

dékozta s ennek tisztei csakugyan elfoglalták Gyomát, Dóczy ménését s egyéb jószágait pedig elhajtották.¹⁾ Egy év múlva azonban Gyulavára ostromzár alá került, a Zapolyay-pártiak lettek az urak Békésmegyében s így Dóczy is szépen visszavette Gyomát Halála után († 1534) Gyoma testvérére, Miklósrá, szállott s ez bírta még 1552-ben. 1553-ban hűtlenségbe esett s e miatt Gyomát 1553—54-ben Olcsarovics Demeter foglalta le. De az 1556—64 években állandóan özvegy Dóczy Miklósnét írják Gyoma birtokosának.²⁾

A török uralom előtt Gyoma határa szűk volt. 1425-iki határjárása szerint keletről az Őzedhalomtól a Keselyűshalomig terjedő vonal különböztette meg Egétől. Nyugat felé sem terjeszkedhetett, mert közte és Endrőd közt még ott volt Nyárszeg.³⁾ E kis határon az 1413—96 években 3 pusztá volt: Őzed, Miklóslaka és Téglástelek.⁴⁾ Ez utóbbi helyett egyszer Nyárszeg fordul elő Gyoma pusztájaként,⁵⁾ de ez merő tévedés. E puszták közül ma csak Őzed hollétét tudjuk biztosan megjelölni.

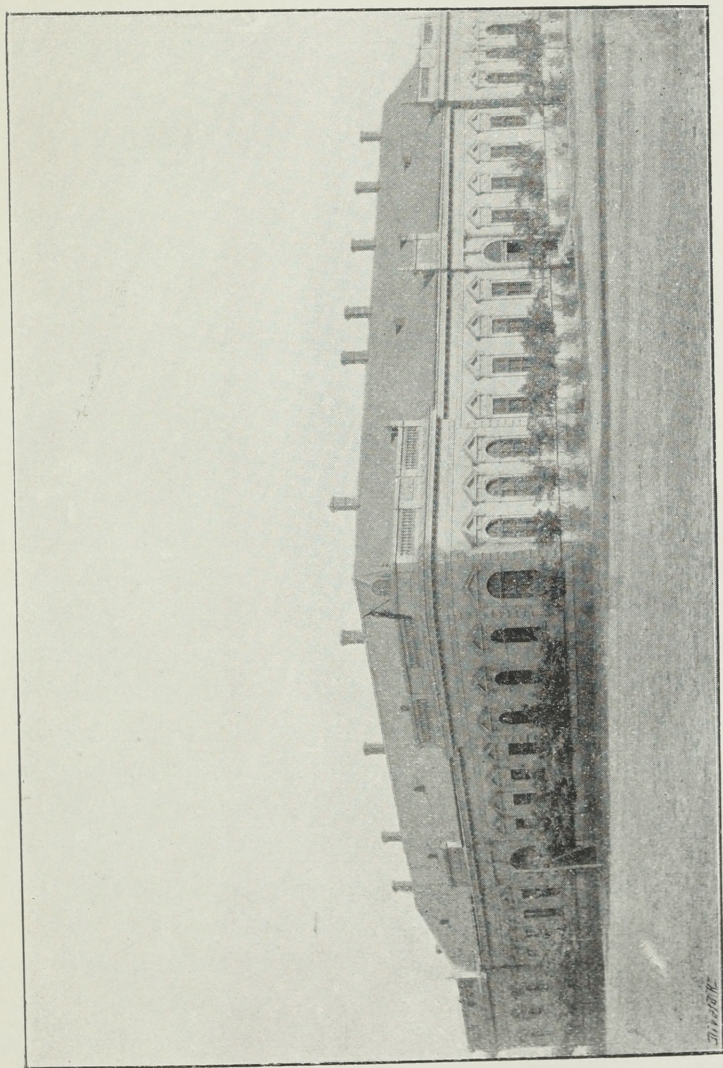
1552-ben 7, 1553-ban 15, 1556-ban 22, 1560 23, 1562-ben 19 kapu után fizettek lakosai adót.⁶⁾ 1562-ben húsz itt lakó jobbágnak volt vetése, 7-nek pedig nem. Az előbbieket 12½ vontató búzát, 10½ vontató árpát fizettek feltized fejében.⁷⁾ Az 1557—8-iki defter szerint 25 (22 régi 3 új) ház volt benne.⁸⁾

Minden adatokkal nagyon szépen egybevág az 1563-iki összeírás. E szerint akkor 27 jobbágy család s így mintegy 135 lélek lakott Gyomán. A családok Dezső, Erdős, Kettős, Szécsény stb. neveket viselnek.⁹⁾

1564-ben valami nagy baj történt a faluban. Vagy leégett az egész, vagy elfutottak lakosai. Csak e két okból történhetett, hogy az 1564-iki adólajstrom nem vette számításba.¹⁰⁾

Az 1596-iki romlás után Gyomát a XVII. században református vallású lakosok szállták meg. 1634-ben Diószegi Andrást rendelik ide papnak.¹¹⁾ 1685-ben pedig Solymosi Boldizsár volt a papja, de oly nagy nyomorban élt, hogy a túriaktól alamizsnát kért.¹²⁾ Ez időbeli földesurairól csak annyit tudunk, hogy 1663-ban

1) Münch. Reichsarchiv. CCIV. f. 1. CCIX. f. 36. — 2) Dical. conscript. — 3) Justh. It. — 4) B. O. II. 25, 37, 94, 96, 115. — 5) U. o. 89. — 6) Dical. conscript. — 7) Regest. decim. — 8) Kincstári defterek II. 204. — 9) Haan Más. — 10) Dical. conscript. — 11) Haan: Békésm. hajdana. 190. — 12) B. O. II. 235.

GYOMA KÖZSÉGHÁZA.

Szöllősy Mihály magáénak tartotta Gyomát s oltalom-levelet kért reá a nádortól.¹⁾ Lakosai közül pedig csupán Kecskeméti Mihályt ismerjük, ki 1680 táján a Túr és Szarvas közt levő határról tanuskodik.²⁾

1685-ben lakosai elfutottak s midőn 1698-ban a kincstári tiszttartó végig járta a békésmegyei falvak helyeit, Gyomán húsz elpusztult házhelyet számlált meg.³⁾

1701-ben néhányan újra megülték a régi faluhelyet, mert visszahivogatta őket a még meglehetősen épen álló régi templom, de két év múlva futniok kellett a ráczok elől. 1707-ben vagy 1708-ban megint megkísérelték a falu benépesítését, csak hogy ekkor sem lakhattak itt tovább két esztendőnél. 1709—1718-ig Gyoma lakatlanul állott.

A hosszú bujdosás alatt régi lakosai úgy elszéledtek, hogy 1719-ben ezek közül csak egyetlenegy, Józsa Lőrincz nevű, került vissza.⁴⁾ A többiek mind ref. és ág. ev. vallású szökevények voltak. 1719-ben 27 rossz viskóban laktak s annyi erejük sem volt, hogy a romladozó régi templomot kijavíthatták volna, hanem állítólag csak nádfalú házban tartották az isteni tiszteletet.⁵⁾ Ily állapotban kapta 1720-ban Harruckern János György s az ő gondviselése és pártfogása alatt az addig szökésre minden pillanatban kész lakosok még is csak megmaradtak, annál is inkább, mert az egei pusztát szabadon használhatták. 1729-ben már annyira vitték az ekkor már csupa ref. vallású gyomai lakosok, hogy vályogból új templomot építhettek maguknak.⁶⁾ 1775-ben ennek helyébe új nagyobb templomot építettek, de most is csak vályogból. 1791-ben pedig e mellé tornyot raktak; végre 1807-ben felépült a mostani ref. templom. Ebben nagy kárt tett az 1816. január 29-iki nagy fergeteg, mert a templom tornyát egészen levetette. Az 1848. ápril 8-iki roppant tűz pedig 23 házzal együtt ezt is elhamvasztotta, de pár év múlva 10,500 forint költséggel a templommal együtt újra befedték. 1879-ben a tornyot tíz öllel felemelték s rézzel fedték be.

1735-ben a gyomaiak közül kilenczen vettek részt a Péro-

1) N. R. A. 853/52. — 2) B. O. II. 259. — 3) Urb. et conscript. 62/22. — 4) Harr. B. 12. — 5) Harr. B. 3, B. O. I. 282. és 268. Évk. 100. Más adatok szerint Gyoma 1718. október 8-án népesült be, előbb semmiestre sem. — 6) Évk. XI. 132.

féle lázadásban s ezek közül négy tért vissza.¹⁾ Az 1739-iki pestis sokkal nagyobb kárt okozott a községben, mert e szörnyű betegségben 485 ember halt meg.²⁾ Mindamellett a lakosok anynyira gyarapodtak, hogy 1750-ben már nem volt elég eddigi határjuk jószágaik tartására, hanem bérbe vették Póhalmot is.³⁾ Eből a határból 1773-ban 3495 (1200 □-öles) holdat műveltek. Az 1788-iki fölmérés szerint szántóföldnek használható volt határából 14000 (1200 □-öles) hold; legelőnek pedig 14,560; a nádas mocsár 6328 holdat foglalt el.⁴⁾ Éppen a legmocsarasabb helyeken, Ványa és Gyoma között, több vitás terület volt s e miatt már 1755—56-ban határper keletkezett. Végre 1791-ben barátságos úton egyeztek ki a ványaiaikkal.⁵⁾ Újabb időben, hogy a régen önálló csudaballai pusztát is közigazgatásilag ide csatolták, Gyoma határa 38,955 kataszt. holdra emelkedett. A legelő elkülönítés a község lakosai és a földesúr között megyénkben itt történt meg legelőször, mindjárt 1832-ben. De a lakosság a neki átadott legelő miatt roppant zúgolódott s folytonosan perlekedett úgy, hogy 1834-ben a jegyzőnek és bírónak le kellett mondania. A panaszok, vizsgáló bizottságok egymást érték. Csak rendes úrbéri per vetett ezeknek véget.⁶⁾

1798-ban a Harruckern-örökösök Gyomát a szarvasi rátához osztották s így került a gróf Stockhammer család kezére. Nevezetesen 1806-ban gróf Stockhammer Ferdinándé lett. De 1829-ben vagyonát s közte Gyomát is zárlat alá vették s amint az alól felszabadult Gyomát 1836-ban haszonbérbe adta Szitányi Ulmann Francziskának, Wodiáner Móricz nejének. 1839-ben pedig ugyanennek eladta. Már előzőleg Stockhammer Ferdinánd jószágkormányzói, Bujanovits Ágoston (1812—1829.) és Csepcsányi Tamás (1829—36.), uradalmi kastélyt s különféle uradalmi épületeket készíttettek itten, 1836-ban pedig Ullmann Francziska fia Wodiáner Sámuel költözött ide le gazdálkodni. Csepcsányi, mint ág. ev. válású hitfeleinek pártfogója, volt az, ki 1830-ban Berényből német ág. ev. lakosokat telepített Gyomára.⁷⁾ Ezek számára 1840-ben szerveztek lelkészséget; templomot pedig 1863-ban építettek. E

1) Évk. XI. 103—5. — 2) Jk. VI. 37. — 3) Jk. XIII. 311—7. — 4) Károlyi lt. R. f. nr. 6. — 5) Harr. D. 60—1. és D. 179. — 6) Jk. 1837. év 1165—68. 1838. év. 347. — 7) Évk. XI. 99. —

templom 1887-ben leégett, de az ág. ev. vallásúak buzgósága csakhamar helyreállította azt.

A róm. kath. lakosok száma is mindinkább gyarapodott s azért már 1849-ben küldöttek ide lelkészhelyettest. Rendes plébániát szerveztek 1862-ben. 1877—78-ban báró Wodiáner Móricz és neje Atzél Zsófia Hausmann Alajos terve szerint gyönyörű, román építésmódú templomot építtettek itt Jézus szentséges szívének tiszteletére. A templomhoz van csatolva szent-kereszt tiszteletére emelt kápolna s ez alatt van a báró Wodiáner család sirboltja.

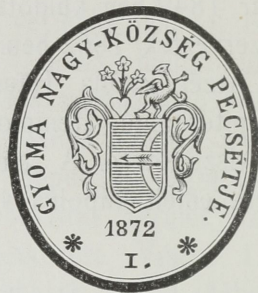
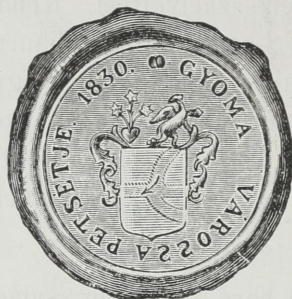
Még ezzel sem elégedett meg a báró Wodiáner család, hanem 1884-ben a templom közelében emeletes és pompás berendezésű árvaházat építtetett s az ott nevelt árvák gondviselését az irgalmas nénékre bízta.

A zsidók száma 1852-ben 139-re ment s 1868-ban építettek zsinagógát.

A Körözsön 1795-ben maga Gyoma községe épített hidat s ez tartott egész 1850-ig. Ettől kezdve két esztendeig kompon közlekedtek a gyomaiak, 1852-ben pedig az uradalom új hidat csináltatott. — Nem régiben a Hármaskörözt egy átmetszés következtében a város mellől elvezették s az új meder felett meggyénk vashidat építtetett. Az árvíz nagy kárt tett itt 1816-ban, továbbá 1830-ban. 1836-ban és 1847-ben a nagy terméketlenség miatt csaknem éhség ütött ki a lakosság között úgy, hogy a szegényeket több héten át táplálni kellett.

Gyoma 1719-iki lakosságának számát legfeljebb 150-re tehetjük. 1773-ban 191 telkes jobbágy, 107 házas zsellér, 81 házatlan zsellér, 18 iparos és 1 kereskedő család, vagyis mintegy 1490 lélek lakta. A házak száma 1773-ban 330; 1827-ben 736; 1850-ben 1107; 1890-ben 1807 volt. 1827-ben a lakosok száma 5244-re; 1852-ben 7806-ra és 1890-ben 10,867-re emelkedett. Ez utóbbiak közül 10,207 magyar, 596 német, 57 tót, 7 egyéb nyelvű. Vallásra nézve 803 róm. kath; 7 gör. kath; 6 gör. kel; 698 ág. ev. 9038 ev. ref; 72 unitárius; 8 egyéb keresztény; 305 zsidó.

Gyoma 1830-ban mezővárossá lőn. 1840-től kezdve az egyik megyei esküdt itt lakott, 1877-ben pedig szolgabírói székhely lett.¹⁾

G y ö r f ö l d e.

(Gurfelde 1321.)

Körözs-Ladány közvetlen szomszédságában állott. György nevű lakosától vette nevét.

1321-ben a hozzátartozó Révő nevű halastóval együtt a Nadányiak egyenes ősenek Barsa ispánnak jutott.²⁾ 1433-ban már azt írják a Révő halastóról, hogy az »Nadány község közepén esik.«³⁾ Ebből világos, hogy Győrfölde ekkorára Körözs-Ladányba olvadt.

Györgyháza 1. Fábián vára.

G y ö r k e.

(Gyurke 1403. Gyerke 1420. Gierke 1558. Gyeorke 1562.)

Gyulától nyugatészakra állott. Hajdan Vese, Alabián, Gyula, Szentbenedek és Fövényes vették körül.

Györke nevű első tulajdonosától vagy lakosától vette nevét. E név pedig nem egyéb, mint a György kicsinyítője (Györgyke helyett.)

¹⁾ A határ multjára nézve v. ö. még Ege, Póhalom és Csudaballa községek történetét.
— ²⁾ Nad. lt. f. 12. — ³⁾ U. o. 12.

Az 1566-ig terjedő időszakban folyton Zarándmegyéhez és az egri püspökséghez tartozott.

Egyrésze már 1403-ban a gyulai uradalomhoz tartozik.¹⁾ Másrésze az Erdőhegyi és az Erdőhegyi Siket családé. 1412-ben pl. Siket Elek új adománylevelet szerzett reá a királytól.²⁾ Nem sokára Maróthy János hozzáfogott, hogy az egész falut kezére kerítse. 1422-ben már zálogba veszi az Erdőhegyiektől a falu felének harmadát (vagyis hatodát)³⁾ 1510-ben az egész Györke a gyulai uradalom tartozéka.⁴⁾ Lakosai, mint Gyulához közellevők, kötelesek voltak a gyulai plébánia malmának árkait, gátjait javíttatni.⁵⁾

Györke lakosainak egy része predialista volt, vagyis olyan ember, ki csupán fegyveres-szolgálatra vagy levélhordásra volt köteles, s ennek fejében telkét minden földesúri adóztatástól szabadon bírta. Ilyen volt pl. 1528-ban Bárány Mihály és egy másik Mihály.⁶⁾ Lehet, hogy ezek aztán nagyobb hadi adót is fizettek s innen magyarázható, hogy 1526-ban a györkeiek hadiadaja 17 frt és 50 dénár.⁷⁾ nagyobb mint Gyúré, M.-Berényé, Kondorosé, Fövenyesé stb.

A XVI. század közepén Györke pusztulásnak indult. 1552-ben még 5 kapu után fizették meg lakosai a rovást, 1553-ban csak 3 után, mert 2 kapu népe elszökött.⁸⁾ — Utolsó lakosainak egyike, Gyökeres Mihály, 1553 okt. 19-én jelen van, midőn a Gaál fiúkat fövenyesi részükbe iktatják.⁹⁾

1554—5-ben kinlódva bár, de még meg voltak lakosai. 1554-ben még 22 tized bárányt adnak, 1555-ben már csak 12-t.¹⁰⁾

1556-ban elfutottak s többé nem lehetett őket előkeríteni. Miután két éven át hiába vártak rájuk, a király 1558. júliusban Gyulavárosának ajándékozta falujok határát.¹¹⁾

A múlt századbeli gyulai lakosok mintha csak tudták volna (pedig dehogy tudták), hogy Györke határa királyi adománynál fogva is őket illeti, a régi falu helyét (vagy Györkehelyet) vetették először is művelés alá, ezt osztották szét nyilasoknak, itt építették az első tanyákat s ma a gyulai határnak ez egyik legnépesebb pontja. Napjainkban a régi Györke falu nevét fentartja, ha egyéb nem, a györkehelyi iskola.

1) Münch. Más. — 2) Dl. 9941. és B. O. II. 53. — 3) Dl. 11,258. — 4) Münch. Más. — 5) U. o. 1511. — 6) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 7) U. o. — 8) Dic. conscript. cottus Zaránd — 9) Gaál lt. — 10) Várak és Városok számadásai a Muz. lt.-ban. — 11) Liber Regius II. 150.

G y u l a.

(Julamonastra, Julamonustura 1319. Gyula 1406. Gyula 1419.
Naghgyula 1528.)

A Fehér-Körözs mellett, megyénk délkeleti csúcsán esik. Eredetileg egy, még az Árpádkorban élő Gyula nevű főúrtól épített monostorról Gyulamonostorá-nak hívták, utóbb rövidítve Gyulá-nak. Mikor e monostor helyét kijelölő keresztet letűzték, még senkisémet sejtette, hogy a majd itt keletkező község körül fog forogni 2 századon Békésmegye sorsa, annál kevésbé, mert hiszen akkoriban az a kis pont még nem is tartozott Békésmegyéhez.

Az Árpádkorban még oly csekély község volt Gyula, hogy 1232-ben, midőn a Gyula és Vári közt eső Szerhet falucska határát járkák, említik Szannát, az Itzefokot, a most is meglevő Aranyágot (mons aureus), a rég Gyulába olvadt Karkót, a mai Dugigát tájékán állott Izsák falut, csak Gyulát nem. Oly kicsiny volt határa, hogy kelet felé nem terjedt a várig, észak felé a mai vasuti pályáig.

Volt azonban az árpádkori kis Gyula községnek egy kincse. Drágává tette e kis helyet az a katolikus hívek szemében s megadta jövőendő emelkedésére az első lökést. A monostori egyházban volt a Boldogságos Szűz Máriának nagy tiszteletben álló képe, úgy, hogy »ájtatoskodás okáért nagy népsokaság zarándokol vala ahhoz«. ¹⁾ Lehet, hogy I. Károly királyunk is azért tartózkodott itten 1313. jun. 19—22 napjain. ²⁾

Minthogy pedig a kereskedő, az iparos a népsokaságot keresi föl, természetes, hogy a kis Gyulán is csak hamar ilyenek telepedtek meg s így Gyulát a közel eső csekély falvak fölé emelték.

A XIV. században egyébiránt nem laktak szerzetesek a monostorban s Gyulának az 1332—7. években rendes plébánosa volt Péter pap személyében, ki évenként 20 garast fizetett a pápának tized fejében. Egyházi tekintetben a gyulai plébánia a váradi püspökség köleséri főesperességéhez tartozott. ³⁾

Az eddig felsorolt adatok csak sejtetik, de világosan nem mondják Gyula emelkedését. Azért egész meglepő ránk, hogy a XIV. század vége felé egyszerre csak úgy tűnik Gyula szemeink elé,

¹⁾ Monum. Vaticana Ser. I. T. IV. 76. — ²⁾ Anjoukori okm. I. 312—4. — ³⁾ Monum. Vaticana. Hung. S. I. T. I. 51, 53, 66, 75, 81, 88.

mint egy 44 helységből és pusztából álló uradalom feje s egy előkelő, főúri család lakhelye.

E főúri család volt a Losonczy. Ennek tagja Losonczy I. László (1372—75 székely ispán, 1375—91 erdélyi vajda¹⁾, 1387-ben Gyulán keltezi az aradi káptalan javára szóló levelét.²⁾ Hogy már ő is bírta a gyulai uradalmat, bizonyos.³⁾ Fia, János, annyira megszerette Gyulát, hogy 1398-ban a pápához intézett folyamodványban váradegyházmegyei bárónak s «Gyulai»-nak írja magát.⁴⁾ Kétségtelen ebből, hogy ő már állandóan itt lakott. Nem véletlenség tehát, hogy 1397. aug. 9-én »néhai László erdélyi vajdának nagyságos özvegye és fia János« Gyulán állítanak ki bizonyítványt, hogy azon 1000 frtot, melyért a biharmegyei Cséffát zálogban bírták, a Csákyak lefizették.⁵⁾

1398-ban Losonczy László özvegye Anna, és fia János 3 kiváltságért folyamodtak a pápához. Az özvegy azt kérte, hogy oltárt vitethessen az útra magával s azon udvari káplánja miséz-hessen. Fia, János, azt kérte, hogy a pápa erősítse meg őt a birtokain levő egyházak kegyuraságában. Mindaketten pedig azért könyörögtek, hogy adjon búcsút minden híveknek, kik a szokott föltételeken (gyónás, áldozás stb.) kívül a Boldogságos Szűz gyulai temploma fentartására alamizsnát is adnak. IX Bonifác pápa az első kérést 1398. július 4-én, a másik kettőt július 6-án kiállított levelekben teljesítette.⁶⁾

Annál különösebb, hogy az akkori gyulai plébános, Márton, éppen ilyen (legalább látszólag) nagyon ájtatos családdal tűzött össze 23 frtéért. De mert, mikor bizonyításra került a sor, 1400-ban nem akart esküt tenni, 24 frt bírságra ítélték.⁷⁾

Ugyancsak a Losonczyak idejében 1396-ban történt, hogy egy gyulai polgár, Miklósfia János, Mező-Gyánban földet vett.⁸⁾ Egy másik polgár pedig, Buga András fia Imre, 1402-ben a nem meszszi-re eső Apáti falu egy részét kapja örökségképpen.⁹⁾ Ez meg is nemesíttette magát, úgy hogy 1404-ben már királyi emberként fordul elő.¹⁰⁾ Családja jól meggyökeredzett Gyulán, mert 1468-ban egyszerre 3 Buga nevűt emlegetnek.¹¹⁾

1) Századok. 1880. 741. — 2) Fábíán: Aradmegye leírása. 248. — 3) Münch. Más. 1404. — 4) Monum. Vaticana Hung. S. I. T. IV. 76. — 5) Csáky lt. 11/61. — 6) Monum. Vaticana Hung. S. I. T. IV. 75—6. — 7) Bunyitay. A váradi püspökség tört. III. 461. — 8) Egri kápt. orsz. lt. Prot. O. 661. — 9) B. O. II. 50. V. ö. u. o. 31. — 10) Münch. Más. — 11) Dl. 16,811.

Látszólag nagy szerencsétlenség volt Gyulára Losonczy Jánosnak magva szakadása. Az ő halálával (1401. vagy 1402-ben) a gyulai uradalom a kir. kincstárra szállott, s nagy kérdés volt, ki lesz az új földesúr? nem lesz-e az hanyag jobbágysai védelmében? vagy tékozló? Szerencsére az uradalmat 1403. november 5-én Maróthy János macsovi bán, a híres és hatalmas hadvezér, kapta,¹⁾ s magát abba 1404. május 25-én Szentháromság vasárnapján be is iktattatta.²⁾

Igaz, hogy Maróthy János kezdetben nem lakott Gyulán, mint Losonczy János, de hogy nagy jótévője volt Gyulának, azt holmi hosszú ki-

váltásiglevélnél is jobban bizonyítja Gyula város régi pecsétje. Látjuk ebben, hogy Gyula városa nemcsak Maróthy czimerjeleit (az ékeket) vésette oda pecsétjére, hanem a köriratban is megnevezte őt, ezt iratván oda: »S. (igillum) civium de Giula Johannis de Maroth bani.«³⁾ Világos ebből, hogy Maróthy János nagy kedvezményeket adott és szerzett Gyula városának, noha ez a városi rangra

emelést talán már előbb is elérte.⁴⁾ Bizonyos, hogy 1405-ben Gyula már »civitas«-nak neveztetik s heti piacza volt minden hétfőn.⁵⁾

Ettől kezdve Gyula gyorsan olvasztotta magába a körülötte eső kis falvakat. 1418-ban már fölért határa a Fekete-Körörszig s Maróthy János a mostani remeteházi pusztával szomszédos Hordószeg, Gyegmentő és Odormántó határrészeket mint Gyulához tartozókat visszaköveteli.⁶⁾ 1422-ben Vitos aradi éneklő-kanonok egy Fekete János nevű szabótól vett telket eladván István gyulai plébánosnak, illetőleg a Bold. Szűz gyulai templomának, azt mondja, hogy a kérdéses telek Gyula városában »in vico Wyfalu vocitato«, az ujfalusi utczában a plébánia-ház és Deák János telkei közt esik.⁷⁾ Az 1403-ban még önálló községként említett Ujfalu tehát ekkor már csak egyik utczája volt Gyulának. Hasonló

1) Münch. Más. — 2) U. o. — 3) A levél eredetije, melyre e pecsét rá van ütve, a gyulai muzeumban látható. — 4) Erre mutat, hogy egyik lakosát — mint említők — már 1396-ban »civis«-nek nevezik. — 5) Egri kápt. magán lt. nr. 16. div. 4. f. 1. fr. 3. — 6) B. O. I. 46. V. ö. Münch. Más. 1509. Harr. B. 8. — 7) Dl. 29,763.

sorsra jutottak Krakó, vagy könnyebb kiejtéssel Karkó (sőt Karakó is), a 3 Szentmóricz és Bagd.¹⁾

Mindez azonban nem idézte volna elő azt, hogy Békésmegye sorsa Gyulához csatolódjék. Maróthy János másik cselekedete okozta azt. Az ő hadvezéri szeme észrevette, hogy a várostól keletre a Körözs egyik kengyelében (kanyarulatában) megerősítésre alkalmas hely van. Ő tehát ott várat építtetett, nagyobbat, erősebbet, mint az e tájékon eső, kis, hegyi várak (Világos, Pankota, Dézna) s ezzel a gyulai uradalom urát nemcsak leggazdagabbá, hanem leg-hatalmasabbá is tevé e vidéken, s tudjuk, hogy alig telt belé 50 esztendő, Békésmegye főispánságát a gyulai várhoz kötötték.

Természetesen a vár építés éveken át tartott. Maga a ma is meglevő főépület (az óvár) 1435-ben készült el.²⁾ Hogy észak felől hozzáférhetetlen mocsarak vették körül s ezeken át lehetett hal-
józni Sarkadra, azt az általános részben érintettük.

Maróthy János bajosan látta a vár teljes elkészültét. 1435-ben meghalt. Fia, László, mint békésmegyei főispán nála még gyakrabban tartózkodott Gyulán. Ő építette a várban a kápolnát az apostolok tiszteletére s 1445-ben fölszenteltette azt az egri püspök helytartója, Miklós tripolisi püspök által.³⁾

Halála után özvegye, Ujlaky Borbála, mostoha anyja, Jakch Orsolya, és két kis fia, mivel lenn Maróthon vagy egyéb dráva-szávaközi váraikban a törökök becsapásai miatt félős volt lakni, Gyulára költöztek s itt rendes udvart tartottak. Élén állottak ennek Szakolyi Bálint, 1445—60 években gyulai várnagy,⁴⁾ és az udvarbíró (provisor curiae.⁵⁾ 1454-ben Szakolyi mellett Kamonyay Miklós is várnagyoskodott.⁶⁾ Egy gyulai polgár (providus), Bodor Bálint, pedig 1461-ben a családnak meghatalmazottja a váradi káptalanban teendő tiltakozásra.⁷⁾ A két özvegy (Jánosé és Lászlóé) a gyulai plébánost csakhamar nagy urrá tették, megvásárolván az egyház számára Apáti helységet.⁸⁾ A plébános, ki e falu jövedelmét először húzta, Imre nevű vala. Ez már 1445-ben gyulai plébános és a Maróthyaknak meghatalmazottja vala.⁹⁾ 1454—58-

1) Lásd az illető községeknél. — 2) Az 1562-iki képiró azt mondja erre vonatkozólag »Questo sia tutto di muro, quello che fatto de 1035.« Ez évszám azonban már csak azért sem állhat meg, mert hisz 1035-ben még nem is voltak kőváraink. Világos, hogy a képiró a középkori 4 számot olvasta hibásan 0-nak s így lett nála 1035, a helyes 1435 helyett. — 3) B. O. II. 48. — 4) Magyar Történelmi Tár. IX. 150. és Pongrácz lt. — 5) Dl. 15,638. 6) Fráter család lt. — 7) Dl. 15,651. — 8) L. Apáti helységnél. — 9) Dl. 13,860—64.

ban egyuttal váradi kanonokságot is birt.¹⁾ Volt tehát költsége reá, hogy az ismertetett, szép, zsolozsmás könyvet készíttesse. A ferenczrendűek kolostoráról is ez időben tesznek először említést.

Azon nagy veszekedésbe, melyet Maróthy Mátyus az Ábránfyakkal folytatott, a gyulai várnagyok és lakosok is bele voltak bonyolódva. 1467. május 1-én Kémendi László és Polyák nevű gyulai várnagyok erőszakoskodnak Ábránfynak a gyulai heti piacra jövő jobbágyain.²⁾ 1468 szeptemberben Maczedoniay János és Lekcsei Sulyok András várnagyok 6 gerendási lakost hozatnak a gyulai vár tömlöczébe, november 30 körül pedig vezérletük alatt 43 gyulai lakos vett részt Mező-Sopron fölverésében, E lakosok Asztalnok, Iggyártó, Szíjgyártó, Kovács, Szűcs, Ötvös (3 is) Kalmár (szintén 3) Füstös, Somogyi, Fosztó, Buga, Péntek, Dakos, Kevermesi, Sápi, Zsoldos stb. neveket viselnek,³⁾ Neveik mutatják, hogy iparosok számosan voltak köztük.

A ki a gyulai polgárok közül jó volt az udvarbiróval, más határon is kapott földet a szántás-vetésre. 1469-ben Csuka Mátyás és Fosztó András gyulai jobbágyoknak Bicze Gergely udvarbiróval egyetemben 100 frtot érő buzaasztagjuk volt Szénáson s midőn ezt tőlök elvették a Jaxithok jobbágyai, földesuruk tesz érdekükben panaszt a királynál.⁴⁾

Bizonyára okuk volt tehát bánatra a gyulaiaknak, midőn 1476 elején az utolsó Maróthyt is sirba tették. — Szerencséjükre Mátyás király nem szaggatta szét s nem ajándékozta el a gyulai uradalmat kisebb nemesi családoknak, hanem egyelőre megtartotta magának s az 1478—84 években azt Petri Dersfy Antal és Lőrincz várnagyokkal kormányoztatta. 1482-ben — mint már említők — fiának Corvin Jánosnak ajándékozta. 1484-ben pedig Békésmegye főispánságát Gyula várához csatolta.⁵⁾ Ezzel vége szakadt azon időnek, melyben a gyulai vár sorsa csak az idevaló lakosokat érdekelte. Akaratlanul is idefordult egész Békésmegye figyelme s azért e vár további történetét az általános részbe kellett beleszőnünk.

Azon 6 év, mely alatt Gyula királyi birtok vala (1476—82), nevezetes és a város lakosaira szerfölkött örvendetes eseménynyel kezdődött. I. Mátyás király 1476 Űrnap nyolczadán (junius 20) kelt levelében akkora kedvezményben részesíté gyulai alattvalóit,

¹⁾ Dl. 29,763. és az 1454-iki zsolozsmáskönyv. — ²⁾ B. O. I. 81. — ³⁾ Dl. 16,811. —

⁴⁾ U. o. 16985. — ⁵⁾ E mű I. k. 56—7.

minőt nem nyerhettek volna bárminő kegyes, magán földesúrtól sem: »Gyula város lakosait, hogy a polgárok és lakosok száma benne a királyság javára mindinkább gyarapodjék, a város birájának, polgárainak, lakosainak és összes kereskedőinek kérésére, mind a királyi, mind a magán földesúri földeken és vizeken szedett vám alól az ő saját készítésű vagy termesztésű áruikra s eladó javaikra nézve« fölmenté.

E nagyszerű kiváltsággal kilépett Gyula városa a közönséges mezővárosok közül. Szabadalmazott várossá lőn; lakosai egy részben a nemesekhez lettek hasonlók s 1492-ben Ötvös (Aurifaber) Miklós az első névszerint ismert gyulai bíró már kitudta vinni azt, hogy II. Ulászló ez évi ápril 2-án kelt levelével a becses szabadalmat megerősíté, noha Gyula akkor már, mint Corvin János tulajdona, királyi birtok lenni megszűnt. Atyja példáját követé II. Lajos király 1516-ban.¹⁾ Ötvös volt a bíró 1493-ban is.²⁾

Nem csoda, ha ennek következtében a polgárok mindinkább vagyonosodtak. Közülök egy Somogyi András nevű 1477—81-ben egymásután veszi zálogba a pénzre szorult nemesek javait. — 1490—6 években pedig az összes polgárok földesurukat, az örökös pénzzavarban élő Corvin Jánost, önkéntes pénzadományaikkal segítették, sőt nem kimélve vagyonukat, még hadikészleteit is szaporították, s ez által magukat a különben is jószívű földesúr előtt nagyon kedvesekké és érdemesekké tették. Azonban mindez nem akadályozta meg Corvin várbeli tiszteit, hogy a földesúr gyöngeségével vissza ne éljenek s a város lakosait ne zsarolják, annyira, hogy sokan elköltöztek. Corvint ekkor egyrészt a hála, másrészt a város elnéptelenedésének megakadályozása szép tettere buzdította: szabaddá tette Gyula városát.

Azt mondja ugyanis 1496. nov. 24-én Bihácson (Bihy) kelt levelében: »Jónak látjuk, hogy Gyula város más szabad városaink módjára hasonlóképen szabad városnak neveztessek, s polgárainak, lakosainak ezen kiváló szabadságot adjuk.«

1. A vár tisztei a malomgátak javításán, a hidak jókarban tartásán, a bornak és fának a várba való szállításán kívül más szolgálatra őket nem kényszeríthetik.

2. A hetipiaczokra és a vásárookra a bíró és az esküdtek ügyelnek föl.

¹⁾ Liber Regius II. 134—5. ²⁾ Orsz. lt. Müncheni oklevelek. 1439. év.

3. Ha valamelyik polgár fej- és jószágvesztésre ítéltetik, a földesúrtól kegyelmet kérhet. — Javait a bíró addig megőrizni tartozik.

4. Bármely jövevény iparos szabadon gyakorolhatja mesteriségét.

5. A vár tiszteinek tilos a gyulai pásztorokat büntetni. Várniok kell, míg a bíró őket bejelenti és akkor mondhatnak ítéletet.

6. Az éjjeli gonosztevőket a bíró és az esküdtek elfoghatják és ha a várbeli tisztek nem akarják őket megbüntetni, törvényt láthatnak fölöttük a város előljárói, sőt még a halálbüntetést is végrehajthatják.

7. A vár tiszteinek tilos a mesterembereket kényszeríteni, hogy készítményeiket ingyen szolgáltatassák át.

8. Az erdőket a városbeliek a régi szokás szerint szabadon használhatják és abban öröket tarthatnak.

9. A lakosok szabadon végrendelkezhetnek. Ha valaki magtalanul és végrendelet nélkül hal el, vagyonának kétharmada a város szegényeinek és egyházainak adassék, egyharmada pedig a városé legyen.¹⁾

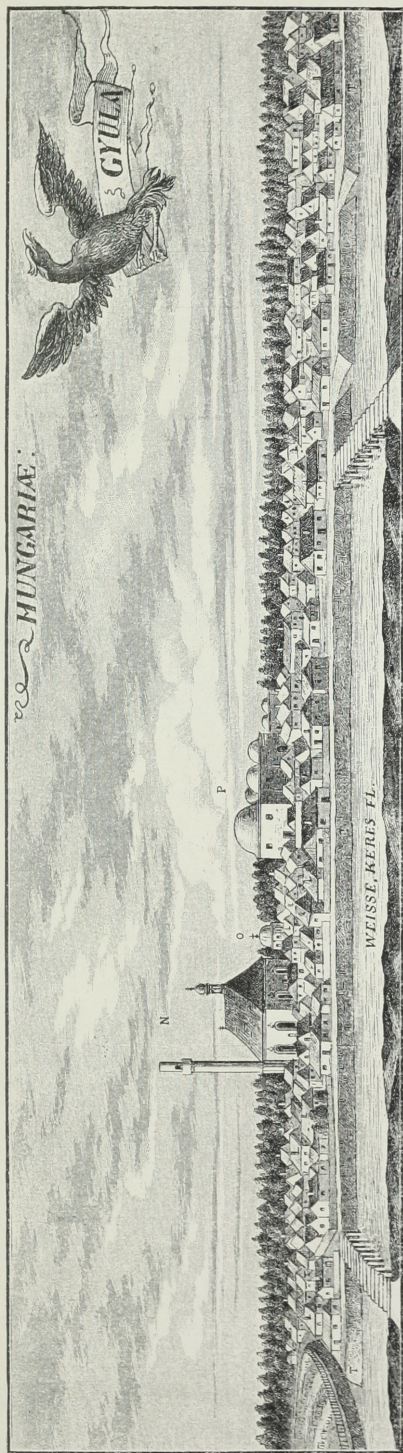
Ezzel Gyula városa valóban szabaddá lett, mert a közigazgatás, bíraskodás, adószedés a városi előljáróság kezébe került.

Corvin János halála után, mint az általános részből tudjuk, a gyulai várral együtt a várost is özvegye Frangepán Beatrix, 1510-től kezdve pedig 1530-ig Brandenburgi György birta.

Ez utóbbinak idejéből annyi oklevél maradt napjainkra, hogy azok adataiból Gyula városának XVI. századbeli képét megglehetősen összeállíthatjuk.

Érdekes e kép mindjárt a város területének szaggatottsága miatt is. — Két vármegye és két püspökség osztozott meg azon. A Fehér-Körözs főágának (a mai Elővíz csatornának) balpartján levő kerített városrész lakosai még 1558-ban is az egri püspökségnek fizettek tizedet²⁾ s így odatartoztak. 1556-ban a tizedszedő ez utcákat egyenkint felsorolja s azok: Nagy-, Bojtorján-, Sánta-utca és Fölszer neveket viselnek.³⁾ Megegyeznek ez adattal az oklevelek, melyek a Nagy-utczát állandóan Zaránd megyében levőnek mondják⁴⁾ s az említetteken kívül még a Czégény-ut-

¹⁾ Liber. reg. II. 135—6. — ²⁾ Várak és városok számadásai a Muz It.-ban. — ³⁾ Regest. decim. divers. cottuum. — ⁴⁾ Münch. Más. 1506.

GYULA VÁROS 1722-ben.

- N Török mecsetből épített katolikus templom.
- O Mellette halottas kápolna és temető.
- P Régi magyar kupolás török fürdők, jelenleg calvinista templom és temető.

czát is idehelyezik.¹⁾ Maga azon pont, hol a vár épült, szintén az egri püspökséghez s 1510-ben még Zaránd megyéhez tartozott.²⁾ Innen van, hogy 1445-ben az egri, s nem a váradi püspök helytartója szenteli föl a várkápolnát.³⁾

A Körözs-jobbparti rész (a mai belváros és újváros) 1510-ben már a Békésmegyéhez volt csatolva.⁴⁾ Egyházilag ez időszak végéig a váradi püspökség köleséri főesperességéhez tartozott. Itt voltak s így Békésmegyében estek a Barát-, Csapó-, Karkó-, Palotahely-, Szentmóricz- és Ujfalu utcák.⁵⁾ Ellenben a Bagdi-, Halász-, Malom- és Salgó utcákról nem mondják meg, melyik megyében estek.⁶⁾ Eddigelé tehát a régi Gyulának 15 utcáját ismerjük.

A város élén a főbíró (iudex principalis) ⁷⁾ állott. Mellette 12 esküdt ⁸⁾ és még az egyes utcák bírái hivataloskodtak. A főbíró a lakosok szabadon választották. Ilyenek voltak 1492—3. Ötvös Miklós. 1518. előtt Asztalnok Péter, 1520—28 Oláh János. 1529. elején Oláh János helyébe ismét Asztalnok Pétert választották, de ez vénségére és a zavaros időkre hivatkozva nem fogadta azt el. Az új választáson Szűcs Pál nyerte el a többséget.⁹⁾ 1532—35-ben megint Oláh Jánost említik bírónak.¹⁰⁾ 1527. végén utca bírák-valának: Szabó János a Nagy-utcán, Szabó Balázs a Bagdi-utcán, Halász Boldizsár a Halász-utcán, Hegedüs Demeter a Bojtorján-utcán, Kovács Máté és Andor Mihály a Salgó-utcán, Kalmár Ferencz a Karkó-utcán.¹¹⁾

A főbíróból és esküdtekből álló tanács állított ki bizonyítványokat a lakosok közt történt szerződésekről;¹²⁾ ez volt egyuttal az első folyamodású törvényszék is a város lakosaira nézve,¹³⁾ néha még az uradalmi tisztek és az egyes községek közt fölmerült perekre nézve is.¹⁴⁾ Frangepán Beatrix idejében, sőt még 1515-ben is a városi előjáróság szedte be a füstpénzt és egyéb adót s úgy együttesen szolgáltatatta be a földesúrnak,¹⁵⁾ de 1527-ben már egyenesen az utca-biráktól szedi be a füstpénzt az udvarbíró. Brandenburgi György abban a tekintetben is megnyirbálta

1) Münch. Más. 1511. — 2) U. o. — 3) B. O. II. 48—9. — 4) Münch. Más. — 5) Dic. conscript. B. O. I. 180. B. O. II. 124. Münch. Más. 1511. B. O. I. 161. — 6) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 7) Münch. Más. 1518. — 8) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIX. f. 56. — 9) Münch. Más. 1518. Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. és f. 10. — 10) B. O. II. 134. és Münch. Más. 1535. — 11) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 12) U. o. — 13) Münch. Más. 1518. — 14) Münch. Más. 1518. — 15) U. o. 1508. és 1515.

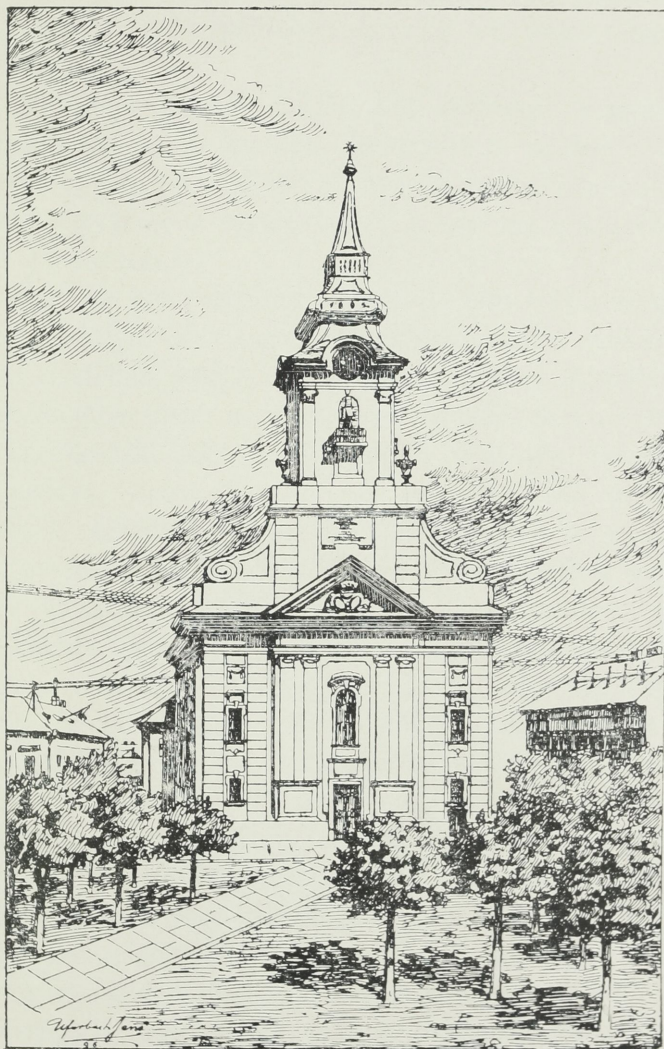
a város szabadalmait, hogy a magvaszakadt lakosok vagyonából egy részt magának szedtetett be.¹⁾

Gyula városának ekkori egyházai voltak a következők: a) A plébániai egyház a Boldogságos Szűz tiszteletére. A már említett, nevezetes Mária-képen kívül volt benne egy, szintén nagy tiszteletben álló feszület. 1510-ben Ajtósy Mihályné erre hagyja aranyos keszkenőjét.²⁾ Hozzá volt építve még egy külön javadal-mazott kápolna is,³⁾ alkalmasint ugyanaz, melyről Szerémi azt mondja, hogy Deák István nevű gyulai polgár építtette Mária mennybevételének tiszteletére.⁴⁾ b) A barátok temploma szintén a Boldogságos Szűz tiszteletére. c) A várkápolna. d) Szent-Móricz kápolnája körülbelül a mai Ujváros területén. e) az ispotályban egy kápolna Szent-Elek tiszteletére. Az ispotály a zarándmegyei részben, annak közepe táján állott. Igazgatója volt 1523—29-ben Sadobrics Péter.⁵⁾ Birtoka volt Fövenyes egy része s egy téglavető. Mint Zündt rajza mutatja, elég különös módon közelében állott a mészárszék. f) Szent-Miklós kápolnája.

A gyulai plébánia-javadalom fölért egy jó prépostsággal vagy apátsággal. 1511-ben Brandenburgeri György mint földesúr ezen javak és jogok birtokában erősíti meg a plébánost: Apáti falu egészen, Boldogfalva részben, Gyulán a Czégény- és Palotahely-utcák, Dobozon 2 malom, egyik a Fekete-Körözsön 3 kerékre, másik a Fokon (s ezek gátjait a dobozi, szannai, györkei, szent-benedeki, továbbá Gyula városában az ujfalusi és karkai-utcákban lakó földesúri jobbágyság voltak kötelesek javíttatni). Ezeken kívül még a gyulai ötkerekű nagy malomnak és a Fok vizén levő malomnak vasárnapi vámja, a gyulai és pülyi (ma Nagy-Pély) vásár-vámnak tizede szintén őt illette.⁶⁾

Természetesen e nagy javadalommal teher is volt összekötve. Több papot (mintegy segédlelkészt vagy káplánt) kellett tartani, úgy, hogy e révén 1520-ban egy horvát származású plébános »archipresbiterialis ecclesia«-nak nevezi a gyulai plébánia-egyház-at,⁷⁾ vagyis olyannak, hogy több pap s azok élén egy archipresbyter (prépost-féle) szolgál. Azután az iskolaház fentartása és a fürdő kiigazíttatása szintén a plébános terhe volt.⁸⁾

1) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 2. nr. 170. — 2) Dl. 35,774. — 3) N. R. A. 9/64. — 4) I. m. 249. — 5) Münch. Más. 1523, 1529. Münch. Reichsarchiv Brand. CCIV. f. 1. — 6) Münch. Más. — 7) U. o. — 8) U. o.

A GYULAI RÓM. KATH. NAGY TEMPLOM.

(Építteté b. Harruckern Ferencz.)

Plébánosai voltak a XVI. században 1508—1518-ig Mátyás, ki Frangepán Beatrixszal perelt¹⁾ s 1518-ban a gyulai plébániát odaadta a pécsi éneklőkanonokságért s még egy kanonoki javadalomért Vinográdi Máténak.²⁾ Ez az 1518—20 években volt itt plébános. 1520. decz. 6-án kapta meg a plébániát Ábránfy VII. János s bírta 1529-ig.³⁾

A Szent-Móricz-kápolna két helyütt volt birtokos: a gyulai Szent-Móricz-utcán vagyis a hajdani Szent-Móricz faluban⁴⁾ és Meggyesen.⁵⁾ A meggyesi rész helyett 1520—26 közt Fövényesen szakítottak ki neki ugyanolyan birtokrészt.⁶⁾ A kápolna igazgatója 1528-ban Szőke János volt.⁷⁾

A város lakossága két osztályra oszlott. Az első volt a kereskedők és iparosok osztálya, kiket »civis«-eknek neveznek s »circumspectus« czímmel tisztelnek meg; a második osztályt a földművesek tették, a kik megmaradtak a »providus« czímnél, mint a többi jobbágyok.⁸⁾ A kereskedők, mint pl. Oláh János, Somogyi Ferencz mindenfélét pl. szeget, ólmot, posztót stb. árultak.⁹⁾ Ők portékákat, az iparosok készítményeiket értékesíthették a gyulai híres vásárokon, melyeket ez időben Pünkösdkor Szent-Elek napján (július 17) és Szent-Mihály napján tartottak.¹⁰⁾ 12 czéhbe voltak beosztva s e czéhek egyuttal temetkező-társulatok is valának.¹¹⁾

A kiváltságok, a kereskedelem és ipar üzése oly vagyonsókká tévé Gyula ekkori lakosait, hogy e vidéken nem lelni hozzájuk hasonlókat. 1526-ban például Békés lakosai (beleszámítva az egyházak jobbágysait is) csak 49 frtot fizetnek hadi adófejében, a simándiak pedig 113 frtot, ellenben Gyulán csupán a földesúr polgárai fizettek 230 frtot, azonkívül a plébános jobbágysai 18 frtot, a Szent-Móricz-kápolna jobbágysai 3 frt 50 dénárt, a Szent-Miklós-kápolna jobbágysai 2 frtot, az apácák jobbágysai 1 frt 50 dénárt fizettek s így az egész város összesen 253 frtot fizetett.¹²⁾

A vagyonossággal kapcsolatos volt a népesség száma is, mert csak ez okozhatta, hogy Gyulát ez időtájt Nagy-Gyulának kezdik nevezni.¹³⁾ Közelben ugyanis nem volt Gyula nevű helység,

1) Münch. Más. — 2) U. o. — 3) U. o. és B. O. I. 150. V. ö. Kállay lt. 1529. — 4) Gaál lt. 1553. — 5) Münch. Más. 1520. — 6) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. és Urb. et conscript. 1561. — 7) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIX. f. 36. — 8) DI. 21,048. — 9) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 2. nr. 170. — 10) U. o. és Acta Monial. 56/79. — 11) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 2. nr. 170. — 12) U. o. CCIV. f. 1. — 13) Münch. Más. 1520. Acta Monial. 56/79. Várak és Városok számadásai a Muz. lt.-ban.

a baranya-, kolozs- és ugocsamegyei Gyula helységekről akkor tájt tudomásuk sem volt a Körözs-marosközi népeknek. Sajnos, a népesség számát biztosan meg nem állapíthatjuk. 1527-ben nyolcz utcán 357 családot irtak össze.¹⁾ Ha a többi 7 utcára csak 200 családot veszünk is, akkor is ez időtájt 557-re ment a családok s 2785-re a lelkek száma. Persze a mi viszonyaink közt ez csekélység, de akkoriban e vidéken föltűnő nagy volt.²⁾

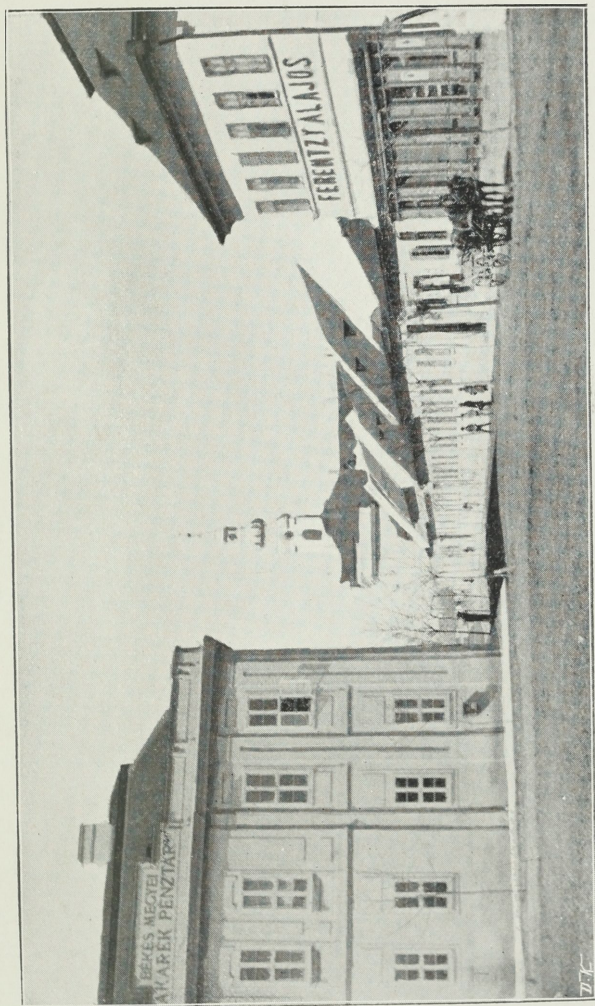
Nevezetesebb családai voltak Gyulának a már említett és nemességre emelkedett Oláh és Somogyi családokon kívül a Kántor, Csáti, Ozorai, Szűcs, Deák, Szőke, Hava, Szabó, Paizsgyártó, Ötvös, Buza, Kalmár Tar stb. nevűek. A Kalóz, Markas, Szana, Szente, Rostos, Köblös stb. nevek eléggé mutatják a lakosok tősgyökeres magyarságát.

E lakosságnak részvétele az 1526—30 évek mozgalmaiban, továbbá a hitújítás föllépése és terjedése Gyulán oly jelentős események valának, hogy azokat kénytelenek valának Békésmegye történetének általános részében tárgyalni.³⁾

Czibak Imre, majd a Patóczyak földesurasága alatt (1530—52) Gyula városa is gyarapodott.⁴⁾ Patóczy Ferencz idejében történt, hogy Gyula városa mint jogi személy maga is földesúrrá lett, mert némi kártételekért a földesúr a városnak ajándékozta a ke-rekegyházi pusztát (Csaba és Kígyós közt)

Mikor a király kezére jutott Gyula, mint a királyi hadak álmóshelye, 1561-től kezdve pedig mint az alsó részek főkapitányának székhelye, s 6 vármegye ferdinánd-párti nemességének menedéke szokatlanul nagy, sőt országos jelentőségre vergődött. Csakhogy e nagy hirnevet a város lakosságának keservesen meg kellett fizetnie. A zsoldosok kiűzték a lakosokat házaikból, erőszakkal betelepédtek azokba, kegyetlenül sarczolták a népet, úgy hogy futott az szerteszéjjel s már 1552. őszén Gaal András adórovó szerint Gyulának csak zarándmegyei részében több mint kétszáz ház állt lakatlanul a király katonái miatt, »a mint maguk a biztos

1) Haan Más. — 2) Korántsem jöväünk e miatt ellentétbe fentebbi állításunkkal, (l. e mű I. k. XII. fejj.) hogy 1563-ban Gyula békésmegyei részén körülbelül 1000 lélek lakott. Látni fogjuk, hogy később Gyula lakossága a sok csapás, nyomorgatás miatt az 1552—60. években fogyott, s azért nem lehetett 1563-ban a békésmegyei rész lakosságát 1000-nél többre tenni. Ismételjük különben, hogy 1527-ben az egész (zaránd- és békésmegyei) város, 1563-ban pedig csak a békésmegyei rész lakosságának számáról szöölünk. — 3) Lásd VI. IV. és IX. fejezet. — 4) Liber Reg. II. 136.

A MEGYEHÁZ-UTCZA GYULÁN.

urak szemeikkel látták«. ¹⁾ A békésmegyei részben is legalább a Barát-utca néptelenné vált. ²⁾ Még borzasztóbb képet tárnak elénk azon utasítások, melyeket 1554. május 20—24-én Zaberminus Mátyás váradi püspök és Armpruszter Kristóf kamarai biztos Mágócsynak adnak. Ezekből 5 éppen Gyulára vonatkozik s így hangzik :

»Szorgos gondot viseljen arra, hogy a katonák a gyulavárosi nyomorúságos lakosokat keményen el ne nyomják, el ne keserítsék s ne is szidalmazzák; hogy őket saját lakásaikból ki ne zavarják, ki ne rekeszszék és azokat erőszakosan el ne foglalják. A kik haza akarnak térni, azoknak javaik, az örökösöknek házaik visszaadandók, hogy ezen *már majd egészen elpusztított város* teljesen el ne hagyassék igazi lakosaitól. E miatt ugyanis ő Felségének jövedelmei nagyon megcsónkulnak és a föld elpusztul.

Tiltsa meg a katonáknak, hogy a szegény iparosoktól és kereskedőktől semmit erővel el ne vegyenek.

A katonák a nyilvános tolvajokat és gonosztevőket, kik vagy a városbelieken erőszakoskodnak, vagy tolvajláson s egyéb bűntetteken kapatnak, ne védelmezzék, hanem az ilyenek vagy a kapitánynak, vagy a vár udvarbírájának, vagy a bírónak adassanak át.

A monostor és a plébánia-egyház tornyainak lerombolására nézve majd ő felségétől kap utasítást. ³⁾

Azon asszonykának, kinek házat Horváth (Marinics) Ferencz elfoglalta, valami lakást szerezzen, míg máskép nem gondoskodunk. Horváth Ferenczet is figyelmeztetni kell, hogy a házat ne rontsa le, se ne követelje magáénak tulajdonul, mert az az asszony árváié. ⁴⁾

Ezen belső bajokhoz járultak még az 1553-iki és 1556-iki ostromok. Ezeknél szintén a gyulai lakosok szenvedték a legnagyobb károkat. 1553-ban pl. majd minden jószágukat elvesztették, úgy hogy ennek némi kárpótlására a király 1553. okt. 25. kétszáz forintot engedett el nekik a harminczadból. ⁵⁾ Nem csoda, ha ilyen csapások terhe alatt Gyula lakossága úgy leolvadt, hogy 1553-ban csak 40 frtot és 64 dénárt fizetett füstpénzül, holott

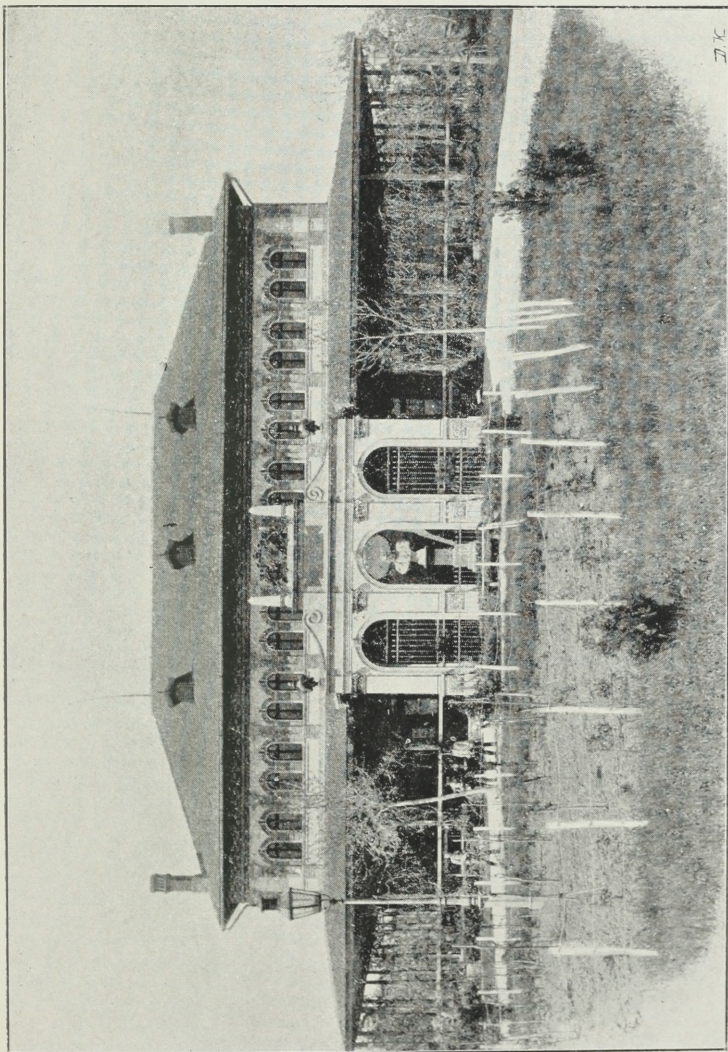
¹⁾ Dical. conscript. cottus Zaránd. — ²⁾ Dical. conscript. — ³⁾ Nem engedték meg neki a lerombolást, mert Szikszai Fabriczius Demeter még 1561. és 1563-ban is megéneklí a meglevő tornyokat. — ⁴⁾ Regest. decim. — ⁵⁾ Ben. resol. f. 112.

ugyanakkor Békés 76 frtot fizetett.¹⁾ Kivált a földműves osztály érezte a háborúval járó bajok súlyát. Innen van, hogy 1555-ben a zarándmegyei rész csak 31 bárányt fizetett féltized fejében az egri várnak. 1556-ban pedig csak a Fölszer-utczán lakott 20 jobbágy, a többiekben zsellérek nyomorogtak és pedig a Sánta-utczán 46, a Nagy-utczán 38, a Bojtorján utczán 4 és a Fölszeren 47. Mivel ez utóbbiak csupán 6—6 dénárt fizettek, a 20 jobbágytól nem tudtak többet behajtani tizedfejében mint 16 kalangya buzát, 1 köből árpát és 4 méhkest. 1558-ban az egri püspökséghez tartozó részen, a Körözs balpartján (a törökök pusztításainak kitett helyen) nem is vetettek, s így tizedet sem fizettek.²⁾

Ezen óriási sebek orvoslására voltak hivatva azon nagy kiváltságok, melyekkel Gyula városát I. Ferdinánd király az 1556—58 években megajándékozta. 1557 nov. 21-én megerősítette I. Mátyásnak vámmmentességet adó levelét és Corvin Jánosnak a földesúri terhek alól fölszabadító iratát. Nov. 29-én királyi beleegyezését adta ahhoz, hogy a város továbbra is birhassa a Patóczytól kapott kerekgyházi pusztát.³⁾ 1558 jul. 15-én pedig a városnak adta a györkei és boldogfalvi (most szabadkai) pusztákat.⁴⁾ Ennél tán még értékesebb volt a »regale« vagy is az italmérés joga, melyet 1559-ben Gyula városa a királylyal együtt gyakorolt.⁵⁾ A legfőbb kiváltság azonban az volt, melyről nincs meg a hivatalos okirat, s a mely szerint a város lakosai örökre föl voltak mentve a királyi adó (subsídium, rovás) fizetése alól.⁶⁾ Erre mondták a szomszéd ölyvediek, hogy a »gyulai város megnemesíttette magát a német császártól«⁷⁾ de vajjon teljességgel és hivatalosan is fölvevették-e a szabad királyi városok sorába? — eddig elé nem dönthető el. Mellette bizonyít az, hogy 1559 elején, éppen az országgyűlés ideje alatt a gyulai bíró Valkay Kelemen és Ötvös Ambrus nevű gyulai lakos Pozsonyban tartózkodnak,⁸⁾ s így mintegy országgyűlési követek gyanánt tűnnek föl. Továbbá 1561-ben a város területén a királyra szállt s eladományozott házakat nem a királyi ember, hanem a városi hatóság adja át.⁹⁾

A régi kiváltságlevelek megerősítése végett alkalmasint Ingay Gergely és Varga Boldizsár jártak fönn Bécsben, mert ők ép-

1) Várak és városok számadásai a muz. lt.-ban. — 2) U. o. — 3) Liber Reg. II. 134—6 — 4) U. o. 150. — 5) Urb. et conscript. — 6) Dical. conscript. cottus Zaránd és cottus Békés. — 7) B. O. I. 226. — 8) U. o. 167. — 9) Gaál lt.

GÖNDÖCS NÉPKERTI PAVILLON GYŰLŐ
BÁRÓ WENCKHEIM BÉLA MELL-SZOBRAVAL.

pen ama napok közt (1557 nov. 21—29) nov. 26-án kapnak I. Ferdinándtól 25 jobbágytelket a hűtlenek elkobzott javaiból.

Hogy erőszakos kapitány kormányzósága alatt a kiváltságglevelek megerősítése és megszerzése után is sokat kellett szenvedniök a gyulai lakosoknak, példa rá az 1560-iki tanuvallatás Bornemissza Benedek erőszakoskodásairól. E szerint Bornemissza 1559-ben Fejérváry István és Bánhegyesi Tót György lakosoktól erővel elvett 2 hordó, 130 frt értékű bort, Sarkantyús Isvának adósa maradt 3 frttal és 50 dénárral. Móricz Benedektől és Bagdi Jánostól elvett 2—2 frt ára sört. Aztán következnek a soha meg nem adom fejében vett vagy készített árúk. Szabó Andrásnak (a mestersege is szabó volt) a ruha varrásért tartozott 8 frttal, Paizsgyártó Jánosnak lándzsakészítésért 50 dénárral, Kalmár Miklósnak (valósággal kalmár volt) a vett portékáért 2 frttal, Szabó Péternek a vett posztóért 2 frttal, Szécsi Demeternek a vett borért 20 frttal, Sziígyártó Tamásnak (valóban is sziígyártó volt) a szerszámokért 1 frttal és 24 dénárral. S mintha a kapitány nem lett volna elég a nyomorgatásra, unokaöcscse és szolgálja is segítettek neki.²⁾

Sok baja volt a városnak a gyulai Gaál családdal is, mert ennek tagjai a kerekegyházi pusztá miatt folyton perlekedtek a várossal.³⁾

Egyébként a városi előljáróság szervezete is némi változáson ment át. Ugyanis az előljáróságnak 1560. december 31-én kelt levele már így kezdődik: »Mi Valkay Kelemen bíró, a 12 esküdt polgár és az összes gyulai *tanácsosok* (universi senatores Gyulenses.)« Tehát a régi bírón és esküdteken kívül megjelennek a tisztviselők közt a tanácsosok is, a mi megint szabad királyi városra mutat. E levél záródik amaz emlékezetes pecséttel, melyet fentebb Maróthy János földesuraságáról szoltunkban leirtunk. Kéri e levélben az előljáróság Pozsony városát, hogy az egyik pozsonyi polgártól maradt 40 frtot adja át az elhunyt rokonának, Lakatgyártó Istvánné gyulai lakosnak.⁴⁾

A kiváltságokban nem részesültek azon gyulai lakosok, kik nem a királynak, hanem egyes magán földesuraknak voltak jobbágyai. Ilyenek laktak a Barát-utczán (özv. Kaczkfý Györgyné, Susalics István és az apáczák jobbágyai), továbbá a Karkó-utczán

1) Liber Reg. II. 137. — 2) N. R. A. 1763/43. — 3) L. Kerekegyházánál. — 4) A gyulai muzeumban.

(a Gyulai Gaálokéi,) de ezek rendesen oly szegények voltak, hogy a királyi adót nem vehették meg rajtuk.¹⁾

A királyi rész az adott kiváltságok erejénél fogva idővel bizonyára fölvirágzott volna. Ha Szikszai Fabriczius Demeter 1563-iki dicsőítő verse Gyuláról nem csupán költői nagyítás, már ez évig is emelkedett kivált a kereskedelem révén. Csakhogy minden reménynek, minden jövőbeli nagyságnak véget vetett az 1566-iki ostrom. — A lakosság egy része már az ostrom előtt elmenekült, más része a várba szorult s a kivonuláskor elveszett. Maga a városnak kerített, (zarándmegyei) része teljesen megsemmisült.

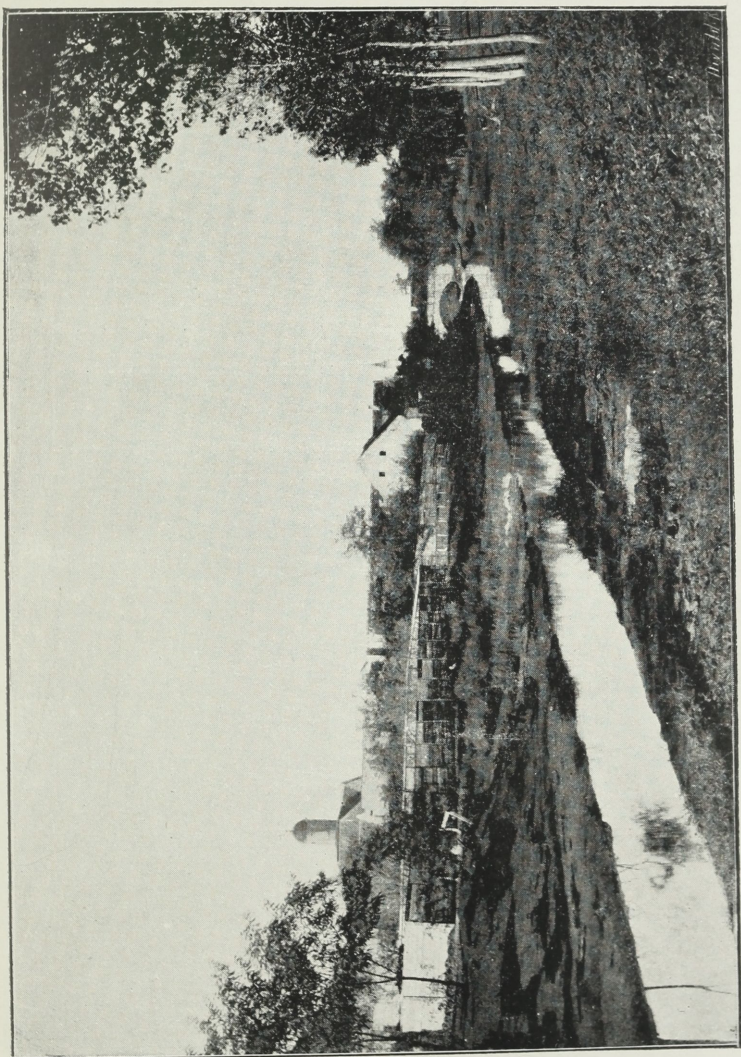
A török uralom idejében Gyula lassan-lassan idegen népeknek fészke lőn. 1587-ben még katolikus magyarság is lakott ugyan itt s nagy örömmel fogadta Sziszeki Máté jezsuita atyát,²⁾ de aztán többé semmi nyoma annak, hogy keresztények is laktak volna itt. Hogy a XVII. század vége felé az ev. református vallásuaknak itt nem volt gyülekezetük, maguk az ő íróik is elismerik.³⁾

Török, szerb, zsidó s más idegen nép ülte még tehát a három palánkra osztott várost. Egyik-másik, becsületes, török kereskedővel, vagy iparossal a szomszédos sarkadi, ölyvedi, várii magyarok ismeretségben, barátságban állottak,⁴⁾ de egy városban nem laktak velük. Tudjuk még azt, hogy a gyulavárosi törökök a régi Szerhet helyén szőlőt műveltek, kukoriczát, veteményt ültettek, szóval kertjeik voltak,⁵⁾ de egyebet semmit.

Midőn a török Gyula várát a keresztény seregnek átadta, a keresztények kikötötték, hogy a török ne kényszerítse a Gyulán lakó szerbeket a velük való elmenetelre, hanem hagyja szabadságukra az elköltözést vagy ittmaradást.⁶⁾ Ebből már sejthetjük, hogy a keresztények kezébe került Gyula város első lakosságát a visszamaradt rác vagy szerb lakosok alkották s csak jóval később, 1701-ben költözött ide néhány magyar család. E magyarok 1701-ben még csak 10 forint adót fizethettek. A rácok sokkal nagyobb számát mutatja, hogy a vármegye tisztkara 1700-ban az egész vármegyére kivetett 71 frt és 3 krajczár adót egyedül rajtuk vette meg. De már a következő évben e rácokat az udvari kamara kivette megyénk joghatósága alól.⁷⁾ Ez időtájt egy

1) Dical. conscript. — 2) L. E. mű. I. k. a XV. fej. — 3) Lampe i. m. 639. — 4) Harr. B. B. 11. és Jk. I. 323—4. — 5) U. o. és Szalárdi Siralmas krónikája 360—1. —

6) Kriegs-Archiv. 1694. 12/2. — 7) Váradí kápt. It. A. Antiqua f. 2. 16—27.

KÖRÖSPART GYULÁN.

időre helyre állott a kath. isteni tisztelet is, mert a gyulai várba tett őrségnek volt kath. lelkésze. Midőn pedig ez 1700-ban a várból kivonuló rendes katonasággal együtt elment, a megyei tisztikar kérésére Szatmári János Elek ferenczrendű szerzetes jött ide plébánosnak.¹⁾

Midőn Békésvármegyét a határőrvidékhez csatolták s Gyulát egyik állomáshelylyé tették, mint határőrvidéki katona még több szerb költözött ide. Ezek kezdték aztán a gyulai határnak egyes részeit azon helyekről elnevezni, hol ők előbb laktak. Nevezetesen a régi Boldogfálvát Szabadkának, a régi Alabiánt Biczérének (a marosmenti Biczéréről) a Doboz felé eső hátságabb helyet pedig Szeregyházának (a régi Szeregyháza a mostani Pusztaszerről).²⁾ 1703-ban a magyarok elmenekülvén, Gyula csupa rácz fészekké lőn s épen azért az 1705-iki ostrom alkalmával Károlyi Sándor teljesen lerombolta a várost.³⁾ Nem maradt épen egyéb, mint az ó-vár.

A szatmári béke után a gyulai várból a rendes katonaságot kivonták s a vár őrizetét csupán a határőrvidéki ráczokra bízák. Ezek lettek e szerint még jobban megfészkeltek itt magukat. Mivel azonban a háború és pestis miatt nagyon megfogytak, oláhokat is vettek maguk közé úgy, hogy tíz év múlva a várban lakó családok nagyobb részt oláhok vagy románok voltak. Gábor nevű kapitányuk természetesen rácz volt.⁴⁾ A várőrség teljesítése fejében, ezen rácz-oláh katonák és családaiak föl voltak mentve az adózás és a földesúri szolgálatok terhe alól. 1715. táján e szabadalom több rácz családot is Gyulára csalogatott, de amint 1717. elején az aradi várparancsnok megengedte, hogy ezeket az utóbb érkezetteket megýénk adó alá vesse, rögtön elszéledtek.⁵⁾ Így aztán a ráczoknak nem sikerült Gyulán újra külön városrészt alakítaniok.

1712—13-ban kezdtek egyes magyar lakosok is Gyulára telepedni s a vártól tisztességes távolban, a törököktől mecsetté átalakított régi katolikus templom környékét megszállni. Ilyen volt például a ref. vallásúak közül, a Fábián család és az egykor Veszén lakott Csete család, a katolikusok közül pedig a Géczi és Gácsai család.⁶⁾ 1714-ben Deák János nevű, úgynevezett licen-

¹⁾ Diaria Neoquisticae commissionis 1696. 703—92. I. Váradí káptalan It. A. Antiqua f. 2. 16—27. Acta capituli I. 20. I. — ²⁾ L. Alabián és Boldogfalva alatt és Harr. B. 12. —

³⁾ Évk. VI. 39. — ⁴⁾ Jk. I. 84. I. — ⁵⁾ U. o. 133. — ⁶⁾ Harr. B. 12. és B. O. I. 265.

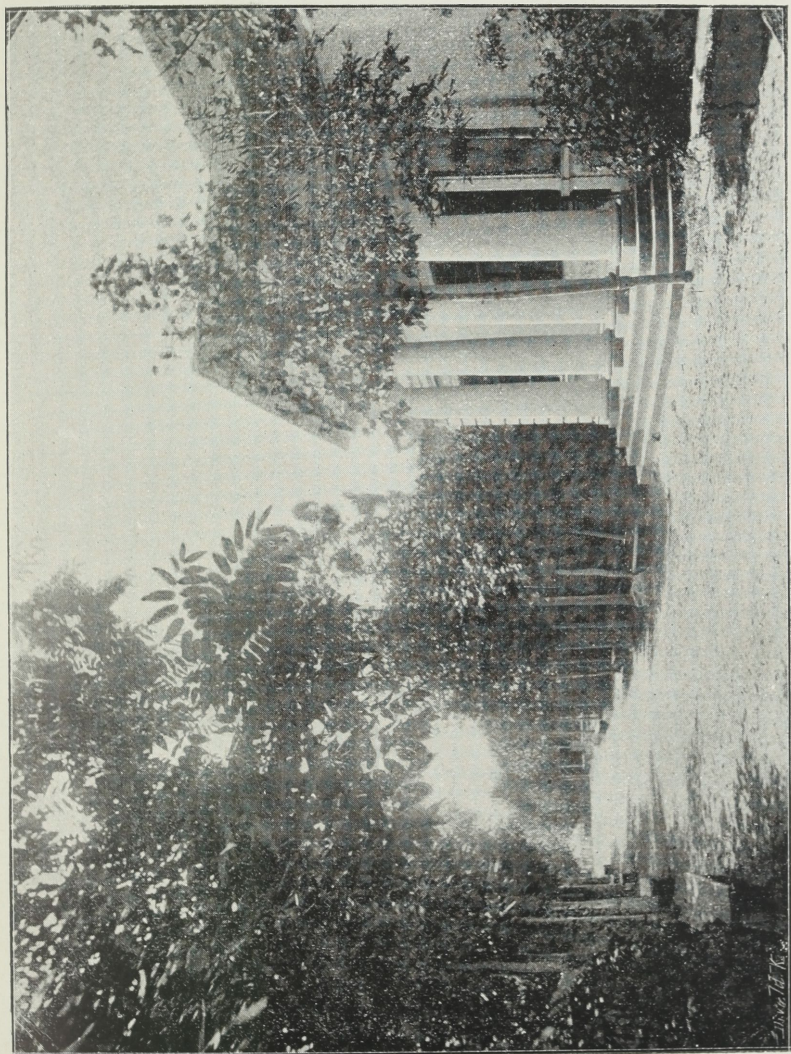
tiatus vagy szabados vezetése alatt, meglehetősen nagy csoportban, együttesen érkeztek ide a mai katolikusoknak elei.¹⁾ Származtak pedig Pestmegyének északi, vagy Nógrádmegyének déli részéről.²⁾ Kántorukat azért nevezték licentiatusnak vagy szabadalmazottnak, mert rendes pap hiányában a keresztség kiszolgáltatására, a házasság megkötésére, temetés elvégzésére föl volt hatalmazva. E katolikus lakosok az 1716-ik évben kaptak rendes plébánost Kovács Pál személyében. Első tanítójuk volt Sághy József nemes ember. A katolikusok betelepülésének lehet tulajdonítani, hogy Gyula városa 1714-ben hivatalosan is megalakult, czímerül mecsetből átalakított katolikus templom védőszentjét a Boldogságos Szűzet vette föl s pecsétjére is azt vésette. A lassankint szaporodó ref. lakosok a volt török mecsetről, immár katolikus templomtól északra eső török fürdőt foglalták le s

annak legnagyobb szobájában tartották isteni tiszteletüket.³⁾ Szerettek valahonnan egy régi harangot is, de vagy valami szent kép, vagy a felirat elárulta, hogy e harang valaha a katolikusoké volt s e miatt 1718-ban Kovács Pál, a katolikus plébános, tőlük elvette. Tiltakoztak ugyan a ref. vallásuak a megyei tisztikar előtt,⁴⁾ de volt-e annak sikere? bizonytalan.

Az 1714-ben megalakult város egyelőre kamarai városá lőn s lakosai természetesen használni kezdték a közeleső s egykoron elpusztult helységek határait. De mivel azokat a várörök is használták, lehetetlenség volt a súrlódást kikerülniök. E miatt 1717-ben Edelspacher Zsigmond aradi kamarai tiszttartó, az aradi várparancsnok rendeletére elosztotta a határt: »a hadi rend és a városiak között«. »Először a vár előtt levő hídig (a föld) legyen a katonarendé; túl a hídon pedig a felépített egynehány házakat elrontsák és egészen pusztán álljon, mivel közel esik a sánczhoz. Balkéz felől (a várból tekintve) Palkó háza, a malom, s a malom mellett egy ház megmaradhat, de magukat semmibe se avassák«. Másod-

1) Váradi püsp. lt. gyulai akták; hogy 1714 őszén jöttek, abból következtetem, hogy 1717-ben még nem telt le az adómentességnek három éve. — 2) Lásd e mű I. kötet XXX. fejezet. — 3) B. O. I. 281. A város legrégibb pecsétjein mindenütt az 1715. (s. nem 1718.) évszám olvasható. Ez volt tehát az állandó megalakulás éve. Harr. C. 46. — 4) Évk. XIII. 175.

BÉKÉSMEGYEI MUZEUM GYŰLŐ.

szor a gerlai úttól a dobozi útig eső kertek, szőlők, rétek a hadi rendé. (Éppen ez az, amit Szeregyházának neveztek el a ráczok.) A gerlai úttól balkézre esők a városiaké. Az aradi úttól jobb kézre eső szántóföldek és rétek a Kercze rétig a városiaké, azontúl a a hadi rendé. A balkézre eső marad marhajárásnak.¹⁾

Hogy Harruckern 1720-ban a gyulai uradalmat átvette, oly intézkedéseket tett, melyek nagy befolyást gyakoroltak Gyula további sorsára. Először is a várból kiköltöztette a most már nagyobb részt oláh várkatonákat s a vár előtt levő szabad térre, a mai Korona és Könyök-utcák helyére telepítette le őket. Itt építették fel aztán első viskóikat s a mai árvaház helyén eső templomukat.²⁾ Harruckern különben megtartotta őket régi szabadalmaikban s mint uradalmi katonákat továbbra is dédelgette. 1723-ban Bécsben jelentkeztek nála némely sváb vagy frank származású lakosok is. Ezeket természetesen örömmel fogadta s 1724. őszén meg 1725. tavaszán csakugyan leköltöztette őket Gyulára s 4 évre szabadalmat adott nekik. A hagyomány szerint Arin nevű helységből származtak. Természetes, hogy az új jövevényeket a magyarság nem valami szívesen fogadta s azért Harruckern egészen külön helyen a várostól nyugatra eső, a Körözsztől és annak két ágától egészen körülvelt szigeten telepítette le őket. Gondoskodott arról is, hogy legyen külön káplánjuk s így, míg megszoknak, legalább a vallás vigasztalásában ne legyen semmi hiány.³⁾

Igy lett Gyula városa Békésvármegyének nemcsak történelmileg, hanem néprajzilag is legváltozatosabb, legérdekesebb városává, hol 1724-től kezdve három nyelvű és három vallású lakosság került össze. 1841-től kezdve pedig ehhez járult még a negyedik: a zsidó vallásúaké.

A németek betelepítése még más következményekkel is járt. Harruckern, hogy őket a magyar előjáróság zaklatásaitól megkímélje, külön bírót rendelt számukra s midőn még ez sem volt elég, 1734-ben a határt úgy osztotta fel, hogy a régi Ajtós területe és a szentbenedeki pusztá egészen a németeké s az uradalmi katonáké lőn.⁴⁾ Ezáltal Gyula városa ketté szakadt s 1734—1857-ig a nyugati kisebb rész Német-Gyula, a keleti nagyobb rész Magyar-Gyula néven önálló várost képezett.

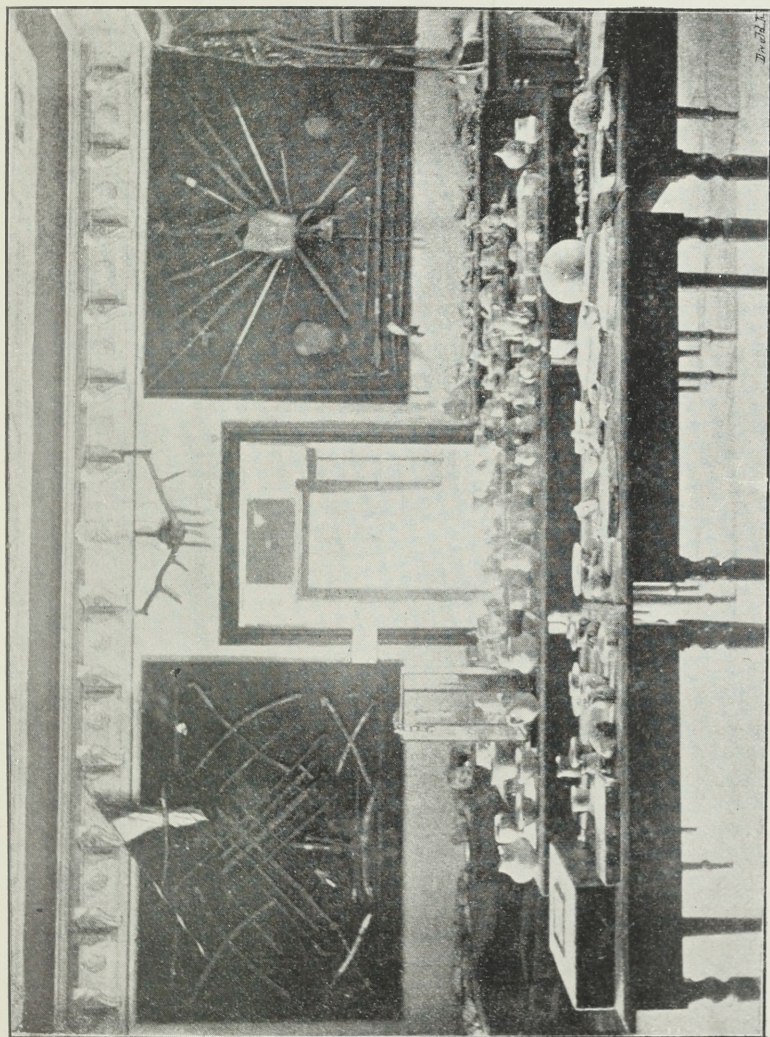
1) Harr. U. 108. — 2) L. Rosenfeld térképe. — 3) Harr. S. 31. és M. 6. Váradi püsp. lt. Visit. canon. 1732. — 4) Harr. B. 13.

Lássuk már most először is Magyar-Gyula fejlődését. Ennek házai eleintén csak a mai kath. nagy templom körül terültek el, akként, hogy a Nagy-utczán a Megyeház-utczán és a Kereszt-utczán a katolikusok, a Magyar-utczán a reformátusok laktak. Ennek következménye, hogy a katolikus lakosság dél felé a Körözs jobb partjára terjedt s ott idő folytán a mai nagy-magyar és kis-magyar városrészeket népesítette be. A ref. lakosság pedig északra terjedt s a hajdan Czigány-városnak is hívott új-városi részt szállotha meg. Később, de 1730 táján költöztek közibök, de inkább a város északkeleti részére olyan oláh jobbágyok is, kik nem voltak uradalmi katonák s ennél fogva szintén a magyar-gyulai előljáróság alá tartoztak. Kezdetől fogva a kath. vallásúak voltak a többségben, de azért például 1734-ben ref. vallású volt a bíró (Cseke Péter).¹⁾ Csak az 1735-iki szerencsétlen lázadás okozta, hogy ettől fogva a földesúr nem bízott a ref. vallásúakban s az előljáróságot csupa katolikusokból állíttatta össze. 1790. után a ref. és gör. kel. lakosok fölszólalására ők is számarányukhoz képest helyet kaptak az előljáróságban.²⁾

Gyula városának vásártartásra jogot szerzett Harruckern 1723-ban.³⁾ Ez Német-Gyula megalakulása után a sokkal nagyobb Magyar-Gyula kiváltsága lőn. Ugyancsak Magyar Gyulán telepedtek meg nagyobb számmal az iparosok és kereskedők ; itt épültek fel a megyeház és a megyei tisztviselők lakásai ; itt voltak a lelkeszségek úgy, hogy minden tekintetben fölülszárnyalta Német-Gyulát. 1793-ban a heti piaczot is Magyar-Gyula kapta.⁴⁾ A vizimalmok is, melyek a mult században meglehetősen nagy forgalmat idéztek elő, Magyar-Gyula keleti részén állottak. 1715-ben két vizimalom volt. Az egyik a vár dél-nyugati csúcsánál állott s a kincstáré volt ; a másik a vár északi csúcsától nem messze volt s 1715—20-ban Gábor rácz kapitánynak jövedelmezett.⁵⁾ A vár dél-nyugati csúcsán levő malom helyett Harruckern 1720—22 években új négykerekű malmot épített s azt idővel hatkerekűvé fejlesztették ki ; azonkívül pedig a vártól keletre külön, úgy nevezett kallós malmot csináltatott. Lassan-lassan a földesurak a régi vár alakját is megváltoztatták. 1735-ben, mint láttuk, még ostromot állott ki a gyulai vár, sőt 1739-ben Belgrád elestének

1) Harr. B. XIII. — 2) Jk. 1791—6. index. — 3) Harr. A. 23. — 4) Harr. A. 26. —

5) Harr. B. 18.

A BÉKÉSMEGYEI MUZEUM NAGYTERME GYULÁN.

hirére szó volt róla, hogy újra megerősítik. De ez elmaradt. Az ó-várt Harruckern János György belül többé-kevésbé átalakította; észak-nyugati részét serházzá fordította, dél-keleti részén pedig börtönöket csináltatott. Volt benne azonkívül hét lakó szoba is s ezek közül szolgált egyik sokáig megyénk levéltárául és gyűlés terméül. Az ó-vártól délre a régi huszárvár vagy külsővár szélén Harruckern emeletes lakó házat készíttetett; a régi török mecset helyén pedig gazda-tiszti lakást. A Harruckern-féle lakóház 1795-ben elégett s ennek helyére 1798-ban építette Wenckheim I-ső Józsefné született Gruber Terézia a mai kastélyt. Nem sokára aztán, 1812 körül a még meglevő bástya- és sáncz-maradványokat is lehordották s a kastély körül díszkertet alakítottak, úgy hogy ma már csak a régi Körözs medrének tünedező nyomai mutatják a régi külső és belső vár kiterjedését. Mint az előadottakból sejtethető, Gyula az 1798-iki osztály alkalmával Gruber Teréziának,¹⁾ s ő három év múlva meghalván, a gróf Wenckheim családnak jutott. Így lőn a gróf Wenckheim család földesura Gyula városának egész napjainkig.

A gyulai lakosok letelepedésük után rögtön elkezdték használni nemcsak a régi Gyula s a teljesen fedelésbe merült Széhalom és Turgon határát, hanem Ajtós, Remeteháza, Györke, Alabán (most Biczere), Szentbenedek és Boldogfalva (most Szabadka) határait is. Azon kívül Vesze, Fövényes és Kis-Püly (ma Kis-Pély) egy részét. Ebből, mint láttuk, 1734-ben Szentbenedeket továbbá Ajtós és Remeteháza egy részét át kellett adniok Német-Gyula városának. A megmaradt, mocsaras határ később nem volt elég a magyar-gyulaiak jószágainak tartására s azért 1752-től kezdve némi haszonbérért Csorvás felét kapták használatra, — 1755-től kezdve pedig az egész hatalmas pusztát nekik adta Harruckern Ferencz.²⁾ Az előjáróság azonban 1762 körül azon hibát követte el, hogy Csorvás egy részét albérletbe adta ki néhány marha-kereskedőnek. Mivel ebből kitűnt, hogy a lakosságnak annyi területre szüksége nincs, 1772-ben az urbér-rendezés alkalmával az uradalom Csorvás egy részét, (6577 1200 □ öles holdat) visszavette.³⁾

Német-Gyula lakossága is fokozatosan szaporodott, különösen az által, hogy 1790 táján az eddig a vár előtt lakó uradalmi

¹⁾ Harr. O. 31. — ²⁾ Jk. XIII. 311—7. — ³⁾ Jk. XIV. 27—8.

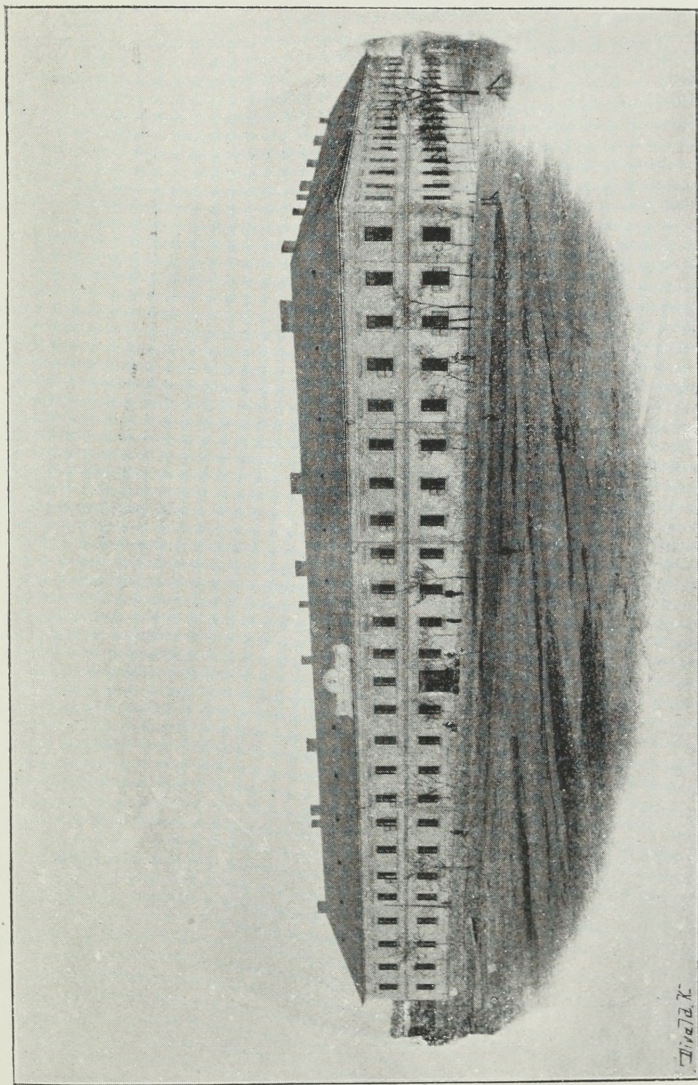
oláh katonák a német város nyugati részére az ugynevezett kis-oláh városi részre költöztek, hogy így földaikhez közelebb legyenek.¹⁾ Német-Gyula határa az 1734-ben kapott Szentbenedeken kívül 1770-ben gyarapodott még az eperjesi pusztának negyed részével.²⁾ A kettős város határából 1715-ben még csak 91 hold állott művelés alatt.³⁾ 1773-ban pedig 3996 (1200 □ öles) hold. 1788-ban Kis-Püly, Csorvás és Eperjes nélkül a két Gyula határa 23129 (1200 □ öles) hold szántóföldből, 9302 hold legelőből, 9158 hold mocsárból s 1013 hold erdőből állott.⁴⁾ A szántóföldbe van számítva az 1852-ben 882 kataszt. holdra terjedő szőlős kert is. E szőlős kertek Gyulaán igen régiek. A törököktől is művelt szőlőskertek ugyanis elvadulva bár, de 1720-ban is meg voltak s nem sokára nemcsak azokat állították helyre, hanem a betelepített németek újakat is ültettek. 1738-ban már a Bárdoson túl levő szőlőskertek is léteztek.⁵⁾

Mindkét városnak érdeke, különösen a tagosítás keresztül vitele már a jelen század negyvenes éveiben sürögösen követelték a két város egyesítését. — Ez egyesülés hirtelenében végbement ugyan 1848-ban is, de csakhamar felbomlott s csak 1857 október 1-én történt meg véglegesen. Ugyanezen évben végbement az 1837-ben barátságos úton nem sikerült legelő elkülönítés is ; 1858-ban pedig megtörtént a tagosítás. E tagosítás következménye lőn, hogy Gyula város lakosságának azon része, mely Csorváson vette ki illetőségét, a városból elköltözött s Csorváson alakított új közösséget. — A köz-legelő felosztásakor a két Gyula $389\frac{1}{8}$ telekből állott.

Gyula város egyházai a következőkép alakultak meg.

A róm. katolikusok számára Harruckern János György 1721—22-ben alakította vissza a volt mecsetet, de úgy, hogy a homlokzata most kelet felé nézett. Ennek helyébe 1744-ben Harruckern Ferencz új, tágasabb templomot épített. Ez alkalommal rombolták le a régi templom nyugati oldalán levő minaretet s a keleti oldalon levő, még a török uralom előtt épült bolthajtásos, halottas kápolnát.⁶⁾ Midőn a szaporodó híveknek ezen második templom sem volt elég Harruckern Ferencz 1775-ben megkezdette a most is meglevő kath. nagy templom építését, miként azt a délre néző homlok-

1) Jk. 1794. év 373. — 2) Jk. XIII—7. — 3) Jk. I. 204—23. — 4) Károlyi lt. B. B. Nr. 6. — 5) Jk. V. 349. — 6) Várad püsp. lt. Visit. canon. 1730—32. 1736. és 1754.

Tirad. k.

JÓZSEF FŐHERCZEG LAKTANYA GYULÁN.

zat felirata ma is hirdeti. De befejezését Harruckern Ferencz már nem érte meg, az özvegyére, Dirling Antóniára, maradt. 1777-ben a templom nagyobb része kész volt, úgy hogy meglehetett benne kezdeni az istenitiszteletet. A torony építése csak 1779-ben lőn teljesen befejezve.

A német város illetőleg a régi Német-Gyula közepén már 1736-ban építettek a németek egy külön kápolnát. — 1754-ben Szent-Rókus és Sebestyén tiszteletére ennek helyébe újat készítettek. Később e kápolna védőszentjévé Szent-Józsefet tették. Ugyancsak ennek tiszteletére avatták föl az 1866-ban épült s 32571 frtba került új német templomot s ez időtől kezdve e városrész katolikusai a vásár- és ünnep-napokon is itt vesznek részt az istenitiszteleten. Hétköznapi már 1824-től kezdve tartottak a német kápolnában istenitiszteletet. A város déli részén 1741-ben építettek a kath. magyarok a Szentháromság tiszteletére egy kápolnát. 1752-ben helyette egész újat s nagyobbakat készítettek s azt a közadakozásából több ízben megnagyobbították. Végre az 1815—17 években nyerte mostani alakját s 1817 máj. 27-én avatta föl Gyula tevékeny plébánosa: Spiegel Ignác. E kápolna ajtaja elé temették, saját kívánságára, Tomcsányi Jánost a volt uradalmi jószágkormányzót (1773)

A várban Harruckern János György 1730—31-ben rendezett be egy szobát kápolnának a Szentséges Üdvözítő tiszteletére. Az 1798-ban épült kastély közepét a Szent-Kereszt felmagasztaltatásának tiszteletére avatott kápolna foglalja el. E helyütt 1852-ig az udvari káplánok tartottak isteni tiszteletet. A mostani német templom mellett levő Nep. sz. János szobor arról emlékeztet, hogy azt megyénknek volt jegyzője, Csik Péter, állíttatta 1729-ben és sokáig a mostani polgári iskola helyén, a német várost a belvárostól elválasztó Szent-János-árka mellett volt felállítva. A katolikusok első temetője a nagy templom körül volt. 1732-től kezdve 1796-ig a Körözs balpartján, az uradalmi nagy magtár helyén temetkeztek. A mostani temetőket 1797-ben szakították ki.

A ref. vallású lakosok, mint említők, a bolthajtásos török fürdőt foglalták le templomuknak. 1790-ik évben az új megyeház mellett adott telekért az uradalomnak engedték át ez épületet s az így nyert telken maguknak új templomot építettek, mely 1795-ben készült el. Ez, több ízben kijavítva, napjainkig fenn áll.

A görög keletiek, mint említők, 1721-ben a várral szemben,

a mostani árvaház helyén építtettek egy kis egyházat. 1727-ben ugyanott téglából másik egyházat emeltek. Lassan-lassan e templom szűk lett s azért 1808-ban ettől délre, a régi nagy-malom helyét kapták meg új templomuk számára s itt kezdték építeni a most is meglevő belvárosi gör. kel. egyházat. 1825-ben ez is elkészült s akkor a régit lerombolták. A kis-oláhvárosi gör. kel. templom 1834-ben épült.

Az izraeliták csak 1853-ban alakultak rendes hitközséggé. külön álló zsinagógájuk pedig 1883—4-ben épült.

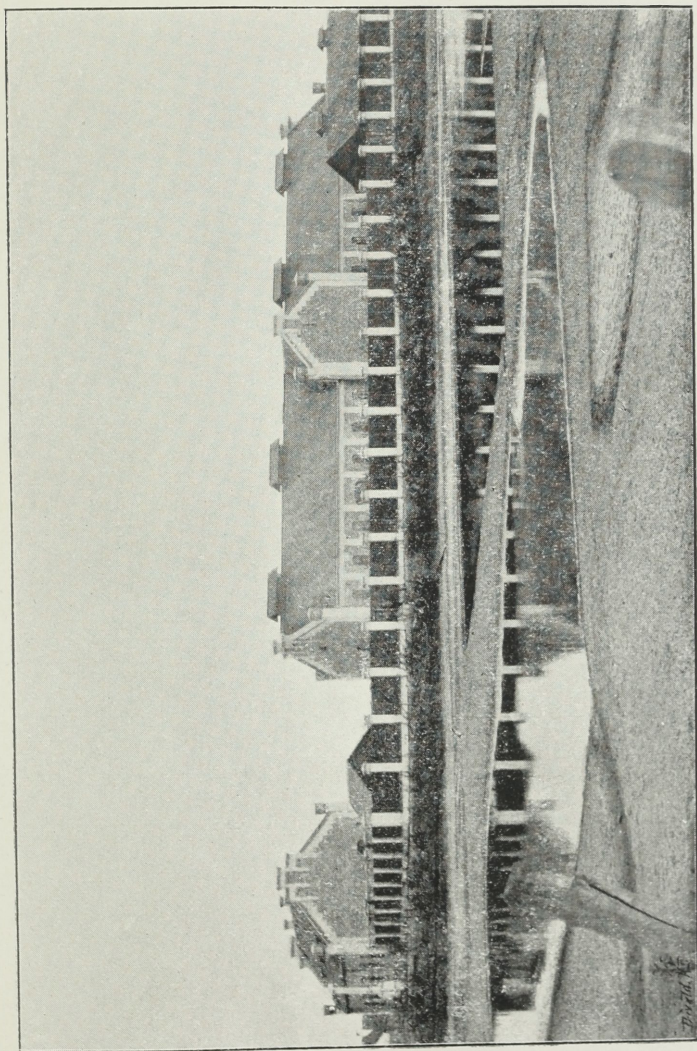
Mocsaras és több helyt szikes határán kívül nagyban akadályozta Gyula emelkedését azon sok csapás, mely az utóbbi két században érte. 1739-ben a lakosságnak csaknem két harmadát, 1059 lelket, ragadta el a pestis s miatta sok ideig zár alatt volt a város, vásárait pedig hat évig nem lehetett megtartani. 1766-ban a város egy része leégett. Még nagyobb fokban ismét-

lődött e csapás 1794-ben. Betetőzte a rombolást az 1801. július 9-iki szörnyű tűzvész. Ez a Körözs balparti, akkor még csekély számú házak kivételével az egész várost, egyházaival együtt, elhamvasztotta. Ez semmisítette meg a vízimalmokat is. Az 1816. január 29—31. napokon dühöngő fergeteg a lakosokat legértékesebb vagyonuktól, jószágaiktól, csaknem teljesen megfosztotta. A helytelen Körözs szabályozásnak is megyénkben legelőször Gyula városa látta kárát. Az 1845-iki árvíz a nagy-magyar városi részt pusztította el. Az 1855. február 15—22-iki nagy árvíz pedig az újvárosi részt és a nagy-magyar városit semmisítette meg.

Az 1845-iki árvíznek következménye lőn, hogy a belvárost az újvárostól elválasztó Kis-Körözt eltöltötték, az 1855-ikének pedig hogy a Fehér-Körözt a városból kivezették; továbbá az, hogy az elszegényedett város részben e miatt nem tett eléggé kedvező ajánlatot az arad-szolnoki vasútra s így azt elvesztette. Csak 1871-ben épített itt állomást a volt alföld-fiumei vasút.

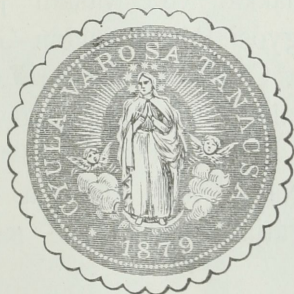
Mennyi volt a mult században Gyula lakosainak száma? azt nagyon bajos meghatározni, mert az uradalmi tisztek, a katonák s megyei tisztviselők a jobbágyok összeírásaiba soha sem vétettek föl. Az alábbi számokhoz tehát ezen kihagyott családok tagjait, mintegy 150—200 lelket, mindig hozzá kell adni. 1715-ben 29 fizető jobbágy család vagyis mintegy 145 lélek lakta Gyulát.

A GYULAI VÁGÓHID.

1725-ben a katolikusok száma 508-ra, az összes lakosságé mintegy 1000-re ment. 1730-ban a katolikus magyarok száma 385-öt, a németeké 377-et tett ki. A pestis következtében 1746-ban a katolikusok száma csak 692-re rugott; de 1754-ben már 1593-ra emelkedett. 1773-ban a két (Magyar- és Német-) Gyulán lakott 254 telkes jobbágy; 436 házas zsellér; 219 házatlan zsellér; 185 iparos és 11 kereskedő család, vagyis mintegy 5625 lélek. — A házak száma ez évben 758; 1850-ben 2084; 1890-ben 3274 volt. 1827-ben a lakosok száma 9930-ra; 1850-ben 16204-re (Magyar-Gyula 12646, Német-Gyula 3558); 1890-ben 19991-re ment. Ez utóbbiak közül magyar 14582; német 2015 (1852-ben még több mint 2242 volt); tót 561; oláh 2769; 64 egyéb nyelvű. Vallásra nézve róm. kath. 99 80., gör. kath. 53; gör. kel. 2889; ág. ev. 542; év. ref. 5778; unitár 12; egyéb keresztény 2; zsidó 736.

Gyula 1873-óta rendezett tanácsú város. — Különben már 1857-től 1864-ig is az volt. 1868-óta egy honvéd gyalog zászlóaljnak 1875. óta pedig két gyalog zászlóaljnak s három század honvéd huszárságnak állomása. 1732-óta pedig Békés vármegyének székhelye.¹⁾

Gyula-Ölyved 1. Nemes-Ölyved.

Gyula-Vári.

(Vary 1231. 1403.)

Gyulától keletre a Fehér-Körös jobb partján fekszik. Nevét onnan vette, hogy eredetileg a zarándi váré volt. A mult század-

¹⁾ A határ multjára nézve v. ö. még Ajtós, Alabián, Bagd, Boldogfalva, Csorvás, Eperjes, Fejérem, Fövenyes, Györke, Izsák, Karkó, Kis-Püly, Remeteháza, Szélhalom, Szentbenedek, Szentmóricz, Turgony, Ujfalu és Vesze községek történetét.

ban, hogy a beregmegyei Váritól megkülönböztessék, Gyula-Várinak nevezték el.

1230 előtt II. Endre Csák Miklósnak ajándékozta s még a várföldek visszaszerzésére kiküldött bizottság is nála hagyta.¹⁾ Csák Miklós pedig 1231-ben végrendeletileg fiának Lőrincznek szánta.²⁾ — 1403-ban már a gyulai uradalomhoz tartozik s 1566-ig itt marad.³⁾

1405-ben Maróthy János itt akart Szent-László tiszteletére ferenczrendű kolostort alapítani.⁴⁾ De ez abba maradt. Plébániája azonban e vidéken a gazdagabbak közé tartozott, mert plébánosa azon rendkívüli kiváltságban volt részes, hogy a falu kilenczedjének felét ő kapta.⁵⁾ Ezért kerítette meg magának 1523-ban Brandenburgi György örgrófnak legbefolyásosabb embere: Sadobrics Péter.⁶⁾ Csodálatos tehát, hogy 1552-ben papja mégis csak egy forintot fizetett a trienti zsinatra utazó követnek.⁷⁾

Vári maga csak 1438 után került Békés vármegyéhez. — 1438-ban megjárják határát s kijelölik az Ősi és Gelvács községektől, továbbá Várajt pusztától elválasztó határjeleket.⁸⁾ 1495-táján a gyulavarsányiakkal volt valami perük a váriaknak s e miatt egyikőjüket, Kígyósi Pétert, midőn Gyuláról haza felé ment, Varsány földes urai, a Czibakok, megverették.⁹⁾ Értékessé tette a falut háromkerekű malma, mely 1524-ben 357 forintot és ötven dénárt jövedelmezett; a hozzá csatolt kölyü (kalló) pedig tizenegy forintot.¹⁰⁾ — Nagy volt tehát a panasz, midőn 1527-ben a gerlai malom gátjának felemelése miatt a vári malom is megállott.¹¹⁾

Sok bajuk volt a váriaknak, midőn a Zapolyay- és Ferdinánd-párt Gyula váráért versengett. 1529 elején a Zapolyay-pártiak adót vetettek a falura, de a gyulai várnagyok keményen megtiltották a váriaknak, hogy azt megfizessék. Nem is fizettek. Ekkor meg a Zapolyay-pártiak üldözték a váriakat, úgy, hogy kénytelenek voltak elbujdosni. Ez évi május elején visszajöttek ugyan, de vesztükre, mert János király 1529 május 25-én ezer, török, lengyel s egyéb nemzetből álló csapatot küldött rá a falura. Ezt hallva a váriak, el-

¹⁾ Hazai okmánytár VI. 25. — ²⁾ Fejér. Cod. Dip. III./2. 229. — ³⁾ Münch. Más 1403, 1510, 1528. — ⁴⁾ L. e mű I. k. IX. fejezet. — ⁵⁾ Nádasdy lev. az orsz. lt.-ban. — ⁶⁾ Münch. Más. — ⁷⁾ Venczell A. gyűjt. — ⁸⁾ B. O. II. 44—5. — ⁹⁾ U. o. 111. és Dl. 26.062. — ¹⁰⁾ Münch. Reichsarchiv. Brand. 204. f. II. nr. 170. — ¹¹⁾ B. O. I. 150.

GYULA-VÁRI REF. TEMPLOM.

rontották a falujokba vezető hídát úgy, hogy az ellenség a faluba be nem törhetett, de a lakosoknak a Körözs balpartján rekedt marháit mégis elhajtotta.¹⁾

Midőn Gyula vára a király kezére került, részletesebben értesülünk a község lakosainak állapotairól. E szerint a lakosok nagyobb része virrasztó volt, vagyis a gyulai várban éjjeli őrként szolgált. Négyen közülök a vár halászhai voltak s minden bőjt napra két kosár halat voltak kötelesek a várba szállítani; viszont minden szállítás után a várban kenyeret kaptak. Kötelesek voltak továbbá a várnak szénát adni, a vár kertjeiben veteményezni s azokat nyáron át művelni. De ennek fejében aztán fel voltak mentve a rovás (adó) és a füst-pénz alól.²⁾ 1559-ben Kádár István volt a falu birája. Ez volt jelen 1553 október 18-án is, midőn a Gaál családot Gelvács és Keszi részeibe iktatták; ebből következik, hogy Vári már akkoriban szomszédos volt Keszivel.³⁾ Molnár volt 1559-ben Gyorsa Péter.⁴⁾ A lakosok 1554-ben 306 kalangya buzát termesztettek.⁵⁾ 1562-ben pedig 46 lakos közül 34-nek volt vetése s ezek 71 és fél kalangya meg hat kéve búzát adtak, de nem, mint a többiek, fél, hanem egész tized fejében. A többi községektől elütőleg azért fizettek még 1562-ben is egész tizedet, mert ők, a gyulai vár virrasztói, nem akartak meghajolni a török előtt s neki behódolni. Nem is hódoltak be még 1563-ban sem. Meg is adták az árát, mert 1561-ben a török a falu malmát felégette.⁶⁾ 1559-ben 35 jobbágy lakott itt, de tizenegy telke lakatlan volt.⁷⁾ Három év múlva már e tizenegy telket is megülték úgy, hogy a jobbágyok száma 46-ra rugott. 1563-ban 56 családot irnak itt össze úgy, hogy a falu lakossága mintegy 280 lélekre ment. Jellemző családnevek: Bende, Csóti, Dobos, Hámverő, Istenes, Kallós, Korai, Seprő, Sír, Tar és Törő.⁸⁾

A török világ idejéből csak annyit tudunk Váiról, hogy 1593-ban Balassa Ferencz kapta a királytól,⁹⁾ hogy 1683-ban élelmezte Apafy seregét¹⁰⁾ s hogy a régi Szerhetet bérelte.¹¹⁾ Gyula vára visszavétele alkalmával azonban Vári is teljesen elpusztult. Lindner 1698-iki jelentése szerint ezen második Váriban valami húsz ház volt.¹²⁾

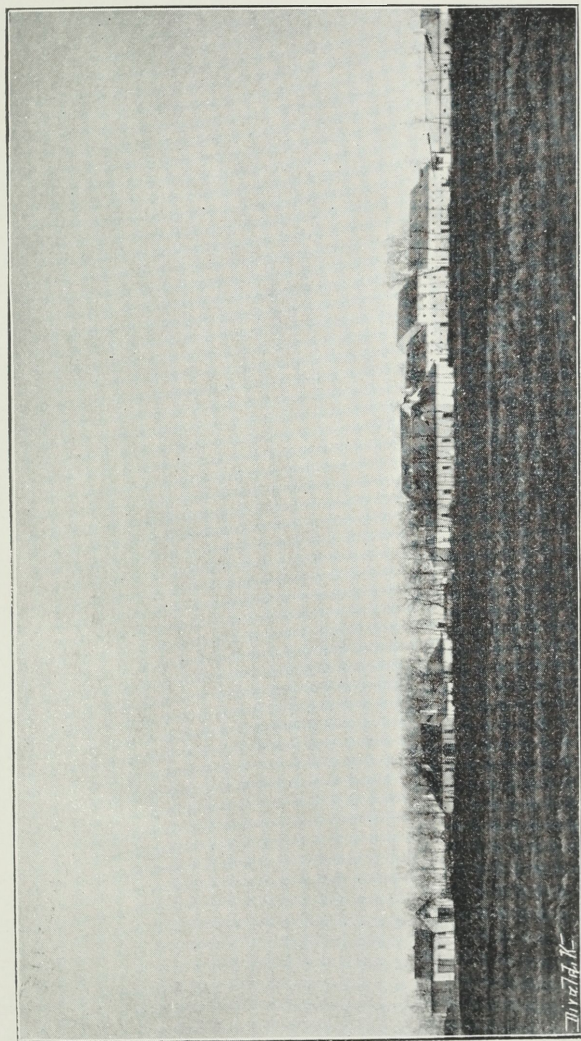
1) Münch. Más. — 2) Urb. et conscript. 1550—61. — 3) Gaál lt. — 4) N. R. A. 1763/4² — 5) Nádasdy lev. az orsz. lt.-ban. — 6) Regest. Decim. — 7) Urb. et conscript. 1559. — 8) Haan Más. — 9) Harr. D. D. 1—2. 10) Évk. VIII. 142. — 11) L. Szerhetnél. — 12) Urb. et conscript. 62/22.

A XVII-ik század elején Löwenburg János Jakab békésvár-megyei főispán kapta Kétegyházával együtt s ettől kezdve földesurait lásd a kétegyházi uradalomnál. A régi, elpusztult Vári helyét 1716-ban szállotta meg hét, Ér-Semjénből ide telepedett magyar család.¹⁾ Számuk azonban meglehetősen gyorsan emelkedett, úgy, hogy 1726-ban már 32-en voltak.²⁾ 1735-ben tizenegy férfi vett részt a Péró-féle lázadásban és csak négy tért vissza.³⁾ Még nagyobb csapás volt a kis községre az 1738-iki pestis, mely 300 lelket ragadott el.⁴⁾

Legnagyobb akadálya volt azonban a kis község felvirágzásának a gyulai vízi malom. Ez felduzzasztván a Körös árját, a váriak határát folyton elöntötte. E miatt már 1720-ban megkezdődtek a panaszok.⁵⁾ 1744-től 1750-ig folytonosan pereskedtek e miatt a kétegyházi és gyulai uradalmak birtokosai, de a Harruckernek hatalmasabbnak lévén, a gyulai malom maradt.⁶⁾ A folytonos áradások miatt a szegény váriak úgy elkeseredtek, hogy 1744-ben 24 család költözött ki a faluból.⁷⁾ Végre segített rajtuk 1801-ben a gyulai nagy tűz-vész, mely a nagy malmot elhamvasztotta. Négy év múlva a vári vízimalmot is lerombolták s már három év múlva tapasztalták, hogy az árvíz most már nem borít el annyi földet, s ekként a várii határ, mely az egykori Keszzi, Várajt, Szerhet falvak határait is magába olvasztotta, s így 11496 kat. holdra emelkedett, sokkal használhatóbb lett. A lakosság és uradalom között 1859-ben végrehajtás útján történt meg a legelő-elkülönzés.

Az 1716-ban ide települt lakosok református vallásúak voltak s először fából építettek maguknak egy kis templomot, 1730-ban pedig ugyancsak fából egy másikat, mely még 1735-ban is fennállott.⁸⁾ 1772-ben már másik templomuk volt s mivel a mellé engedély nélkül építettek új fatornyot a helytartótanács rendeltére a bírót és az esküdteket három napi börtönnel kellett büntetni.⁹⁾ Végre 1785-ben megengedték nekik, hogy új és nagyobb templomot építsenek¹⁰⁾ s ez engedély alapján épült 1787-ben a községnek azon temploma, melyben a gy. váriak egész 1892-ig dicsérték az Istent. Ez évben azonban 12000 frt költséggel a régi helyén ugyan, de alapjától kezdve új templomot épí-

1) Palugyai i. m. 42. és Jk. I. 481. — 2) Urb. et conscript. 107/62. — 3) Évk. XI. 103—4. — 4) Jk. VI. 37. — 5) Harr. B. 18. — 6) U. o. B. 19—20. — 7) Jk. VIII. 76—7. — 8) Évk. XI. 132. — 9) U. o. 138. 10) Jk. XXI. 319.

A GYULAVÁRI URADALOM NAGY-SZICETI MAJORJA.

tettek, a régi tornyot pedig 2 $\frac{1}{2}$ méterrel magosították.¹⁾ Világos jele ez a létért oly sokat küzdött község megszilárdulásának és emelkedésének. Mivel a mult század végén s a jelen elején megyénkben zsidók másutt nem lakhattak mint Váriban, azért többnyire itt lakott hét-nyolcz zsidó család külön biró felügyelete alatt. 1855-ben még külön zsinagógájuk is volt, de ez azóta megszűnt.²⁾

A lakosság száma eleinte 35-re, később 160-ra ment. 1773-ban is csak 13 telkes jobbágy, 50 házas zsellér, 13 házatlan zsellér, 4 iparos család, vagyis mintegy 400 lélek lakta, 64 házban és 111 hold földet művelt meg. E században azonban már gyorsabban emelkedett. 1827-ben a házak száma 310; 1850-ben 360; 1890-ben 458-ra ment. Lakossága pedig 1827-ben 1948; 1850-ben 2218; 1890-ben 2994 lélekből állott. Ez utóbbiak 135 kivételével mind magyarok; közülök 426 róm. kath., 6 gör. kath., 119 gör. kel., 68 ág. 2365 ev. ref., 1 unitár, 9 zsidó volt.

Gróf Almássy Kálmánnak itt levő birtokán mintaszerű gazdálkodás folyik s azt a gyulai vasuti állomással mezei vasút köti össze.³⁾

G y ú r.

(Guar 1219. Gur 1295. Gyur 1393. Gyur 1498. Giur 1616. Gyűr 1715.)

Mező-Berénytől délre, közte és Kamut között esett.

A középkori helyesírás hiányossága miatt nem lehet biztosan megállapítani, vajjon akkoriban Gyúr-nak vagy Gyűrnek ejtették-e ki? 1715-ben Békésvármegye jegyzőkönyve határozottan Gyűr-nek írja,⁴⁾ sőt már 1580-ban is egy apáczaí embert »Giűry« vagyis Gyűri Gergelynek írnak.⁵⁾ Ugyancsak felhangú kiejtésre mutat az 1557—8-iki török defter, mely e falut »Gyűr«-nek írja.⁶⁾ Tagad-

¹⁾ Bay József ev. ref. lelkész szíves közlése. — ²⁾ Palugyay i. m. 186. — ³⁾ A határ multjára nézve v. ö. még Keszi Szerhet, és Várajt községek történetét. — ⁴⁾ Jk. I. 5. — ⁵⁾ Leleszi lt. Prot. 76. 151—7. — ⁶⁾ Kincstári defterek. II. 203.

hatatlan azonban, hogy 20—25 ízben semmi jelét sem adják az oklevelek annak, hogy Gyúr-nek kellene e helység nevét kiejteni, hanem inkább az alhangú Gyúr kiejtésre utalnak. Különben a két név majdnem egyet jelent. Gyúr egyes tájszólásokban mint főnév ma is él s annyit jelent, mint buczka, dombocska. Ez pedig nagyon ráillik a békésmegyei Gyűrre vagy Gyúrra.

Ha Gyúr rejtőzik azon »Guar«-nak írt helység neve alatt, hol 1219-ben Ege (Ega) nevű várszolga lakott,¹⁾ akkor ez volt egyike legrégibb községeinknek.

Csaknem teljesen bizonyos, hogy Gyúr volt azon, a békési főesperességben eső plébánia, melyet 1332-ben »Gul«-nak 1337-ben pedig »Tur«-nak írt a Csabát is »Taba«-nak író olasz másoló. E Gul- és Tur-nak papja volt János s az idézett években 8—8 garast fizetett a pápának.²⁾ Biztos különben, hogy Gyúrnak már 1295-ben meg volt egyháza Szent-Márton tiszteletére.³⁾ Lelkészsége meg volt még 1552-ben is s ekkor papja 3 frtot fizetett a trienti zsinatra utazó magyar követ utiköltségeire.⁴⁾

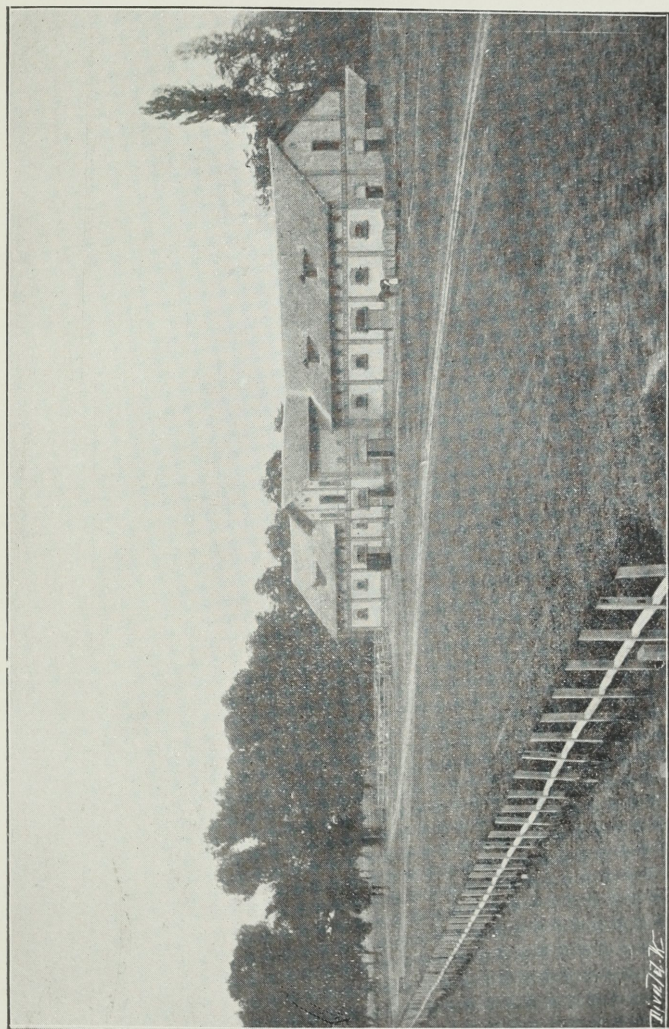
A tatárjárás után Gyúr sokáig maradt lakatlanul, mert 1295-ben még csak földterületnek (terra) nevezik. Ekkor egy rét választotta el Murony és Mető helységektől.⁵⁾ 1393-ban mint Kamutal határos helységet említik.⁶⁾

1403—1566. években a gyulai uradalom tartozéka, még pedig, mivel Maróthy János lakosainak némi szabadalmakat adott, a népesebb falvak közé emelkedett. Az említett szabadalmakat újra megadta Corvin János, s 1507-ben megerősítette özvegye Frangepán Beatrix.⁷⁾

1498-ban 4 jobbágy, köztük maga Osvát, a bíró, is, részt vett a donáttornyai erőszakoskodásban.⁸⁾ 1518-ban pedig egyszerre 17 jobbágy tanuskodik a m.-berényiek ellen.⁹⁾ Köztük az egyik, Bakó Kelemen, akkoriban híres, világlátott ember számába ment, mert 1493-ban Rómában járt s feleségével Annával együtt beíratta magát a betegetek istápoló Szent-Lélek-társulatba.¹⁰⁾

Lakosai 1526-ban 13 frtot fizettek hadiadóul.¹¹⁾ Ugyanez időtáj határuk védelmében összekaptak a kamuti nemesekkel s ez

1) Várad regestrum. 324. szám — 2) Monum. Vatic. Hung. S. I. T. I. 45—9. — 3) Dl. 1408. — 4) Venczell A. gyűjt. — 5) Dl. 1408. — 6) Haan Más. — 7) Münch. Más. — 8) Dl. 20,701. — 9) Münch. Más. — 10) Évk. XVI. 71. — 11) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1.

RÉSZLET A GYULAVÁRI URADALOM MAJORJÁBÓL.

ügyet 1525. ápr. 3-án Békésmegye gyűlésén is tárgyalták.¹⁾ Nem sokkal később, 1525. novemberben Fazekas Ferencz és Keresy Gellért nevű lakosai a Kamut és Szentmiklós közt levő határjelekről tanuskodnak.²⁾

A község a XVI. század közepe táján is a népesebbek közé tartozott. 1553-ban pl. a földesúrnak 16 frt és 50 dénár füstpénzt fizetett.³⁾ 1552-ben 33, 1553-ban 22, 1556-ban 30, 1560-ban 30, 1562-ben 40, 1564-ben 38 kapu után hajtották be rajta az adót.⁴⁾ 1557—8-ban a török defter szerint 22 ház volt benne.⁵⁾ 1559-ben Kincses Balázs bírósága idejében csupán jobbágy 29 lakott itt.⁶⁾ 1563-ban pedig Bereczky András, bíróságában a zsellérekkel együtt 67 család volt a faluban⁷⁾ s így a lakosság mintegy 335 főre rugott.

Egyes családok ugyancsak állandóan megfészkeltek magukat.

A Pinczeg, Hidas családok pl. 1498, 1518 és 1563. években mindig itt laktak. Továbbá az 1518-ban említett Bakó, Cseh, Konya, Sípos családok 1563-ban is föltalálhatók,

A lakosság legnagyobb rész földműveléssel foglalkozott. A földesúr számára is kötelesek voltak vetni, s a lenből kilenczedet adni.⁸⁾ 1554-ben pl. 11 (gyulai) köből búzát, $6\frac{2}{3}$ köből árpát termesztettek a gyulai vár számára. Azonkívül kilenced fejében adtak $24\frac{1}{2}$ köből búzát s $8\frac{1}{2}$ köből árpát.⁹⁾ 1562-ben 29 jobbágy-nak volt vetése s csak 5-nek nem. Az előbbieket fele tizedet a töröknek adván, a püspöknek, illetőleg a tizedbérlőnek adtak még $48\frac{1}{2}$ kalangya, 8 kéve, $4\frac{1}{4}$ köből búzát, $1\frac{1}{4}$ köből árpát. Ilyen községre annál érzékenyebb csapás volt, hogy 1561-ben a szöcskék majd az egész vetést elpusztították.¹⁰⁾

A török uradalom idejében magyar földesura volt Gyúrnek egyideig az egri vár. 1583-ban az egri udvarbíró azt ajánlja a szepesi kamarának, hogy legalább is Gyula visszafoglalásáig M.-Berénynyel együtt zálogképpen oda lehet adni Balázsdeák István egri vitéznek és társainak.¹¹⁾ Ettől kezdve 1715-ig ugyanazok a birtokosai, mint Mező-Berénynek. (l. o.)

1596-ban Gyúr is lakatlanná vált. 1615-ben egynehányan újra megülték régi lakosai közül. De mások, mint pl. a Cseh csa-

1) U. o. CCIV. f. 2. nr. 170. — 2) Dl. 31,048. — 3) Regest. decim. — 4) Dical. conscript. — 5) Kincstári defter II. 203. — 6) Urb. et conscript. — 7) Haan Más. — 8) Urb. et conscript. 1559, 1561. — 9) Nádasdy lev. — 10) Regest. decim. — 11) N. R. A. 1020/17.

lád, már ekkor inkább Mező-Berénybe költöztek s innen van, hogy Berény ez időtől kezdve Gyúr-Berénynek kezdték nevezni.¹⁾ Nemsokára az egész falu lakossága elszéledt. 1683-ban a berényi bíró tudatja földesúrnőjével: »az Nagyságod faluja, Gyűr, elpusztult, csak az szabados vagyon másodmagával ott.«²⁾

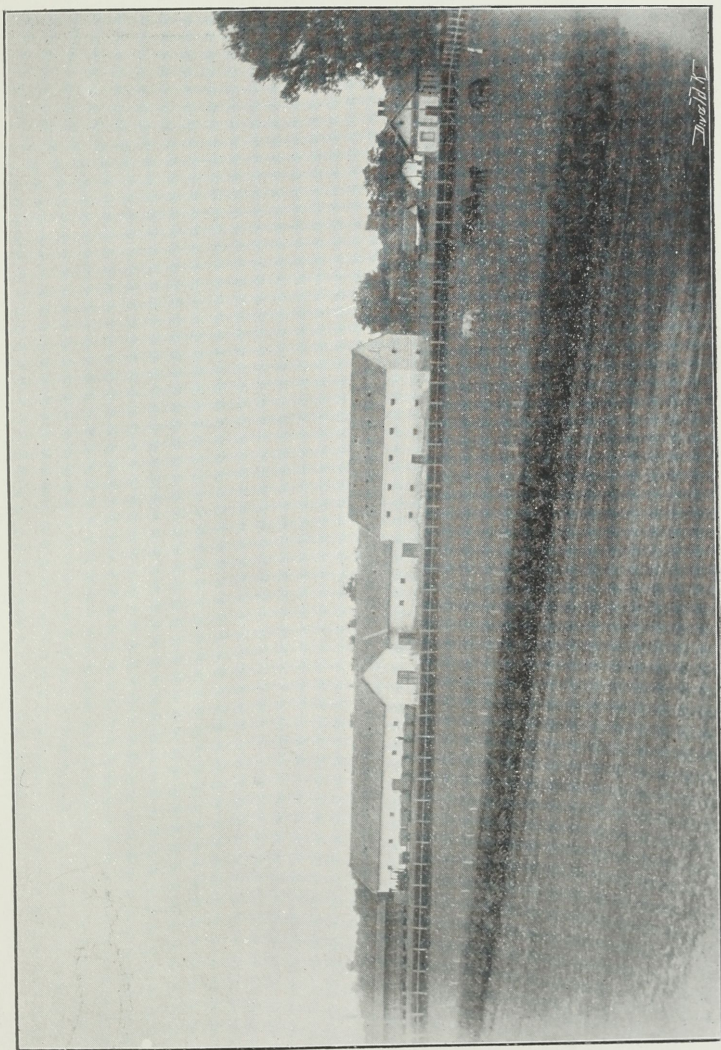
1720-ban Harruckern János kapta meg, s egyideig mint különálló pusztát bérbe adta ki. Így bérelte 1744-ben Gorove Kristóf,³⁾ 1761-ben pedig 600 frtért Gorove László és veje Dániel Miklós.⁴⁾ 1766-ban Harruckern Ferencz a békésieknek adta⁵⁾ s ma is Békés határához tartozik.

1) Károlyi lt. cista 37. f. 18. — 2) Károlyi cs. oklt. IV. 248—9. — 3) Jk. VII. 545. és 570. — 4) Harr. D. 25. — 5) Jk. XII. 225. és XIII. 311—7.

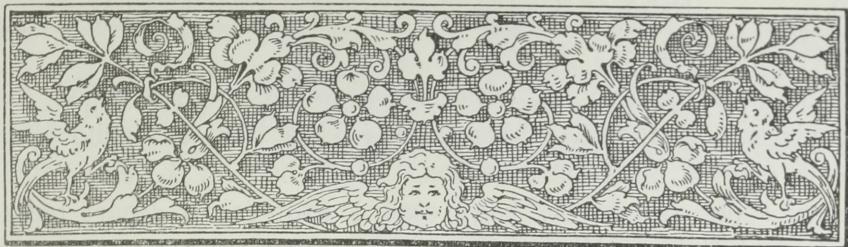
Gyúr-Berény 1. Mező-Berény.

Gyűr 1. Gyúr.

RÉSZLET A GYULAVÁRI URADALOM MAJORJÁBÓL.

Halásztelek 1. Nemes-Halásztelek.

Hallosegyház.

(Halloseghaz.)

EZERNÉGYSZÁZTIZENNYOLCZBAN Maróthy János jogot tart hozzá s tiltakozik az ellen, hogy a Kígyóson is birtokos Ajtósyak elfoglalták. Kerekegyház és Gerendás közt említik.¹⁾ Mivel pedig az 1525-iki határjárás szerint e tájékon esett a szintén egyházas Rotyma nevű pusztá is,²⁾ valószínűleg ezzel egy. Az sem lehetetlen, hogy Hollósegyháznak ejtették ki nevét.

Harang 1. Kis-Harang, Nagy-Harang.

Hegyes 1. Belső-, Csákó-, Csap-, Két- és Külső-Hegyes.

Hén 1. Körözs-Szentmiklós.

Hidas.

(Hidus 1295. Hidas 1510.)

Békéstől nyugatra, a Hidasér mellett állott. Ez értől kapta nevét is, mert ez oly mély volt, hogy még a mult században is hidat kellett rajta fentartani.

1295-ben még csak a Hidaseret említik.³⁾ 1510-ben Hidas falu a gyulai uradalomhoz tartozik.⁴⁾ Midőn 1516-ban Ispán Gált Kis-

¹⁾ B. O. I. 46. — ²⁾ Dl. 31,048. — ³⁾ Dl. 1408. — ⁴⁾ Münch. Más.

Kamut birtokába iktatják, udvarbírájuk tisztességére 4 hidasí job-
bágy (Csemeg Péter, Juhász Máté, Kozma Elek és Szabó Máté)
jelenik meg a hivatalos átadáson.¹⁾ 1526-ban oly kevesen voltak
lakosai s oly szegények, hogy csak 1 frtot és 50 dénárt tudtak
fizetni hadiadóba.²⁾ Mindamellett 1528 végén még az ő falujokat
is fölveszik a gyulai várhoz tartozó községek sorába.³⁾ Azonban
1553-ban már nem hidasí, hanem békési jobbágy jelenik meg,
mídmőn a Gaal fiúkat visszaiktatják Kis-Kamut birtokába.⁴⁾ Világos
jele ez annak, hogy Hidas község már Békésbe olvadt bele s a
Hidashátat ma is a békésiek használják.

H o m o k e g y h á z.

(Homokeyház 1525.)

1525-ben Orosházához tartozó pusztá.⁵⁾ Neve arra mutat, hogy
egykoron község volt. Alkalmasint e község temetője volt azon,
a mai Orosházától északra eső és 1080—1130 táján használt
sírmező, melyet 1890-ben Majláth Béla megvizsgált.⁶⁾ A régi
Orosházáé nem lehetett e temető, mert e község még a mainál is
lejebb, délfelé állott.

1) Gaál lt. — 2) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 3) Münch. Más. — 4) Gaál
t. — 5) Dl. 30,352. — 6) Archeologiai Értesítő. X. k. 417—23.

Hosszúaszó 1. Békés városánál.

Ika,

(Yca 1214. Ica 1213.)

MINT Bocsor nevű békésmegyei főbertennek (= börtönőr és kihirdető) és egy Hazuga nevű várszolgának lakását két ízben említik az 1213—14 években. De ebből holléte meg nem állapítható. A Békés és Berény határán levő Igahalom neve hasonlít reá, de erre semmit sem lehet építeni Erdélyben a székelyföldön Kézdi-Vásárhelytől nem messze van egy Ikafalva nevű helység.

I z s á k.

(Terra Ysaac 1232, Isaak 1403.)

Megyénk délkeleti szélén, Gyula-Vári mai határában, tőle nyugatra, körülbelül ott állott, hol ma a paradicsompusztai téglagyár van.

1232-ben még egyszerűen Izsák földének nevezik, s világosan mondják, hogy Szerhettől nyugatra esik.¹⁾ 1403—1528. a gyulai uradalom tartozéka.²⁾ 1528-ban a gyulai vár közelében eső kis falunak írják. Lakosai éppen azért a szélhalmiakkal, szerhetiekkel és turgonyiakkal együtt nem mint rendes jobbágyok szolgáltak, hanem mint cselédeket, béreseket alkalmazták őket. Kötelességük volt

¹⁾ Hazai okmánytár I. 13. — ²⁾ Münch. Más. 1403, 1528.

boglyákat rakni, az uradalmi majorból a gabonát a várba, vagy a malmokhoz szállítani, az épületeket tapasztani, kerítést csinálni, a várat takarítani, sőt törni stb.¹⁾ E szolgálmányok nagyon terhesek voltak. — 1520-ban kérték is Brandenburgi Györgyöt mind a négy falu lakosai, hogy engedje meg, hadd legyenek ők is rendes jobbágyok s fizessenek ők is füstpénzt, de bizony a földesúr nem egyezett bele.²⁾

1528. után Izsák falunak semmi nyoma.

1) Münch. Más. 1528. — 2) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1.

Járomteleke.

(Jarum 1220. Jarumthelekefeulde 1471. Jaromteleke 1480.)

FÜZES-GYARMATTÓL délnyugatra, közte és Kis-Károly közt állott. Hajdan Kis-Harang, Gyarmat, Barsa és Kis-Károly vették körül. Azon Járom nevű embertől, kinek itt szántófölde (teleke) volt, vette elnevezését.

1220. körül Zakariás (Jánosfia) nevű lakosát említik. A XV. században, mikor újra szemünk elé kerül, már pusztá, s határa örökös viszály tárgya Gyarmat, Károly és Kis-Harang birtokosai közt. 1471-ben Nadányi Mihály (Gyarmat ura) panaszkodik, hogy a Csákyak elfoglalták.¹⁾ 1476-ban a kis-harangi nemesek tartatnak tanuallatást annak igazolására, hogy a gyarmati jobbágyok az ő járomtelki réteiket és kaszálóikat egészen leégették.²⁾ Négy évvel később a Nagy-Gyarmat és Kis-Harang közt tartott határjárás alkalmával (legalább egy részét) csakugyan Kis-Haranghoz csatolt-nak mondják.³⁾ Az 1510—12. években is magukénak tartják a kis-harangi nemesek s tiltakoznak az ellen, hogy Csáky Mihály megszerezze.⁴⁾

Hivatalosan 1652-ben említik utoljára Járomtelkét. A Nadányiak, kik időközben Kis-Harangot megszerezték, s így Járomtelkének is kétségtelen uraivá lettek, kértek és kaptak reá ótalom levelet a királytól.⁵⁾ Ettől kezdve megszűnt külön földterületként létezni, de neve ma is él a f.-gyarmatiak ajkain, kik a régi vitákról semmit sem tudva, békésen szántogatják a járom- vagy jármitelkeket.

¹⁾ Nad. It. f. 25. — ²⁾ U. o. f. 24. — ³⁾ U. o. f. 24. — ⁴⁾ U. o. f. 18 és rendezeti,
— ⁵⁾ Harr. M. 18.

K á k a.

(Kakazeg 1326. Kaaka 1540.)

Hármas-Körözs partján, Szarvastól délre esett. Nevét vagy onnan vette, hogy azon gát, mely itt a Körözzst fékezte, kákával volt benőve, vagy onnan, hogy területén nagyon kákás erdő állott.

1326-ban már a Zerindi (Zelindi) Buda család birta, s a családi osztozkodás alkalmával Salánkfia Buda kapta meg.¹⁾ 1461-ben már az Egey és Bökényi családok is birtokosok is.²⁾ 1512-ben Rátóti Gyulafiy István és Kubinyi Deák László itt levő részeit Telegdy Istvánnak adták el.³⁾ 1521-ben Ábránfy Péter zálogosítja el itt levő birtokát Veér II. Andrásnak. Ez több mint egy évtizedig a Veérek kezén maradt, s 1533-ban adják át a Veérek Simay Ferencznek.⁴⁾ Ugyanez időtájt egy másik részét Toldy Mihályné vette meg, de fia, Toldy Miklós, kiskorúsága idején atyjafiai rátették kezüket és csak I. János király parancsolatjára adták vissza.⁵⁾ S innen van, hogy 1556—64-ig mindig Toldy Miklós fordul elő mint egyik részének birtokosa.⁶⁾

A harmadik részt Getyey János alnádor szerezte meg. Ezt 1552—53-ban lefoglalta Kaczkfy György, de azután Nádasdy nádor közbenjárására visszaadta Getyey Gergelynek. Erről özvegyére, majd Zay Ferenczre, 1559-ben pedig Getyey Gergelynek vejére, Ujlaky Sebestényre, szállott.⁷⁾

¹⁾ D. L. 28,576. — ²⁾ B. O. I. 69. — ³⁾ N. O. I. 119. — ⁴⁾ Teleki It. El. XV. F. 1. B. O. I. 153—55. — ⁵⁾ B. O. 157. — ⁶⁾ Dical. Conscript. — ⁷⁾ Nádasdy lev. N. R. A. 1085/16, Magyar. helynevei I. 58—9.

Birtokosok voltak még 1556—64-ben Zalay Albert, 1552—56, Bánrévy László, 1556—64. Bánrévy Péter, 1562-ben Sárossy István Simay Menyhért és Bagdy Ferencz, de ez utóbbi három jobbágysai csak egy-egy kapu után fizettek. 1564-ben Simay Menyhért helyett Simai Ferencz fordul elő, de már nem egy, hanem öt kapuszámnyi adót fizetnek jobbágysai.¹⁾

Egyházi ügyeiről csak annyit tudunk, hogy papja 1552-ben 3 frtot lett volna köteles a trienti zsinatra utazó követ számára fizetni, de biz adós maradt.²⁾

Lakosai 1552-ben 5, 1553-ban 9, 1560-ban 11, 1562-ben 43, 1564-ben pedig 25 kapu után fizettek adót.³⁾ A török defter szerint 1557-ben Káka csak 6 házból állott.⁴⁾ Hogy az 1562-iki adóbehajtás igazságtalan volt, mutatja, hogy a tized-összeírás szerint ugyancsak ez évben csak 14 lakosnak volt itt vetése, s ezek 8 kalangya és 7 köből buzát, továbbá 4 köből árpát fizettek fél-tized fejében.⁵⁾ Az 1563-iki összeírás szerint is csak 14 család lakta, s így a lakosok száma, mintegy 70 lélekből állott.⁶⁾

Ezentúl Káka falunak semmi nyoma. Határát mindjárt 1722-ben a szarvasiaknak adták át, s ma is Szarvasnak alkatrészét teszi.

Kamut. Lásd Kis-Kamut, Nagy-Kamut.

Karkó.

(Craco 1232, Crakow 1403, Karaco 1515, Karko 1527.)

Közvetlenül Gyula mellett, ettől északnyugatra Gyula és Ajtós között esett. Következtetjük ezt abból, hogy 1520-ban Brandenburgi György a Gyulai Gaál család itt levő birtokát még Karkó néven veszi el, de 1535-ben özvegye ugyanazt Ajtós néven kéri vissza a földesurtól.⁷⁾ Hogy Gyula város végén volt, azt egy 1515-iki oklevél világosan mondja.⁸⁾ Neve ó-szláv nyelvben annyit jelent, mint békás-tó.

Egyike a legrégibb helységeknek. Már 1230 előtt létezett és

1) Dical. Conscript. — 2) Venczell A. gyűjt. — 3) Dical. Conscript. — 4) Kincstári defterek II. 203. — 5) Regest decim. — 6) Haan Más. — 7) Münch. Más. 1520—1535. — 8) B. O. II. 124.

II. Endre király mint volt várbirtokot Csák Miklósnak ajándékozta, de ez 1230-ban a várföldek visszavétele alkalmával elveszítette.¹⁾ 1232-ben megint visszakapta, de ekkor már hárman is birták u. m. Csák Miklós, Csomod és Inak nevűek. Határa nagyon kacs-karingós lehetett, mert felnyúlt egészen a Fekete-Körös mellett fekvő Keszi határáig.²⁾ 1403-ban már a gyulai uradalom tartozéka,³⁾ s 1511-ben mint Gyulavárosának egyik utczája fordul elő. 1515-ben az ezen utca végén levő udvarházat, melyet valaha Corvin János Ajtósi Török Jánosnak ajándékozott, megvette Ispán Gál.⁴⁾ Ugyan ő itt még más részeket itt vett zálogba, de 1520-ban elveszítette.⁵⁾ Midőn 1553-ban fiai e zálogos részt visszakapták,⁶⁾ úgy látszott, hogy itt külön kis falu fog alakulni, de a bekövetkezett háborus idők nemcsak ezt akadályozták meg, hanem az egész Karkónak emlékeztétét is megsemmisítették. 1553-ban, midőn Gaal György birtokait édesanyjának eladja, Karkucza azaz Karkó-utca néven fordul elő.⁷⁾

Károly I. Kis-Károly.

Károny I. Kis-Károly.

Kenderes.

(Kenderes 1418.)

1418-ban Maróthy jogot tart hozzá, s tiltakozik az ellen, hogy az Ábránfyak, Bekfyek, Kamuthyak pusztították. Körülbelül Murony és Békés közt esett, de már ekkor pusztta volt.⁸⁾

Kerekegyháza I.

(Kerekeghaz 1418.)

Megyénkben két Kerekegyházát kell megkülönböztetni. Az egyik Csabától délre, a másik Szénás és Csabacsúd közt esett. Mindakettő nevét kerekalaku, kis templomától vette.

Az első Kerekegyháza, melyről itt beszélünk, Csabától délre állott Ennek. régi neve Vadad volt, de hogy e Vadad tulaj-

¹⁾ Hazai okmánytár VI. 25. — ²⁾ Hazai okmt. I. 13. — ³⁾ Münch. Más. — ⁴⁾ B. O. II. 124. — ⁵⁾ Münch. Más. — ⁶⁾ Gaál lt. — ⁷⁾ Pozsonyi kápt. lt. Prot. X. — ⁸⁾ D. L. 10711.

donképpen ugyanaz I. Kerekegyházával, mindjárt megtetszik, ha Vadadnak 1394. és 1398-iki határjárását I. Kerekegyházának 1525-iki határjárásával egybeazonlítottuk. Az 1394-iki határjárás szerint Vadadot a szomszédos községtől Mártonombja, Korhánhát és Kerekhalom választották el.¹⁾ Az 1525-iki határjárás szerint pedig ugyanezek voltak a határjelek Csaba és Kerekegyháza között.²⁾ Továbbá az 1398-iki határjárás szerint Kenderhely, locus arundinosus és Szilashát választotta el Vadadot Kígyóstól. Az 1525-iki határjárás szerint pedig a Nádashát, a Kenderszer és Szilashát Kerekegyházát különböztették meg Kígyóstól.³⁾

Mikor még Kerekegyházát Vadadnak nevezték, az Erdőhegyi család birta.⁴⁾ De 1403-ban Kerekegyház néven a gyulai uradalom tartozékának írják legalább egy részét s Maróthy 1418-ban is követeli.⁵⁾ 1510-ben Brandenburgi grófnak adományozza a király s ugyanő 1525-ben sok viszálykodás után új határjelekkel el különített mind Csabától, mind pedig Kígyóstól. Már ekkor bizonyosan pusztá volt⁶⁾ s mint ilyen Fövenyeshez tartozott. 1543—50 közt Patóczy Ferencz Gyula városának ajándékozta és ebben a várost a király is megerősítette.⁷⁾ Ez által a Gyulai Gaálok minden tiltakozása dacára is elszakadt Fövenyestől.⁸⁾

De a török uralom alatt Gyula városa elveszítette és ekkor a Gyulai Gaálok női ágon való utódai megint rátették kezüket. — 1666 előtt Dobóczy Ferencz az 1556-ban Szentjánosszerinek ekkor pedig Szentjánosnak nevezett határrészszel együtt 80 tallérért elzálogosította az ölyvedieknek. 1666-ban Dobóczy Ferencz öcsé, Péter, még 30 tallért vesz rá zálogul az ölyvediektől és így zálogosítja el 25 évre.⁹⁾

1731-ben ezt szerette volna Csík Ádám a sógorának megszerezni, de mint láttuk, nem sikerült. 1770-ben felét Csaba városa bérelte¹⁰⁾ s ez az urbéri szerződésnél fogva is az ő határába olvadt bele. A másik részét a gyulai uradalom Kígyóshoz csatolta.¹¹⁾

1) B. O. II. 55. — 2) Dl. 31,048 — 3) V. ö. B. O. II. 52. és Dl. 31,048. — 4) B. O. 52, 57. — 5) Münch. Más. 1403. és Dl. 10,711. — 6) Dl. 31,048. — 7) Liber Regius II. 136. — 8) Harr. A. A. 14. Pozsonyi kápt. lt. Prot. VIII. N. 61. — 9) B. O. I. 257. — 10) Jk. XIII. 311-17. — 11) Harr. C. 44.

Kerekegyháza II.

1403-ban, a gyulai uradalom tartozéka gyanánt sorolják fel.¹⁾ 1508-ban azonban mint pusztát Csabacsüdhöz számítják,²⁾ s így világos, hogy Szénás és Csabacsüd közt esett. Bizonyára már a tatárjárás alkalmával elpusztult.

Kereki 1. Nemes-Kereki.

K e r e s z t u r .

(Kerestur 1425.)

1403-ban a gyulai uradalom tartozéka.³⁾ 1425-ben a Kesylyűshalomtól a Hármaskörözsígtartó vonalon határos volt Gyomával.⁴⁾ Minden jel arra mutat, hogy ugyanegy a későbbi Nyárszeggel. Nevét különben a szent kereszt tiszteletére emelt szentegyházától kapta.

K e s z i .

(Kesey 1232. Kezy 1477. Ant-Keszi 1620.)

Az e vidéken eső számos Keszi (Váras-Keszi, Csana-Keszi, Répás-Keszi) helységektől való megkülönböztetés végett nevezték el a szomszédos Ant faluról Ant-Keszinek. A Fekete-Körözs partján Gyula-Váritól északkeletre esett. Neve alkalmasint valami különös alakú erdőt jelent.

1232-ben a királyi kovácsok lakhelye volt⁵⁾ Midőn a XV-ik században újra feltűnik, a Zarándmegyében nagy szerepet játszó Nadaby családnak birtoka volt. E család nagyon szétágazván, tagjai egymásután vetették zálogba itt levő részeit, különösen a Nagylúcsei Dóczy családnak. Így 1475-ben Nadaby Mátyás két telket zálogosított el Dóczy Imrének, az egyiken Végh Péter, a másikon Ács Miklós nevű jobbágy lakott.⁶⁾ 1477-ben Nadaby Láb-

¹⁾ Münch. Más. — ²⁾ Dl. 22 283. — ³⁾ Münch. Más. — ⁴⁾ Just It. — ⁵⁾ Hazai okmt. I. 13. — ⁶⁾ Dl. 17,669.

zár, Ferencz és Péter, továbbá Ambrus és Mátyás itt levő részeit eladják Dóczy Péternek és Imrének.¹⁾ Nadaby Lázár nemso-kára másik részét is elzálogosítja Muronyi Veér Andrásnak, de ez 1492-ben a még 1476-ban Nadaby Lászlótól elzálogosított részszel együtt tovább zálogosítja Dóczy Imrének.²⁾ Végre 1494-ben Nadaby Lázár még megmaradt részeit Dóczy Imre özvegyének, illetőleg fiának, Ferencznek veti zálogba.³⁾ A Dóczyak ek-ként megfészkelvén magukat, egy századon keresztül folytono-san birtokosok voltak Kesziben. A Dóczyak példájára mások is igyekeztek itt birtokot szerezni. 1477-ben egy gyulai polgár, So-mogyi András, vett itt zálogba némi részbirtokot Nadaby Lázár-tól. 1518—19 években pedig az ő veje, Ispán Gál, szerzett itt zá-logos birtokot, de azt 1520-ban elvesztette és fiai csak 1553-ban kapták vissza.⁴⁾

Harmadik részét Világos várának urai, a hatalmas Báthoryak, szerezték meg még 1510 előtt.⁵⁾

Még ezen eladások és elzálogosítások után is maradt itten a Nadabyaknak birtokuk. Így p. o. 1500-ban a Nadabyaknak 6 itt lakó jobbágyuk fordul elő. Az 1552—60 években pedig Nadaby Lajos volt Keszinek egyik birtokosa.⁶⁾ Ez 1561-ben birtokának egy részét átadja unokahúgának, Nadaby Imre leányának, Fruzsínának, Kutasi Deák Imre nejének.⁷⁾ Nadaby Lajos még ez évben meg-halt, s azért 1562-ben az ő részét özvegye, 1564-ben pedig Na-daby István bírja. 1555—8-ig birtokosa még Deák János, máskép Pribék János. 1560—64-ben pedig Pribék Mihály. 1555-ben Oláh Istvánnak is lakott itt legalább egy jobbágya.⁸⁾ Értékessé tette e kis falut makkos erdeje. A makkon hizlalt sertések miatt veszett össze 1510-ben Dóczy Ferencz itt levő tisztje, Aranyádi Albert, özv. Nadaby Lőrincz jobbágyaival.⁹⁾

Mikor a Gyulai Gaáloknak Kesziben levő része a gyulai vár-hoz volt csatolva, 1526-ban e résznek jobbágyai a gelvácsiakkal együtt 6 frtot fizettek hadiadó fejében.¹⁰⁾ Lakosai 1552-ben 5, 1553-ban 4, 1555-ben 8, 1560-ban 7, 1562-ben 25, 1564-ben 14 kapu után fizettek adót.¹¹⁾

1) Dl. 18,042. — 2) V. ö. Teleki lt. Elench. XV. f. 1. Dl. 19,838. — 3) Dl. 20,157. 20,623. — 4) Dl. 17,935, 23,889, 23,160. Münch. Más. 1520. és B. O. I. 161. — 5) Dl. 23,283. — 6) Dical. conscript. cottus Zaránd. — 7) Harr. X. 2. — 8) Dical. conscript. cottus Zaránd. — 9) Dl. 21,999. — 10) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 11) Dical. conscript. cot-tus Zaránd.

Még e kis faluban is külön birákat tartottak az egyes birtokosok. Így 1559-ben Dóczy Gábor birája volt Vajda Mátyás, (ki már 1553-ban a Gaál fiúk beiktatásakor képviselte az urát.) Pribék János birája volt Sós Benedek, Nadaby Lajosé pedig Rostás Lukács.¹⁾

Ant-Keszi a török uralom idejében is főnállott. 1610—20-ban Rácz János volt a birtokosa. 1610-ben Gáli Miklós és Vajda András idevaló jobbágyok jelen vannak Sarkadon, midőn Telekyt és Nádudvaryt Békés birtokába iktatják.²⁾ 1620-ban ugyancsak Gáli Miklós tanuskodik Doboz lakossága határaitól.³⁾ Ez időben e falu ref. vallású volt, s külön gyülekezetet alkotott.⁴⁾ Lakosai, mivel határuk erdős és mocsáros volt, falujoktól jó messze, Szentbenedeken, béreltek szántóföldeket és az egykor Kesziben lakó Gáli családnak emlékét Szentbenedeken, csaknem Kétegyháza mellett, ma is őrzi a Gáli-halom.⁵⁾

1690 táján elpusztult, s többé nem épült meg újra. Fenállása idejében mindig Zarándmegyéhez tartozott, s csak 1715-ben mint Gyula-Várihoz csatolt pusztá került megyénkhez. Ma is Gyula-Vári határhoz tartozik Keszi-erdő néven.⁶⁾

Kétegyháza.

(Ketheghaz 1420. Keetegyhas 1563.)

Gyulától délnyugatra esik. Nevét vagy onnan vette, hogy két egyháza volt, vagy onnan, hogy Két nevű birtokos épített itt egyházat. 1412-ben egy részét királyi adománykép kapja Fövenyesi Siket Elek, úgy, hogy 1420-ban ő volt a falu felének tulajdonosa.⁷⁾ Másik felét az Erdőhegyi család bírta.⁸⁾ Maróthy János, mint Gyulához közeleső falura, hamar rávetette szemét Kétegyházára, s már 1420. decz. 8-án zálogba veszi Siket Elektől e falunak felét, az Erdőhegyiektől pedig másik felének harmadát és már decz. 21-én beiktatja magát abba.⁹⁾ Biztos, hogy 1510-ben már az egész falu a gyulai uradalom tartozéka volt.¹⁰⁾ 1530. után Oláh Istvánnak birtokába került, de 1552-ben megint a gyulai vár számára fog-

1) N. R. A. 1763/43. Gaál lt. — 2) Teleky lt. Elench. 22. f. 1. — 3) B. O. I. 222 —

4) Lampe i. m. 635. — 5) Harr. V. nr. 30. — 6) Urb. et conscript. 200/4. — 7) Dl. 9941. —

8) B. O. II. 53. — 9) U. o. 35. — 10) Münch. Más.

lalták le, s Oláh István leányai 1560-ban hiába tesznek lépéseket, hogy Kétegyházát visszaszerezzék.¹⁾ Az így visszakerült Kétegyháza csak 5 évig maradt a vár tartozéka. 1557-ben Olcsarovics Demeter gyulai lovas kapitánynak ajándékozta a király, s ő bírta 1566-ig, haláláig.²⁾ 1526-ban lakosai a jobbmódúak közé tartoztak, mert 24 frt hadi adót fizettek.³⁾ 1528 októberben a Zapolyay-párti ráczok elpusztították a falut, hogy így magukat a Ferdinánd-párti gyulai uradalmon megbosszulják.⁴⁾ 1552-ben 6, 1553-ban 8, 1555-ben 9, 1560-ban 17, 1562-ben 27, 1564-ben 28 kapu után vetették ki reá az adót.⁵⁾ Tehát legalább is 28 család lakta s így lakosainak száma mintegy 140-re tehető. A török defter szerint 20 (17 régi, 3 új) házból állott, s lakosai mind magyarok voltak. Csikós, Vajda, Kelemen, Sütő, Telek stb. neveket viseltek.⁶⁾

Lakosai 1553-ban még 62 tized bányát adtak az egri vár számára, de 1554-ben már csak 16-ot, mert ettől kezdve feletizedet a töröknek adták. Legnagyobb buzatermésük volt 1555-ben, midőn 48 kalangya és 10 kéve búzát, 9 kalangya és 6 köböl árpát adtak féltized fejében.⁷⁾

A török uralom alatt való létezéséről három adat beszél. 1572-ben Szászy András és Kardos Benedek kapják a királytól, mint a magvaszakadt Olcsarovics birtokát.⁸⁾ 1592-ben Fodoróczy György és társai kérik adományul a szepesi kamarától.⁹⁾ 1634-ben pedig Ungvári János nevű reform. papot rendelnek ide a nagybányai zsinaton.¹⁰⁾ A török uralom vége felé már oláhok lakták. 1685. táján pedig a falu elpusztult.¹¹⁾ Mindezideig Zarándmegyéhez tartozott.

A XVIII. század elején mint Gyula-Várihoz csatolt pusztakerült megyénkhez. 1720 körül Gyula-Váriban oláh lakosok is kezdtek telepedni, de ott a határ szűk volt s ennél fogva 1724-ben ezen oláh lakosokat Löwenburg tisztje kitelepítette a kétegyházi pusztára, s ezzel alapját vetette meg a mai Kétegyházának. A megye a főispán kedvéért három évi adómentességet adott az új jövevényeknek s azért nagyon bosszankodott, midőn a 3 év leteltével a kétegyháziak el akartak költözni. Egynehányan így is elmentek,

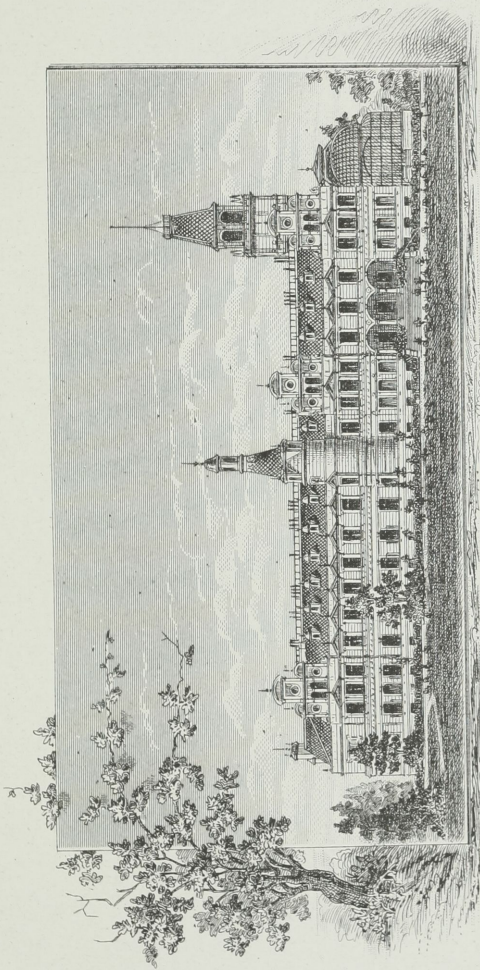
1) Dical. conscript. cottus Zaránd. 1555. Pozsonyi kápt. lt. Prot. VIII. nr 63. — 2) Dic. conscript. cottus Zaránd. Liber Regius II. 119. — 3) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV, f. 1. — 4) E mű I. k. 104. 1. — 5) Dical. conscript. cottus Zaránd. — 6) Török defterek II. 207. — 7) Várak és Városok számadásai a muz. lt.-ban — 8) Haan: Békésm. hajdana. — 9) N. R. A. 1039/52. — 10) Rác: A zarándi egyházm. története. 199.

mert 1726-ban 91, 1727-ben pedig 81 jobbágy családból állott a falu s így lakossága mintegy 405 főre rugott.¹⁾ Templomot először fából építettek maguknak.²⁾ Az áttelepült oláh lakosok nagyobbreszt állattenyésztéssel foglalkozván nagy határra volt szükségük s e miatt 1732-ben összeütközésbe jöttek a gyulaiakkal, mert ezek állítása szerint a szabadkai (régen boldogfalvi) és szentbenedeki puszták egy részét Kétegyházához akarták foglalni. Még hevesebben megújult a határvillongás 1742-ben, úgy hogy verekedéssé fajult, s miután a kétegyháziak földesura, Andrássy I. Zsigmond, magáévá tette az ügyet, a két uradalom (a gyulai és kétegyházi) közt hosszas per keletkezett. Ez csak Andrássy I. Zsigmoná halála után 1750-ben ért véget békés kiegyezéssel.³⁾

Nagy jótéteményt gyakorolt Kétegyházával a Siklai Andrásy család. Mint a kétegyházi uradalom történeténél említettük, tulajdonképpen ez tette Kétegyházát az uradalom fejévé. Ez épített itt 1742-ben kastélyt s ez 1794-ben kilencz bolthajtásos szobából állott.⁴⁾ Gör. kel. lelkészsége 1724-től kezdve áll fenn. A mostani gör. kel. templom 1779. táján épült. A kath. lelkészség alapítására is az Andrásyak adták az első lökést. Andrássy I. Zsigmond és neje Kún Borbála 1749-ben közel a kastélyhoz 10 öl hosszú és 4 öl széles templomot építettek a Szentháromság tiszteletére. Ebben temették el magát az alapítót is. Az 1776—94 években Lukács Gergely bérlő egy ferenczrendű szerzetest, mint házikáplánt, tartott itt, s az végezte az istentiszteletet. A gr. Almásyak is így tettek. A házi káplánok az anyakönyvi eseteket a közel eső eleki plébánosnak jelentették be.⁵⁾ E révén Kétegyháza Eleknek lőn fiókegyháza, ezzel együtt pedig a csanádi egyházmegyéhez kapcsoltatott. Az 1852-ben, itt szervezett önálló lelkészség is a csanádi egyházmegyének tagja lőn.⁶⁾ A kath. magyarok 1805 körül kezdtek ide telepedni. Kétegyháza határa jelenleg 7833 kataszt hold. A legelő elkülönítés a földesúr és a lakosság közt 2 évi per után 1858-ban történt meg. Gr. Almásy Alajosnak 1850 előtt egyideig czukorrépagyára volt itt. 1773-ban 67 telkes jobbágy, 50 házas zsellér, 22 házatlan zsellér, 4 iparos és egy kereskedő, vagyis mintegy 720 lélek lakott itt 144 házban s 633 (1200 □ öles)

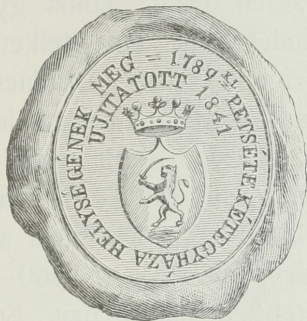
1) N. P. A. 1090/48. Harr. S. 4. és Urb. et conscript. 107/62. — 2) Évk. XI. 132. —

3) Harr. C. 3—16. — 4) Urb. et conscript. 204/4. — 5) Urb. et conscript. 204/4 — 6) Schem. Cleri Csanadiensis,

Ó-KIGYÓSI KASTÉLY.

hold földet művelt. Az 1890-iki összeírás szerint 696 házból állott a falu. Lakosainak száma e században nem nagyon gyarapodott. 1827-ben volt 3163,¹⁾ 1850-ben 3169, 1890-ben pedig 3776. Ezek közül 1186 magyar, 2451 oláh, 127 pedig egyéb nyelvű. Vallásra nézve 1090 róm. kath., 4 gör. kath., 2467 gör. kel., 48 ág. vall., 94 ev. ref., 63 izraelita.²⁾

Kétegyhes 1. Belső- és Külsőhegyes.

Két-Sopron 1. Mező-Két-Sopron.

K i g y ó s.

(Kegyos 1456. Kigios 1564.)

Gyulától nyugatra, Csabától délre esik. Neve értelmezésre nem szorul. 1396-ban Gacsalkéri Gacsal Györgyé és testvéreie. Ez alkalommal említik, hogy északról Fövenyessel, odébb Vadaddal a későbbi Kerekegyházával volt határos.³⁾ 1418-ban már az Ajtósý családé volt. Ettől kezdve egész 1566-ig földesurai ugyanazok, a kiket már Ajtósnnál felsoroltunk. (L. o.) 1456-ban Ajtósý Keresztély neje, Adviga, egyrészt elzalogosítja ugyan a Maróthyaknak,⁴⁾ de nemsokára visszaszerezte azt, mert nincs nyoma, hogy Kigyós a gyulai uradalom tartozéka lett volna. 1507-ben említik először a falu nyugati részén levő, Rotyma nevű határ-részt, melyen egy külön egyház is volt. Már ez évben vitás volt e határrész az Ajtósýak és a gyulai uradalom tulajdonosai közt, de ez évben békésen kiegyeznek.⁵⁾ A megújult határpört

¹⁾ Palugyai i. m. 181, — ²⁾ A község történetét megírta román nyelven Ardelean József 1885-ben, — ³⁾ B. O. II. 52. — ⁴⁾ U. o. 73. — ⁵⁾ Münch. Más.

1525-ben a határjelek pontosabb felállításával intézik el. Rotyma ez alkalommal is Kígyósnak maradt. Határa több helyt mocsáros volt, mint az kitűnik az ekkor emlegetett Kenderszer-ferteje, Rekettyés-ferteje, Kígyósrétje és Nádashát nevű helynevekből. Mező-Sopronyba és Gyulára már 1525-ben külön utjai voltak.¹⁾

A XVI. században egyes kisebb nemesek is igyekeznek itt birtokot szerezni. 1517-ben Oláh János gyulai bírónak Ajtós Miklós és Ferencz ajándékoznak egy telket.²⁾ 1530 táján pedig ugyanő 200 frtért veszi meg Ajtósi Bradács Miklósnak itt levő részét.³⁾ A XVI. század ötvenes éveiben birtokosai: 1556–64 Szentmiklósi Balázs, özv. Ragyóczi Kelemenné, Mező Mihály, Pánthy János. Csupán 1556-ban fordul elő Török Tamás. 1560-ban említik még Pejkes Pétert, kinek része 1562-ben az özvegye nevén áll. 1564-ben pedig Földvály Pétert. — 1560–64-ig birtokos még Eszes Mihály, 1562–64-ben pedig özv. Susalics Istvánné. Ez utóbbi csak ekkortájt telepített ide jobbágyokat, mert 1560-ban férjének birtoka még mint nemesülés említették.⁴⁾

1552-ben Temesvár és Lippa elfoglalása után lakosai elfutottak és csak 1553 májusában tértek vissza, úgy hogy ez évben még tavaszt sem tudtak vetni.⁵⁾ Mindamellett ez év második felében 7, 1556-ban pedig 18 kapu után fizettek adót. Gyula 1556-iki ostroma alkalmával a lakosok egyrésze megint elfutott, úgy hogy a török defter (mely különben hibásan Kékösnek írja) szerint 1557-ben csak tíz házból állott.⁶⁾ Ezzel egyezően 1560-ban 7 kapu után szednek adót benne, de 3 birtokos jobbágyai nem fizettek. Földvály 1562-ben felverte a kapuk számát 14-re, de 1564-ben igazságosan leszállították azt 10-re.⁷⁾

Kígyós csak 1490 után, de 1517 előtt⁸⁾ az Ajtós család és rokonság közbenjárására csatoltatott megyénkhez, s innen van, hogy 1553–58-ban lakosai még mindig az egri püspöknek, illetőleg az egri várnak adják a tizedet, nevezetesen 1553-ban 70 bárányt. 1554-ben csak 41-et adnak, mert a másik 41-et már a töröknek adták. 1555-ben 19 bárányt, 6 kalangya és 5 kéve búzát, 2 1/2 köből árpát fizetnek ugyancsak féltized fejében. Nem csuda tehát, hogy 1558-ban Kígyós féltizedét Deszpót István csak 14 frtért bérelte.⁹⁾

1) DL. 31,048. — 2) B. O. I. 129. — 3) B. O. II. 135. — 4) Dical. conscript. — 5) Várak és Városok számadásai a muz. lt.-ban. — 6) Török defterek II. 203. — 7) Dical. conscript. — 8) V. ö. Teleky okltár II. 172. és B. O. I. 129. — 9) Várak és Városok szám, muz. lt.-ban.

ÚJ-KIGYÓSI RÓM. KATH. TEMPLOM.

Első ismeretes lakosa Kígyósnak Szabó Demeter özv. Simay Mátyásné jobbágya, ki 1553-ban jelen van a fővényesi iktatáson.¹⁾ 1559-ben Szentmiklósy Balázs lható István nevű birót tartott itt, Mező Mihály bírāja pedig Tót Elek, Pánthy Jánosé Szabó Márk, özv. Ragyóczy Kelemennée Török Gáspár, Eszes Mihályé Ihász István volt..²⁾

1563-ban 51 család lakott itt, s ekkor Bodó Jánost említik a falu birájául. A régi Kígyós lakosainak száma mintegy 230-ra tehető.³⁾

A török uralom alatt is valahogyan fentartotta magát Kígyós. 1592-ben Szentmiklósy Balázs részét Cseh János és Tassa Péter nevű katonák kapják meg és be is iktatták őket, de nem a helyszinén, hanem onnan messze Nagy-Kállóban.⁴⁾ Az 1596-iki rombolás után is megülték némely lakosok, s itt külön, ref. gyülekezetet alkottak.⁵⁾ 1672-ben egyik lakosát Elek Mihálynak hívták, s ez bérelte az eperjesi pusztát.⁶⁾ Nemsokára, 1680 körül Kígyós elpusztult, s mint község nem támadt föl.

S úgy látszott nem is fog tán föl támadni soha.

Alighogy megkapta Harruckern János György a gyulai uradalmat, Kígyóst majorjának választotta. Ő és fia itt tartották ménesöket, gulyájokat, egy kis részét a földnek műveltették is, azután szőlőt ültettek és ennek művelésére külön vinczellért tartottak. A majoros, vinczellér s egyéb uradalmi cselédek számára a pusztának keleti részén házakat építettek.

Hogy a gazdálkodás annál több jövedelmet adjon, a gyulai uradalom hatalmasan megnagyította a régi, kis, Kígyósnak határát. Mindjárt 1720-tól kezdve hozzácsatolták az apátii pusztát, aztán 1789 előtt a kerekgyházi és eperjesi pusztáknak a felét s a fővényesi pusztának mai Dajkakert körül eső részét. 1798-ban úgy látszott ugyan, hogy az ekként megnagyobbodott kígyósi határ kissé megcsönkul, mert a csabai ráta kiegészítésére éppen Kígyóból szakítottak ki úgy tervben 3443 $\frac{3}{8}$ holdat, de még ezévben zálogba adta e kihasítandó darabot Siskovicsné a gyulai ráta tulajdonosnőjének, Wenkheim I. Józsefnének, s így a kiszakítás tetteleg nem történt meg.⁷⁾

Mindez csak alapja volt a jövőnek. A jelen század elején gróf Wenckheim József két fia az anyjuktól reájuk jutott gyulai rátát

1) Gaál lt. — 2) N. R. A. 1763/43. — 3) Haan Más. — 4) Leleszi lt. Stat. C. f. 3. nr. 170. — 5) Lampe i. m. 641. — 6) Évk. XIV. 40. — 7) Jk. 1798. 187.

megosztván, az idősebbik fiú József Antal öcsésére hagyta a választást, s midőn ez a gyulai kastélyt választotta, ő a kígyósi pusztára költözött ki. Itt élt s gazdálkodott. E férfiú, gróf Wenckheim József Antal, egyszerre szakított azzal a gondolattal, hogy Kígyós mindig puszta maradjon s egy új községnek, a mai Uj-Kígyósnak, lőn megalapítója. 1815-

Gr. Wenckheim József Antal arc képe.

ben 100 dohánykertész-családdal lépett szerződésre, s őket mint haszonbérloket az említett módon megnagyobbodott kígyósi puszta nyugati részére, — az egykori Rotyma környékére telepítette le, azon kötelezettséggel, hogy a csekély díjért bérelt földeken évenként 1000 holdon dohányt termeszszenek. A szerződés a község és a gróf között 40 évre szólott. 1837-ben a községet újra 100 telekkel szaporította. Ezeknek szerződése szintén 1855-ig szólott.¹⁾ 1855-ben

az időközben elhunyt alapító szándéka szerint az ő kiskorú örökösének, gróf Wenckheim Krisztinának, gyámjai 30 évre megújították a szerződést, s ennek letelte közelegvén, 1884 szeptember 9-én a község 437,059 frtért megváltotta magát, s ekként 1593 kat. hold és 1060 négyszögöl föld tulajdonába ment át.

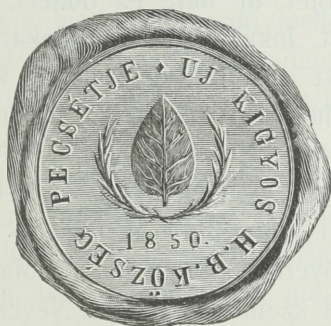
Az új települők nagyobb részt Csongrád vidékéről jöttek, s róm. kath. vallásuak voltak. Számukra mindjárt az 1816. évben építtetett a gróf templomot az »Angyalok királynéja« tiszteletére. Első plébánosa lett a falunak König Ferencz. Ennek jeles utóda volt az 1863-ban elhalt Léhner Mihály, ki népének haladásán és boldogulásán fáradhatatlanul munkálkodott. Az ő idejében, 1857-ben építették a kígyósi új templomot a Bold. Szűz nevének tiszteletére. Erre szükség is volt, mert a hívek száma gyorsan szaporodott. 1827-ben 1052, 1852-ben már 2209 lélekből állott. Jelenleg a lakosok száma 4058; ezek közül magyar 3184,

¹⁾ Palugyai: Magyarország legújabb leírása. IV. 158. 191.

német 24, tót 676, oláh 173. róm. kat. 3173, gör. kat. 65, gör. kel. 155, ág. vall. 526, ev. ref. 111, izrael. 27.

1852-ben 374 lakóháza volt, ma 483. Határa pedig 15178 kat. holdra rúg.

Míg Uj-Kígyós ekként haladt és fejlődött, a keleti részen levő s ettől kezdve Ó-Kígyósnak nevezett uradalmi kastély és majorság sem maradt hátra. Itt Szent-Anna tiszteletére még Wenckheim József Antal gróf építtetett egy kápolnát 1844. évben. — Ez meg van maig, de a régi, kis kastélyt nem lakják többé Kígyós földesurai. Az 1875—79 években attól nyugatra Wenckheim Krisztinának férje, Wenckheim Frigyes, Ybl Miklós tervei szerint oly fényes, renaissance stílű, főuri palotát építtetett, minőről még tán a mult századbeli kígyósi gunyhók felett lebegő délibáb sem álmodott.

Kis-Gyarmat 1. Füzes-Gyarmat.

Kis-Harang.

(Harang 1329. Kylsew-Harang 1468. Kysharang 1510.)

Füzes-Gyarmattól nyugatra esett. Külső-Harangnak azért nevezték, mert a Macskásértől és Berettyó folyótól alkotott szigeten kívül esett. A XVI. századtól kezdve napjainkig Kis-Harangnak hívják, ellentétben a Macskásnak jobb partján Füzesgyarmattól északnyugatra eső Nagy-Haranggal. 1329-ben 6 idevaló kis nemes birja.¹⁾ 1458-ban a Marczellházy család birtokos benne,²⁾ s mivel egy részét elvesztette, 1468-ban újra visszaiktatták birtokába.³⁾ 1510-ben a Komády, Szeghy, Csendes és Haranghy családok tar-

¹⁾ Nad. lt. f. 12. — ²⁾ U. o. — ³⁾ U. o. f. 12.

tanak jogot hozzá.¹⁾ A XVI. század közepe táján legalább is egy részét a Nadányiak szerezték meg.²⁾

A Marczellházy család kérésére királyaink elszakították Békésmegyétől, s egy részben már 1458-ban Biharmegyéhez volt csatolva.³⁾ Abban levőnek mondják 1510-ben is, ellenben az a része, melyet a Nadányiak birtak, 1560-ban Békésmegyéhez tartozóként van felsorolva.⁴⁾

Füzes-Gyarmat felől a határok nagyon ingadozók voltak, s e miatt a szomszéd birtokosok között csaknem folytonos pereskedés volt. 1329-ben Nadányi II. János már annyira mérges volt a kisharangi nemesekre, hogy a szabadföldön fedetlen fővel akart esküt tenni arra, hogy a Gyarmat és Harang közt levő Szilbokor az övé. A váradi káptalan már ki is küldte ennek meghallására Karácsony nevű jegyzőjét, de mire ez odaért, mégis jónak látták a felek a kibékülést. Inkább sűrű dombokat hányva csináltak új határvonalat. Kezdődött ez Füzes-Gyarmattól kissé északnyugatra eső Nagy-Sár nevű járhatatlan mocsárnál, s ment dél felé a Szilbokornak. Ezt két részre vágta. Innen vonult a Nádasér felé, s úgy a Mustonrétre, s ki volt mondva, hogy a keleti rész Gyarmathoz, a nyugati rész Kis-Haranghoz tartozik.⁵⁾

Mindamellet a következő században a Marczellházyak sok panasszal léptek fel fel a szomszédok ellen. Nevezetesen, hogy Cséffy Péter 1457. jun. 24. táján 5, Kis-Harangnak nyugati részén eső és 3, északi részén levő jobbágytelket elfoglalt. Ugyanő ez év szept. 8-ika táján az ő unokatestvéröknek Kis-Harang északi részén levő részeit, melyet a panaszosok Nadányi Márktól nemrégiben váltottak vissza, szintén elfoglalta. Nagyharangi Szeghy István pedig 1458 Áldozó-csötörtök táján 8 hold, Ösvény falu felé a Macskáséren túl eső földet foglalt el.⁶⁾ — A Nadányiakkal ugyanez időtájt a Mustonrét mellett eső földek, kaszállók és erdők miatt gyűlt meg a bajuk, mert ezeket a Nadányiak elfoglalták, továbbá 1465-ben három, kis-harangi jobbágyukat (Vadverő Bálint, Dénes és Harangi Imre nevüket) Gyarmatra átköltöztették, egy másikat pedig félholtra vertek.⁷⁾ Tetézték a Nadányiak ez erőszakoskodásokat 1470-ben, mikor a Mustonrétnak Kishalom és Nagyhalom közt levő részét lefoglalták, az ott levő tóban készített rekeszt jobbágyaikkal

1) Nad. lt. f. 18. — 2) Dical. conscript. — 3) Nad. lt. — 4) Dical. conscript. — 5) Nad. lt. f. 12. — 6) U. o. — 7) U. o. f. 12.

szétverették, a járomtelki földeken a kaszállókat, réteket nyájaikkal leélették, s épületfaikat elhordatták. Ezek miatt azután egész az országbíróig mentek az igazságkeresésben, s midőn az országbíró felszólította őket, hogy párbajjal vagy esküvel akarják-e eldönteni a pört, mind a két fél az esküre hivatkozott.¹⁾

Mint az ilyen nagy pereknél rendesen, itt is új határjárás lett vége a dolognak. 1478-ban 8, előkelő nemes jelenlétében megjárták újra a határpontokat. Most már az 1329-ben járhatatlannak mondott Nagy-Sárt, vagy máskép Sárrétet is egy, nyugotról-keletfelé húzott vonallal két részre osztották. Déli része jutott Nagy-Gyarmatnak, az északi Külső-Harangnak. Ettől kezdve délfelé vonult a határvonal és nagyobbbrészt megújították az 1329-iki jeleket, csakhogy most a Mustonrétnél nemcsak dombot ástak, hanem árkot is, s lent a járomteleki pusztán a Kis-Gyarmatról Cséfányra vezető út mellett és a kis-károlyi erdő mellett is határjeleket állítottak. — A határjárás a szeghalom-cséfányi útnál végződött.²⁾

A falu nagyságát meghatározni nem lehet, mert a részletes adó- és tizedösszeírások hallgatnak róla. Mátyás király korában, mint láttuk, több mint 10 telekből állott. 1560-ban csak azt a két kaput említik, melyeken Nadányi Mihály és László jobbágysai laktak.³⁾ A többi részét alkalmasint kisenemesek lakták.

A török uralom alatt pusztulásnak indult. A tizedösszeírások említik ugyan Nagy Lukács és Hideg Lőrincz nevű lakosait, de ezek is adósak voltak. Ez jóformán azt jelenti, hogy már elszöktek,⁴⁾ 1584-ben Nadányi Mihály állítása szerint már lakatlan volt. Peres ellenfelei is csak annyit tudnak igazolni, hogy az épületek nyomai még látszanak.⁵⁾

A Nadányiak mint pusztához való jogukat is föntartották. 1641-ben határjárást akartak itt tartani.⁶⁾ 1652-ben pedig oltalomlevelet kaptak reá III. Ferdinánd királytól.⁷⁾ Két évvel később Nadányi Mihály egy Hajdu Gergely nevű embert rákényszerít, hogy Kis-Harangot neki visszaadja s a róla szóló levelet, melyet előbb Palotay Andrásnak adott át, visszaszerezze.⁸⁾ A mióta elpusztult, mindig a gyarmatiak használták határát s ennél fogva az úgy beleolvadt Gyarmat határába, hogy 1698-ban a köznép már semmit sem

1) Nad. f. 24. — 2) U. o. lt. f. 24. — 3) Dical. conscript. — 4) Regest. decim. cottus Bihar. — 5) Harr. M. 18. — 6) Nad. lt. f. 24. — 7) Harr. M. 12. — 8) Nad. levéltára rendezetl.

tudott az egykor oly dühösen vitatott határjelekről.¹⁾ S ezentúl Kis-Harangot csak jogfentartás kedvéért emlegetik a tiltakozó és adománylevelek.

Kis-Kamut.

(Kamaulth 1295. Kyskamuth 1515.)

Békés városától kissé északnyugatra, a Hidasér és arad-buda-pesti vasut-vonal közt állott. Határos volt keletről Hidas helységgel (később Békés várossal) délről Muronynyal, nyugatról Nagy-Kamuttal és Gyúrral, északról Mező-Berénynyel. Nevének értelmét lásd Nagy-Kamutnál.

1295-ben Tivadarfia Pethe a magáénak mondja a Hidas és Kamutér közt levő Kamut földet.²⁾ Ekkor még bajosan volt falu. 1515. jun. 15. II. Ulászló Nagy Demeternek és Varsány Gergelynek itt levő s hűtlenség miatt a kincstárra szállt nemesi udvarházait Ispán Gálnak adja³⁾ s ez magát Nagy Demeter udvarházának birtokába jun. 3-án be is iktattatja.⁴⁾ Ugyanez évben szept. 3-án megveszi Ispán Gál Kóti Benedek itt levő részeit⁵⁾ s 1516. jul. 10-én ezekbe is beiktattatja magát.⁶⁾ 1517-ben pedig az említett Nagy Demeter udvarházát zálogba veszi s márcz. 30-án újra beiktattatja magát,⁷⁾ Ez arra mutat, hogy Nagy Demeternek sikerült magát a hűtlenség vádjá alól tisztáznia.

Ez eladásokról, s iktatásokról szóló levelekből kitűnik, hogy a XVI. század elején Kis-Kamuton az említett Nagy és Varsány családokon kívül még Hathy, Pinczeg és Szántó nevű nemes családok laktak s mindezeknek a nagy-kamutiakkal együtt része volt a csapszegi erdőben és a csapcsallyai pusztában. Kitűnik továbbá, hogy a régi Mető falu ekkorára már beleolvadt Kis-Kamutba s ennek határa Hidason felül egész a Fekete-Körözig nyult.

1520-ban Ispán Gál itt levő részei a gyulai uradalomhoz csatoltattak⁸⁾ s ezeket fiai csak 1553-ban kapták vissza.⁹⁾

Az 1552—64-iki adó- és tized összeírásokon Kis-Kamut nem fordul elő, mert fizető jobbágyok nem laktak benne. De hogy

1) Nad lt. 18. — 2) Dl. 1408. — 3) B. O. I. 125. — 4) Dl. 22,701. — 5) B. O. I. 128. — 6) Gaál lt. — 7) Dl. 22, 902. — 8) Münch. Más. — 9) Gaál lt. A. B. O. I. 161. hibásan Kis-Kamroth-nak írja.

fennállott, mutatja az, hogy 1561-ben Gyulai Gaál András innen idéztett meg egy nemes embert.¹⁾

A török uralom idejében a Gyulai Gaál család birtokrészére néhány jobbágy költözött s ezeket 1578-ban arra akarták kényszeríteni, hogy a magyar földesúrnak is szolgáljanak.²⁾ A XVII. században a Dobóczyak (a Gaal család női ágon való utódai) 1650 körül még kaptak némi haszonbért kis-kamuti földeikért, de az okiratból nem tűnik ki, kis-kamuti, vagy nagy-kamuti lakosok voltak-e azok, kik a haszonbért fizették?³⁾

1731-ben még tudták, hogy valaha két Kamut volt.⁴⁾ De aztán e tudat elmosódott, s csak egy, egységes kamuti pusztát ismertek. Ennek nagyobb részét (a régi Kis-Kamut falu határát egészen s a régi Nagy-Kamut határának jórészét) Békés városához csatolták még 1770 előtt.⁵⁾ A pusztta nyugati, kisebb része különálló pusztta lett⁶⁾ s ma ezt, a régi Kis-Kamut falutól 7 kilométerrel odább eső területet nevezik kis-kamuti pusztának.

Kis-Károly.

(Carol 1219. Karon 1398. Károly 1554.)

Körözs-Ladánytól kissé észak-felé esett. Károly nevű tulajdonosa vagy telepítője után kapta nevét. E Károly név azonban korántsem egy a német Karl-ból később keletkezett Károly keresztnévvel, hanem ős magyar személynév.

Kiskároly már a tatárjárás előtt létezett s Hesze nevű idevaló lakos (talán ugyanaz, ki 1219-ben Chysce néven mint békési várjobbágy fordul elő) tanuskodik egyik, járomteleki szomszédja mellett.⁷⁾ 1326 előtt Tivadarfia Miklós Torday János fiainak, Ugrinnak, Kamacsának és Lászlónak ajándékozta a felét. Ebbe 1326-ban a királyi is beleegyezett, s mivel másik fele a körözsszegi királyi várhoz tartozott, megparancsolta, hogy a két részt egymástól elválasszák. Julius 3-án csakugyan el is választották; a nyugati rész jutott a körözsszegi várnak, a keleti a Tordayaknak. Elválasztó jelek voltak: a ma is meglevő Pakácztó, az Ördögárok partján levő két jel és a füregyházi templommal

1) Leleszi lt. A. 1561. f. 1. nr. 18. — 2) Gaál lt. — 3) U. o. — 4) Harr. B. 12. — 5) Jk. XIII. 311—7. — 6) Harr. Más. — 7) Váradi regestrum 247. sz.

szemben levő két határjel. — Keresztülfolyta a Bőszfoka és volt újonnan ültetett Eresztvény nevű erdeje.¹⁾ 1380-ban a Tordayak még átíratják az 1326-iki határjáró levelet, de 1396-ban már az egész falut, mint Körözsszeg várának tartozékát, Csáky Miklós temesi főispán, a későbbi vajda kapta.²⁾ Az új és hatalmas földesurnak jobbágysai eleinte rossz szomszédságot tartottak a körözládányiakkal. 1398-ban elfoglalták ezektől Szentmihálytelke nevű pusztát.³⁾ 1410-ben Szilágyi Gergely, a Csákyak gazdatisztje, Körözs-Ladánynak földesuraival kocczant össze még pedig a vám miatt. A gazdatiszt ugyanis a néhány, a kis-károlyi vámot elkerülő utast elfogott és 200 frtot tevő málhájával együtt a vám felé kísért, de ezt Nadányi László látván, megtámadta a gazdatisztet, üldözte őt egész Kis-Károly határáig s a portékákat tőle elvette. Midőn pedig a tiszt Erdélyi Mihály nevű vámost küldötte hozzá, hogy tőle felvilágosítást kérjen, azt meg fogságra vetette.⁴⁾ 1480-ban azt olvassuk Kiskárolyról, hogy az 1326-iki eresztvény immár egész nagy erdővé növekedett.⁵⁾ 1489-ben az egész falunak egy negyedét, mint Csáky Benedek birtokát, Dóczy Orbán, nádori bíró és Drágfy Bertalan részére birság czimén lefoglalják. A negyedrészt állott Kúti László, Alberti Kelemen, Herczeg Benedek és Babos Dénes nevű jobbágyoktól lakott telkekből és öt lakatlan telekből. Ezek közül egyik néh. Molnár Mátyásé, másik Bihari Jánosé volt, a harmadik Kis-Károly déli utcájának végén, a negyedik a keleti utcájának közepén, az ötödik a keleti utcájának a végén állott. A vámnak negyedrészt és a Morotva nevű halastónak negyedét szintén lefoglalták.⁶⁾

A lefoglaláskor Csáky kijelentette, hogy e részt vissza fogja váltani és szavát meg is tartotta. De 7 esztendő múlva a leánynegyed kifizetése végett megint zálogba kénytelen adni Károly egy részét. A kiszakított rész öt népes és öt néptelen telkekből állott. A népes telkeken Erdélyi Balázs, Simon Miklós, Herczeg Mihály, Régeni Albert és Harangi István laktak.⁷⁾ 1501-ben 10 lakost, köztük Szolga Ambrust, uruk, Csáky Mihály, malomkövekért Mező-Turra küldött s ez alkalommal, a mint Sima-Szigeten átmentek, ketőt közülök a Simayak és jobbágysaik félholtra vertek, a többit

1) Csáky lt. f. 333. nr. 15. — 2) Fejér, Cod. Dip. X/2. 349. — 3) Nad. lt. f. 1. —

4) Csáky lt. f. 3. nr. 2. — 5) Nad. lt. f. 24. — 6) Leleszi lt. A. 1489. nr. 31. — 7) Csáky lt. f. 335. nr. 15.

pedig megszasztották.¹⁾ 1520 táján egyik része Bajoni Benedek kezén volt, mert említi ennek ittlakó, Bal Ambrus nevű jobbágyát. Többi részét Csáky István és Csáky László birják.²⁾ 1520-ban a károlyi vámot is el akarták törölni, mert tulajdonosa sem hidat, sem töltést nem tartott fenn ennek kedvéért.³⁾

Egyháza Szent-Péter tiszteletére épült, s már 1326-ban fennállott.⁴⁾ Papja 1552-ben a trienti zsinatra küldött követ utiköltségére 2 frtot fizetett.⁵⁾ 1553-ban nagy csapás érte a falut, mert augusztus vége felé a János-Zsigmond-pártiak segítségére jött törökök felégették.⁶⁾ Ebből lehet megmagyarázni, hogy 1552-ben lakosai még 33 kapu után fizettek, 1553-ban ellenben csak 17 után. 1554-ben 19, 1555-ben 24 kapu után vetnek reájuk adót.⁷⁾ A kapuk számából ítélve az 1553-iki rombolás előtt mintegy 350 lakosa volt.

Természetes, hogy már 1554-ben kénytelen volt a töröknek behódolni. A szolnoki szandzsáksághoz csatolták s 1583-ban Haszszan Diváné volt a szpáhiája.⁸⁾ Mint ebből látszik, a török uralom elején még fennállott. Emlegetik Szolga, Herczeg, Babos stb. nevű, báránytartó lakosait 1580—85-ben.⁹⁾

Végző pusztulás érte a régi Kis-Károlyt 1598-ban. Ekkor teljesen fölégették a tatárok,¹⁰⁾ s körülbelül 30 évig lakatlanul állott. Ez időben 1604-ben Zichy Ráfaelének írják, de 1625-ben már megint a Csákyaké. Végre 1630 táján újra lakott helylyé lett, s régi lakosai közül a Herczeg, Szolga és Babos nevűek visszakérültek. De mindössze is csak 8 családot tettek ki. Az erdőt kivágták és fölégették a tatárok s a bizonytalanság miatt már 1634-ben két jobbágy szökött el.¹¹⁾ Tíz év múlva pedig leolvadt a lakosság száma 5 családra. Az ötnek volt összesen 40 ökre.¹²⁾ Ezt a második Károlyt is tönkretette 1658-ban a törököknek segítése, a tatár sereg. A lakosokat mind elrabolta úgy, hogy csak egy, Szolga Bálint nevű, Ványára menekült jobbágy maradt meg s azonkívül három szerződött ember. Később 1662-ben Szolga Bálint megint engedelmet kért földesurától, hogy Kiskárolyra visszaszállhasson, de úgy, ha többé nem kell fizetnie kilenczedet, hanem készpénzt.¹³⁾

1) Csáky lt. Kluknai rész. — 2) Nad. lt. Más. — 3) Dl. 23,348. — 4) Csáky lt. f. 335. nr. 15. — 5) Venczell A. gyűjt. — 6) Csáky lt. f. 10. nr. 21. — 7) Dical. conscript. cottus Bihar. — 8) Török defterek 564. — 9) Regest. decim. cottus Bihar. — 10) Dical. conscript. cottus Bihar. — 11) Csáky lt. f. 10. nr. 28. — 12) U. o. f. 10. nr. 29. — 13) U. o. f. 15. nr. 10.

S valóban megegyeszer megnépesült Kis-Károly határa. 1678 január 31-én Thököly ideküldötte hadait egy éjjelre hálásra,¹⁾ s ez Kis-Károly falunak utolsó emléke.

1396-tól egész pusztulásáig mindig Biharmegyéhez tartozott, s általában csak Károlynak nevezik minden megkülönböztetés nélkül. 1723-ban mind Körözs-Ladányhoz tartozó s már Kis-Károly nevezetű pusztát említi a Harruckern részére készült adománylevél. Így került vissza megyénkhez. A körözs-ladányi lakosok 1714-től fogva éltek a kis-károlyi pusztának felét. Másik felét Harruckern Ferencz 1751-ben Szeghalomhoz csatolta.²⁾ Ma is e két község lakosai birják.

Kis-Kondoros 1. Pusztá-Kondoros.

Kis-Pázmány 1. Pázmány.

Kis-Pély 1. Kis-Püly.

Kis-Püly.

(Nemespyl 1418. Kis-Pöl 1558. Kis-Peöly 1593. Kis-Püly 1718.)

Gyulától délre esett. Hajdan Nagy-Püly (most Nagy-Pél) Oltlaka, Elek, Szentbenedek, Szélhalom és Szerhet falvak vették körül.

Hogy hajdan nevét Pülynek ejtették ki, az kivált a mellette eső Nagy-Pülynek leírásaiból világos, mert állandóan »Pwl« »Nagy-Pwl,« sőt 1528-ban »Pül«-nak írva fordul elő.³⁾ Különben a sarkadi magyar lakosoknak ajkán még 1718-ban is Kis-Pülynek hangzott az itt tárgyalt község neve.⁴⁾ Egészen más volt tehát e helység neve, mint a Simándtól délkeletre eső Pélyé vagy az országban egyebütt létező Pély helységeké. Csak a későbben Nagy-Pülyre telepített oláhok ajkán változott Püly név »Pil«-re s ezt, mintha az oláhok Pély nevet ferdtettek volna el, hivatalosan »Pély«-re igazították (?) vissza, de ennek semmi történeti jogosultsága sincs.

Kis-Püly 1418-ban Nemes-Püly néven fordul elő, s ekkor

¹⁾ Magy tört. Emlékek II. oszt. XVIII. 138. 1879-ben Hibáztam, hogy az itt említett Károlyt Nagy-Károlylyal vettem egynek. V. ö. Évk. IX. 58. 1. — ²⁾ Jk. XIII. 311. 7. — ³⁾ Dical conscript. cottus Zaránd. — ⁴⁾ Jk. I. 325—4.

Antal, Gergelyfia Antal, Benedekfia János, Kis Antal és Ivánfia Benedek és Jakab nemesek lakták.¹⁾ 1439-ben Nemes-Pülyi László sokszoros érdemeiért Varsányi nevű rokonával együtt vérbírátságot kapott a királytól.²⁾ 1557/8-ban 14 (13 régi, 1 új) ház volt benne, s lakosai Iván, Balogh, Kónya, Dienes stb. neveket viselnek.³⁾ 1593-ban Balassa Ferencz kapta Rudolf királytól.⁴⁾ Ez a régi Kis-Püly falu utolsó emléke. 1736-ban már Pilli néven ajándékozzák Harruckern János Györgynek.⁵⁾ — 1760 körül a gyulai uradalom Gyula városához csatolja, de nemsokára $\frac{1}{4}$ -ét Elek községnek adja.⁶⁾ — Ekként a régi Kis-Püly határának $\frac{3}{4}$ -e megyénkhez, $\frac{1}{4}$ -e Elekkel együtt Aradmegyéhez került.

Komlós 1. Tót-Komlós.

Kondoros.

(Cundurus 1229. Kondoroseghaza 1403. Kondoros 1469.)

Csaba és Szarvas közt esik. Hajdan Dégse, Nagy-Kamut, Mező-Szentmiklós, Sopron és Csákó-Hegyes falvak vették körül. Kondoros nevű birtokosától épített egyháza után kapta nevét. 1228-ban fordul elő először s ekkor Mikó nevű poroszló (végrehajtó, pristaldus) lakott itt.⁷⁾ 1403-ban Kondorosegyháza néven a gyulai uradalom tartozéka, de csaknem az utolsó van felsorolva, mintha pusztá lett volna.⁸⁾ Ettől fogva 1566-ig a gyulai uradalomhoz tartozott. Bízott, hogy 1466-ban lakott hely volt s 15 idevaló jobbágy sok kárt tett a szomszédos soproniaknak. E jobbágyok Székely, Dékán, Lőrinczy, Vörös, Karika és Bonczos neveket viselnek.⁹⁾ — 1498-ban 17 jobbágy vesz részt gazdatisztjeik vezérlete alatt a donáttornyai erőszakoskodásban.¹⁰⁾ 1526-ban már a legnagyobb falvak közé tartozik a gyula uradalomban, s lakosai 9 frtot és 50 dénárt fizettek hadi adó fejében. Egyházának javadalma ezidőben középszerűnek mondható Papja 1552-ben 3 frtot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra küldendő követ utiköltségeire.¹¹⁾

Lakosai az 1559-iki bevallások szerint nem voltak kötelesek

1) B. O. I. 46. l. — 2) Sztáray cs. oklt. II. 353. — 3) Török defterek II. 208. —

4) Harr. D. D. I. 2. — 5) Váradí kápt. lt. Prot. X. 309—10. — 6) Harr. D. 9—13. — 7) Váradí Regest. 346. — 8) Münch. Más. — 9) Dl. 16,811. — 10) Dl. 20,701. — 11) Venczell A. gyűjt.

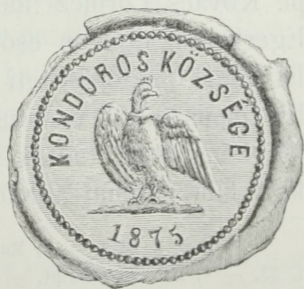
az uradalomnak sertést adni, de tartoztak az uraság számára szántani, vetni, két napig kaszálni és a szénát behordani. Kivételt tett Szabó Bálint nevű szabados s a bíró.¹⁾ Ez időtájt a bíróság azonban nem volt keresett hivatal Kondoroson, mert midőn az 1559-iki bíró, Kozma Dénes, leköszönt és a kondorosiak Keresztes Jánost választották meg, ez inkább lefizette a 12 frt bírságot, a melylyel őt Bornemissza Benedek megróttá, mintsem a bíróságot elvállalja.²⁾

1552-ben 43, 1553-ban 43, 1556-ban 54, 1560-ban 57, 1562-ben 80, 1564-ben 70 kapu után hajtották be a falu lakosságán az adót.³⁾ Az 1557—58-iki defter szerint 42 (40 régi, 2 új) ház volt benne.⁴⁾ 1563-ban 103 család lakott itt úgy, hogy a falu lakossága mintegy 515 főre rúgott.⁵⁾ E lakosok ez időtájt legnagyobbbrészt földműveléssel foglalkoztak. 1554-ben a gyulai uradalom falvai közül ők adnak legnagyobb kilenczedet: 263 kalangya s 18 gyulai köből búzát, 5 $\frac{1}{2}$ gyulai köből árpát.⁶⁾ 1562-ben is 99 jobbágy közül 95-nek volt vetése s csak 4-nek nem. Az előbbiektől féltized fejében 199 kalangya, 2 kéve, 37 $\frac{1}{2}$ köből búzát s 26 vontató árpát fizettek.⁷⁾

A török uralom első évében Kondoros még fennállott, s mint gyulai vár volt tartozékát 1578-ban a kincstár elzálogosította Kátay Ferencznek és Nény Imrének, de Rákóczy Zsigmond már 1590-ben visszaváltotta az egri vár számára.⁸⁾ Ez a régi Kondorosnak utolsó nyoma. 1721-ben a szegedi kamarai jószágigazgató úgy megbecsülte, hogy 200 frtra tette az értékét.⁹⁾ Így azután csakugyan Harruckern kapta meg. Ő egyideig Szebeni Rác Lászlónak (1730), később (1744) a Prentics testvérének (bolgár származásúak) adta ki haszonbérbe. 1747-ben 450 frtot fizettek érte.¹⁰⁾ 1754-ben a szarvasiaknak kérésére az ekkor már Nagy-Kondorosnak nevezett pusztá felét Harruckern Ferencz szarvasi jobbágyainak engedé át használatra, s ez a fele ekként Szarvas határához került.¹¹⁾ Másik felét 1798-ban egy kis résznek kivételével, a szarvasi rátához csatolták s így jutott az gr. Stockhammer József utódainak kezére.¹²⁾

1) Urb. et. conscript. — 2) N. R. A. 1763/43. — 3) Dical conscript. — 4) Török defterek II. 203. — 5) Haan Más. — 6) Nádasdy lev. az orsz. lt.-ban. — 7) Regest. decim. — 8) N. R. A. 66/21. — 9) Harr. B. 6. — 10) U. o. M. 13. — 11) Jk. XIII. 311.7. — 12) Harr. O. 31.

A jelen század első felében éppen ezen, a földesurak kezén maradt Kondorost híressé tette a csaba-szarvasi országút mellé épített kondorosi csárda. Az ötvenes években ezzel szemben zсандár-laktanyát építettek. De még akkor tán senki sem gondolta, hogy éppen ezek körül fog majd új község támadni. Pedig ez 1876. decz. havában főként Dérczy Ferencz birtokos buzgolkodására bekövetkezett. Az új község határa a régi Nagy-Kondoros keleti feléből, Nagy-Csákó pusztából s az 1798-ban innen elszakított és a csabai osztályrészhez csatolt, de most visszakerült $3531\frac{7}{8}$ (1100 □ öles) holdnyi Kis-Kondoros nevű (de az endrődi Kis-Kondorostól különböző) pusztából alakult s lett 15764 kataszt hold nagyságúvá. A bírói hivatalt Dérczy Ferencz birtokos vállalta el, a törvénybírásgot Zlinszky István, a pénztárnokságot pedig Petőfi István (Sándornak, a költőnek öccse). Az első jegyző Pethe József lett. Az első, (községi) iskola 1878-ban létesült. A kath. lakosok, különösen Dérczy Ferencz és neje lelkes fáradozásai következtében elsőnek az ő. egyházuk épült föl 1883/4-ben. Ezt főként Schiefner Ede volt endrődi plébános, most n.-váradi kanonok kegyes adományából 1894-ben kibővítették. Az isteni szolgálat végzésére 8 évig a szarvasi kath. segédlelkész járt ki, de 1892-ben Schlauch Lőrincz n.-váradi püspök lelkész-lakot építtetett itt s Bedák Mátyást nevezte ki egyelőre helyettes, de már a következő 1893-ik évben rendes plébánosnak. Az ág. ev. lakosok 1887-ben építettek templomot s kaptak külön lelkészt; ugyanők 1891-ben az első, 1895-ben a második ág. ev. iskolát állították fel. Megérthetővé teszi ez utóbbi eseményt az, hogy 1890-ben csupa ág. ev. szarvasi lakosok vették meg a volt gr. Mitrowszky-téle (1887—90 években gr. Károlyi Istvántól birt), 5000 kataszt. holdnyi birtokot s ezeknek jó része azóta ide költözött.¹⁾ Az ekként (habár nem is egészen régi határai között) újra éledt Kondorosnak lakossága 1880-ban 2118, 1809-ben 2597-re rúgott. Ez utóbbiak közül 1191 volt magyar, 29 német, 1374 tót, 3 egyéb nyelvű; vallásra nézve 697 róm. kath., 1 gör. kath., 7 gör. 1611 ág. ev., 256 ev. ref., és 25 izraelita.

¹⁾ Bedák Mátyás pléb. szives közleménye.

Kondoros L. Pusztá-Kondoros.

Környe.

(Kernye 1463. Környe 1564.)

Vésztő és Körözs-Ladány között a Sebes-Körözsnek balpartján állott. Hajdan Torda, Mágor, Faás, Körözs-Ladány és Szeghalom vették körül. Neve ó-szláv nyelven köbölkutat jelent.

Először 1448-ban fordul elő, midőn közte és Körözs-Ladány között határt járnak.¹⁾ Földesurait lásd Balkánynál. Az ott említettek kivül 1493-ban Ábránfy Benedek, Mátyás és Bernát szereztek itt egy kis birtokot és Veér András az ő kedvükért lemond hozzávaló jogáról,²⁾ úgy hogy 1498-ban csak jogfentartás kedvéért adományoztatja e részt is magának.³⁾ 1536-ból ismerjük két lakosát: Kovács Tamást, Bodoki Székely Péter jobbágyát és Olajos Tamást, Bajoni Benedek jobbágyát, kik jelen voltak Faás és Nadány községek határjárásánál.⁴⁾ Az 1556—64-iki összeírások szerint Ábránfy István birta $\frac{1}{4}$ -ét, lehet, azt, mely előbb Székely Péteré volt. — 1562—64-ben Henczidai Horváth János helyett Székely Antal fordul elő $\frac{1}{4}$ rész birtokosként.⁵⁾

1559-ben birája volt András Máté.⁶⁾ 1562-ben 9 jobbágnak volt vetése, 3-nak nem. Az előbbieket fizettek féltized fejében 8 kalangya, 7 kéve és 2 köből buzát.⁷⁾

1552-ben 6, 1553-ban 8, 1556-ban 10, 1560-ban 8, 1562-ben 21, 1564-ben 12 kapu után vetettek lakosaira adót.⁸⁾ 1563-ban Szabó Mihály bírósága idejében 24 család lakta⁹⁾ úgy, hogy a lélekszám mintegy 120-ra rugott.

A török uralom első éveiben Környe még fennállott. 1572-ben pl. Kovács Lőrincz idevaló lakos jelen van, midőn Bajoni Zsófiát Egerben e tájékon eső birtokaiba beiktatják.¹⁰⁾ 1590-ben Bocskay István is megerősíteti magát itt levő részeiben.¹¹⁾ 1596-ban végleg elpusztult s ezentúl csak mint lakatlan helyet emlegetik. — 1731-ben még tudták a szeghalmiak és ladányiak, hogy az egykori falu nyomai a Körözs balpartján láthatók, de templomát nem

1) Nad. lt. Más. — 2) Muz. lt. 1539. év. — 3) Teleki lt. El. XV. f. 1. — 4) Nad. lt. f. 23. — 5) Dical. conscript. — 6) N. R. A. 1763/43. — 7) Regest. decim. — 8) Dical. conscript. — 9) Haan Más. — 10) Harr. A. A. XIX. — 11) B. O. I. 205. Hibásan »Kenise«-nek írják.

ismerték. A vizsgálóbíró megjegyzése szerint körülbelül 12 ház volt benne.¹⁾ A mult század 30-as éveiben Kis-Környe néven Szeghalomhoz csatolták ²⁾ és ma a Környe-dülő tartja fenn emlékezetét.

Körözs-Ladány,

(Nadan, 1220. Körös-Nadan 1564. Keres-Ladan 1580)

A Sebes-Körözs jobb partján esik. A többi Ladány községektől való megkülönböztetés véget hívják Körözs-Ladánynak.

Hajdan nem volt szükség e megkülönböztetésre, mert a XIII—XVI. században állandóan Nadány-nak nevezték,³⁾ sőt maguk a körözládányiak 1665-ben és Békésvármegye jegyzőkönyvei 1715—20-ban is Körözs-Nadánynak írják e község nevét. — S csak 1722 után lesz általánossá a Körözs-Ladány elnevezés. Különben, hogy a szókezdő »N« betűnek »L«-el való fölcserélése gyakori, arra bizonyíték a gömörmegyei Lenke, melyet hajdan Nenkének, a szilágymegyei Lecsmér, melyet hajdan Necsmérnek, a sopronmegyei Ligvánd, melyet hajdan Nigvándnak irtak. Hogy Nándorfehérvárt a XVI. században Lándorfehérvárnak is nevezik, ismeretes. A »lám« szót is hajdan »nám«-nak ejtették ki. Különben Nadány ó-szláv nyelven nádalást vagy gátat jelent.

Körözs-Ladány 1220-ban említették először. A tatárjárás után egészen 1720-ig az innen származó Nadányi család birta. E családnak tagjai már 1321-ben akként osztják fel, hogy a Körözs felől eső része és Révő nevű halastava az Apaj-ágnak jutott.⁴⁾ E halastavat 1433-ban a község közepén levőnek mondják.⁵⁾ A XVI. században már meglehetősen terjedelmes határa volt. Hozzá tartozott már 1398-ban Szentmihálytelke nevű pusztá, mely tőle északra, Kis-Károly felé esett.⁶⁾ 1479-ben e pusztát megint Körözs-Ladányhoz csatoltnak mondják.⁷⁾ Kelet felől határos volt Környével s e felől határát 1448-ban állapítják meg ujra.⁸⁾ Dél felől Méhes ugyancsak a Nadányi család birtoka lévén, e felől nem volt szűkség határvédelemre. Tarcsa felől 1479-ben igazították meg hatá-

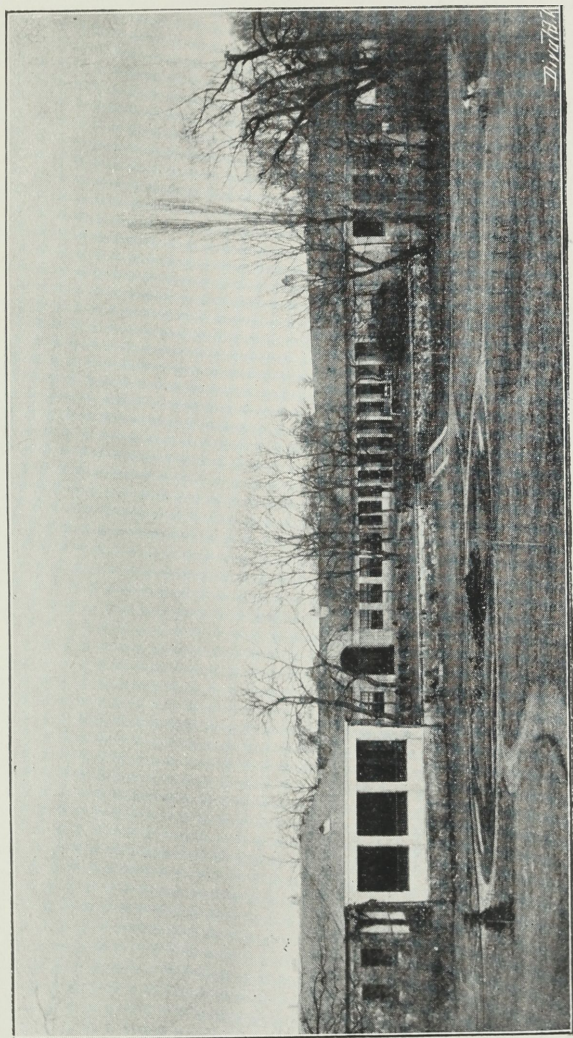
1) Harr. B. 12. — 2) Jk. XIII. 311—7. — 3) Hogy az aradi káptalan jegyzője 1410-ben »Ladan«-nak nevezi, (Csáky lt. 3/2.) az egyszerű tollhiba is lehet. — 4) Nad. lt. f. 12. — 5) U. o. — 6) U. o. f. 1. — 7) Dl. 26.641. — 8) Nad. lt.

rát.¹⁾ Legtöbb baj volt nyugoti határdömbjalval. Itt a Sebeséren és a Zoványtón vagy másképp Ivántón felül az egei nemesek birtokával érintkezett a körözsladányi határ, s Nadányi Márk már 1435-ben tiltakozott az ellen, hogy itt az egei nemesek a maguk részét elkülönítsék.²⁾ 1520-ban pedig az itt eső Ludasfenék nevű mocsár miatt nagy per volt s mintegy 50 tanut hallgattak ki annak eldöntése végett, hogy Körözs-Ladányhoz vagy Egéhez tartozik-e ezen mocsár?³⁾ E Ludasfenéken felül, legalább egy kis darabon Ványának területével is érintkezett Ladány határa. 1507-ben az itt levő, némi, vitás földek hovátartozásának eldöntését a Nadányiak, Guti Ország II. Mihály és Kompolthy Zsigmond fogott bíróságra bizzák.⁴⁾

A községnek egész 1566-ig mindenkor külön lelkészisége volt. 1220-ban Benjámin nevű volt a papja, ki egyszersmind alesperes és egy hozományperben ügyvivő volt.⁵⁾ 1332-ben Gergely nevű papja 6 garast, 1333—34-ben Imre nevű papja 9—9 garast, 1335—37-ben Miklós nevű papja 10—10 garast fizet a pápának tized fejében.⁶⁾ A hitujítás kezdetén, mint említők, Tordai Benedek volt itt protestáns igehirdető.⁷⁾ A következő évben a rendes lelkész megfizeti a trienti zsinatra küldött követnek utiköltségeire kivetett 2 frtot. 1424-ben 15 idevaló jobbágy és 8 nemes tisz, inkább csak szabados bizonyosan valami határsértés miatt Kis-Károlyra rontott és ott erőszakoskodott.⁸⁾ Viszont 1471-ben a körözsladányiak panaszolkodnak, hogy Kerey István és Kamuthy Imre nemesek tőlük 90 drb. barmot elhajtottak.⁹⁾

A XV. században a Nadányi család itt külön kastélyt épített. Ezt 1479-ben három telek értékűnek becsülték s így lőn, hogy Körözs-Ladányból ekkor leánynegyed fejében 4 lakott és 2 lakatlan telket adtak ki. Tehát az egész község 13 lakott és 8 lakatlan telekből állott.¹⁰⁾ E szám az 1424-ikihez hasonlítva a község gyarapodásában legalább is megállapodást, ha ugyan nem hanyatlást jelez. 1479-ben említik, hogy vámot szedtek itt földesurai. 1424-ben és 1479-ben Botó, Barmos, Kakas, Sánta, Molnár, Veres, Laczki, Sáfár, Kis, Garai, Botos, Pető, Fekete, Marosi, Lándzsás,

1) Nad. lt. f. 24. — 2) U. o. f. 24. — 3) U. o. Más. — 4) U. o. f. 24. — 5) Váradiregist. 247. — 6) Monum. Vatic. Hung. S. I T. I. 50, 54, 70, 76, 84, 88. — 7) Nad. lt. Lraria. Documenta ad Varadianos pertinentia. — 8) Csáky lt. f. 3. nr. 5. — 9) Nad. lt. f. 25. — 10) Dl. 26,639.

A KÖRÖZS-LADÁNYI KASTÉLY UDVARA.

Forró, Högye és Bakos nevű családok fordulnak elő. Egyik társuk, Nadányi András, 1463-ban Szilágyi Erzsébettől, Mátyás király anyjától, két lovat kapott ajándékba, bizonyára azért, mert az ő hív szolgája volt.¹⁾

A XVI. században kastélya több ízben látott népes gyülekezetet. Így pl. 1536-ban Székely Benedek főispán itt bíraskodik Fás és Nadánynak határai ügyében.²⁾ De soha oly nagy fontosságra nem tett szert, mint 1553 augusztusában, midőn Petrovics Péter keleti Magyarország főuraival együtt majd 3 hétig itt tartózkodott, s itt beszélték meg, miként kellene a törökkel szövetkezve Nagy-Váradot elfoglalni s így Erdélybe jutni.³⁾

1552-ben 10, 1553-ban 11, 1556-ban 12, 1560-ban 19, 1562-ben 49, 1564-ben 24 $\frac{1}{2}$ kapu után fizetnek lakosai adót.⁴⁾ Ebből következtetve mintegy 73 család lakta, s így a lélekszám mintegy 370-re rúgott.

A török uralom alatt kezdett pusztulni. 1588-ban már csak 24 jobbágy és 7 zsellér, s így összesen legfeljebb 165 lélek lakta. Közülök 1580-ban 8 gazda 24 darab tizedbáránynyal tartozott, mert vagy szegények voltak, vagy szökdösni kezdtek. 1584-ben 17-re emelkedik a hátralékosok száma,⁵⁾ de ezek között hiába keressük az 1424-iki és 1479-iki családok neveit. Csupa új: Décsei, Aczél, Török, Kovács, Irázi, Szívós, Vámos és Vad nevűek kerülnek elő.

Malmáról csak 1584-ben van emlékezet. Ez alkalommal a malom fele jövedelmét már a töröknek kellett adni.⁶⁾ Az előző 1583. évben Hasszán Diváné volt török földesura (szpáhiája), s neki a körözs-ladányiak évenként 9000 akcsét fizettek adóba.⁷⁾ Ettől kezdve sokáig nincs emlékezet Körözs-Ladányról. 1596—98. években bizonyosan elpusztult. 1658-ban újra hasonló sors érte. Ez alkalommal malmát is felégették és csak 1666-ban akarja azt felépíttetni Körözs-Ladány török földesura, Mamhut, szolnoki alajbég. A magyar földesúr Nadányi János pedig beleegyezik, hogy az új malom fele a töröké legyen. Ez időtájt 1665 körül jöttek vissza lakosai is, de mint 1665 aug. 19-én Csaplár István, Högye Ger-

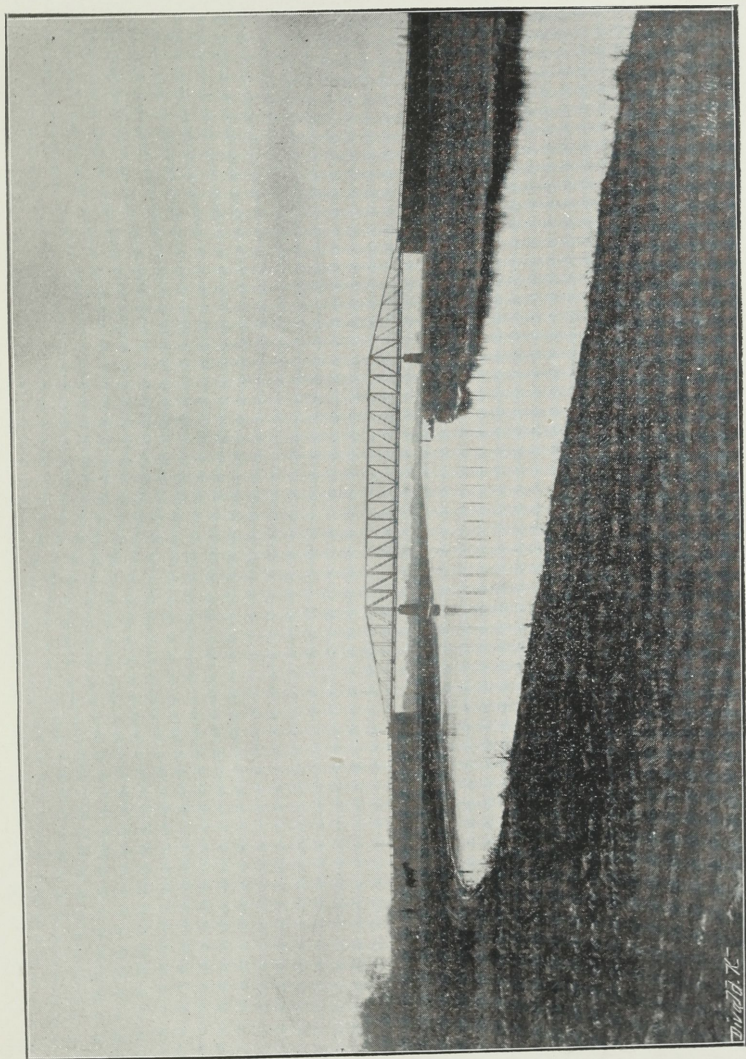
1) Dl. 15,887. — 2) Nad. It. f. 13. — 3) L. E mű I. k. VII. fejezet. — 4) Dical. conscript. — 5) Reg. decim. cottus Bihar. — 6) Harr. M. 18. — 7) Török defterek II. 565.

gely, Högye István, Bagdány Péter és egyebek írják magyar földesuruknak, Nadányi Jánosnak, nagyon keserves sorsuk volt. A kőbórló katonák kölesüket, búzájukat mind felétették, úgy hogy e miatt a földesuri tartozást sem tudják teljesíteni. 1666. decz. 9-én pedig kijelentik, hogy két ökörtől egy-egy tallért a földesúrnak nem fizethetnek, hanem inkább elköltöznek másfelé.¹⁾ De nem váltották be fenyegetésüket. 1675-ben még állt a falu s református papja volt Hiripi Márton.²⁾ 1677-ben Nadányi Zsigmond itt levő részét 60 tallérért zálogosította el bátyjának, a »Florus Hungaricus« írójának, Nadányi Jánosnak.³⁾ Következő évben a kuruczok egyik csapata, Szűk György vezérlete alatt január 13-án itten tanyázkodott.⁴⁾ 1685 körül ez a második vagy tán harmadik Körözs-Ladány falu is elpusztult s lakosai csak 1699-ben kezdtek visszaszállingózni. Földesuruk Nadányi János 3 évre minden földesúri adózás alól fölmentette őket. Ez letelvén 1703-ban lefizették a földesúri díjat, de azután még ez év őszén újra elfutottak.⁵⁾ S ha visszatértek is 1707—8-ban az csak olyan ideiglenes volt. Végleg csak 1712-ben ülték meg a falut a mai lakosok ősei. Az 1712-ben ide települtek közül csak a Högye, Török s talán a Szűcs család az, mely már a török uralom alatt is itt lakott. 1720-ig részben még régi földesuruknak, Nadányi Miklósnak, is adóztak, de Harruckern János átvévén az uradalmat, ettől őket eltiltotta, s ekként az ősi összeköttetés Nadány község és a Nadányi család közt megszakadt.

Mikor Körözs-Ladány újra benépesült, régi kath. templomából még állott a szenthely, s ezt a református lakosok isteni tisztelet helyéül lefoglalták.⁶⁾ 1778—84-ben ennek helyén egész újat építettek, 1794-ben pedig megnagyobbították azt, s melléje tornyot építettek. A református lakosok száma gyarapodott az 1749-ben ide átköltözött fásiakkal. Azon részét a községnek, a hol ezek letelepedtek, ma is Fásivégnek nevezik.

Az 1770—80. években Körözs-Ladányban és környékén egy pár katolikus család is letelepedett. Ezek számára 1786-ban szerveztek lelkészséget. A kath. hitközség nagyban szaporodott és erősödött az által, hogy a Harruckern-örökösök 1798-iki osztálya után a Wenckheim család bárói ága ide telepedett le s itt 1805-

1) Nad. lt. f. 5. f. 12. — 2) Haan: Békésvármegye hajdana 232. — 3) Nad. lt. f. 5. — 4) Évk. IX. 57. — 5) Harr. M. 12. — 6) B. O. I. 282.

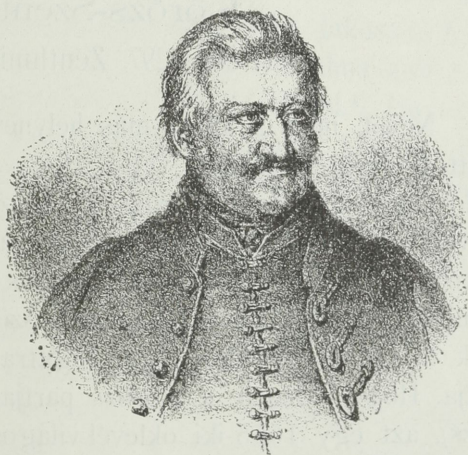
A KÖRÖZS-LADÁNYI ÚJ VASHID.

ben kastélyt építtetett. E család építette 1822-ben a kath. templomot a Szeplőtelenül fogantatott Szűz tiszteletére s a körül és a kastély körül díszkertet létesített.

Közben-közben az 1712-iki település óta viszontagságok is érték e községet. 1739—40. 220 ember halt itt meg pestisben (a lakosságnak csak nem fele!). 1821-ben egy nagy tűzvész a községnek nagyobb részét elhamvasztotta. A Körözs is gyakran előntötte nemcsak a határt, hanem mint pl. 1830-ban a község egy részét is. De mindezeket kiheverte s mindinkább gyarapodott. 1790-től 1840-ig megyénk egyik szolgabírájának is lakhelye s így a Sárrét hivatalos központja volt.

Határát a gyulai uradalom a régi Méhes község területével, Kis-Károlyénak felével s 1749-től kezdve Fás felével nagyobbította, úgy hogy az ma 23325.

kat. holdra rug. Ebből 1717-ben még csak 64 pozsonyi mérőst (32 holdat) szántottak lakosai, 1773-ban 1059 holdat, 1852-ben pedig 6906 holdat, Ezt nagyban előmozdította báró Wenckheim I. József, ki a határban az árvizek és belvizek levezetésére számos csatornát ásatott. A legelő elkülönítés a földesúr és a lakosság közt két évi per után 1859-ben ment végbe. 1773-ban 151, 1827-ben 461, 1852-ben 671, 1890-ben 1160 házból állott. Lakosainak száma 1715-ben körülbelül 120

*Báró Wenckheim József
N. s. Arad Vármegyéjének
Fő Igazgatója*

1725-ben kb. 250, 1773-ban kb. 930, 1827-ben 3373, 1850-ben 4412 volt. Jelenleg 7122 lélek lakja, 90 kivételével mind magyar. Köztük 1662 róm. kath; 1 gör. kath; 43 gör. kel; 60 ág. vall; 5150 ev. ref; 14 egyéb keresztény; 192 izraelita. 1885 óta országos vásárai is vannak.

A régi kath. temetőben áll a br. Wenckheim családnak 1830-ban készült sirböltje, fölötte kápolnával. Itt nyugosznak e családnak megyénk újabbkori történetére oly nagy befolyást gyakorló tagjai: I. József, Béla és László.¹⁾

Körözs-Szentmiklós.

(Heen 1297. Zenthmiklós. 1480.)

Nevét, mint a annyi más helynevünk, Szent-Miklós tiszteletére avatott szentegyházától vette. Hogy jogosan nevezzük többiektől való megkülönböztetés végett Körözs-Szentmiklósnak, kitünik a következőkből: Megyénkben hajdan az 1552-64-iki adóösszeírások szerint kétségtelenül két Szentmiklós falu létezett, az egyik a dél-nyugati, a másik az északnyugati szolgabírói járásban.²⁾ Az egyiknek helyét a Csabától északnyugatra eső szentmiklósi pusztá mutatja. Hogy a másik a Körözs partján volt, (in littore fluvii Keresz), azt egy 1655-iki oklevél világosan mondja.³⁾ Hogy közvetlenül Szentandrás mellett esett, azt elárulja egy 1481-iki oklevél, mely szerint Szentmiklóst máskép Szentandrásnak is nevezzük,⁴⁾ s kétségtelenné teszi Vidi Bereczky Mihálynak 1535-iki beiktatása, mert ennek a szentandrásiai ellene mondanak. Hogy Szentandrás-tól mely irányban esett? arra megtanít bennünket egy 1297-iki oklevél, mely szerint Szent-Andrásnak egyháza a Körözs mellett Fehéregyház és a Heenben létező Szent-Miklós-egyház közt esett.⁵⁾ Fehéregyháznak és a Szent-András egyházáról elnevezett község-

¹⁾ A határ multjára nézve v. ö. még Fás, Győr-földe, Kis-Károly Környe, Méhes, Sű-völtő és Szentmihály községek történetét. — ²⁾ Dical. conscript. — ³⁾ B. O. I. 245. — ⁴⁾ Harr. X. 71. — ⁵⁾ B. O. I. 13.

nek helyét ma is ismerjük s ebből világos, hogy Szent-Miklósnak heni egyháza Szent-Andrástól csakis délre lehetett, mert különben Szent-András egyháza nem esett volna közepén.

Kitűnik ebből az is, hogy Körözs-Szentmiklóst eredetileg Hénnek hívták és csak utóbb Szent-Miklós tiszteletére emelt egyházától nevezték el Szentmiklósnak. A Heen (Hén szó személynév volt, s körülbelül egyet jelentett a Heym vagy később Hym (innen a Himfiek) személynévvel és semmi köze sincs az innen két mérföldnyire északra eső Hékérhez.

1297-ben, mint lakatlan helyet Ákos nembeli Ákos mester kapja.¹⁾ 1480-ban Szilágyi Erzsébeté, Mátyás király anyjáié volt,²⁾ de ugyanez időtájt Kasza Tamásné is birt itten egy nemesi udvarházat, s tiltakozik az ellen, hogy Szilágyi Erzsébet gazdatisztje 1481 áprilisban ez udvarházat megrohanta, onnan néhány barmot elhajtatott s ezüstneműeket elvitt.³⁾ Szilágyi Erzsébet halála után jogilag Corvin Jánosra, tetteleg a királyra szállott. 1484-ben a király szokatlan nagy kiváltsággal ajándékozta meg lakosait. Fölmentette őket az idegen bíróságok s a megye hatalma alól s a község biráit jelölte ki első folyamodásu törvényszékül.⁴⁾ De ez a boldog állapot nem sokáig tartott. Alighogy átvette Corvin János birtokainak igazgatását, 1490-ben Szentandrással együtt Szentmiklóst is Dobozi Dánfy Andrásnak ajándékozta.⁵⁾ S ezzel Szentmiklós megint egyszerű jobbágy faluvá süllyedt. Dánfy András halála után 1495-ben testvérére, Dánfy Mártonra, szállott s ez itt Nagy János nevű gaztatisztet tartott.⁶⁾ Dánfy Márton után Dánfy Tamás kapta meg, ki 1523-ban fiörökös nélkül húnyt el. Ekkor Csulai Móré László és Ártándy Balázs kérték el a királytól, de bár 1524. márcz. 12 táján be is iktattatták magukat,⁷⁾ mégis 1525-ben per útján Dánfy Józsaé lett Szentmiklós és Móré László hiába igyekezett, uj perrel sem tudta azt megszerezni.⁸⁾ 10 év múlva Dánfy Józsának is magva szakadt, s ekkor 1535 márcz. 1-én Zapolyay János Vidi Bereczkfy Mihálynak ajándékozta,⁹⁾ s ő azt márcz. 24-én birtokába is vette.¹⁰⁾

Midőn a tiszántuli részek I. Ferdinánd kezére szálltak, egyszerre 4-en is igyekeztek Körözs-Szentmiklóst a maguk kezére ke-

1) B. O. I. 13. — 2) DL. 18,387. — 3) Teleki lt. Elench. XV. f. 1. — 4) DL. 18,943. — 5) DL. 19,646. — 6) DL. 20,324. — 7) B. O. II. 128. DL. 1008. — 8) DL. 26,696. — 9) B. O. I. 156. — 10) Harr. X. 71.

ríteni, s már adományleveleket is szereztek reája.¹⁾ De nem jártak egyenes uton, mert egyikük pl. azt állította, hogy Bereczkfy más-kép Szakács Mihálynak magva szakadt, pedig ez éppen nem volt igaz és Bereczkfy Mihály fiának, Andrásnak, kit apja mesterségéről közönségesen csak Szakács Andrásnak hívtak, sikerült megerősíttetnie magát e falunak birtokában.²⁾ A többiek különben el is késtek. Ettől kezdve 1564-ig Bereczkfy András folytonosan bírja Szentmiklóst, de csak részben. 1556-ban feltűnik mellette Horváth Simon nevű birtokos is, kinek részét 1560-ban Jász Lukács tartja lefoglalva, 1562—64-ben pedig Bánrév-utca néven Horváth János birta. 1552-ben a falu lakosai elfutottak a török elől. 1553-ban 8, 1556-ban 12 kapu után fizettek adót. 1560-ban csak 8 kapu után, mert az egyik kapu és a Horváth-féle rész lakatlan volt. 1562-ben 10, a Bánrév-utczával együtt 19 kapu után vették meg rajtuk az adót, de ezt 1564-ben leszállították 6, a Bánrév-utczával együtt 9 kapura.³⁾ Az 1557—58-iki török defter szerint 12 házból állott.⁴⁾ 1562-ben csak 8 jobbágnak volt itt vetése, s ezek 8 kalangya és 1 köből búzát fizettek fél tized fejében.⁵⁾ 1563-ban is csak 8 család lakta,⁶⁾ de a Bánrév-utca tán nincs felszámítva. Ekkoriban tehát lakosainak száma csak 40—50 lélekre 1596-ban a Bereczkfy örökösök úgy osztoznak meg rajta, hogy a még ottan megmaradott emberekkel együtt két igaz részre menjen.⁷⁾

1655-ben III. Ferdinánd Krechich Györgynek és két társának ajándékozta⁸⁾ s ez ajándékot 1657-ben Wesselényi Ferencz nádor részben megújítja.⁹⁾ Épp e nádori adományozás mutatja, hogy Szentmiklós akkor már lakatlan volt s nemsokára úgy elfelejtették, hogy helyét sem tudják megmutatni. Határa Szentandráséba olvadt bele.

A Bereczkfyek nőágon való leszármazói 1642-ben még tartották hozzávaló jogukat és Bereczkfy Borbála ez évben az ő részét átengedi Paksy Györgynek.¹⁰⁾ A XVIII. században egy Bereczkfy örökös követelte is Szentmiklóst, de nem a szentandrási uradalom birtokosain, akiknek kezében volt a régi Körözsszentmiklós határa, hanem a Harruckern-örökösökön, kik a másik, Mező-Szentmiklóst bírták. S mint láttuk, nem minden eredmény nélkül.

1) Száz. 1881. VIII. 107. Liber regius II. 17. — 2) Harr. V. 72. — 3) Dical. conscript. — 4) Török defterek 203. — 5) Regest. decim. — 6) Haan Más. — 7) B. O. I. 207. — 8) U. o. 245. — 9) U. o. 252. — 10) Harr. V. 74.

Körözs-Tarcsa.

(Terecha 1221. Tarcha 1469. Tarcza 1558.)

A Kettős-Körözs balpartján áll. Hajdan Edeles, Nadány, Méhes, Nemes-Kereki Mező-Berény és Nagytelek helységek vették körül. A Terecha szóból alakult Tarcsa ó-szláv nyelven kenderáztatót, vagy olyan helyet jelent, hol a halak ívnak.

1221 körül említik először, mint Kalandafia Pál poroszló lakóhelyét.¹⁾ 1383-ban az Ábránfy családé volt és 12 telekből állott, de az egyik telek lakatlan volt. Ősi Bertalan, Kis Péter, Albert és Tamásfia János első, ismert jobbágysai.²⁾ Az Ábránfyak 1397-ben egy méhesi jobbágyot erővel ide költöztettek.³⁾ Az Ábránfyak körülbelül még egy századig birtokában maradtak Tarcsa egy részének. 1467. májusában itt lakó jobbágysaik javaiban nagy kárt tesznek Maróthy Mátyusnak gazdatisztjei, mert négy, hatökrös szekeret vésznek el tőlük s nemsokára Katona Tamás és György nevű lakosoktól ismét hat ökröt hajtanak el.⁴⁾ 1470-ben Ábránfy Sebestény egyik, idevaló jobbágyát István deáknak hívták, ami arra mutat, hogy tanult ember volt.⁵⁾

Másik része ez időtájt Józsa Tamás nemesé volt, s ezt 1472-ben Mátyás király Józsa Tamás magvaszakadtával Muronyi más-kép Uroczi Veér Andrásnak ajándékozta s abba Veér Andrást 1472. nov. 2-án be is iktatták.⁶⁾

Veér Andrásval oly férfit lépett Tarcsa birtokosai közé, ki mindent elkövetett, hogy a falut egészen magáénak mondhasssa, s itt családjának biztos fészket rakjon. 1480-ban a Csegődieket, az elhunyt Józsa Tamás rokonait rábírta, hogy mondjanak le Tarcsához való jogokról.⁷⁾ 1488-ban Korlát Imrétől megvette, a Tarcsára vonatkozó oklevelet.⁸⁾ 1482-ben az Ábránfyak Tamás-ágának részeit zálogba vette 8 frtéért.⁹⁾ Az Istvánágnak birtokait pedig örök áron megvette, s 1493-ban megigértette velök, hogy őt nem is fogják ennek birtokában háborítani.¹⁰⁾

Ekként azután elérte azt, hogy már 1491-ben az egész Tarcsát magáénak mondhatta. Így aztán új adománylevelet kért rá és újra beiktathatta magát.¹¹⁾ Épített is itt udvarházat, melyet később a

1) Váradi Reg. 361. — 2) B. O. I. 32. — 3) Nad. lt. f. 15. — 4) B. O. I. 81—82. — 5) B. O. I. 87. — 6) B. O. I. 91. — 7) Muz. lt. — 8) Teleki lt. Elench. 15. f. 1. — 9) B. O. I. 101. — 10) Muz. lt. 1539. — 11) Muz. lt.

tarcsaiak nagybüszkén kastélynak nevezték ¹⁾ és utódai magukat Körözs-Tarcsai Veéreknek hívták.

Pedig Veér Andrásnak eleintén sok nehézséggel kellett itt küzdenie. A szomszédos régi nemesek nem szívesen látták, s mindenféle akadályokat gördítettek eléje. 1480. Szent-György nap körül a nemeskerekai és bélmegyeri nemesek elfoglalták tőle a tarcsai, Rekezd, Középsziget, Sebesér és Irmesdomb nevű halastavakat.²⁾ 1491-ben, midőn Tarcsának a határát pontosabban meg akarta volna állapítani, az egyik nemeskerekai nemes Bethalmánál fegyveres kézzel állott ellen.³⁾ 1493-ban Ábránfy Sebestény és Péter testvérek tisztviselőiket és jobbágyaikat ráküldték az ő tarcsai házára, azt ostrom alá vették, megvívták, s egyidőre mind Tarcsát, mind az ott levő révet lefoglalták.⁴⁾

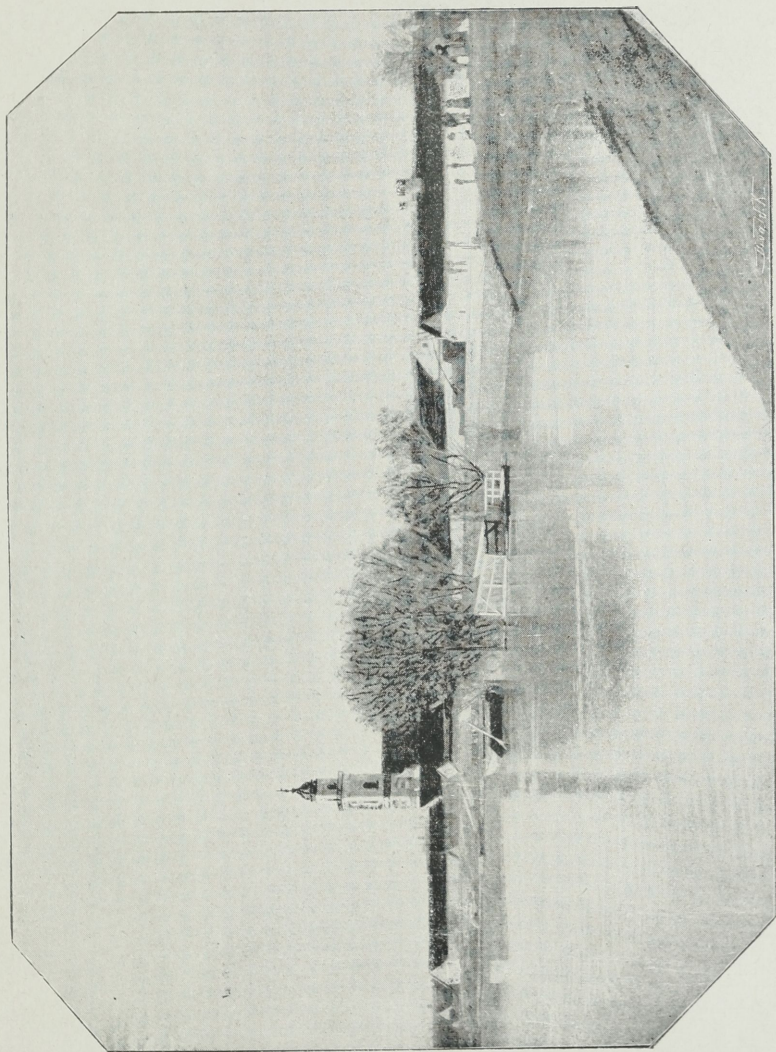
Veér I. András idejében Tarcsának északkeleti határa már odáig nyúlt, mint napjainkban, mert az 1478-iki határjáró szerint Körözs-Ladány felől a Büngösd és Gyács (a mai Gács) folyók továbbá Mihálymolna-halom (a mai Mihályhalom) választották el.⁵⁾ 1498-ban is magának adományoztatja Veér András e Mihálymolna-halma környékét.⁶⁾ Mihálymolna-halom semmi mást nem jelent, mint a Mihálymalma mellett eső halmot, s ekként egy, a Sebes-Körözsön álló régi malomnak tartja fenn emlékét.

A következő században Veér I. Andrásnak Borbála nevű leányától származó unokája Simay Ferencz követelt Tarcsából osztályrészt, de a Veér fiuk ez alkalommal még megmentették Tarcsát egyedül a Veér család számára.⁷⁾ 1560-ban azonban már idegen birtokos is van Tarcsán s ez Kátay Imre, ki a falu felit bírja. 1562—64-ben pedig ugyancsak e félnek birtokosa Néney László özvegye vala.⁸⁾

Mindamellet, hogy Tarcsa a XIV. században akkora falu volt, hogy Békésvármegye 1423-ban itt tartotta egyik gyűlését,⁹⁾ mégis egyházi állapotairól nem tudunk jóformán semmit. 1552-ben papja 3 frtot lett volna köteles a trienti zsinatra utazó követnek fizetni, de biz azzal adós maradt.¹⁰⁾

1552-ben 5, 1553-ban 6, 1556-ban 7, 1560-ban 14, 1562-ben 27, 1564-ben 22 kapu után vetik ki rá az adót.¹¹⁾ Az 1557-iki

1) Harr. V. 32. — 2) Teleki lt. Elench. XV. f. 1. — 3) Muz. lt. — 4) Teleki lt. Elench. XV. f. 1. — 5) Nad. lt. f. 24. — 6) Teleki lt. Elench. XV. f. 1. — 7) B. O. I. 154. — 8) Dic. conscript. — 9) Nad. lt. f. 5. — 10) Venczell A. gyűjt. — 11) Dical. conscript.

KÖRÖS-TARCSA.

török defter szerint 24 házból állott.¹⁾ 1563-ban Nagy János bírósága idejében 47 család lakta,²⁾ s így lakosainak száma mintegy 235 lélekre rúgott. 1520-ban Sütő, Püspök, Konya, Osváth,³⁾ 1563-ban pedig Fóris, Basa, Csóti, Csanó, Husvéti, Kincses, Sülye, Sütő és Varró nevű családok lakják.⁴⁾ Ezeknek csak a fele foglalkozott földműveléssel. 1562-ben pl. csak 11 jobbágnak volt vetése, 12-nek nem. Az előbbiek 7 1/2 köböl búzát adtak féltized fejében. Méhet tartott közülök egy.⁵⁾

1596-ban lakatlanná vált, de 1620-ban egyik lakosa, Juhos István, ki régentén Békésen lakott, már tanuskodik a békésiek mellett.⁶⁾ Ez időtájban egyik része Széky Péteré volt s ez 1648-ban erről rendelkezik.⁷⁾ Másik része megmaradt a Körözs-tarcsai Veérek birtokában és Veér Ferencz 1678-ban e részt 1200 frtéért zálogosítja el Kecső, másként Tözsér Istvánnak.⁸⁾

Az ez időben itt lakó családok némelyike elég jó módra tett szert, úgy hogy 1672-ben Héhelő Márton, Juhos János, Prágai János, Bíró Gáspár és Bíró Mihály 138 tallérért 10 évre zálogba veszik a szomszédos nagyteleki pusztát. Vagy nemességüket, vagy gazdagságukat mutatja, hogy a záloglevél készítője »kerezstarcsai uraméknak« szólítgatja őket.⁹⁾ Külön református gyülekezetet is alkottak.¹⁰⁾

1685 táján ezen lakosai is elfutottak, s ha vissza is jöttek 1702-ben (előbb biztosan nem)¹¹⁾ megint világgá mentek 1703-ban, s ekkor 17 évig egyfolytában lakatlanul állott Tarcsa.

1720-ban ülték meg újra a régi falu helyét a mostani tarcsai lakosok elei, de ezek nem a régi tarcsai lakosoknak ivadéki, hanem egészen újak valának. Előbb vagy 4 évig Csabán laktak, de szökevények lévén féltek, hogy előbbi uraik rájuk találnak, s terhes szolgálatra visszaviszik őket. Ezért idehúzódtak a Körözs mellé, hol a nádasokban jobban elbújhattak,¹²⁾ de különben is valami folyóvíz mellől szökhettek el, mert a halászat ősrégi foglalkozásuk volt.¹³⁾ De azután nemsokára megbánták, hogy a folyóvizet annyira keresték, mert az árvizek annyira pusztították a határt, meg a házakat is, hogy 1731-ben át akartak költözni az edelési dombra.¹⁴⁾

1) Török defterek II. 203. — 2) Haan Más. — 3) Nad It. Más. — 4) Haan Más. —

5) Reg. decim. — 6) B. O. I. 222. — 7) B. O. I. 240. — 8) Harr. B. B. — 9) Harr. V. 11.

— 10) Lampe i. m. 641. — 11) Váradí kápt. It. Acta antiqua. f. 2. 16. — 12) Harr. B. 3. —

13) Hermann O.: A halászat kézikönyve. — 14) Harr. B. 12.

De mégis csak megmaradtak, s lassan-lassan kezdtek gyarapodni. Jöttek hozzájuk az elpusztult békésmegyei falvakból is néhányan pl. a Gyarakai család Ölyvedről, a Pocsai Gerláról,¹⁾ s az is lehet, hogy azon halászati műszavakat a mai tarcsaiak ezen később hozzájuk csatlakozott, régi, békésmegyei családoktól tanulták el. 1735-ben 13-an csatlakoztak közülök a Péró-féle lázadáshoz s a lázadók egyetlen, győzedelmes csetepatéja is itt, a tarcsai határon történt. A 13 ember közül a lázadás leveretése után csak 2 tért vissza. 11 ember elvesztése nagy kár volt a falura de még borzasztóbb volt az 1739—40-iki pestis, melyben nem kevesebb, mint 341 lakos halt meg.

Hanem ezután boldogabb napok virradtak a kis községre. Határát mindjárt kezdettől fogva gyarapította a régi Edelesnek területe. Ezt különben már a Körözstarcsai Veér család a török uralom alatt hozzácsatolta Tarcsához.²⁾ Az új földesúr, Harruckern János, pedig úgy vétette fel az adománylevelbe, mint Tarcsához tartozó halom környékét. Harruckern János fia 1750-ben odaadta a községnek az árvizektől mentes nagyteleki pusztát, a hol azután a földművelést bátrabban űzhették.³⁾ Nadány felől pedig megvédte a határt Juhos István 1728-iki vallomása. Ez hajdan körözi tarcsai lakos, ekkor pedig a váradi püspök bárándi ispánja vala. A Gácsérnél levetette a csizmáját s úgy esküdött meg, hogy ez a föld a tarcsai határhoz tartozik, s az ő vallomása alapján vonták meg újra a határt a Büngösdtől egész a Mihályhalomig, éppen ott, a hol már 1479-ben volt.⁴⁾ Csak ezen Juhos Istvánra vonatkozhatik az Arany Jánostól is megénekelt »Vén Márkus« mondája (A hamis tanu). Ebből az tetszik ki, hogy a múlt századbeli tarcsai lakosok nem voltak megalégedve az ő vallomásával, de igazságtalanul.

Igy alakult meg Körözs-Tarcsának a határa, mely ma 15,492 kat. holdra rúg. Ebből 1773-ban 1119 holdat, 1850-ben 4751 holdat szántottak. A legelő elkülönítés a földesúr (a báró Wenckheim család és leszármazói) és a községi lakosok közt 1857-ben egyezség útján ment végbe. A ref. egyház és község ez alkalommal több mint 200 hold földet kapott egyházi, iskolai és jótékony-célokra. 1773-ban 201, 1827-ben 431, 1850-ben 471, 1890-ben 857 házból állott. 1724-ben még csak 30 család körülbelül 150

1) Harr. C. 47. — 2) Harr. V. 32. — 3) Jk. XIII. 311—17. Harr. R. 44. — 4) Jk. III. 135—6.

lélek lakta. 1773-ban 259 családra, körülbelül 1145 lélekre, 1827-ben 3098, 1850-ben 3693-ra ment a lakosok száma. Jelenleg 5396 lélek lakja, kik 102 kivételével mind magyarok. Közülök 142 róm. kath., 2 gör. kath., 10 gör. kel., 117 ág. vall., 5025 ev. ref., 56 egyéb keresztény, 44 izr. vallású volt. Természetes, hogy ezek közül csak az ev. ref. vallásúaknak volt itt 1720-tól fogva egyházuk s éppen az ev. ref. papnak fia volt az itt született Szabó Károly, híres történetíró. Szakáll Lajos volt megyei főjegyző és költő bölceje is itt ringott. A mostani templom 1794—96-ban épült; tornyát 1859-ben újjá alakították A Kettős-Körözsön levő híd 1880-ban készült.¹⁾ Legutóbbi viszontagsága volt a falunak az 1881-iki árvíz, mely nemcsak a határt borította el, hanem a faluba is betört s a nagyobbbrészt vertfalú házak közül 431-et döntött romba.²⁾

Kötesd.

(Kethesd 1261. és 1446.)

Gyula és Csaba közt esett. Hajdan Ölyved, Vesze, Fövényes és Csaba vették körül. Ketes vagy Kötes nevű birtokosa után vette nevét. 1261-ben még falunak mondják és IV. Béla megerősíti birtokában az egri káptalant.³⁾ 1446-ban azonban már lakatlan és Fejéremhez, később pedig Veszéhez tartozó pusztta. Ezzel együtt a Maróthyak birtokába jut.⁴⁾ 1525-ben Csaba és Fövényes határjárása alkalmával az egyik határpontot még Kötesdhátnak hívják.⁵⁾

1) Szabó János esperes-lelkész úr tudósítása. — 2) A határ multjára nézve v. ö. még Belső-Hegyes, Edeles, Nagytelek, Szentalbert, Szentjános és Veresegyháza községek történetét. — 3) Egri emlékkönyv 1865. 183. V. ö. Fejér Cod. dipl. IV./3. 40. — 4) B. O. I. 61. — 5) Dl. 31,048.

K u p a.

(Kétkhupa 1456. Kupa 1552.)

Szentetornya mellet állott. Nevét valamelyik, Árpád-kori személytől kapta.

1456-ban már mint Szentetornyához tartozó pusztát említik.¹⁾ Nevének emlékét fentartotta egykori plébániája, mely szintén Szentetornyához csatoltatott. Erre 1552-ben még kiveti a békési alesperes a trienti zsinatra utazó követ utiköltségei fejében a 3 frtot, de a pap hátralékban volt.²⁾

1) Münch, Más. — 2) Venczell A. gyűjt.

Kutas 1. Tóth-Kutas.

Külső-Harang 1. Kis-Harang.

Külső-Hegyes 1. Belső-Hegyes.

L á b a s e g y h á z.

(Laboseghaz 1456.)

SZENTETORNYA mellett állott. Lehet, hogy haranglábas templomától kapta nevét. 1456-ban a Hunyadyakat megerősítik e puszta birtokában.¹⁾ 1512-ben is mint Lábos-egyháztelek a szentandrászi uradalomhoz illetőleg Szentetornyához tartozik.²⁾

Ladány 1. Körözs-Ladány.

L á s z l ó t ö v i s e.

(Losloutuisse 1357.)

Fás mellett állott. Nevét onnan kapta, hogy az itt levő tövis-kes, bozótos helyet László nevű jobbágy irtotta ki. 1350-ban még lakatlan hely volt, de teleknek azaz szántóföldnek mondják.³⁾ 1357-ben azonban Ábránfy II. János, mint falut említi, s abból nőtestvérének leánynegyedét ad ki.⁴⁾ De csakhamar elpusztult, és nem is támadt fel többé.

1) Münch. Más. — 2) Dl. 22,283. — 3) B. O. I. 22. — 4) B. O. II. 12.

Mágor.

(Magur 1364. Magor 1564.)

ÉS ZTŐTŐL nyugatra s eredetileg a Körözsnek csupán jobb partján állott. Neve ó-szláv nyelven hegyet, emelkedést jelent, különben eredeti értelme sírhalom.

1350-ben fordul elő először s ez alkalommal az Ábránfyak őse $\frac{1}{16}$ -od részét és az itt levő malomnak felét megszerzi. Másik része a család más ágának, Tamás fiainak, kezén volt.¹⁾ 1357-ben Ábránfy II. János itt is osztályrészt ad nőtestvérének Lépes Demeternének.²⁾ 1383-ban nagyobb része már az Ábránfyaké, de rokonuk Abicsfia Dénes szintén birtokos itten. S egy másik rokonuknak elhagyott, lakatlan szántóföldjét még mindig Martonos-telekének hívták. Malma a csolti monostor felé esett s azért Csolt faluban levőnek mondják.³⁾

A XV. században a csolti monostor elpusztulása után Csolt falut is hozzacsatolták s ettől kezdve Mágort máskép Csoltnak is is nevezték. 1479-ben határa egészen a körözs-ladányi határig terjedt s ettől a Gátér és Tütösér (most Tüdösér) választotta el addig, hol a Tütös befolyt a Sүvöltőderékba,⁴⁾ s 1536-ban is, midőn Faás és Ladány közt határt jártak, Gábor Kelemen idevaló lakos, Ábránfy István özvegyének jobbágya, jelen volt a mágori határ megvédelmezésére.⁵⁾ Az Ábránfyak a XV. században még megtudták magukat tartani birtokában, mert ha el is zálogosítottak, mint pl. 1489-ben,⁶⁾ 1492-ben,⁷⁾ egyes részeket, mégis nem-

1) B. O. I. 22. — 2) B. O. II. 12. — 3) B. O. I. 32. — 4) Nad. lt. f. 24. — 5) U. o. f. 23. — 6) Harr. M. O. 18. — 7) B. O. I. 106.

sokára visszaszerezték azokat. De a XVI. században már idegenek is rátették kezüket Mágor egyes részeire úgy, hogy 1556-ban a falu birtoka ekként oszlott fel.

Ábránfy István jobbágysai fizettek 2 kapu után.

Ábránfy Imre	»	»	1	»	»
--------------	---	---	---	---	---

Lajos Imre	»	»	6	»	»
------------	---	---	---	---	---

Nadányi Ferencz	»	»	2	»	»
-----------------	---	---	---	---	---

Székely Márton	»	»	2	»	»
----------------	---	---	---	---	---

Szterzenkovics Mátyás	»	»	2	»	»
-----------------------	---	---	---	---	---

Viczmándy István	»	»	2	»	»
------------------	---	---	---	---	---

1560-ban Ábránfy Imre helyett Ábránfy Gáspár fordul elő. 1562-pedig helyette és Viczmándy István helyett özv. Pejkes Péterné és Nagy Balázs vannak följegyezve birtokosokként. 1564-ben az előbbieken kívül még Nagy Antalt is említik.¹⁾

A mióta a csolti monostor megszűnt, rendes plébános végezte itt a lelkészi teendőket. Ez 1552-ben még megfizette azt a 3 frtot, a mit a trienti zsinatra küldendő követ útiköltségei fejében reá vetettek.²⁾

1552-ben és 53-ban Faással és Vésztővel együtt Tóth Mihály hajduvezér tartotta lefoglalva zsoldja fejében. E miatt nem is jegyzik fel Mágor kapuinak számát. 1556-ban lakosai 14 kapu után fizettek; 3 kapu után adósok voltak. 1560-ban is csak 16 kapu után fizettek, mert két birtokos jobbágysa adós maradt. 1562-ben azonban megvette rajtuk az adót Földváry 43 kapu után. 1564-ben leszállították a kapuk számát 31 1/2-re.³⁾ 1557-ben 18 házból állott.⁴⁾ 1562-ben 35 jobbágynak volt vetése s ezek 84 1/2 kalangya 2 kéve és 2 véka búzát fizettek féltizedül. Méhet csak 1 gazda tartott.⁵⁾ 1563-an Szücs Máté bírósága idejében 55 család lakta,⁶⁾ a lélekszám tehát mintegy 275-re rugott. Jellemző család nevek a lakosok között Adorján, Bogdán, Csetneki, Forró, Vida és Zala. 1580-ban még fennállott s Ábránfy Farkas itt levő részét átengedi özv. Ábránfy Istvánnénak, Nagyécsi Klárának.⁷⁾ De 1654-ben már Faáshoz tartozó pusztá.⁸⁾ 1677-ben is mint Faáshoz csatolt részt adja el Nadányi Zsigmond bátyjának, Nadányi Jánosnak.⁹⁾ 1712-ben a vésztőiek foglalták el Vésztő felé eső felét s ez ezután

1) Dical. conscript. — 2) Venczei A. regij. — 3) Dical. conscript. — 4) Török defterek II. 204. — 5) Reg. decim. — 6) Hann. M. s. — 7) Leleszi lt. Prot. 26. f. 49. — 8) Bőllői lt. — 9) Nad lt. f. 5.

náluk is maradt. Másik felét Harruckern Ferencz 1751-ben Szeghalomhoz csatolta.¹⁾

Megyer 1. Bélmegyer, Mező-Megyer.

Méhes.

(Mehes 1221. Mehes 1564.)

Körözs-Ladánytól délre a Büngösd és a Sebes-Körözs között állott. Hajdan Ladány, Faás, Bélmegyer és Nemes-Kereki vették körül. Az Árpádkorban lakosai mézet voltak kötelesek adni, e végből aztán méhet tenyésztettek s innen vette a falu nevét.

1221-ben az itt lakó várnépek, Ottmár, Iván, Berta és Toma nevűek, Faásnak tulajdonosával a Szilas nevű földért perbe keveredtek, de biz azt elvesztették.²⁾ 1321-ben már a Nadányi családé Méhes,³⁾ s ez birta folytonosan egész 1720-ig, míg Harruckern a gyulai uradalomhoz nem foglalta Körözs-Ladánynyal együtt. 1397-ben az Ábrámfyak is némi jogot tartottak hozzá⁴⁾ s azért egy idevaló jobbágyot elfogtak és Tarcsára hajtottak. 1428-ban pedig megakarták becsültetni,⁵⁾ de a Nadányiaknak mindannyiszor sikerült magukat e falu birtokában megtartani. 1432-ben Maróthynak is volt valami követelése e falun, s a miatt a berényiek egyik idevaló jobbágyot elhajtottak.⁶⁾ A Nadányiak ezenkívül több ízben leánynegyedét fizettek ki belőle, mint pl. 1381-ben,⁷⁾ 1433-ban⁸⁾ 1479-ben. De csak ez utóbbi esetben nem tudták a falu értékének negyedét készpénzben kifizetni, hanem természetben kellett azt kiszakítani. Ekkor tudjuk meg, hogy az egész kis falu csak 4 lakott és 8 lakatlan telekből állott.⁹⁾

Mocsaras erdős határát gyakran megjelölték, hogy a szomszédos birtokosoktól megvédjék. 1479-ben a Fásderék választotta el Faástól s maga a Fásderéknak fele a Sűvöltő nevű pusztával együtt Méheshez tartozott. Ettől kezdve a Büngösd választotta el Bélmegyertől.¹⁰⁾ 1536-ban újra határjárást tartanak közte és Faás között.¹¹⁾

1) Jk. XIII. 311—7. — 2) Váradi reg. 361. — 3) Nad. It. f. 12. — 4) U. o. f. 15. —

5) U. o. — 6) U. o. f. 5. — 7) Dl. 37,180. — 8) U. o. f. 12. — 9) Dl. 26,539. — 10) Nad. It. f. 24. — 11) U. o. f. 23.

1552-ben lakosai 6, 1553-ban 10, 1556-ban 10, 1560-ban 12, 1562-ben 20, 1564-ben 16 kapuutánfizettek adót. 1560-ban tulajdonkép 13 kapuja volt, de az egyik elégett.¹⁾ 1557-ben 10 ház volt benne.²⁾ 1562-ben 15 jobbágnak volt itt vetése s csak egynek nem. A féltized 21 $\frac{1}{2}$ kalangyát és 7 kévét tett ki. Az egykori méhtenyésztő helyen ez évben már csak egy jobbágy tartott méhet,³⁾ 1563-ban Juhos János bírósága idejében 23 család,⁴⁾ tehát mintegy 115 lélek élt itt. A családnevek majdnem ugyanazok, mint Mágoron.

1584-ben Nadányi Mihály még mint falut zálogosította el Ugrai Gergelynek,⁵⁾ de 1647-ben már lakatlanul állott. — Ettől kezdve a fásiak bérelték erdeje kedvéért. 1682-ben zálogba is vették Nadányi Jánostól 100 frtéért.⁶⁾ A Büngösd vizében való halászati jogot pedig a nemeskerekiek vették ki fele haszonért.⁷⁾

Megyénk ujjaalakulása alkalmával felét a körözs-ladányiak foglalták le, másik fejét 1750 körül kapták meg, s így az egész az ő határukhoz került.

Mető.

(Methew 1295. Mythey 1411.)

Békéstől nyugatra esett. Hajdan Mező-Berény, Hidas és Murony vették körül. — Neve a régi magyarban annyit jelent, mint »metsző«, »metelő«.

1295-ben említik először, s ekkor egy domb és a Balaton nevű rét választotta el Muronytól.⁸⁾ 1411-ben Varsány László nevű nemes kapta meg.⁹⁾ E Varsány család a XVI. században már Kis-Kamuton birtokos; már ebből gyaníthatjuk tehát, hogy a régi Metőt Kis-Kamuthoz csatolták. Kétségtelenné teszi ezt azon körülmény, hogy a Balaton rét, mely 1295-ben Murony és Mető közt vett határt, 1515-ben már Kis-Kamuthoz tartozik.¹⁰⁾

1) Dical. conscript. — 2) Török defterek II. 204. — 3) Reg. decim. — 4) Haan Más. —

5) Harr. M. 18. — 6) Nad. lt. f. 5. — 7) U. o. — 8) Dl. 1408. — 9) Zichy cs. okmánytára VI. 157. — 10) V. ö. B. O. I. 128.

Mező-Berény.

(Beren 1347, Giur-Beren 1619, Gyur-Bereny 1654.)

Békés és Gyoma közt esik. Hajdan Nagytelek, Körözs-Tarcsa, Nemes-Kereki, Kis-Kamut és Gyúr vették körül. Egyideig a szomszédos Gyúr helységről Gyúr-Berénynek nevezték, s csak a múlt században kezdték Mező-Berénynek írni. 1723-ban azonban egyszerűen Berény a neve. Neve az ó-szláv »brnije« szótól származik, a mi sarat jelent.

1347-ben fordul elő először, s ekkor még két külön faluból állott. — Az egykori elkülönítésnek az emléke fennmaradt abban, hogy később is két plébániája volt, s ezek egyikét Bal-Berénynek hívták. 1552-ben a berényi plébánosnak két forintot, a balberényinek pedig 3 frtot kellett volna fizetniök a trienti zsinatra utazó követeknek.¹⁾ 1347-ben az Acsay családnak birtoka volt és Acsay Berend fiainak II. Berendnek és Gergelynek, Berendfia Márton békésvármegyei főispán testvéreinek jutott. Már ekkor kőtemploma volt.²⁾ 1403-ban már a gyulai uradalomhoz volt kapcsolva, s így Maróthy János kapta meg. Ez nagy gondot fordított Berény gyarapítására, védelmezte ezt az Ábránfyak és a Kamuthyak ellen, s némi szabadalmakat is adott neki.³⁾ Benne bizakodva költöztettek a berényiek erővel ide egy jobbágyot Méhesről.⁴⁾ 1468-ban Somlyai Péter, Nagy Péter, Dózsa Albert és Dózsa Tamás nevű jobbágyok a gyulai uradalmi tisztekkel együtt szintén résztvesznek Sopron falu pusztításában.⁵⁾ 1496 április 18-án Corvin János egy időre elszakította a gyulai uradalomtól és Derencsényi Péternek ajándékozta,⁶⁾ s ő azt 1496 júliusban át is vette.⁷⁾ Később Corvin megbánta bőkezűségét s visszavette Berényt. Ügylátszik azonban, hogy Derencsényi ragaszkodott jogához s Berényt eladta Kantler Ágoston budai kereskedőnek. Biztos, hogy ez 1507-ben be is akarta magát iktattatni,⁸⁾ csak hogy ekkor már megint a gyulai uradalom tartozéka volt Berény, s ezért Corvin János özvegye ellenmondott, sőt, hogy a berényieket annál inkább magához csatolja, megerősítette őket a Maróthy Jánostól és Corvin Jánostól kapott szabadalmak-

¹⁾ Venczell A. gyűjt. — ²⁾ Anjoukori okmtár V. 124. — ³⁾ Dl. 10,711. és Münch. Más. 1507. — ⁴⁾ Nad. lt. f. 5. — ⁵⁾ Dl. 16,811. — ⁶⁾ B. O. I. 109. — ⁷⁾ B. O. II. 118. — ⁸⁾ Haan Békésvármegye hajdana 134.

ban is. Állítólag nagy szükség volt erre, mert az uradalmi tisztek erőszakoskodásai miatt a lakosok nagyjából szétfutottak.¹⁾

Mikor Kantler látta, hogy ő mint egyszerű polgárember nem tudja hozzávaló jogát érvényesíteni, követelését eladta Bakócz Tamásnak. Amde időközben a gyulai uradalom s vele együtt Berény is még hatalmasabb úrnak, Brandenburgi Györgynek, kezeibe került, s ezzel szemben Bakócz Tamás sem boldogult. 1519-ben ugyan úgy cselekszik Bakócz, mintha az övé volna Berény, és oda adja cserébe Pethő Tamásnak, de maga is elismeri, hogy Berény idegen kézen van, s ha egy év alatt nem tudja kiváltani, ezért és egyéb birtokaiért 1000 frtot köteles fizetni. S ime két év múlva csakugyan kifizet az ígért 1000 frtból 800-at. Biztos tehát, hogy Berényt nem tudta megszerezni.²⁾ Időközben a berényiek az uradalmi tisztekkel megint nagy vitába keveredtek. Lakott akkor köztük egy Vég Imre nevű kereskedő. Ez a gyulai várnagyoknak és kereskedőknek 4—500 frtnyi kárt okozott, s midőn a törvényszék elé idézték, nem jelent meg. E miatt Nagy Péter, a békési ispán kiment Berénybe és fejvesztés terhe alatt szólította fel a berényieket, hogy segítsék őt Vég Imre elfogásában és a gyulai várba való hurczolásában. De biz azok nem segítették és így Vég Imre elmenekült. E miatt Gyula városa törvényszéke a berényieket arra ítélte, hogy már most ők térítsék meg a Vég Imrétől okozott kárt. A berényiek ez ellen földesurukhoz, az örgróthoz, felebbeztek.³⁾ Ez biztosan megkegyelmezett nekik, úgy hogy 1526-ban a berényiek már 17 frt és 25 dénárt fizethettek adó fejében.⁴⁾ Berény ezentúl is a gyulai uradalom tartozéka maradt egész 1566-ig. Az 1559-iki és 1561-iki összeírások szerint lakosai kötelesek voltak a gabonán kívül a lenből is kilenczedet adni, továbbá a földesúr számára szántani és vetni. Innen van, hogy a gyulai uradalom itt majorságilag is gazdálkodott.⁵⁾

1552-ben 27, 1553-ban 16, 1556-ban 28, 1560-ban 15, 1562-ben 50, 1564-ben 26 kapu után vetettek lakosaira adót. 1553-ban és 1560-ban egy pár kapu lakatlanul állott.⁶⁾ 1557-ben 30 ház volt benne.⁷⁾ 1554-ben lakosai 24½ gyulai köből búzát és 9 köből árpát adtak kilenczed fejében. Majorságilag pedig 16 köből

1) Münch. Mäs. 1507. — 2) V. ö. Dl. 21,097. B. O. I. 137. — 3) Münch. Mäs. 1518.

— 4) Münch. Reichsarchiv. Brand, CCIV. f. 1. — 5) Urb. et conscript. — 6) Dical. conscript.

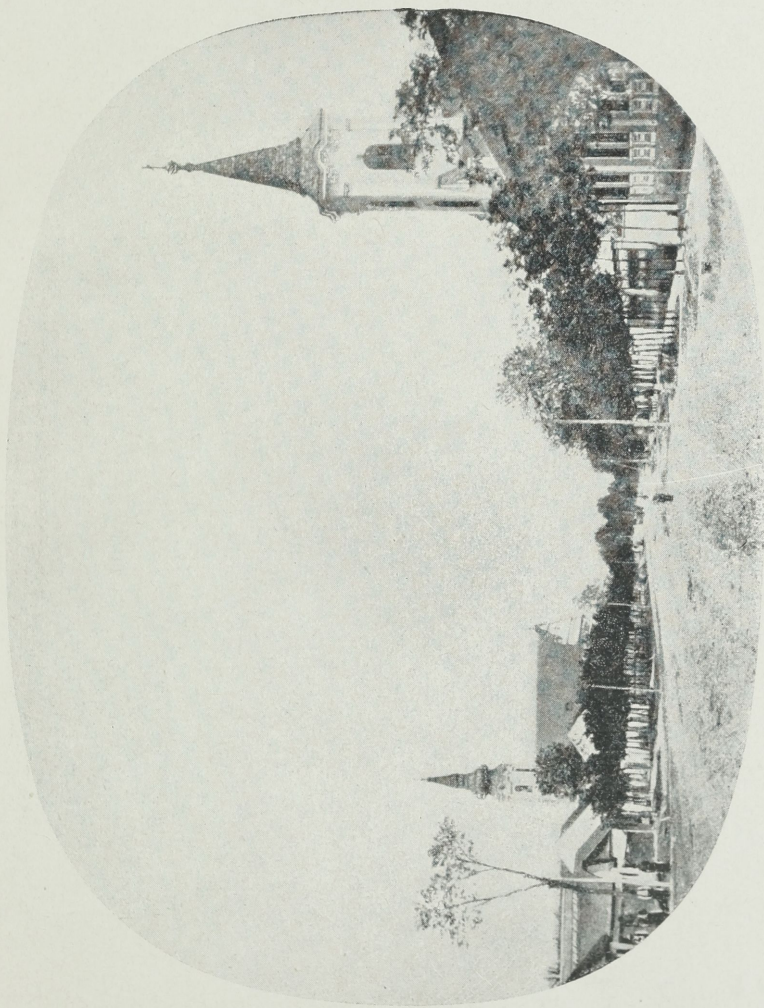
— 7) Török defterek II. 204.

búzát termeltek.¹⁾ 1562-ben 30 jobbágynak volt vetése, 4-nek nem. Az előbbieket most 26 köből, $2\frac{1}{2}$ kalangya búzát s 3 véka árpát fizettek féltizedül. Méhet csak egy gazda tartott.²⁾ 1563-ban 68 család lakta,³⁾ s így a lakosság mintegy 340 főre rúgott. Bírái voltak 1559-ben Csapó Pál,⁴⁾ 1563-ban pedig Nagy Fülöp. A lakosok Hőgye, Kamat, Cseh, Kincses, Bába, Ábrány stb. neveket viseltek.

A török uralom idejében Berényt Gyúrral együtt 1584-ben Balázsdeák István, Sárközy Mihály és Kövesdy Bertalan nevű egri vitézek kapták meg a kincstártól, s 1585-ben be is iktatták őket.⁵⁾ Balázsdeák Istvánnak csak egy leánya maradt, ki Zsegyey Miklóshoz ment férjhez. S e révén 1620-ban Zsegyey Miklós vagy inkább özvegye birta.⁶⁾ Ennek leánya, Zsegyey Borbála, Károlyi Mihály neje lett s így a Károlyiak kapták meg Berényt és Gyúrt. A másik adományos Sárközy Mihály 1600 előtt Mező Imrének adta zálogba itt levő részét,⁷⁾ s ettől szintén Zsegyey vette meg. A harmadik adományos, Kövesdy Bertalan, fia, Pál, 1627-ben 400 frtért adta el itt és Gyúron levő részét Zsegyey Borbálának özv. Károlyi Mihálynénak,⁸⁾ s ekként a két falu egészen a Károlyiak kezére jutott.

De ha változtak a falu birtokosai, még nagyobb változások estek meg a falu lakosaival. 1596-ban kirabolta és fölégette a falut a tatárság úgy, hogy lakosai 19 évig bujdosnak. Végre egyrészük 1615-ben visszaköltözött Berénybe, előbbeni lakófélszékükbe s négy esztendei szabadságot kaptak földesuraiktól. 1619-ben Hajdú Bálint és Cseh Mátyás nevű lakosokat küldötte fel a falu Ér-Adonyba, s ott földesurukkal úgy alkudtak meg, hogy ezentúl évenként földesúri szolgálmányok fejében 25 frtot fizetnek s némi ajándékot adnak.⁹⁾ 1633-ban Cseh Mátyás volt a falu bírása s a lakosoknak sok bajuk volt papjukkal, akit azután el is távolítottak a faluból.¹⁰⁾ 1654 táján jómódú lakosa volt Kilenczes Miklós. Ez állítólag megölte egy biharmegyei földesúrnak, a Gálos-Petriben lakó Rácz Jánosnak, egyik jobbágját, s e miatt Rácz János 1654 ápril. 1-én katonákat küldött Berénybe. Ezek aztán Kilenczes Miklós házát felprédálták, 78 drb. marháját Gálos-Petriben hajtották, magát

1) Nádasdy lev. az orsz. lt.-ban. — 2) Reg. decim. — 3) Haan Más. — 4) Urb. et conscript. 1559. — 5) Turul 1888. 42. — 6) B. O. I. 226. — 7) Turul 1888. 43. Egri kápt. orsz. lt. A. 34, 40, 162, 191. — 8) B. O. I. 234. — 9) Károlyi lt. cista 37. nr. 18. — 10) Károlyi cs. oklt. IV. 248.

MEZŐ-BERÉNY. FŐ-UTCZA.

Kilenczest fiastól együtt fogságba vitték és Váradon börtönbe vették.¹⁾ Csak 4 évig tartó pör után Károlyi László berényi földesúr közbevetésére szabadult ki Kilenczes, úgy, hogy 1665-ben már tanuságot tehetett Murony határáról.²⁾

Az 1648-iki, Károlyi Ádám és László testvérek közt történt osztálylevél szerint Károlyi Lászlónak jutott,³⁾ de ennek ugyancsak meggyült a baja némely ónodi, füleki és szendrei katonákkal, nevezetesen Inczedy Mátyás, Galaczy Miklós, Marosy István és Gombos György nevűekkel. Ezek ugyanis 1662-ben Wesselényi Miklós nádortól elkérték Berényt, s a nádor a nélkül, hogy a dolgot megvizsgálta volna, csakugyan nekik ajándékozta.⁴⁾ Ezek már mostan annyira zaklatták a falut, hogy 1666-ban a szegény lakosok elfutottak és Berény 1667—72-ig lakatlanul állott. Pusztá határát Károlyi László a békésieknek adta ki haszonbérbe. Még a békésieket is mindig háborgatták, fenyegették Galaczy Miklós és társai, a miért a nádortól nekik adott berényi földet használták.⁵⁾ Végre hosszú fáradozás után ⁶⁾ sikerült Károlyi Lászlónak a nádor előtt bebizonyítani azt, hogy Berény őt illeti és a nádor visszavonta 1662-iki adománylevelét. Így azután 1672-ben Berény lakosai újra visszaszállottak s úgy alkudtak meg földesurukkal, hogy évenként 34 tallért fizetnek. Ezt azután fizetgették is, de bizony nagyon hiányosan úgy, hogy 1684-ben 11 évről 274 tallérral tartoztak. Károlyi még ennyi adósság után sem kényszerítette őket nagyobb adózásra, csak azt kötötte ki, hogy ha új ember telepedik közibük, az megint fizessen egy tallért.⁷⁾ Az ez időben itt lakó berényiek reform. valóságuk voltak, s 1675-ben papjuk volt Várkonyi Mihály.⁸⁾

1685. júl. 16-án még 100 frtot küldenek a berényiek Debreczenbe, illetőleg Károlyi Lászlónak adósságuk törlesztésére,⁹⁾ de nemsokára ők is szétfutottak s Berény megint lakatlanná vált egész 1702-ig. Ez évben 26 család újra megszállotta a falut és papjuk volt Dályai János. A 26 család 1703-ban az akkori nagy szegénységet tekintve fontos lépésre határozta el magát. Harangot öntetett a következő felirattal: »A mezőberényi szent eklesia öntette Békésvármegyében 1703.«¹⁰⁾ Még ez évben azonban a ráczok pusztításai

1) Károlyi lt. cista 37. nr. 21. — 2) Teleki lt. El. 22. f. 1. — 3) Károlyi cs. oklt. IV. 28. — 4) B. O. I. 255. — 5) Károlyi cs. oklt. 471, 472, 481. — 6) Károlyi lt. cista 37. nr. 25. — 7) Károlyi cs. oklt. 500. — 8) Lampe i. m. 641. Haan: Békésvármegye hajdانا. — 9) Károlyi cs. oklt. IV. 500. — 10) Haan: Békésvármegye hajdانا.

miatt el kellett futniok. 5 év múlva újra visszajöttek s úgy látszott, hogy állandóan meg akarják ülni a falut, mert községi pecsétet csináltattak ezen körülírással: »M.-Berény helysége pecsétje 1708.« — A pecsét czimerében a mezőt egy folyam két részre osztja. Az alsó mezőben egy szántóvas látható, a felső mező ismét két részre oszlik, s az egyikben 3 buza kalász, a másikban szőlőfürt van ábrázolva.¹⁾ De bizony ez a megtelepülés sem volt állandó. 1709-ben újra menekülni kellett a magyarnak a Körözs

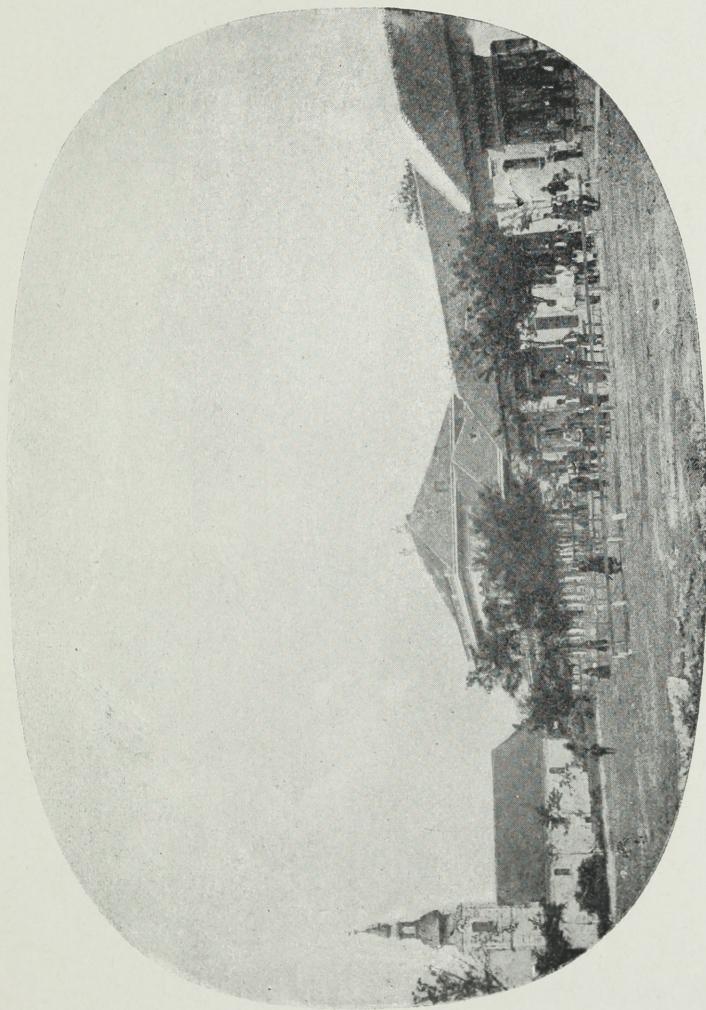

baloldaláról. Egy kútba eresztették a berényiek a harangjukat s azután világgá mentek.

Az 1715—22 évi összeírásokban hiába keressük Berényt a békésvármegyei lakott helyek között. Mint Békéshez tartozó pusztát vette át Harruckern 1720-ban, sőt még 1723-iki adománylevelében is még mint pusztá szerepel.²⁾ De 1722-ben már lépéseket tettek némely felvidéki tótok a gyulai uradalom jószágkormányozójánál, hogy ők e helyet benépesíthessék. Ezeknek értelmi vezetői Mathaeidesz Lőrincz csabai és Grenercius János utóbb berényi tanítók valának. Mindamellett, hogy kedvező választ kaptak,³⁾ csak a következő 1723 évben ülték meg a falut a Madarász András vezetése alatt ide leszármazó tótok. Ezek legnagyobbbrészt a kishontmegyei (ma gömörmegyei) Raho, Priboj, Varbócz falvakból származtak. Csatlakoztak hozzájuk némelyek a nógrádmegyei Legéndről.⁴⁾ Ezek mindjárt építettek egyházat, iskolát és megöntötték az 1862-ben átöntött régi kis harangot még pedig német felirattal: »Johann Butterer goss mich in Ofen 1723 Keresch-Berinev evang«. Ezen ág. vall. tótok voltak tehát az első települők a mai Mező-Berényben. 1725-ben jöttek hozzájuk Würtembergből a szintén ág. vall. németek, de ezek a tótokkal együtt 1725-ben olyan nyomorúságban voltak, hogy a gyulai uradalomnak kellett őket tartani élelemmel, különben éhen veszttek volna.⁵⁾ Végre 1731 áprilisban 21 magyar család is átköltözött ide, még pedig 3 Mikepércsről, 5 Ugráról, 10 Dobozról, 1 Gesztről és 2 Vértésről.⁶⁾

¹⁾ Századok 1872. 421. — ²⁾ Kisebb ltárak az orsz. lt.-ban Harruckern csomó. —

³⁾ B. O. I. 269. 284. — ⁴⁾ Harr. S. 24. — ⁵⁾ U. o. S. 31. — ⁶⁾ U. o. S. 24.

KOSSUTH LAJOS-TÉR MEZŐ-BERÉNYBEN.

Ezeknek az akkor már Békésen, 1703-ban még Berényiben lakó Győri Ferencz mondotta meg, hol rejtették el az 1703-ban öntött harangot. Kihúzták tehát, s mint jogos tulajdonukat most is használják.

Ekként alakult meg a mai Mező-Berény három nyelvű népből. 1745-ben három templom is lett Mezőberényben, mert a németek elváltak a tóttól s külön templomot építettek, külön papot tartottak. A tótoktól épített 1723-iki templom helyett 1740-ben vályogból építettek 13 lépés hosszú, 8 lépés széles, $1\frac{3}{4}$ -öl magas templomot. 1768-ban megint másikat és nagyobbbat építettek s végre 1792-ben elkezdték építeni a mostani tót templomot s azt 1797 Advent első vasárnapján avatták föl. Az ág. vall. németek 1788-ban építették ma is meglevő templomukat. A ref. magyarok pedig 1801—3-ban építtek új, maig használt templomot. A jelen században lassan-lassan idetelepült róm. katolikusok 1878-ban kaptak külön lelkészt s ennek buzgólkodása következtében 1886-ban épült a róm. kath. templom legnagyobbbrészt Fejérváry Miklósné szül. Kárász Karolina költségén.

Sokat köszönhet Mező-Berény Harruckern Ferencznek, mert ez tetemesen megnagyobbította határát. — 1740-ben átadta lakosainak a régi Nemes-Kereki falu területét, ugyancsak ez időtájt kapta község haszonbérbe Félhalmot. 1765-ben Félhalmot végleg a berényi határhoz csatolta. Így növekedett a berényi határ 25461 kat. hold nagyságúra. Ebből 1773-ben 4260, 1850-ben 11059 holdat szántottak. 1798-ban Harruckern Borbála (Siskovicsné) kapta, de mindjárt el is adta a báró Wenckheim családnak. Ez birta aztán napjainkig. A legelő elkülönítés 1847-ben történt meg, s 1848-ban kétszeri lázongásra adott ürügyet. 1773-ban 429, 1827-ben 1137, 1850-ben 1151, 1890-ben 2253 házból állott. 1725-ben 28 tót és 18 német család lakott a faluban, tehát a lakosság száma, mintegy 230-ra ment. 1773-ban 422 család, vagyis mintegy 2110 lélek volt itt. 1827-ben már 7881-re rugott a lakosság száma. 1852-ben pedig 8579-re. Az 1890-iki összeírás szerint 12469 lélekből állott a lakosság. Ebből magyar volt 7365, német 2258, tót 2840, oláh 3, egyéb nyelvű 3. Köztük 616 róm. kat., 10 gör. kat., 107 gör. kel., 8023 ág. vall., 3232 ev. ref., 129 unitárius, 33 egyéb keresztény, 319 izraelita. Nevezetes helye volt megyénknek Mező-Berény az 1802—34 években, mert

az ág. vall. békési esperesség gymnasiuma itt állott. Nagy veszedelmet okozott a községben az 1831-iki kolera s ez alkalommal némi zavargás is tört ki. 1872-ben a község vásártartásra kapott jogot, s így a mezővárosok sorában lépett.¹⁾

Mező-Két-Sopron.

(Keth-Sopron 1458. Sopron 1469. Két Sopron 1560. Mezőkén-Söbrön 1557.)

Csabától nyugatra esik. Hajdan Kondoros, Mező-Szentmiklós, Gerendás és Csorvás községekkel volt határos. Neve az ó-szláv sopa=szín, karám, félszer s annak sopron alakjából származik. E nevet a magyarok is átkölcsönözték s az itt levő karámról neveztek el az itt alakuló két községet. A két község egyesülése után Két-Sopronnak, utóbb Mező-Két-Sopronnak hívták, hogy így megkülönböztessék az Aradtól északra eső, aradmegyei, szintén Két-Sopron nevű falutól.

1458-ban új adományként kapja Ábránfy Tamás.²⁾ Ettől kezdve földesurai ugyanazok, kik a gerlai uradaloméi.

A Maróthyak és Ábránfyak közt folyt veszekedésben e község különösen sokat szenvedett. 1467. május 1-én két idevaló jobbágytól, kik a gyulai hetivásárra mentek, kocsijukat s portékájukat elveszik Maróthy tisztjei.³⁾ 1468. november 30 — deczember 6 közt pedig valóságos hadjáratot intéztek e falu ellen; a házakat feltörték, a jobbágyokat fogságba vitték, 3000 juhot, 400 szarvasmarhát, 100 lovat elhajtottak.⁴⁾ 1488-ban Ábránfy Sebes-

¹⁾ A határ multjára nézve l. még Belső-Hegyes, Félhalom, Gyúr, Nemes-Kereki és Veregyháza községek történetét. — ²⁾ B. O. I. 78. — ³⁾ B. O. I. 81. — ⁴⁾ Dl. 16,811.

tyénnek három idevaló jobbágya vesz részt a földvári támadásban.¹⁾ 1525-ben Csákó Balázs, Haraszthy Gergely jobbágya, tanuskodik a Kígyós és Kerekegyháza közt levő határról s ez alkalommal említik a Kígyósról ide vezető utat.²⁾

Lelkészségéről csak annyi tudomásunk van, hogy 1552-ben papja a rá kivetett három forint adóval hátralékban maradt.³⁾

1552-ben 6 kapu után fizettek a lakosok adót; 1553-ban 8, 1556-ban tizenhárom után. 1560-ban csak 11 és $\frac{1}{2}$ kapu fizet, mert három birtokos jobbágysai nem voltak felvéve adó alá. 1562-ben tizennégyre emelkedett a kapuk száma, de két birtokos jobbágysai ekkor is hátralékban voltak. 1564-ben a jobbágysok mind fizetnek, Nagy Balázs szegény jobbágysain kívül és pedig a következő arányban:

Ábránfy István	jobbágysai	4 kapu után
Székely Miklós	»	4 » »
Ábránfy Tamás	»	2 » »
özv. Szterzenkovics Mátyásné	»	2 » »
Ábránfy Boldizsár	»	1 » »
Földváry Péter	»	1 » »

összesen 14 kapu után.⁴⁾

Ez időtájt a földesurak itt is külön-külön bírakat tartottak. Így 1559-ben Ábránfy István Czintál Ferenczet, Ábránfy Gáspár Nagy Mátyást, Székely Miklós Erdős Bálintot rendelte bírónak a maga jobbágysai felett. A többi birtokostól kirendelt bírák nevei nem soroltatnak fel. 1562-ben 32 jobbágysnak volt vetése s ezek 16 kalangya és 22 köből búzát fizetnek féltized fejében.⁵⁾ 1557—58 évben 23 (20 régi, 3 új) házból állott,⁶⁾ s 1563-ban 56 család lakta. Jellemzőbb családnevek: Bak, Dezső, Polgár, Tiszai, Turcsin és Zsíros.⁷⁾ A lakosság száma e szerint mintegy 280 lélekre ment.

A török uralom első idejében Két-Sopron még fenállott, úgy, hogy 1580-ban Ábránfy János és Farkas még megosztzkodhattak itt lakó, örökös jobbágysaikon s jutott egynek-egynek öt-öt. Ekkor is a régi családnevek fordulnak elő, tehát a lakosság nem változott.⁸⁾

1723-ban, mint önálló pusztát Harruckern János György kapta

1) Dl. 19,378. — 2) Dl. 31,048. — 3) Venczell A. gyűjt. — 4) Dical. conscript. — 5) Regest. decim. — 6) Török defterek II. 204. — 7) Haan Más. — 8) Leleszi lt. Prot. 76. 151—7.

Mező-Két-Sopront s eleintén különféle haszonbérloőknek adta ki. Így bérelték 1744-ben Kacsamag György (bolgár), 1755-ben Jovin György és József nevű görögök.¹⁾ Harruckern Ferencz 1753-ban egyharmadát, 1755-ben az egész pusztát a csabaiaknak s különösen az e tájt letelepedő csabai katolikusoknak adta át használatra,²⁾ s így olvadt bele az egykori Két-Sopron Csaba határába.

Mező-Megyer.

(Megyer 1383. Mezew-Megyer 1552—53. Rátz-Megyer 1701.)

Csabától északra állott. Hajdan Murony, Gerla, Csaba és Mezőszentmiklós vették körül. Megyer nevű birtokosa után kapta nevét s Bélmegyertől való megkülönböztetés végett XVI—XVII. században állandóan Mező-Megyernek hívták.

1383-ban az Ábránfyak megosztják maguk között, s keletre eső egynegyedét Ábránfy I. Miklós kapja. Egyik lakossát Túri Gergelynek hívták.³⁾ Ettől kezdve egész a XVII. századig az Ábránfy család főtulajdonosa, de egyes részeket gyakran elzálogosítanak. Így 1468-ban Bélmegyeri Lőrincz kap két, nyugat felé eső telket.⁴⁾ — 1492-ben Ábránfy Benedek itt levő részeit egy időre elzálogosítja Veér Andrásnak.⁵⁾ 1508-ban Ábránfy VII. János az ő részét odaadja zálogba Haraszthy Gergelynek s ez azután ott is vész.⁶⁾ 1555—64 években Mező-Megyer is éppen úgy 8—9 sőt 10 birtokos kezén van, mint általában a gerlai uradalom. Így pl. 1562-ben Ábránfy István jobbágysai fizetnek 3 kapu után Lajos Imre jobbágysai fizetnek 11 kapu után

Nagy Balázs	»	»	2	»	»
Székely Márton	»	»	2	»	»
Székely Miklós	»	»	18	»	»

Özv. Szerzenkovics Mátyásné jobbágysai fizetnek 7 kapu után. Még ezeken kívül birtokosok itt Ábránfy Boldizsár és Pejkes Péter.⁷⁾

Legtöbbet köszönhet Mező-Megyer Ábránfy I. Tamásnak. A törökverő hős itt egy kis erősséget, kastélyt épített magának. Itt feküdt betegen 1469 áprilisban, midőn Maróthy Mátyusnak meg-

¹⁾ Jk. VII. 545—70. X. 371. — ²⁾ Jk. XIII. 311—7. — ³⁾ B. O. I. 32. — ⁴⁾ B. O. I. 77. — ⁵⁾ B. O. I. 106. — ⁶⁾ U. o. 136. — ⁷⁾ Dical. conscript.

bocsátja a tőle okozott károkat.¹⁾ — E kastély azután idősebbik fiára I. Sebestényre szállott, majd ennek ivadékaira, de dédunokái 1551-ben olyan nagy szorultságba jutottak, hogy kénytelenek voltak eladni azt Bodoki Székely Benedek fiainak oly föltétel alatt, hogy a Székelyek számukra a kastély közelében új lakóházat építsenek.²⁾ Megjegyzendő különben, hogy Székely Benedek, megyénk egykori főispánja, már 1528-ban külön házban itt lakott, mert neje, Ábránfy Katalin, után itt rész-birtoka volt.³⁾ 1556-ban Mágócsy Gáspár gyulai várkormányzó a mezőmegyeri várkastélyt lerombolta⁴⁾ s így Mező-Megyer nevezetességét megsemmisítette.

Azon sérelmekben, melyeket Ábránfy I. Tamás 1469-ben megbocsátott, a mezőmegyerieknek is volt része. 1467 május 1-én Tóth Bertalan nevű jobbágyot, midőn a gyulai hetivásárra igyekezett, lovától és kocsijától megfosztották.⁵⁾ Két évvel később 1469-ben az Ábránfyak egymás közt is pereltek, többek közt azért, mert Gombos Vincze, Ábránfy III. Istvánnak jobbágya, engedély nélkül átköltözött Ábránfy I. Tamás részére.⁶⁾

Az aránylag népes falunak egyházát már 1383-ban említik.⁷⁾ 1552-ben még kivetik papjára a 3 frtot a trienti zsinatra küldendő követ utiköltségei fejében.⁸⁾

1552- és 53-ban lakosai még nem fizetnek adót, mert miként a csabaiak, gerlaiak, hajdanában ők is kiváltságot nyertek ez alól. 1556-ban is csak 18 kapu után tudták megvenni rajtok az adót, 10 kapu nem fizetett. 1560-ban már 28 kapu után fizettek lakosai, pedig Ábránfy István jobbágysai hátralékban voltak. 1562-felemelték a kapuk számát 43-ra, pedig 2 birtokosnak jobbágysai megint nem fizettek. 1564-ben is csak 30 $\frac{1}{2}$ kapu után tudták megvenni az adót, mert 1 kapu hátralékban volt, 2 birtokos jobbágysai pedig nem voltak összeírva.⁹⁾

1562-ben 32 jobbágynek volt vetése, 14-nek nem. Az előbbieket 22 $\frac{1}{2}$ kalangya, 14 vontató, 9 $\frac{1}{2}$ köböl és 2 véka búzát fizettek féltizedül.¹⁰⁾ Birái közül ismerjük Czita Bálintot, ki 1559-ben Ábránfy István részének bírása volt,¹¹⁾ továbbá az 1563-iki bírót, Kis Miklóst. Egyéb 1563-iki családnevek: Ábrányi, Csete, Éles, Farkas, Gyenge, Gyökeres, Kalauz, Kurta, Molnos, Patai,

1) B. O. II. 83. — 2) Harr. M. 18. — 3) B. O. I. 151. — 4) B. O. I. 163. — 5) B. O. I. 81. — 6) U. o. 86. 7. — 7) U. o. 32. — 8) Venczell A. gyűjt. — 9) Dical. conscript. 10) Reg. decim. — 11) N. R. A. 1763/43.

Pósa, Puha, Ritka és Simándi.¹⁾ 1557-ben 30 házból állott, (25 régi 5 uj.)²⁾ 1563-ban 119 család lakta s így lakosai száma csaknem megütötte a 600-at.³⁾

Mezőmegyer a török uralom alatt is fennállott. 1580-ban a régi Ábránfy részen még két jobbágy lakott.⁴⁾ 1632-ben a Nadányiak a Lajos Imre révén reájuk szállott jobbágyság közül Ábrányi Jánost és Pált 13 kanczáért és még 3 lóért a jobbágyság alól felszabadítják.⁵⁾ 1667-ben pedig Nadányi Istvánné és fia Zsigmond itt levő részüket hat évre elzálogosítják egy 30 tallér értékű lóért.⁶⁾ Ez időtájt ráczok lakták s azért Rác-Megyernek is hívták.

A Gyula fölszabadításáért vívott háboruban Mező-Megyer úgy megsemmisült, hogy soha többé fel nem támadt. 1701-ben a doboziak a Nadányi-részt megveszik. E révén 1713-ban megint ők foglalták le felét. Másik felét a gyulai uradalom Csabához csatolta, s ma is így két részre van osztva.⁷⁾

Mező-Szentmiklós.

(Zenthmiklós 1508.)

Csabától északnyugatra Nagy-Kamut, Murony, Mező-Megyer és Mező-Két-Sopron között állott. Egyházáról nevezték Szentmiklósnak, s mivel semmiféle folyó nincs mellette, a Körözs mellett eső Szentmiklóstól, Mező melléknévvel különböztetjük meg.

1461-ben fordul elő először, mint a Maróthyak birtoka,⁸⁾ s azontúl is egész 1552-ig a gyulai uradalomhoz tartozott.⁹⁾ 1552-ben Szentbenedekkel együtt a kincstár elzálogosította 600 forintért Kaczkfy György deáknak s azért 1552—53-ban Kaczkfy, 1556—64-ben az ő özvegye bírja.¹⁰⁾ 1561-ben Ferdinánd király megengedte ugyan, hogy e falu ugyanannyi pénzért Gaál András kezébe menjen át,¹¹⁾ de ebből nem lett semmi.

Mint neve is mutatja egyháza volt, s papja 1552-ben még megfizette a 3 forintot a trienti zsinatra küldendő követ utikölt-segeire.¹²⁾ 1498-ban Makra Lukács és Mizers Benedek nevű lakosai

1) Haan Más. — 2) Török defterek II. 203. — 3) Haan Más. — 4) Leleszi lt. Prot. 76. 151—7. — 5) Harr. M. 18. — 6) U. o. — 7) Jk. XIII. 311—7. és Doboz község ltára — 8) B. O. I. 69. — 9) Münch. Más. 1510. 1528. — 10) Dical. conscript. — 11) Harr. M. nr. 14. — 12) Venczell A. gyűjt.

részt vesznek a donátortnyai erőszakoskodásban.¹⁾ 1525-ben megigazgatják határait Kamut felől a csaphegyesi pusztán s ez alkalommal említik Farkas Balázs itt lakó jobbágyot.²⁾

1552-ben 5, 1553-ban 8, 1556-ban 10, 1560-ban 16, 1562-ben 16, 1564-ben 14 kapu után fizettek lakosai adót.³⁾ 1562-ben 5-nek volt közülök vetése, 6-nak nem s így csak 7 kalangya 7 kéve és $\frac{3}{4}$ köből búzát fizettek féltizedül.⁴⁾ 1557-ben a falu 15 (13 régi, 2 új) házból állott.⁵⁾ 1563-ban Szabó Péter bírósága idejében 19 család s így mintegy 95 lélek lakta a kis falut.⁶⁾ A családnemek között hiába keressük a XV. századbeliakat.

A XVII. században is fennállott Mező-Szentmiklós. 1632-ben I. Rákóczy György Jármay Ferencznek, Nagy Mihálynak és Buday Dánielnek ajándékozta.⁷⁾ 1665-ben Szántó Péter nevű idevaló lakos arról tanuskodik, hogy Murony Békéshez tartozik.⁸⁾

A XVIII. században Mező-Szentmiklósnak Békés felől eső felét már 1712-től kezdve a békésiek bírták s ezt az úrbéri rendezés is náluk hagyta.⁹⁾ Másik felét a gyulai uradalom 1798-ig külön pusztá gyanánt kezelte, ekkor pedig a csabai rátába osztotta be.¹⁰⁾ Így került a régi Mező-Szentmiklós délnyugati fele Csaba határához.

Mező-Szöllös 1. Szöllös.

Murony.

(Murul 1295. Murol 1383. Muron 1393.)

Békéstől nyugatra esett. Neve ó-szláv nyelven annyit jelent, mint hangyaboly. Eredetileg Murulynak hívták, de később a végső »ly« »ny«-re változott. Az ily eset ritkán ugyan, de mégis előfordul pl. a mihelyt = mihent, vőfély = vőfény. A nyitramegyei Ürményt valaha Ürmélynek hívták, s a beregmegyei Zápszony is Zápszolyból alakult.¹¹⁾

1295-ben Csák nembeli András eladta Egyedfia Sándornak. Ez alkalommal északra Mető és Kis-Kamut, délről Gerla és Megyer

1) Dl. 20,701. — 2) Dl. 31,048. — 3) Dical. conscript. — 4) Reg. decim. — 5) Török defterek, II. 204. — 6) Haan Más. — 7) Haan Más. — 8) Teleki It. El. XXII. f. 1. — 9) Jk. XIII. 311—7. — 10) Harr. O. 31. — 11) Csánki: Magy. történ. földrajza I. 420.

voltak határosak vele.¹⁾ 1393-ben említik, hogy nyugat felől Nagy-Kamuttal is érintkezett.²⁾ Hogy Szentmiklóssal is határos volt, azt az 1665-iki vallomások árulják el.³⁾

A XIV—XV. században több nemesi család osztozott meg birtokán. 1383-ban az Ábránfyak bírják egy részét és annak is egynegyedét I. Miklósnak adják át.⁴⁾ 1412-ben a Bekfy és Murulyi családok osztják fel ittlelvő közös birtokukat. A Murulyiak egyharmadát kapják meg.⁵⁾ 1424-ben a Bekfyek a maguk részét 100 új forintért elzálogosítják,⁶⁾ 5 év múlva pedig 800 frtéért (200 márka) eladják Maróthy Jánosnak.⁷⁾ De a Bekfyeknek még ezenkívül is maradtak itt birtokai, mert 1517—53-ig folytonosan emlegetik itt lakó jobbágyaikat. 1556—64-ben az ő részük özv. Kis Tamásné kezén volt. 1556-ban még egy Csere Márton nevű nemesnek is volt itt udvarháza.⁸⁾

A Maróthyak a tőlük megvásárolt részt a békési Mária-kápolna javadalmazására fordították. Ezt 1552-ben lefoglalták a gyulai vár számára és csak 1560-ban adták vissza eredeti rendeltetésének.⁹⁾ 1564-ben azonban Kerecsényi Mátyás megint elvette a kápolna mesterétől.¹⁰⁾ 1516-ban a békési Mária-kápolna jobbágyai, Boda János és Megyeri Balázs, jelen vannak a kiskamuti iktatáson.¹¹⁾ 1517-ben megint Megyeri Balázs s a Bekfyek egyik jobbágya, Megyeri Márton, vesznek részt a kiskamuti beiktatáson, nehogy ott valami határcsonkítás érje őket.¹²⁾ 1525-ben a Bekfyeknek három jobbágya, Marhás János, Pataki Ambrus és János, tanuskodik a Szentmiklóst és Kamutot elválasztó határokról.¹³⁾

Szent-Miklós tiszteletére avatott egyházát 1295-ben említik ugyan, sőt még 1665-ben is megtudták mutatni a templom helyét, de később lelkészségnek itt semmi nyoma.

1552-ben lakosai elfutottak s csak 1555-ben kerültek vissza.¹⁴⁾ Ennélfogva csak 1556-tól kezdve fizetnek adót, még pedig 1556-ban 5, 1560-ban 7, 1562-ben 15, 1564-ben 10 kapu után.¹⁵⁾ 1563-ban Farkas Péter bírósága idejében 18 család s így mintegy 90 lélek lakta.¹⁶⁾ Alkalmassint ezt érti az 1557—58-iki török defter 9. szám alatt előforduló Bonár (Bojár?) falu alatt.¹⁷⁾

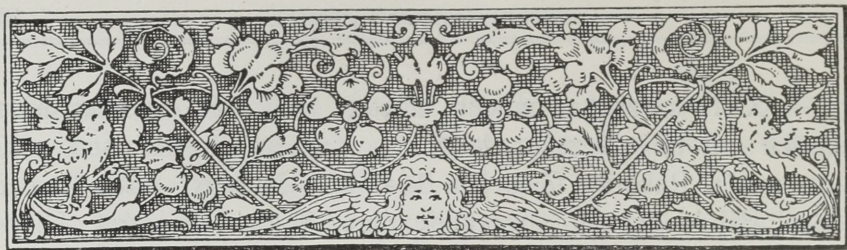
1) Dl. 1408. — 2) Haan Más. — 3) Teleki It. El. XXII. f. 1. — 4) B. O. I. 32. — 5) B. O. I. 40. — 6) B. O. II. 38—39. — 7) B. O. I. 47. — 8) Dical. conscript. — 9) U. o. — 10) Évk. XV. 71. — 11) Gaál It. — 12) Dl. 22,902. — 13) Dl. 31,048. — 14) Dical. conscript. és Nádasdy lev. — 15) Dical. conscript. — 16) Haan Más. — 17) Török defterek II. 203

A XVII. században mindig lakatlan hely volt, s a szomszédos békésiek rátették kezüket határára. Nagyon rosszúl esett nekik azért, midőn Rákóczy fejedelem 1649-ben Muronyt Baka Ferencz és Szél Pál borosjenei vitézeknek ajándékozta.¹⁾ Futottak földesurnőjökhöz, özv. Teleky Jánosnéhoz, s ez két ízben is, 1651-ben és 1665-ben, tanúvallatást tartatott arra nézve, hogy Murony mindig Békés városához tartozott.²⁾ A régi Bekfy rész egy részét azonban még 1663-ban is Beksy Sándor használta.³⁾ Ekkor »Muronyhelye«-nek 1665-ben pedig már »Muronhely«-nek is nevezik, s a mellette levő Borosgyánnal egynek veszik. Ez kétségtelenné teszi, hogy a Békés határában ma is meglevő Murvahely tulajdonképpen Muronyhelyből lett, s így az egykori Murony helység hollétét ma a Murvahely határrész mutatja.

Mikor 1717-ben Békésmegye tisztikara megkapta megyénknek 1562-iki adóösszeírását, abban Orosháza után Muronyt találta följegyezve. Nem ismervén jól megyénk helyneveit s nem tudván, hogy az Orosháza, Szentetornya és Csorvás közt eső terület egykoron Tompa nevet viselt, ezt nevezte el Muronynak. Így jutott azután Lipszky térképen Orosháza mellé. Megjegyezzük, hogy ebben Lipszky legkevésbé sem hibás, mert őt egy az 1562-iki adóösszeírás nyomán dolgozó békésmegyei bizottság vezette félre.⁴⁾

1) B. O. I. 243. — 2) Teleki lt. El. XXII. f. 1. — 3) Harr. B. B. nr. 3. — 4) Jk. 8100. 196.

Nadány 1. Körözs-Ladány.
Nagy-Gyarmat 1. Füzes-Gyarmat.

Nagy-Harang.

(Belharangh 1402. Belseu-Harang 1488. Nagh-Harang 1552.)

NOLLÉTÉT lásd Kis-Harangnál. A XIV. és XV. századokban mindig Belső- vagy Bel-Harangnak hívták, mert a Macskásér és Berettyó közt levő szigeten belül esett, s csak a XVI. században kapta Nagy-Harang nevét.

1360-ban említik először s ettől kezdve mindenkoron kis nemesek bírják. 1360-ban Bátorfia István egy részét leánynegyed fejében átadta vejének. Az átadott rész az Édesér mellett esett.¹⁾ 1370-ben panaszt tesznek birtokosai, hogy Nadányi I. Miklós házukból két ökröt elhajtattott.²⁾ 1402-ben Belharangi Gergely három fia beiktattatja magát itt levő részeikbe.³⁾ 1405-ben pedig ugyanők három részre osztják az Édesértől kezdődő egészen Pálfia János, régi nagy-harangi birtokos, határjeléig terjedő részüket.⁴⁾ 1458-ban Szeghy István 8 hold, Ösvény felé eső s állítólag Kis-Haranghoz tartozó földet Nagy-Haranghoz foglalt el.⁵⁾ 1488-ban a Babý és Belső-Haranghy családok Császárulése nevű határ részét a csáfányi és ösvényi birtokosok ellen védik. Ösvény felől ekkoriban a Leányér választotta el. Ez ér emléket a ma is meglevő Leányhalom őrzi.⁶⁾ 1500 körül egyrészét Búzás Máté szerzi meg.⁷⁾ 1556-ban két olyan birtokosa is van (Haranghy János és Szabó Balázs nevűek), kik

1) B. O. I. 308—9. — 2) Baranyi lt. f. 23. — 3) B. O. I. 506. — 4) B. O. I. 307. —

5) Nad. lt. — 6) Baranyi lt. f. 23. — 7) Váradi püspökségi urad. lt.

jobbágyokkal műveltették földeiket. A többiek akkor is, 1560-ban is mind egytelkes nemesek valának.¹⁾

1552-ben papja a legszegényebb javadalmat bírta, s csak 1 frtot fizetett a trienti zsinatra küldendő követ utiköltségeire.²⁾

Nagy-Harang a török uralom idejében is többnyire fennállott. 1570-ben a királyi helytartó Simai Lantos Erzsébetet megerősíti itt bírt részében.³⁾ 1592-ben egyik lakosa Kis György örökös jobbágyul kötötte le magát Nagy-harangi Nagy Imrének. Ezenkívül ekkor még Borbély János is idevaló birtokos volt.⁴⁾ 1590-ben Farakas Demeter és Szemes Gáspár nevű jobbágyok lakják, s az 1588-iki összeírás szerint 6 jobbágy család lakott itt.⁵⁾ 1598-ban elpusztult a falu, s még 1615-ben is panaszolja a török, hogy nem fizet adót.⁶⁾ 1643-ban már megint a lakott hely volt, s lakosai nevében Fónagy Miklós úgy alkudott meg a falu földesuraival »tudnia illik Nagy Tamás, Szabó János, Szegi Márton és Sági János uramékkal«, hogy évenként 12 forintot és 3 karmazsin csizmát fizetnek.⁷⁾

Mikor a töröktől megyénket visszafoglalták, a régi, nagyharangi családok egyik ivadéka Szeghy Gáspár rátette kezét Nagy-Harangra,⁸⁾ de a háborús időkben hiába kereste okleveleit, nem tudta igazolni birtokjogát, s így 1720-ban Nagy-Harang is Haruckern birtokába jutott. Elmocsarasodott határát a füzes-gyarmatiak kezdték használni, s e révén azután Füzes-Gyarmat határába olvadt bele.

Nagy-Kamut.

(Kamuth 1393. Nagkamut 1517. Nagy-Kamuth 1561.)

Békéstől nyugatra állott, ott a hol a mostani kamuti szőlők vannak. Hajdan Gyúr, Berény, Kis-Kamut, Murony, Szentmiklós és Kondoros vették körül. Neve ó-szláv nyelven annyit jelent, mint köves, tehát az elhányt kőszerszámokról kapta nevét.

Kamut valaha megyénknek nevezetes pontja volt. Számos, a megyei életben nagy szerepet játszó család (Kamuthyak, Szívósok, Kapusok stb.) laktak itt, s ennek lehet tulajdonítani, hogy már

1) Dical. conscript. — 2) Venczell A. gyűjt. — 3) Muz. lt. — 4) Baranyi lt. f. 23. —

5) Reg. decim. cottus Bihar. — 6) Magy. tört. tár II. 213. — 7) Baranyi lt. f. 23. — 8) Harr. A. 2.

1469-ben Békésvármegye itt tartotta egyik törvényszéki gyűlését.¹⁾
 1517. táján pedig állandóan vármegyénk székhelye lőn egész
 1552-ig.²⁾

1393-ban említik először szaz alkalommal egy részét Kamuthy Ger-
 gely Némethy Jakabnak adta át. Alkalmasint hozzátartoztak mint puszták
 Csapegyháza, Boldogasszonyteleke és Telek, melyeket ez alkalommal
 mint a Kamuthyak birtokait (possessiones) említene. Egyik
 határjel volt Kamut keleti részén a Simonhalm.³⁾

Délnyugati részén a Csaphegyese nevű mezőn és a Kettős-
 Korhánhát mellett az 1525. évben a szentmiklósi jobbággyokkal
 volt a kamuti nemeseknek valami határvillongásuk s ez alkalommal
 5 kamuti nemest arra ítélnék, hogy maguk személyesen tegyenek
 esküt határuk mellett.⁴⁾

A falu egyháza Szent-Margit tiszteletére volt szentelve s 1517-
 ben az ide tartozó Csapszeg nevű erdőben neki is része volt.⁵⁾
 1552-ben 3 firtot vetnek ki papjára a trienti zsinatra utazó követ
 költségei fejében, de ez adós maradt vele.⁶⁾

Mindamellett, hogy e falut főként egytelkes nemesek lakták,
 mégis egyik-másik birtokos jobbággyokat is telepíthetett ide. Su-
 salics István pl. már 1517-ben gazdatisztet tartott itt,⁷⁾ mi arra
 mutat, hogy jobbággyoktól mivelt földel voltak, s 1562-ben az ő
 özvegyének jobbággyai 3 kapu után fizetnek adót, 1556-ban pe-
 dig Csonka Mihály jobbággyai 2 kapu után.⁸⁾ Az 1557—58-iki def-
 ter szerint 20 ház volt benne,⁹⁾ s ezeket még 1561-ben is legna-
 gyobb részét nemesek lakták, mert ez évben 15 nemest idéznek
 innen a király elé, a miért Békésmegye érdekeiket nagyon is ke-
 ményen védelmezték.¹⁰⁾

Ezután sokáig nem szólnak emlékeink Kamutról, de hogy az
 egykori békésmegyei székhely nemes lakosai szétfutottak, s he-
 lyökbé egészen új faj lépett, azt kétségtelenné teszi a debreczeni
 superintendens egyik intézkedése. Ez 1675-ben Váralyai Györgyöt
 rendelte Kamutra papnak még pedig azért, mert az oláh nyelvet
 értette.¹¹⁾ Tehát ekkor reform. vallásu oláhok lakták. — Itt voltak
 ezek már 1656-ban, mert ez évben mint lakott helyet ajándé-

1) Dl. 16,811. — 2) L. emű I. k. I. és IV. fejezet. — 3) Haan Más. — 4) Dl. 31,048. — 5) B. O.
 I. 128. — 6) Venczell A. gyűjt. — 7) Dl. 22,902. — 8) Dical. conscript. — 9) Török defte-
 rek II. 204. — 10) Lelcszi lt. A. 1561. f. 1. nr. 18. — 11) Hun Békésvármegye haj-
 dana. 213.

kozza a nádor Kamutot Török Bálintnak, Bekfy Bálintnak és Gergelylaky Jánosnak.¹⁾

1731-ben még meg tudták mutatni a kamuti templomnak némi maradványait, s úgy ítélték, hogy valami 30 ház volt benne. A tanuk határozottan állítják, hogy 27 évvel azelőtt vagyis 1704-ben pusztult el. Ebből következtetve 1702—3-ban a falu újra megtelepült. de a ráczok miatt megint és végleg megsemmisült.²⁾ Nagy-Kamutnak Békés felől eső részét 1712-től kezdve a békésiek használták s e részen már 1770 körül volt egy kis telep (colonia); a másik részét az uradalom különféle bérlőknek adta ki. — Így pl. 1749—57 években Csupor Farkasnak, 1761-ben Javin és Jonátkin nevű görögöknek, 1773-ban pedig Dániel Miklós nevű örménynek.³⁾ E részt nevezték el azután, mint fentebb említők, hibásan Kis-Kamutnak, s ez az 1798-iki osztály szerint özv. Siskovicsnénak jutott. De még ez évben megvette tőle a báró Wenckheim család.⁴⁾ Jelenleg az összes Kamut közigazgatásilag Békés városhoz van csatolva.

Nagy-Kondoros 1. Kondoros.

Nagy-Pázmány 1. Pázmány.

Nagy-Szénás 1. Szénás.

Nagy-Telek.

(Nagythelek 1441. Nagytelek 1564.)

Körözs-Tarcsától nyugatra, inkább Mezőberény és Gyoma közt esik. Hajdan Edeles, Tarcsa, Berény és Félhalom falvak vették körül. Neve annyit jelent mint szántóföld (rég magyar nyelven.) Eredeti neve Szentjános volt, s e néven már 1418-ban Majsay Lőrincz birja.⁵⁾ 1491-ben pedig Majsay László a tulajdonosa s a tőle rendelt bíró Szatmári Máté jelen van, midőn Veér Andrást Edeles és Tarcsa birtokába iktatják.⁶⁾ 1498-ban Veér András is jogot tartott hozzá, s azért az ekkor már Nagy-Telekhez csatolt Szentjános és Szentalbirtok pusztákkal együtt magának ajándékozta,⁷⁾

1) B. O. I. 250. — 2) Harr. B. 12. — 3) Harr. D. 25. 24. Jk. XIV. 110. — 4) U. o. —

5) Dl. 10,711. — 6) Muz. lt. — 7) Teleki lt. El. XV. f. 1.

de tetteleg nem léphetett birtokába, mert az 1552—64 években is mindig a Majsay családé volt, még pedig 1564-ben úgy oszlott meg, hogy 8 kapu jobbágysai Majsay Imrét, 5 kapu jobbágysai pedig özv. Majsay Lászlónét vallották uruknak. 1552—53 években lakosai még szabadosok, azaz nem voltak adó alá vetve, de már 1556-ban fizetnek 16 kapu után. 1560-ban és 62-ben szintén ugyanannyi után vették meg rajtok az adót s csak 1564-ben szálították le a kapuk számát 13-ra.¹⁾ 1562-ben 7 jobbágnak volt itt vetése, 5-nek nem. Az előbbieket 2 1/2 köből búzát s 1 köből árpát fizettek féltized fejében.²⁾ 1563-ban is 13 család lakta,³⁾ s az 1557—58-iki török defter szerint csak 10 házból állott.⁴⁾ Lakosainak száma tehát ez időtájt mintegy 60-ra rugott.

1595-ben még mindig a Majsay család birta s Majsay László itt levő részét elzálogosította testvérének »Annának, Nagyságos Sombory László özvegyének.«⁵⁾ De 1672-ben már lakatlan volt, s mint ilyen Erdős László és felesége, Kis Erzsók, elzálogosította 5 körözsarcsai lakosnak.⁶⁾ 1720-ban mint pusztát Harruckern kapta meg, s mindjárt ekkor a tarcsaiak kezdték egy részét használni. Más részét 1740 táján László Gergely és Miklós bérelték, de 1750-ben ezt is a körözsarcsaiaknak adták át,⁷⁾ s így az egész, egykori Nagy-Telek Körözs-Tarcsához került.

Nemes-Halásztelek.

(Halászhelyek 1461. Nemes-Halászhelyek.)

A Hármaskörözs mentén hajdanában három Halásztelek nevű falu létezett, s ezek egymástól szorgosan megkülönböztetendők. Az egyik a Hármaskörözsnek jobb partján a mai Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyében Szelevény falu mellett esett, s egykoron Kis-Halásztelek nevet viselt.⁸⁾ Ez az, mely IV. Béla 1261-iki oklevelé szerint az egri püspökségé volt. A másik Halásztelek ettől északra, körülbelül 5—6 mérföldnyire Tényő mellett volt.⁹⁾ A harmadik, melyről itt akarunk szólni a Hármaskörözsnek balpartján Szarvastól északkeletre esett, s mindenkor megyénkhez tartozott. Ne-

1) Dical. conscript. — 2) Reg. decim. — 3) Haan Más. — 4) Török defterek II. 204. — 5) Harr. X. nr. 12. — 6) Harr. V. nr. 11. — 7) Harr. K. 44. Jk. XIII. 311—7. — 8) N. R. A. 1047/22. Harr. X. 6. — 9) Adatok az egri egyházm. tört.

vét onnan vette, hogy első lakosai halászok voltak. Nemes előnevét pedig onnan kapta, hogy csupa egytelkes nemesek lakták.¹⁾ Nevezetesebb itt lakó családok voltak: a Konyhás, Meleg, Pálffy, Mikes, Szabó, Tálás és Tekes nevűek.

Nemes-Halásztelek 1446-ban fordul elő először, midőn Szakállas Gergely itt levő részét eladta a Tálás testvéreknek.²⁾ 1489-ben Pipali László és Tásy Pál a maguk részét a Zimán nevű halastónak harmadrészeivel együtt 150 frtért elzálogosítják Dóczy Imrének.³⁾

1552-ben a falu még kath. vallású volt, s papja megfizette a 3 frtot a trienti zsinatra küldendő követ utiköltségeire.⁴⁾

Az 1552—64 években az adóösszeírások csak annyit mondanak róla, hogy egytelkes nemesek lakták.⁵⁾ Tehát csak a török defterből, mely szerint 32 ház volt benne, következtethetjük, hogy körülbelül 64 család vagyis mintegy 320 lélek lakta.⁶⁾

Halásztelek mint jómódu nemesi falu virágzott még a XVII. században is, s lakosai a szomszédos pusztá falvak határait bérben tartották. Így 1658-ban ők bérelték Szarvast a Nadányiaktól,⁷⁾ ugyanez időtájt Décsét és Szénást a Fráter családtól.⁸⁾ 1652- és 1654-ben Szekeres Gáspár, — Mátyás, Faragó László, — Mihály, Mátyás deák és Répás Gáspár nevű lakosai az öcsödiek mellett tanuskodtak.⁹⁾ 1656-ban II. Rákóczy György a Melegh családnak itt levő részét Tóth Jánosnak és nejének Melegh Katalinnak, továbbá Gellén Györgynek adja.¹⁰⁾

Ekkor már a falu lakosai reform. vallásúak voltak, s 1675-ben Ordasi András volt a papjuk.¹¹⁾

1683-ban, midőn Apafy a szarvasi hidon keresztül jött, e falu mellett ütött tábort.¹²⁾ Ekkor tehát még meg volt a falu és ez évben vagy nem sokkal későbbben egy Répás nevű öreg lakosa a Túr és Szarvas közt levő határról tanuskodott.¹³⁾

Bizonyára 1685-ben pusztult el s ha 1702-ben meg is szállották régi lakosai, egy év múlva megint elkergette őket a ráczok kegyetlensége, s Nemes-Halásztelek nem épült fel többé. — Régi lakosai közül csak egy Rédai László nevű került vissza me-

1) Rédei lt. 1652—4. — 2) Károlyi cs. oklt. II. — 3) Dl. 19,587. — 4) Venczell A. gyűjt. — 5) Dical. conscript. — 6) Török defterek II. 204. — 7) Nad. lt. f. 13. — 8) Harr. H. 44. — 9) Rhédei lt. 1652—4. — 10) B. O. I. 250. — 11) Haan: Békésmegye hajdana 207. — 12) Évk. VIII. 139. — 13) B. O. II. 259.

gyénkbe, de ez sem itt, hanem Öcsödön telepedett meg.¹⁾ Így azután Halásztelek lakatlan maradt. Határát 1722-ben a szarvasiaknak adták oda használatra, s ma is az övék.

Nemes-Kereki.

(Kerek 1418. Kereky 1477. Nemes-Kereky 1633.)

A Kettős-Körözsnek jobb partján Békéstől északra esett. Hajdan Tarcsa, Méhes, Bélmegyer, Békés és Berény vették körül. Nevét kerek templomától, vagy valami kerek erdőtől vehette. S mivel e vidéken nagyon számos Kereki volt (Tölgykereki, Simonkereki, Tancskereki, Nagy- és Kis-Kereki), azért a békésvármegyeit lakosairól Nemes előnévvel különböztették meg.

Nemes-Kereki mint a Kereky családnak birtoka 1402-ben fordul elő először. A Kereky családon kívül még Borsos, Fodor és Kölpöy nevű családok is lakták. Ezért van, hogy 1491-ben Tarcsa felől Bethalma mellett Borsos Márton állott ellen a határjárásnak.²⁾ 1488-ban volt birtokos itt Kalosai Korlát Imre is, s ez évben erre vonatkozó okleveleit elzálogosította Veér Andrásnak.³⁾ 1518-ban Morócz Albert itt levő udvarházát eladta Ispán Gálnak. — Ez azután 1520-ben Ispán Gál bukásával egyideig a gyulai vár tartozéka lön.⁴⁾

Egyházáról csak annyit tudunk, hogy papja 1552-ben 3 frtot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra utazó magyar követeknek.⁵⁾

Az 1552—64-iki összeírásokban Kereki csak 1556-ban fordul elő, mert ez évben két kapura becsült jobbágys is laktak benne. Más évben csupa nemesek lakosai⁶⁾ s még 1561-ben is 4 nemest innen idéznek meg, a miért Békésmegye követétől az úti-költséget sajnálták.⁷⁾ Az 1556-iki defter szerint 22 (20 régi, 2 új) házból állott.⁸⁾ Ebből következtetve lakossága 44 családra vagyis 120 főre tehető.

1596-ban a régi Nemes-Kereki is megsemmisült. Erre mutat, hogy a XVIII. században lakosai egész más nevéek és hogy a török 1615-iki panasza szerint már 21 évtől fogva nem fizette

1) B. O. II. 268. — 2) Muz. lt. — 3) Teleki lt. El. XV. f. 1. — 4) B. O. I. 131. és Münch. Más 1520. — 5) Venczell A. gyűjt. — 6) Dical. conscript. — 7) Leleszi lt. 1561. f. I. nr. 15. — 8) Török defterek II. 204.

az adót a község,¹⁾ pedig ily közel Gyulához bizonyosan megvette volna a török az adót, ha lett volna kin? De 1633-ban már megint lakott hely volt Nemes-Kereki és Kerekes, Kis, Szatmár stb. nevű lakosai a Büngösdöt bérlék a Nadányiaktól fele haszonért.²⁾ De nem nagyon pontosan fizettek, mert 12 év múlva az egyik közülök 12 tallérral tartozott. Mindamellett jobb bérlők hiányában megint ők kapták meg a Büngösd halászatát.³⁾ 1665-ben lakosai a békésiek mellett tanuskodnak.⁴⁾

Ez utolsó nyoma a második Nemes-Kerekinek. 1722-ben a régi templom körül új falu támadt. Szent-Györgynapja táján a mostani endrődiek elei szállották meg. Harruckern biztatására s az ő költségén jöttek ide le⁵⁾ és sok nyomoruság közt 9 évig tanyáztak e helyütt. Szent-Mihály tiszteletére avatott egyházának szomorú állapotáról Csáky Miklós 1730 nov. 12-iki látogatása után tesz ily jelentést: »Ha a falak nagysága és az ének nem jelölte volna meg, alig ismertem volna fel az egyházat. Régi és mind a régiség, mind az időjárás viszontagságai s az elhagyottság miatt romladozó falai egy két rúdral rálökött szalmával vannak befedve. — Belől nincs semmi bútor, nincs sekrestye. Oltár gyanánt gyarló lábon álló asztalka szolgál, s a felé van helyezve Szent-Mihálynak régiségtől elkopott képe. Szél és eső szabadon veri, s valóban inkább a betlehemi istállónak, vagy valami még annál is elhagyottabb helynek mondhatnám, mint egyháznak.« Különben az uradalom megigérte, hogy az egyházat kijavíttatja, Békésvármegye is megszavazott reá még 1723-ban 30 frtot, s már a főesperesi látogatáskor ott volt 60 gerenda s 6000 zsendely, hogy kijavítsák.⁶⁾

Ki is igazították, befedték, de mire készen volt, akkorára lakosai a folytonos árvizek miatt elkeseredve, fölkerekedtek s 1731 Szent-György nap táján Endrődre költöztek.⁷⁾ Mikor a békésvármegyei küldöttség 2 év múlva a templomokat vizsgálgatta, Kerekiben még megtalálták az ép templomokat,⁸⁾ de hiába várt az ajtatoskodókra. Ettől kezdve a gyulai uradalom Nemes-Kereki határát különféle bérlőknek adta ki, 1740-ben pedig Mezőberény lakosainak adta át használatra.⁹⁾ Így került Berény határához, s ma csak a templomzug mutatja az egykori Nemes-Kereki helyét.

1) Magy. tört. tár. II. 213. — 2) Nad. lt. — 3) U. o. f. 5. — 4) Teleki lt. El. XXII. f. 1. — 5) Harr. S. 31. — 6) Váradi egyházmegyei lt. Visitationes canon. — 7) U. o. Endrődi akták. — 8) B. O. I. 281. — 9) Jk. XIII. 311—7.

Nemes-Ölyved.

(Ewlyweth 1461. Elweth 1468. Nemes-Ölyved 1665.)

A Fehér-Körözsnek jobb partján, Gyulától északnyugatra állott. Hajdan Gerla, Doboz, Vesze, Püski és Csaba vették körül. Mivel innen nem messze Zaránd megyében is volt egy, jobbágyoktól lakott Ölyved nevű falu, a békésvármegyeit megkülönböztetésül Nemes előnévvel tisztelték meg. Egy ízben, 1656-ban különben Gyula-Ölyvednek is írják.

Nevét onnan kapta, hogy valaha lakosainak vadászó ölyveket kellett adniok a királynak.

E falu megyénkben a leggyökeresebb nemesi falvak sorába tartozik. Még időközönként sem laktak benne jobbágyok. Az Aczintus, Búza, Csápó, Csegzey, Csenke, Földes, Gyaraky, Kis, Lőrinczy, Ölyvedy, Sertödy, Szakállas, Szalonnás, Telek, Vad és Veres nevű családok voltak a nevezetesebbek az itt lakók közül. Nagy számkat mutatja, hogy 1525-ben egyszerre 28 ölyvedi nemes tesz esküt a gerlai és békési határok ügyében.¹⁾

Bár mint nemesi előnév Ölyved már 1403-ban előfordúl,²⁾ magát a falut ritkán említik adataink. Legfeljebb 1471-ben mondanak róla annyit, hogy Ölyvedy Gáspár 90 szarvasmarhát és juhot Körözs-Ladányból idehajtattott.³⁾ Az 1552—64-iki adó- és tized összeírások is hallgatnak róla, mert csupa egytelkes nemesek lakták.

1552-ben papja 3 frtot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra küldendő követnek, de hátralékban maradt.⁴⁾

Ha el is pusztult Ölyved az 1596-iki rettenetes tatárpusztításkor, régi lakosai csakhamar megint visszazárlingóztak, s 1612-ben már 12 idevaló nemes embert jelölnek ki nádori emberekül.⁵⁾ 1620-ban is többen közülök tanuskodnak a doboziak mellett,⁶⁾ 1665-ben pedig a békésiek mellett.⁷⁾ 1656-ban a Melegh családnak itt levő részét Rákóczy II. György Váradi Tóth Jánosnak és nejének, Melegh Katalinnak, továbbá Gellén Györgynek adja.⁸⁾

Ez időbeli lakosai reform. vallásúak voltak,⁹⁾ s 1683-ban még

1) Dl. 31,048. — 2) Egri kápt. mag. lt. nr. 16. d. 4. f. 1. fr. — 3) Nad. lt. f. 25. — 4) Venczell A. gyűjt. — 5) Leleszi lt. R. f. 3. nr. 90. — 6) B. O. I. 223—30. — 7) Teleky lt. El. XXII. f. 1. — 8) B. O. I. 250. Nemeth-Ölyved hibásan olvasás Nemes-Ölyved helyett. — 9) Lampe i. m. 641.

élelmezték Apafynak seregét.¹⁾ Biztos, hogy 1685. körül a keresztény seregek (a labanczok) pusztították el,²⁾ hogy így Gyula várát annál könnyebben elfoglalhassák. Ekkor jódarabig lakatlanul állott Nemes-Ölyved. 1698-ban 15 ház üres helyét olvasta meg itt a kincstár tisztviselője.³⁾ 1701. táján néhány család (mint pl. a Gyaraky) még egyszer megülte,⁴⁾ de 1703-ban végleg búcsút venni voltak kénytelenek.

Többé nem is támadt fel az egykori nemes falu. Elszegényedett lakosai a Rákóczy-fölkelés után visszajöttek ugyan vármegyénkbe, de inkább Békésen telepedtek meg. Ölyvedhez való jogát senki sem emlegette. Így került a gyulai uradalomhoz. Ennek gazdatisztjei aztán elbántak vele. A Körözs balpartján eső határát 1798-ban a csabai rátához osztották s így az Csaba határába olvadt bele; a megmaradt részből Gerla jobbparti részével együtt alkottak külön pusztát, mely vétel útján a gr. Wenckheim család kezére került. E század elején a faluhely körül vaddisznókat tenyésztett gr. Wenckheim I. József.⁵⁾ Hogy ez megszűnt, Ölyved emléke még inkább halványodott: határát, nevét nagyobbbrészt a pósteleki és nagyhajlási majorok vették el, sőt napjainkban a térképkészítők már a régi Ölyved közelében eső halmot is veszei halomnak kezdik irogatni s így ma-holnap híve-hamva sem lesz annak a községnek, mely hajdan országgyűlési követeket, alispánokat, szolgabírákat adott Békésvármegyének.

Nemes-Püly 1. Kis-Püly.

Németi.

(Nempty 1393. Nemethy 1447.)

Vésztőtől északra, Ó-Torda és Vésztő közt állott. Nevét német ajkú lakosaitól kapta.

1393-ban az idevaló család vezetéke nevében fordul elő először.⁶⁾ A XV. században is csak ekként emlegetik.

1549-ben Komlósy Kálmán és Borbála (Glésánné) tartanak

1) Évk. VIII. 143. — 2) Harr. B. B. 11. — 3) Urb. et conscript. 62/22. — 4) Harr. C. 47. és Békés város lt.-ra. — 5) Mogyoróssy: Gyula hajdan és most 170. — 6) Haan gyűjt.

jogot hozzá.¹⁾ S valóban 1552—53-ban Komlósy Kálmán az egyik birtokosa, a másik pedig Bene Tamás. Komlósy része 1555-ben özvegy Kemény Ferenczné kezére jutott, de ez 1556-ban átadta Gosztovics (Horváth) Györgynek s így 1562-ben már Gosztovics és Bene János (Tamásfia?) bírják.²⁾

1552-ben 5, 1553-ban 7, 1556-ban 8, 1560-ban 6, és 1562-ben is 6 kapu után fizettek lakosai adót. 1564-ben nem volt kivette rájuk adó.³⁾

1562-ben mind a 11 itt lakó jobbágnak volt vetése, de csak 24 kalangya és 7 kéve búzát adott tizedül.⁴⁾

1563-ban Bíró Balázs volt a kis község bírása. Vele együtt 15 család lakott itt (köztük Béli, Búzás, Kardos nevűek),⁵⁾ úgy, hogy a helység lakossága 75 lélekre tehető.

A török uralom alatt a Sebes-Körözs árajai úgy elborították határát, hogy a mult század elején az egykori községnek határdombjait sem lehetett fölismerni. Lecsapták tehát Németit falusi méltóságáról s oda sorozták Vésztő kiegészítő részei (diverticulum) közé. Ma is ott van Vésztő határában a Németihát, az egykori falucska utolsó emléke.

1) Harr. X. Y. nr. 13. — 2) Liber regius II. 96. és Dical. conscript. — 3) Dical. conscript. — 4) Regest. decim. — 5) Haan Más.

Nyárszeg.

(Nyarzegh 1556. 1564.)

GYOMA és Endröd közt a Hármas-Körözs balpartján esett. Egy kis nyárfa erdő, régiesen nyárszeg mellett épült s innen nevezték el.

Neve előkerül már 1473-ban s ekkor Gyomához tartozó pusztának írják, de ez tévedés, mert máskor folytonosan Téglásnak írják a kérdéses pusztát.

Biztos, hogy 1510-ben a gyulai uradalom tartozéka volt s az maradt 1553-ig.²⁾ Mivel ez uradalom tartozékai közt éppen akkor merül, midőn a Gyomával határos Keresztúr onnan kimarad, önkénytelenül is arra kell gondolnunk, hogy e két helység tulajdonkép egy, csak hogy előbb egyházáról, utóbb elhelyezéséről nevezték el.

Értékessé tette a kis községet halastava. Ezt 1527-ben és 1528-ban emlegetik s bizonyára nem ok nélkül.³⁾

1556-ban Pattantyús András volt a földesura. Ő azonban nemsokára meghalt. Özvegye Katalin másodszor megint egyik gyulai vitézhez ment férjhez és kikönyörögte magának, hogy a király Nyárszeget neki adja, illetőleg birtokában hagyja.⁴⁾

De nem sokat ért vele. A 7 házból álló kis falu lakosai, kik 1552-ben 2, 1553-ban 4, 1556-ban 8 kapu után fizettek adót, 1557-ben már elszöktek s nem is kerültek többé vissza. Az adórovó ezentúl nem tud egyebet írni Nyárszegről, minthogy lakat-

1) V. ö. B. O. II 89, 94, 96. 115. — 2) Münch. Más. és Dical. conscript. — 3) Münch. Reichsarchiv. Brand. C. IV. f. 2. nr. 170. — 4) Liber Regius II. 149, 101, 104.

lan.¹⁾ Jogfentartás kedvéért azonban később is beiratják az oklevelekbe. Így pl. 1601-ben Vámosy Bálintné szül. Cserépy Anna férjére illetőleg és fiára Ferenczre hagyja egy részét.²⁾ 1661-ben pedig Hamvay Ferencz, ki Vámosy Bálint testvérétől örökölte Nyárszeget, végrendeletileg nejének Mocsáry Juditnak ajándékozza.³⁾ Nemsokára még zimankósabb idők álltak be s a jogot érvényesíteni nem lehetett.

Közben az idő bevégezte romboló munkáját. A régi faluhely fölismerhetetlenné vált, a határdombok megsemmisültek. Ezért 1731-ben megfosztották Nyárszeget falusi rangjától, s határát jórészen oda adták Endrődnek, melynek lakosai különben már a török idejében éltek,⁴⁾ egy kis részét pedig a gyomaiaknak.

1) Dical. conscript. és Török defterek II. 204 — 2) B. O. I. 209. — 3) Haan: Békésvárm. hajdana. 246. — 4) Harr. B. 12.

Ó-Kígyós 1. Kígyós.

Ol-Gerla 1. Gerla.

O r o s h á z a.

(Oroshaza 1466.)

MEGYÉNK délnyugati részén esik. Hajdan Szentetornya, Apácza, Kasza-Pereg, Fekete- (másként Varjas-) Földvár, Mező-Szöllős, Mogyorós-Fecskés, Peres-Kutas és Ujváros környékezték. Oros nevű magyar épített itt először házat s azért hívjuk mai napig Orosházának.

Eredetileg Kasza-Pereggel együtt Zarándmegyéhez tartozott de már a XV. században megyénkhez került. Egyházilag még 1552—60 években is az egrí megyéhez volt csatolva.¹⁾

1466-ban a Komlósy család már innen veszi előnevét.²⁾ Ez bírta aztán 1562-ig. 1536-ban Serjéni Lászlót írják ugyan földesurának, de ő csak mint a kiskorú Komlósy Kálmán gyámja rendelkezett akkoriban Orosházán.³⁾ 1560-ban 18 telek volt Komlósy Kálmánné, 8 pedig nőtestvérée, özv. Glésán Lászlónée.⁴⁾

1468-ban az orosházi lakosok azzal adtak életjelt magukról, hogy a fecskési és csomorkányi jobbágyokat, kik egy lakodalom alkalmával idejttek bort inni, midőn visszaindultak falujokba, földesuruk, Komlósy Mihály, vezérlete alatt kegyetlenül elverték.⁵⁾ 1488-ban Szabó Lőrincz, Komlósy Balázs jobbágya, a varjas-földváriak mellett tanuskodik.⁶⁾ 1509-ben Darabos Máté, Komlósy Antal részének bírāja, és Szabó Lőrincz, Komlósy Ferencz részének

¹⁾ Várak és Városok szám. a muz. lt.-ban. — ²⁾ Dl. 16,298. — ³⁾ A. Monial. 55/23. —

⁴⁾ Dical, conscript. — ⁵⁾ Dl. 16,703. — ⁶⁾ Dl. 19,378.

bírája, jelen vannak a királysági iktatáson.¹⁾ 1536-ban Varga Balázs orosházi jobbágy a királyságiak mellett tanuskodik.²⁾

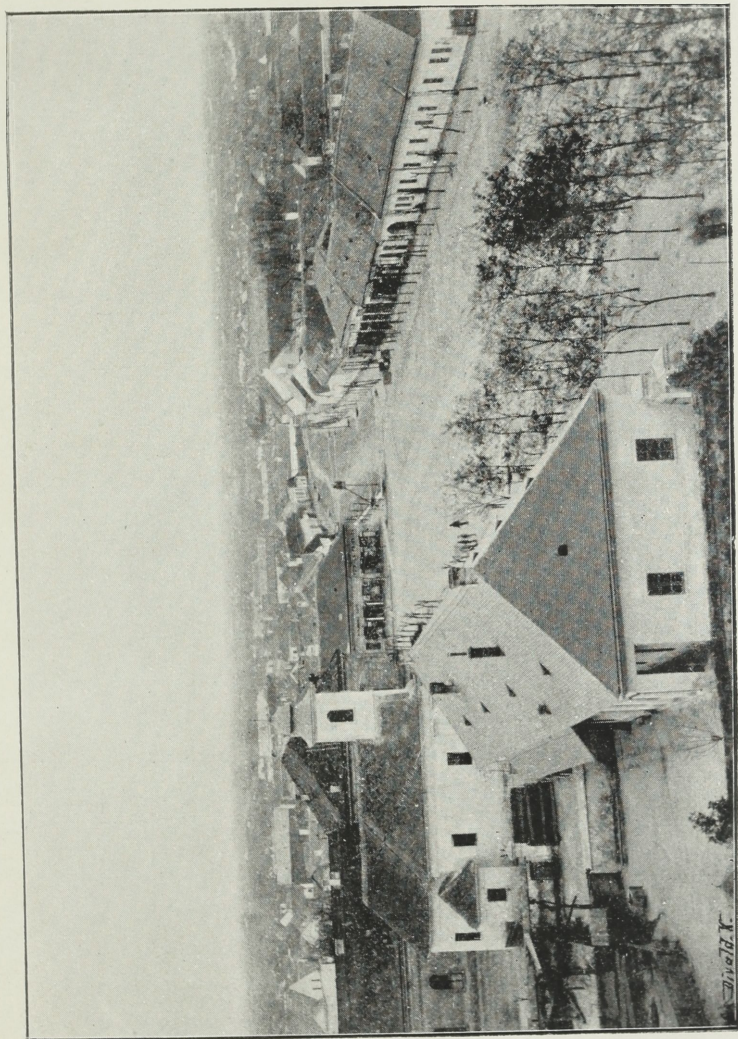
1525-ben Komlósy Ferencz, ki két évvel azelőtt csak nehezen, a szomszédos Földvárra való jogának föláldozásával tudta kivinni, hogy Orosházán egyedül ő legyen az úr (leánynegyed fejében $\frac{1}{12}$ -ét át kellett volna adnia Komlósy Antal leányának) nagy gondban volt. Az egész Orosháza és még 7 faluban levő részbirtoka már-már a kincstárra nézett, mert nem volt fia, csak három leánya. Szerencséjére vagy 20 évvel azelőtt a királyi kuriánál szolgált s így kitudta vinni, hogy a király 3 leányát fiúsította s neki összes jószágaira új adománylevelet adott. Ebben olvassuk, hogy akkoriban, legalább részben, 8 pusztá tartozott Orosházához u. m. Apáczatelke, Földvártelke, Gellértkuta, Kereszttelke, Homok-egyház,³⁾ Mogyorósegyház, Ötszegü, Szilasegyház és Tökéletlen (Thekeletlen.)⁴⁾ Ezek közül Gellértkuta tőle északra, Földvártelke és Szilasegyház délre, Apáczatelke és Mogyorós- (régiesen Monyorós) délnyugatra telket esett. Később mégis született Komlósy Ferencznek egy kis fia, Kálmán, s így a lányok fiúsítására egyelőre nem volt szükség.

Orosháza lakosai 1552-ben 8, 1553-ban 9, 1556-ban 24, 1560-ban 26, 1562-ben 50 s 1564-ben szintén 50 kapu után fizettek adót. Már 1553-ban 10 után akarták kivetni, de egy jobbágy megszökött.⁵⁾

1553-ban még 84 bárányt adtak tizedül az egri püspöknek, jobban mondva az egri várnak, de 1554-ben már csak 36-t, mert a másik 36-t a töröknek szolgáltatatták át vagyis behódoltak. — Ugyanez évben a termésből 18 kalangya búzát és 1 köből árpát adtak féltized fejében. 1558-ban Orosháza féltizedéért 15 frtot adtak Paulóczy Sebestény és Darnóczy István.⁶⁾

1557-ban 23 (21 régi és 2 új) házból állott.⁷⁾ 1563-ban 39 (Erdős, Csomós, Bársony, Orvos, Gellén stb. nevezetű) család lakta,⁸⁾ úgy hogy lakosai számát mintegy 195-re lehet tenni. Ezek 1560-ban már némi önállóságra kaptak, mert földesuruk a törökök miatt Gyulára szorulván, ők védelmezték határukat a szomszéd mogyorós-fecskésiekkel szemben Kún Balázs gyulai várkormányzó

1) Dl. 21,815. — 2) A. Monial. 56/23. — 3) V. ö. a fentebb Homokeyháznál elmondottakat. — 4) Dl. 50,352. — 5) Dical. conscript. — 6) Várak és Városok szám. a muz. lt.-ban. — 7) Török defterek 203. — 8) Haan Más.

OROSHÁZA FÓTERE.

előtt s megis nyerték a pert.¹⁾ A XVI. században többen a lakosok közül kitanították fiaikat. Így 1517-ben Orosházi Tóbiás a krakkai egyetemen tanult,²⁾ Orosházi András pedig 1555-ben váradi kanonok volt.³⁾

A török uralom elején még népes község maradt Orosháza s mint ilyen után kapkodtak az egri vitézek. 1590-ben Szász Gergely, Tegzes János és Pesty Pál ki is vitték a királyi helytartónál, hogy ez a rég elhalt Komlósy Ferencz és Antal részeit nekik ajándékozta, de ez ellen Serjéni Miklós, Pelényi Menyhért és Torma Dániel árvái tiltakoztak.⁴⁾ Nemsokára ezután (1596) Orosháza lakatlanná vált s az maradt 2 év híján másfél századig. — Régi lakosai teljesen elzüllöttek, úgy, hogy az egykori 8 határ-rész neve egészen feledésbe ment, s maga a község neve is csak a régi kath. templom dűledező falainak köszönheti fenmaradását. — Még így is értékesnek tartották s kivált 1650. táján sokan szeretnék volna megszerezni.

Vesselényi Ferencz füleki várkapitány már 1641-ben kéri a nádort, hogy Orosházát, Fecskéssel és Pusztá-Szerrel (már mind puszták) együtt Pápay Péternek adja,⁵⁾ de ajánlatával elkésett. — 1646-ban III. Ferdinánd király Kovács Jánosnak és társainak,⁶⁾ Rákóczy I. György erdélyi fejedelem pedig Kerezsszegi Kis Péternek és Andrásnak ajándékozta.⁷⁾ A két vetélkedő közt egy harmadik birtokos-társaság, mely Csanády Jánosból, Turóczy Istvánból és Jakus Andrásból állott, lőn a győztes s birta — már a mennyire lehetett — Orosházát.⁸⁾ 1655-ben Vesselényi Ferencz — már mint nádor — a magvaszakadt Jakus János részét Básty Jánosnak ajándékozta⁹⁾ s ennek fiai II. János és László 1667-ben tiltakoztak az ellen, hogy némely szomszéd helyek lakosai az orosházi pusztát az ő beleegyezésük nélkül élik.¹⁰⁾ Ijesztgetésekkel s egy pár gulyaelhajtással rá is tudták venni a vásárhelyeket, hogy az ő birtokjogukat tiszteletben tartsák s Básty László 1675-ben, János pedig 1687-ben zálogosította el a maga részét 66—66 frtért 3 vásárhelyi lakosnak.¹¹⁾ A Bástyak még 1750-

1) B. O. I. 170. — 2) Fraknoi: Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. 262. —

3) Bölöni lt. — 4) B. O. I. 204. Egri kápt. orsz. lt. A. 3—6. — 5) Haditörténelmi Közl. 1893. 172. — 6) B. O. I. 239. — 7) U. o. 238. — 8) V. ö. Leleszi lt. Stat. K. 409. és Elench.

lrum. fam. Harruckern a gyulai muzeumban. — 9) B. O. I. 246. — 10) Harr. A. A. 16. —

11) U. o. B. B.

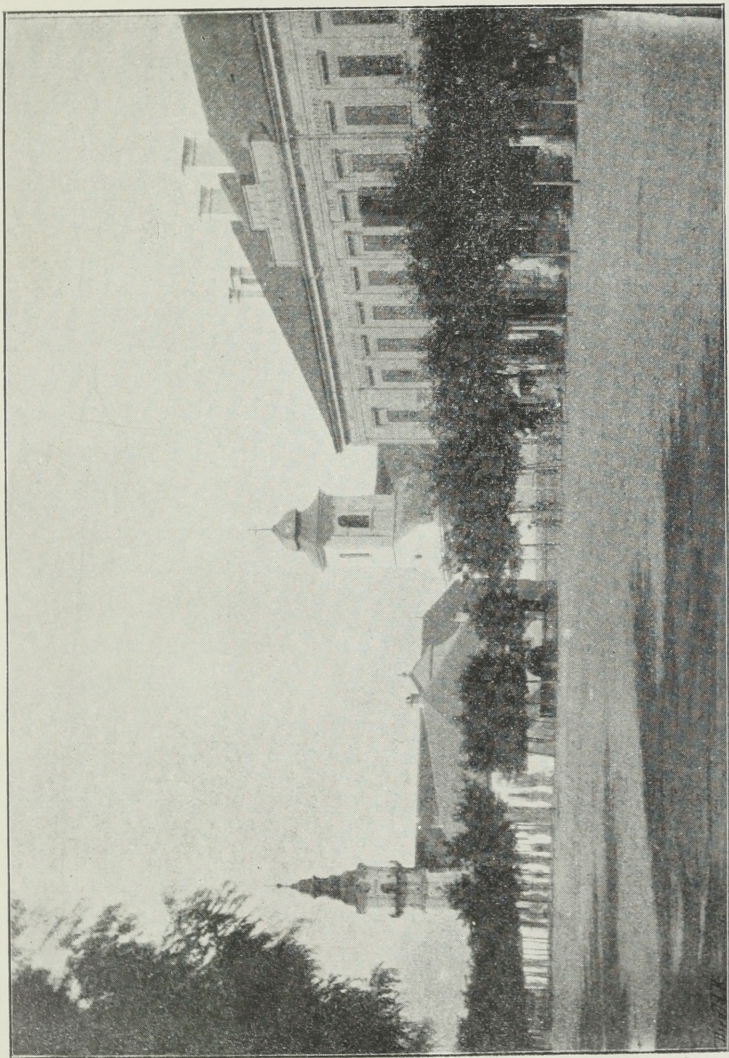
ben is követelték, orosházi részüket, de br. Harruckern Ferencz 1600 frttal elcsíttotta őket.¹⁾

A mint már ebből is sejthető, Orosháza 1720-ban a gyulai uradalomhoz csatoltatott. Harruckern János a vásárhelyieknek adta ki haszonbérbe. De alig, hogy ő meghalt (1742), mintegy háztűznézni egy pár dunántúli földműves jelent meg az orosházi pusztán, nevezetesen Ravasz György, Rajki Pál, Szilasi István, Szalai János, Sitkei Mihály, Német György, Győri István és Kőcse István. Zombai (Tolna megye) lakosok voltak ezek, kik régi falujokból kiköltözni s új hazát alapítani akartak, mert előbbi lakhelyükön a földesúr nem engedte meg nekik, hogy nyilvánosan ág. ev. isteni tiszteletet tartsanak (Tolna vármegyében nem voltak beczikkelyezett helyek és így a földesúr azt az akkori törvények szerint megtehetette.) A Tiszán átjőve Csabán találtak először bár tótajku hit-sorsosaikra, s ezek útmutatása szerint a gyulai uradalomtól az orosházi pusztát kérték települőhelyül. Harruckern Ferencz, miután Dőry Ignác 1743. okt. 25-iki leveléből meggyőződött, hogy a folyamodó »zombai lutheránus lakosok nem örökös jobbágyok, hanem szabadon migráló (költöző) árendások,«²⁾ átadta nekik Orosházát s biztosította őket, hogy a maga részéről vallásuk szabad gyakorlatában nem háborgatja őket.

Hírül adták ezt az új hazát keresők családjaiknak és miután a dunántúli megyékből (Veszprém, Vas) más ág. ev. családok is csatlakoztak hozzájuk, 1744-ben Szent-Györgynap táján a régi Orosháza helyétől kissé északra megalapították a mai Orosházát, templomot építettek s még ez év szeptemberében külön lelkészt is (Horvát Andrást) fogadtak.³⁾

Harruckern ígérete szerint valóban szívesen látta az új jövényeket. Uradalmi tisztei által, hogy őket a bérlettől eleső s e miatt bosszankodó vásárhelyiek igaztalan támadásai ellen megvédjék, 1745-ben körös-körül pontosan kijelöltette a község határát,⁴⁾ 1754-ben átadta az orosháziaknak az ujdonsült muronyi (vagy még újabb névvel monori) pusztá felét, 1760-ban kiadta nekik haszonbérbe a kis-csákói pusztát, 5 évvel később pedig a muronyi pusztá másik felét,⁵⁾ s ez által kétségtelenül elősegítette az új lakosok megmaradását.

¹⁾ Elench. Irarum fam. Harr. a gyulai muzeumban. — ²⁾ Jk. VII. 401. — ³⁾ Horváth András elbeszélése. Haan : Bék. hajd. — ⁴⁾ Harr. E. 4. — ⁵⁾ Jk. XIII. 311—7.

OROSHÁZA FŐTERE.

Békésvármegye a maga részéről szintén kedvezményeket nyújtott az új községnek, 1744. aug. 17-én három évre fölmentette a lakosokat minden adó alól.¹⁾ 1750-ben pedig az egyik megyei esküdt lakóhelyévé tette a falut²⁾ Ezzel egyúttal a maga joghatóságát is megakart erősíteni, mert 1746-ban a Básty-féle levelek alapján Csongrádmegye is megkivánta a népessé vált Orosházát, de persze jogtalanul is, sikertelenül is.³⁾

Mindamellet az első években a község a lét és nemlét közt lebegett. Az ág. ev. vallásúaknak tulajdonkép megyénkben sem lett volna szabad nyilvános isteni tiszteletet tartaniok, külön templommal s külön lelkészszel. A földesúr nem tett ugyan ez ellen kifogást, de bezzeg tett — midőn nagy későn a dolog tudomására jutott — a fennálló törvények őre: a helytartó tanács. Meg is hagyta 1747 márcz. 30-án, hogy az engedély nélkül épített ág. ev. templomot be kell zárni s a lelkészt el kell bocsátani. — A megyei tisztikar egyelőre nem hajtotta végre a rendeletet, hanem szept. 18-án felírt a helytartó tanácsához s mindenféle hasznossági szempontból ügyekezett rábírni a helytartó tanácsot, hogy a templom és lelkész megmaradását tűrje meg.⁴⁾ De ez nem használt. 1748 elején a helytartó tanács ismételte rendeletét. Erre a megye a főispán tanácsára »dilatione« »halasztgatással« élt⁵⁾ vagyis úgy tett, mintha a templomot bezárta, a lelkészt elűzte volna, pedig tulajdonkép mind a kettő s velük együtt Orosháza is megmaradt.

S hogy megmaradt, az magyar, nemzeti szempontból nagyserencse volt. Orosháza nélkül megyénk délnyugati része csupátót lett volna; de ez mint valami ék állott Csaba, Tót-Komlós és Szarvas közé s nemcsak maga maradt magyarnak, hanem később a szomszédságában keletkező falvakat is (Bánfalvát, Szénást, Szabad-Szentetornyát, P.-Földvárt és részben Csorvást) magyar lakosokkal népesíté be.

Attól kezdve, hogy a helytartó tanács haragját Békésvármegye és a főispán elhárították, semmi nagyobbfokú csapás nem érte a községet. Az 1773-iki és 1816-iki fergetegek, az 1795-iki és 1863-iki aszályok mint megyénk többi községeit, ezt is meglátogatták. 1831-ben a cholera 1406 személyt ragadott el. — Mindez természetesen nem akadályozhatta meg Orosháza gyors fölvirág-

1) Jk. VII. 525. — 2) Jk. IX. 349. — 3) Jk. VIII. 669. — 4) Jk. VIII. 867—76. —

5) Jk. VIII. 961.

zását, s az ő népe élő tiltakozás az ellen mintha a magyar nem volna elég szapora és iparkodó. Mezővárossá vagy rendezett tanácsúvá nem lett ugyan, s így országos vásárokat sem kapott, de 1823-óta minden csütörtökön tartott népes hetipiaczai bőven kárpótolják azt. Ennek lehet tulajdonítani, hogy 1887-ben megyénkben legtöbb iparos Orosházán lakott. Kereskedelmének föllendülését mutatja, hogy itt jelenleg 5 pénzintézet működik.

1798-ban a Harruckern-örökség felosztása alkalmával Orosháza a gr. Károlyi családnak jutott. A legelő-elkülönzés végett már 1837-ben folyt a tárgyalás és a község közt. E miatt azonban 1838-ban a zsellérek zavargásokat támasztottak.¹⁾ Tíz év múlva — mint az általános történetben említők — ismételte, még pedig két ízben a zavargásokat a lakosság nagyobb része. Keletkeztek e zavarok részint a legelő-elkülönítés és a kis-csáki pusztabérletének elvétele miatt, részint a könnyen félrevezethető nép elégtelen természete miatt. — Az utolsó kapocs a gr. Károlyi család és Orosháza közt 1874-ben szűnt meg, midőn a község a királyi, kissebb haszonvételi jogokat 115 ezer forintért megvásárolta.

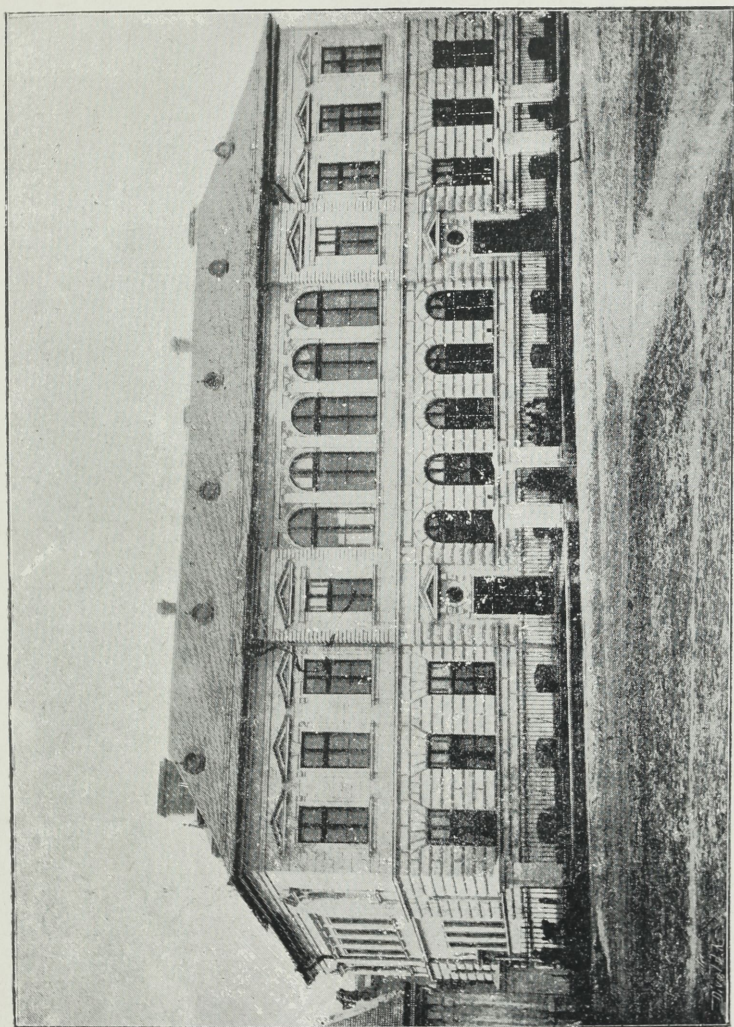
Szép tette volt Orosháza községének az, hogy már 1822-ben szegényeket ápoló házat létesített, 1844-ben pedig a mai község százéves fennállásának alkalmából a szegények házára és az ág. ev. egyházra 1000—1000 frtnyi alapítványt tett oly föltétellel, hogy a kamatok 100 évig folyton a tőke gyarapítására fordításának. 1894-ben pedig a község 150 éves fennállását az új, polgári-iskola épület felavatásával ünnepelte meg.

A község gyarapodásával az ág. ev. lakosok új templomot építettek 178⁵/₆-ban, s azt 1830-ban, megnagyobbították. Azonkívül már 1784-ben folyamodtak a megyéhez engedélyért, hogy 2 lelkészt tarthassanak.²⁾ Lelkészeik közül Balassa Pál és Győry Vilmos kiváló hírnévre tettek szert.

A mult század végén egypár kath. család is megtelepedett Orosházán. Ezek számára 1792-ben alapítottak plébániát. 1832-ben épült a most is meglevő, de a hívők számához arányítva szerföltött kicsiny kath. templom. Az ev. ref. vallásuak 1863-ban alakultak önálló gyülekezetté és hívtak maguknak lelkészt.

Orosháza 20356 kataszt. holdra rúgó határából 1773-ban csak 7356 kis (1200 □ öles) holdat szántottak. Ugyanekkor 432,

¹⁾ Jk. 1837. év. 965. és 1838. év. 569. — ²⁾ Évk. XI. 152.

OROSHÁZAI POLGÁRI ISKOLA.

1852-ben 1256, 1890-ben 3310 házból állott. Lakosainak száma 1745-ben mintegy 210-re, 1773-ban mintegy 3340-re, 1827-ben 9581-re, 1852-ben 10915-re, 1890-ben 19956-ra rúgott. Ez utóbbiak 561 kivételével mind magyarok, s közülök 2705 róm. kath., 37 gör. kath., 75 gör. kel., 14868 ág. ev., 1280 ev. ref., 58 unitárius, 59 egyéb keresztény és 874 izr. vallású volt.

Békésvármegye a jelen században is fölismerte Orosháza fontosságát s azért 1840-ben itt szolgabírói hivatalt létesített. 1867-ben újra felállította azt; ennek következtében 1871-ben Orosháza járásbíróságot kapott. A szolgabíróságból azóta főszolgabíróság lőn, sőt a főszolgabíró mellé 2 szolgabírót is kellett adni, hogy a közigazgatás szaporodó teendőit elvégezhessek.¹⁾

¹⁾ Az ilézett forrásokon kívül l. Bulassa Pál: Orosháza multja és jelene 1844. és Veres József: Orosháza történeti és statisztikai adatok alapján. 1886. A határ multjára nézve v. ö. még Apácza, Apáczakuta, Gellértegyháza, Gellértkuta, Homokegyház, Ötszegűegyház, Szilasegyház és Tompa községek történetét.

Öcsöd.

(Eched 1555. Ecyed 1558. Echet 1559. Eöchöd 1634. Eöczöd 1642.
Öcsöd 1715. Ecsed 1738.)

Hármas-Körözs balbartján, megyénknek északnyugati csúcsán esik. Hajdan Tatárszállása, Fehéregyház, Veresegyház és Báboeczka vették körül.

Mint nevének időrendi sorozatából kitetszik, a XVI. században még Ecsednek hívták s csak a XVII. században változott át neve Öcsödre, de még azután is megesett, hogy Békésvármegye jegyzői Ecsednek írták. — Ecsed nevű első birtokosától vagy lakosától kapta nevét.

1241. után a bevándorló kúnok kapták meg területét. Később ezeket a ferenczrendű szerzetesek keresztényhitre térítették s letelepedésre bírták. Ferenczrendű szerzetesek voltak ennél fogva az ujonnan alakult községnek első lelkészei, később pedig kiváltsággal az esztergami egyházmegyének papjai.¹⁾

Szabad kúnok lakták Öcsödöt még az 1555—66 években is, de már nem ültek lóra a király hívására, hanem némi csekély adó- és közmunkabeli szolgálattal tartoztak a királynak, nevezetesen közösen fizettek füstpénzt Szent-György, Szent-Jakab és Szent-Mihály napjain. A termésből sem fizettek tizedet, meg kilenczedet, mint a jobbágyok, hanem csak a kicsépelt gabonából adtak egy pár akót. Különben 1555—66 években e jövedelmet sem vitték a királyi kincstárba, hanem Gyulára, mert Öcsöd a szomszédos kún helyekkel együtt egyelőre Gyulához volt kapcsolva.²⁾

¹⁾ Péterffy: Sacra Concilia II. 268. Évk. VII. 120—4. — ²⁾ Urb. et conscript. 1559—61.

1555-ben rendes rovás adó (subsidiium) még nem volt vetve az öcsödiekre, de 1558-ban már fizettek 6 frtot. Ettől kezdve ők is kapuk szerint fizetik az adót, még pedig 1560-ban 5, 1562-ben 15, 1564-ben 12 kapu után. Mint község ez időtájt Öcsöd Külső-Szolnok megyéhez volt kapcsolva.¹⁾

1559-ben Korcza Demeter volt a falu birája. Ispánul a gyulai várkormányzó előbb Somogyi Mátét, azután Berthóthy Kristófot rendelte. Ekkor füstpénzült fizettek 3 frtot, a bormérésért közösen adtak 5 frtot; meghalászták a Körözt is a vár számára s bevitték Gyulára 80 nagyhalat, a kissebbeket pedig eladták a vár javára 4 frtért.²⁾ 1561-ben Emen Péter és Kontha Ferencz 2 hordó baranyai bort mértek itt ki.³⁾

A mint ez adatokból kitünik, csekély község lehetett a régi Öcsöd. Azért nincs benne semmi lehetetlen, hogy az 1557—8-iki török defter ezt érti a Báboczka előtt fölsorolt s 3 házból álló „Acsa» falu alatt.⁴⁾ 1562-ben a 15 kapu után ítélve 15 család lakott benne (több semmiesetre sem, mert különben nem kellett volna 1564-ben leszállítani a kapuk számát)s így a lakosság mintegy 75 lélekből állott.

Gyula vára eleste után Öcsöd egy ideig az egri várnak szolgált (már a mennyiben a töröktől lehetett), de 1575 körül Ungnak Kristóf egri várkormányzó Bornemissza Jánosnak ajándékozta.⁵⁾

1596-ban elpusztult s mint kún falu nem is támadt föl többé. Mint lakatlan pusztát 1612-ben a Rédey család kapta.⁶⁾ Ez 1620-ban lépett szerződésre Bene János, Deák Ferencz, Kecse Miklós, Kisa Ferencz, Nagy Márton és Szűcs Mihály nevű jobbágyokkal, s bizonyos évi bérért (pl. 1649-ben 80 frtért, 1650-ben 73 frtért és némi ajándékért) átengedte nekik Öcsöd határát. Ezekhez csatlakoztak még más, Miklósi, Napfényi, Sánta és Szabó nevű családok s így 1620 --22 közt falut alapítottak az egykori kún község helyén.⁷⁾

1) Dical. conscript. cottus Solnok ext. — 2) N. R. A. 1763/43. — 3) Várak és Városok számadásai a muz. lt.-ban. — 4) Török defterek. II. 203. — 5) Urb. et conscript. 88/2. — 6) Leleszi lt. Stat. R. f. 3. nr. 90. — 7) Rhédey lt. 1624. 1634. és 1642.

E falu aztán fennállott egész 1685-ig. Azonban sok nehézséggel kellett a lakosoknak küzdeniök. Az öcsödi határ maga szűk volt, tehát jószáguk számára kénytelenek voltak bérelni földeket. De az elpusztult helységek határait 3–4 úr is követelte, s a ki az ő engedelme nélkül hozzá mert nyúlni, azt büntette. Így az Öcsöddel szemben levő s a Körözsnek jobb partján eső tatárszállási (vagy röviden tatári) földet kibérelték Szentandrásy György borosjenei vitéztől. Ámde már 1634-ben elvette azt tőlük a török földesúr, a szolnoki alajbég, s a tiszaföldváriaknak adta.¹⁾ Ezzel utóbb kiegyeztek, de nemsokára egy szendrei (Borsodm.) hadnagy, Olasz János, is azt állította, hogy a »császár« (mint az öcsödiek írják, tulajdonkép III. Ferdinánd magyar király) neki adta Tatárszállását s megtiltotta az öcsödieknek, hogy azt fizetés nélkül használják. Az öcsödiek azonban nem fizettek. Ezért 1643-ban karácsony ünnepé előtt Olasz 12 öcsödi embernek 240 darab marháját elhajtatta, s míg a tárgyalások folytak, a jószágok mind eldőglöttek.²⁾ Hat év múlva Gellén György szendrei lovashadnagy úgy akarta az öcsödieket Fehéregyháza után való bér fizetésre kényszeríteni, hogy lovaikat az öcsödi földről előbb a fehéregyházi pusztára át hajtotta s onnan pedig, mint tilalmasban talált jószágot, elhajtotta. Azt is állította, hogy az öcsödiek lenvetése már a fehéregyházi földön esik. Ugyanez időtájt a tiszaföldváriak megint szerették volna Tatárszállását másként Özenyhalma környékét tőlük el venni.³⁾ Még legszerencsésebbek voltak a báboczkai pusztával. Ezt 1663 után évi 50 tallérért nyugodtak bérelték a Keglevich családtól.⁴⁾

Földesuraikkal is többször bajba keveredtek az öcsödiek, mert nem győzték őket ajándékokkal. Már 1634-ben panaszkodnak, hogy pénzen kellett az ajándékul küldött halat venniök.⁵⁾ 1662-ben pedig a Husztra szorult földesurak ezen ajándéktárgyakat követelik az öcsödieken: »Két vég vörös fejtőt (fonalát), egy vég patyolatot, úrasszonynak valót, egy pár nestőt (?) igen szépet, egy bokor (pár) karmazsin csizmát kapczástúl, egy vörös foszlánt« (dolmán alá való ujjatlan ruhát) s fenyegetik őket, hogy ha ezeket föl nem küldik, orrukat és fülüket elmetelik. Azonkívül földesuraik szerették volna őket szerződéses jobbágyokból örökösökké

1) Rhédey lt. 1634. — 2) U. o. 1644, — 3) U. o. 1650. — 4) L. Báboczkánál. —

5) Csanádmegyei rég. és történ. évkönyv. II. 88.

tenni, de ez ellen az öcsödiek mindig és jogosan tiltakoztak.¹⁾ Hiszen az ő volt »természetszerint való uruk« — mint akkoriban mondogatták — elhalt, vagy pedig őket szabadon bocsátotta, azaz az örökös jobbágyság alól felszabadította, hogy adták volna tehát magukat második szolgaságra ?! Ilyen fölszabadított volt pl. az 1634-iki »feő bíró Gál Lukách«, ki 1639-ben a zemplénmegyei Lasztóczy családnak 500 tallért fizetett, meg egy lovat adott szabadon bocsáttatásáért és egy bökényi (Csongrádm.) jobbágytelekért.²⁾ Később e Gál Lukács már mint nemes ember Békésen lakott.³⁾

1642-ben a község előljárósága Deák Benedek főbiróból és 8 esküdthől állott.⁴⁾ A lakosság ez időtájt a helvét vagy ref. válást követte⁵⁾ s 1640-táján egy harangot is szerzett, melynek felirata így szól: »Me curavit fieri generosus dominus Stephanus Gerinczy de Posaczecz. S. C. A. M. Partium Hungariae superiorum campestris vice-capitaneus in propria prossessione Felső Dob-sza mense. . . Anno 1633« ; magyarul: »Készítettett engem vitélő Pósa-Csécsi Girinczy István úr, Magyarország felső részeiben ő szent, császári, apostoli Fölségének mezei alkapitánya, az ő saját birtokán Felső-Dobszán . . . hónapban az 1633-ik évben«. A felirat semmi felvilágosítást nem nyújt arra, hogyan került e harang az öcsödiekhez.

1683-ban, midőn az erdélyi sereg megyénken keresztül vonult, az öcsödiek eleven földesurat láttak, mert Rhédey IV. Ferencz, útban esván a falu, meglátogatta azt.⁶⁾

Két év múlva 1685-ben Öcsöd lakosai is szétfutottak. 1700 táján Török Lukács nevű volt öcsödi lakos bement Erdélybe és a »Rédeyek engedelmeből ő ültette meg Öcsödöt«.⁷⁾ 1703 végén megint elpusztult az alig megnépesült falu s lakatlan maradt 11 évig.

1714-ben a háborúk idején Balmaz-Ujvárosra szorult Török Lukács két társával együtt megint a Rhédey családtól kért engedelmet, hogy Öcsödöt megszállhassa. Meg is egyeztek a feltételek iránt,⁸⁾ de bizony ő is, a Rhédeyek is elkéstek. A kir. kincstár rátette kezét az öcsödi pusztára. Ezt megtudva a Mező-Túrra költözött régi öcsödiek közül Izbéky István, Szűcs György és

1) Rhédey lt. 1642. és 1654. — 2) Elench. Irarum fam. Harruckern a gyulai muzeum-ban. — 3) Rhédey lt. 1650. — 4) U. o. — 5) Lampe i. m. 641. — 6) Rhédey lt. 1654. évnél. — 7) Rhédey lt. 1654. évnél. — 8) B. O. I. 259.

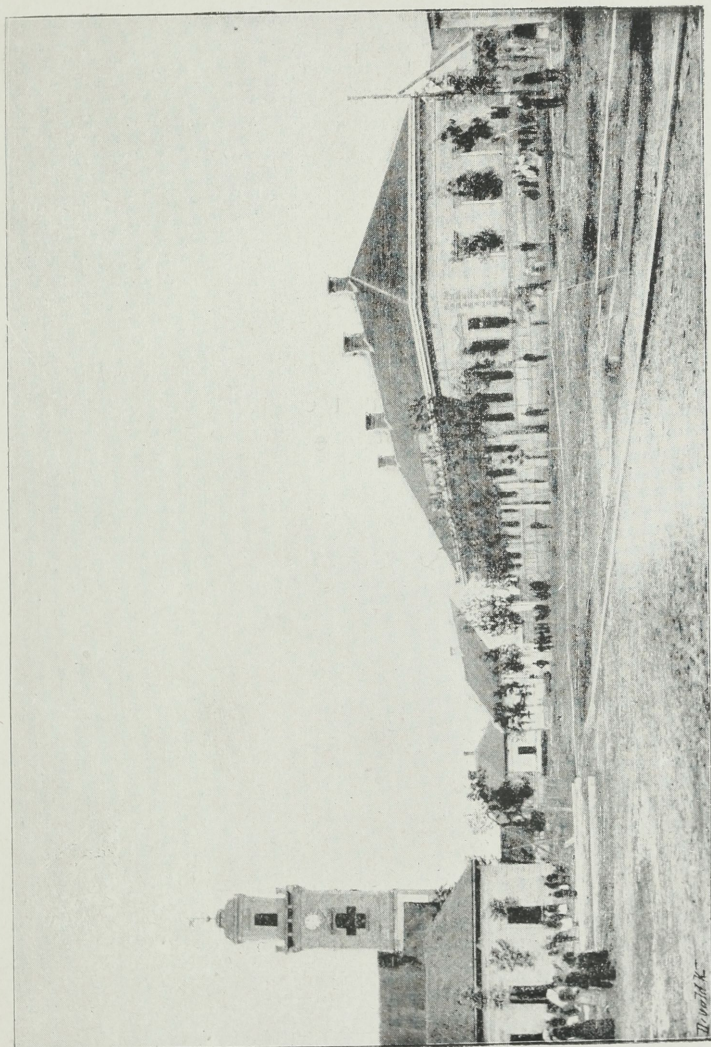
Pap András elmentek Szegedre s a kincstári jószágigazgatótól, Comet Józseftől, kértek és kaptak engedélyt régi falujok megszállására.¹⁾ Így aztán 1714-ben november elején több más, azelőtt szintén öcsödi, továbbá szentandrászi és halásztelki családokkal együtt csakugyan ide költöztek, a futáskor a Harangzúg nevű helyen elrejtett harangjukat kihúzták, egy kis templomot építettek s így megvetették alapját a mai Öcsödnek.

Az első évek azonban keservesek voltak. A népnek elméje annyira futáshoz volt szokva, hogy pl. 1715. augusztusban a tatárok betörését rebesgető, kósza hír miatt egy kis időre újra átköltöztek a Körözsön s csak pár hét múlva jöttek vissza.²⁾ Aztán rossz szomszédjaik is akadtak. A jószágkormányzó nekik adta használatra a szorosan vett öcsödi határon kívül a tatárszállási, báboczkai, fehéregyházi és szentandrászi földeket továbbá a Körözs halászatát is. De némely m.-túri, kürti és szentesi lakosoknak nem tetszett, hogy már most e határokat és a Körözst nem bitangolhatják, s azért zaklatták az öcsödieket, kivált pedig pusztígtatták a falu mellett levő kis fűz erdőt. Ezt hallván a jószágkormányzó fölhatalmazta az öcsödieket, hogy a határaikon legeltető, halászó, vagy erőszakoskodó idegeneket maguk megbüntethessék s maguknak elégtételt szerezhessenek.³⁾

1719-ben az öcsödiek elvesztették Szentandrást. E helyett 1720-ban új földesuruktól, Harruckern Jánostól, Káka és Szarvas pusztákat kapták. 1721. január 25 táján a szarvasi Körözs halászata miatt (Lajtfoktól a volt szarvasi hídig) nagy verekedés volt az öcsödiek és a túriak közt s ez utóbbiakat az öcsödiek megzalogolták.⁴⁾ 1722-ben Szarvas megtelepülésével ezt és Kákát elvesztették, úgy hogy már most csak 3 (Fehéregyháza, Tatárszállása és Báboczka) pusztát élhettek a lakosok. 1744-ben azonban haszonbérbe kapták Harruckern Ferencztől a régi Veresegyháza negyedét, 1767-ben pedig ennek másik negyedét.⁵⁾ Ellenben 1770-ben az öcsödiek nagy fájdalmára elestek Báboczkának használatától, s hiába igyekeztek azt legalább haszonbérbe kivenni. 1798-ban Öcsöd a szarvasi rátához jutott és így a Stockhammer család birtokába került. 1834-ben gr. Stockhammer Ferdinánd Öcsöd felét eladta a báró Podmaniczky családnak.⁶⁾ A földesúr és a község

¹⁾ V. ö. B. O. I. 260. és B. O. II. 258–9. és Harr. B. 12. — ²⁾ Jk. I. 204–23. —

³⁾ B. O. I. 216. — ⁴⁾ B. O. II. 262. — ⁵⁾ Jk. XIII. 311–7. — ⁶⁾ Jk. 1836. 476–84.

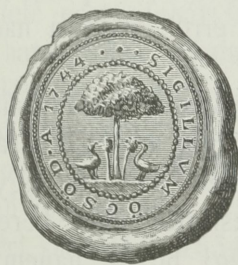
ÖCSÓD.

közt való összeköttetés megszüntetésére 1840-ben történtek az első kísérletek, de a legelő-elkülönítés békés úton nem sikerült.¹⁾ Végre 1864-ben ez is szerencsésen végbement.

A lakosságnak kedvelt foglalkozása volt a halászat. 1827-ben 86 személyből álló s külön szabályokkal bíró halásztársulat volt a faluban egy fő- és 2 al-tizedes vezetése alatt. Eleintén a Körözsön is csak kis halász-csolnakokon jártak át Tatárszállására. 1734-ben készült el a rendes révhajó.²⁾

Aránylag kevés részt vettek az öcsödiek az 1735-iki lázadásban. Csak 10-en csatlakoztak a szentandrási bíróhoz.³⁾ Ezek közül egy tért vissza. Micsoda magaviseletet tanúsítottak az 1753-iki lázadásakor? előadtuk az általános történetben.

Az 1714-ben idetelepült lakosok is helvét vagy ref. vallásúak voltak, s mivel a régi katolikus templom falai összedültek, új templomot építettek. Ezt 1763-ban megnagyobbították. 1784-ben kezdték építeni a ma is meglevő templomot Kúthy Ádám lelkész és esperes idejében. 1804-ben a mai tornyot építették hozzá. E tornyot 1856-ban még magasabbra rakták s rézzel fedték be, de mindjárt 1857-ben leégett a teteje úgy, hogy 1858-ban újra kellett készíttetni.

21561 kataszt. holdra terjedő határából 1715-ben még csak 102, 1773-ban pedig 1812 kis (1200 □ öles) holdat szántottak. 1852-ben már 10000 kataszt. holdra rúgott a szántás alá vett föld. 1773-ban 247, 1827-ben 635, 1852-ben 804, 1890-ben 1492 ház volt benne. Lakosainak száma 1715-ben mintegy 70-re, 1722-ben mintegy 87-re, 1773-ban mintegy 1800-ra, 1827-ben 4311-re, 1852-ben 5694-re, 1890-ben pedig 7875-re rúgott Ez utóbbiak 93 kivéte-

1) Jk. 1840. év. — 2) Palugyai i. m. 277. — 3) Évk. XI. 103—5.

lével mind magyarok, s közülök 396 róm. kath., 5 gör. kel., 156 ág. ev. 7094 ev. ref., 1 unit., 14 egyéb keresztény, 209 zsidó.

Jeles papjai voltak Öcsödnek a már említett Kúthyn kívül Boros István 1786-ban, és Juhász István 1822-ben, az akkor felállított békés-bánati ev. ref. esperességnek első esperesse. Péntekre eső hetivásáraitól 1855-ben azt írják, hogy alig vehetők figyelembe.¹⁾

Ördögös-Hegyes.

(Erdengeshegyes 1458. Erdenghews 1519. Erghengyes 1552.)

A mai Csákónak egyik része volt. Lásd »Csákó.«

Ösvény.

(Enyd 1301. Eosvem 1320. Esweny 1559. Eoswény 1559.

Megyénk sárréti járásban, Füzes-Gyarmattól északnyugatra esett. Hajdan Szerep, Nagy-Harang, Cséfány és Bucsa falvak vették körül. Első, Enyed nevű birtokosáról eleintén Enyednek hívták, de már 1320-ban másként Ösvénynek nevezik, és pedig a mocsarak közt elfolyó Ösvény nevű, tisztás erről, mely a nádasokban mintegy ösvényül szolgált.²⁾

1301-ben a Zsákay család ősei megveszik Paradicsfia Benedek özvegyétől s ettől fogva egész 1556-ig mindig a Zsákay családé. 1433-ban a Nagy-Besseney család elakarta ugyan egy részét perelni, de az országbíró elutasította őket keresetükkel, mert Ösvény nem volt közös nemzetségi birtok, hanem szerzett vagyon.³⁾ Egy pár évig azonban zálog-jogon mások is húzták a falunak jövedelmét; így például 1449-ben Zsákay Zoárd elzálogosítja egy részét a Pázmáni Bíró családnak.⁴⁾ 1451-ben másik részét zálogban bírta Pázmáni Tárnok Mihály s ez évben tovább zálogosította azt Bajoni Istvánnak.⁵⁾ 1488-ban Eteley György gyulai várnagy bírta s ennek nevében védelmezte az egyik ösvényi jobbágy, Tót Illés, a falu határát. 1489-ben már Zsákay Simon

¹⁾ Palugyai i. m. 276. A határ multjára nézve v. ö. még Báboeczka, Fehéregyháza, Tatarszállása és II. Veresegyháza község történetét. — ²⁾ Harr. F. V. nr. 5. — ³⁾ U. o. —

⁴⁾ B. O. I. 64. — ⁵⁾ Károlyi cs. oklevéltár II. 285.

a földesúr.¹⁾ Midőn a Zsákay család 1556-ban az erdélyiekhez át-pártolt, többen szerették volna a királpártiak közül Ösvényt kezükre keríteni. Így 1557. elején Horvát Miklós és Bereczkfy (Zsákács) András kérték és kapták I-ső Ferdinánd királytól.²⁾ 1560-ban Strausz Jeromos szintén I-ső Ferdinándtól bírta egyik részét adományban s ezt augusztus elsején eladja Serényi Mihálynak 40 frtéért s egy fehér szőnyegért,³⁾ de 1566-ban Zsákay András Ferdinánd hűségére visszatért,⁴⁾ s ez alkalommal birtokait is visszakapta.

A Zsákay család 1451 után Biharmegyéhez kapcsoltatta Ösvényt s ahhoz is tartozott egész a XVI-dik század végéig.⁵⁾

Egyháza Sz.-Mihály tiszteletére volt avatva s létezett már 1301-ben.⁶⁾ Papja 1552-ben még katolikus volt és megfizette a trienti zsinatra utazó követ költségei fejében rá kivetett 3 frtot.⁷⁾

Midőn 1536-ban Zsákay Osvát János király beleegyezésével összes javait s így Ösvényt is Bajoni Benedekre hagyta, három Ösvényhez tartozó pusztát említ, úgy mint: Ösvény-Monostorát, Császáruölését és Darásuölését.⁸⁾ Ezek közül Ösvény-Monostora Monostor-Teleki néven már 1451-ben előfordul s nem volt egyéb, mint egykoron a szomszédos szerepi monostornak ajándékozott szántóföld.⁹⁾ Az Ösvénytől északra eső Monostor-Sziget vagy Kis-Monostor mai napig is őrzi ennek emlékét. Császáruölése Nagy-Harang felé esett, tehát Ösvénytől keletre, mert 1488-ban Nagy-Harang határjárása alkalmával azt állították az ösvényiek, hogy Császáruölése az övék; de viszont a nagy-harangi birtokosok is maguknak követelték azt.¹⁰⁾

Lakosai 1552-ben 22, 1553-ban 23, 1554-ben 11, 1555-ben 22 kapu után fizettek adót. 1553-ban bizonyosan a törökök pusztították s azért szállott le 1554-ben a kapuk száma felényire. 1554-ben különben már behódoltak a töröknek.¹¹⁾

1598-ban a tatárok teljesen elpusztították és felégették e falut. Utolsó földesura volt Giczy Péter.¹²⁾

1720-ban mint Gyarmathoz csatolt pusztát kapta Harruckern János György s ma is Füzes-Gyarmat határához tartozik, mint puszta. De az ösvényi halmon kívül egyéb alig emlékeztet az egykori falura.

1) Baranyi cs. lt. f. 23. — 2) Liber Regius II. 109. — 3) B. O. I. 171. — 4) Évk. VIII. 52. — 5) Dical. conscript. cottus Bihar. — 6) Harr. f. V. nr. 5. — 7) Venczell. A. gyűjt. — 8) Károlyi cs. oklt. III. 200. — 9) U. o. 285. — 10) Baranyi lt. f. 23. — 11) Dic. conscript. c. Bihar. — 12) U. o.

Ötszegű.

(Evthzegew 1525. Wrzegweghaz? 1456.)

1525-ben Ötszegű nevű puszta fordul elő Orosháza határában.¹⁾ 1456-ban pedig Szentetornyához tartozik egy »Wrzegweghaz«-nak írt puszta.²⁾ Ha ez utóbbit csak tévedésből írták ekként Wtzegevehaz helyett, akkor kétségtelen, hogy a kettő egyet jelent s Orosháza és Szentetornya közt esett, valamint az is, hogy ez esetben eredetileg Ötszegűegyháznak hívták s templomának rendkívül ritka alakjáról kapta nevét.

1) Dl. 30,352. — 2) Münch. Más.

P á n y á d.

(Panad 1214.)

EZERKÉTSZÁZTIZENNÉGY táján Magos nevű idevaló lakos Bocsor nevű fő-bertent vádolta gyilkosságról, de perét elvesztette.¹⁾ Ez egyetlen emléke az egykori falunak, mely Vésztőtől nyugatra esett s helyét ma is »Pányád«-nak hívják.

Pázmány.

(Pazman 1333. Paznaan 1447. Paznad 1407.)

Megyénknek észak-nyugati csúcsán állott. Hajdan Nagy-Rábé, Cséff, Orod, Barsa és Füzes-Gyarmat vették körül. Nevét Pázmány nevű első birtokosától vagy lakosától kapta.

1310-ben fordul elő először s ez alkalommal birtokosai úgy osztoznak meg rajta, hogy a keleti részt István fiai, a nyugati részt pedig András fiai kapják.²⁾ 1407-ben egy részének birtokába Biró Istvánt iktatják be.³⁾ 1413-ban a Pázmányi nevezetű család birja másik jó nagy részét s úgy osztoznak meg rajta, hogy Pázmányi László fiai: Miklós és Fülöp kapják a nyugati részt, a keleti részt pedig Pázmányi István fia : János és Kozma fia : András.⁴⁾ 1422-ben László fiai a maguk részét elzálogosították az említett Pázmány Jánosnak és Andrásnak, de Miklósnak

¹⁾ Váradi Reg. 324. sz. — ²⁾ Knauz Monum. Strig. II. 633. — ³⁾ Bunyitay Vincze kanonok úr gyűjteménye. — ⁴⁾ Kismartoni lt. 47. P. 9.

fiai és felesége az elzálogosítás érvényesítésének ellenmondottak.¹⁾ Amint már ebből is sejthető, ez idő tájt a falu több birtokos közt oszlott meg s valóban az említetteken kívül 1427-ben már a Baksás és Török családok is innen írják előnevüket.²⁾ 1447-ben pedig, midőn Gyarmat és Barsa felől a falunak némi határvillongása volt, nyolcz ide való birtokost említenek, kik Baksás, Török, Biró és Bolta neveket viselnek.³⁾ 1470 körül a falu egy részét Szentmihályi Czobor János és Cséffy Péter szerezték meg. Ezek a maguk részét elszakították a többi birtokosok részétől s Kis-Pázmány néven külön falut alakítottak. 1472-ben aztán arról panaszkodtak, hogy Cséffy György és Mihály egyik kispázmányi jobbágyukat elcsalták, hogy az ő nagypázmányi részükre költözzön át; Tárnok Mihály pedig elküldvén az ő, Molnár Pál, Aracs Benedek, Pál és György, Tözsér Benedek, Tözsér Bálint nevű nagypázmányi jobbágyait azok által Kis-Pázmányról elvitette Nagy-Pázmányra Eszi Gellértet és Tamást, Botos Tamást, Hegedüs Demetert és özvegy Tót Imrénét. Az idéző levélből kitűnik, hogy Tárnok uram Nagy-Pázmányban lakott.⁴⁾

Ily sok birtokos közt oszolván meg Pázmány, nem csuda, ha a XVI-ik században a Nadányiaknak sikerült csaknem az egész falut megvenniök. Már 1537 előtt birták egyes részeit s a család egyik nőtagjának, Nadányi Annának, leánynegyede fejében neki, illetőleg fiának Kőrösy Zsigmondnak adták. Ennek fia Kőrösy Ferencz 1537-ben János király által is megerősíttette magát ezen birtokban,⁵⁾ de két év múlva Nadányi Gyárfás és István erővel visszavették azt.⁶⁾ 1584-ben ezeknek unokaöccse Nadányi Mihály, midőn a Panaszi Pázmány család szintén leánynegyedet kért Pázmányból, azzal igazolja nagybátyjainak tettét s akarja meggyöngíteni a leányági örökösök kereseti jogát, hogy a Nadányiak tulajdonképen csak zálogban birták Pázmányt s így abból a leányágnak részt adni nem kötelesek.⁷⁾ Ez évben Kis-Pázmány már puszta volt. 1552—64 években is a Nadányiak a földesurai, csak 1560—64-ben bir itt özvegy Kaczkfy Györgyné két-három jobbágytelket bizonyosan zálogjogon.⁸⁾ A régi birtokosok, ha meg is maradtak, csak olyan egytelkes nemesekké váltak, kiknek jobbágyaik nincsenek. Innen van, hogy 1572-ben Baksás Mihály még védelmezi

1) Dl. 26,591. — 2) Dl. 11,902. — 3) Muz. lt. — 4) Dl. 17,320. — 5) Nad. lt. rendezten. — 6) U. o. Irae Pázmán. — 7) Harr. M. 18. — 8) Dical. conscript.

itt levő birtokát Nadányi János ellen, ki az ő kaszálóját jogtalanul használta.¹⁾

Lelkészsége Pázmánynak nagyon régi volt. István nevű papja 1334-ben öt garast fizetett a pápának tized fejében. 1335-ben Gergely nevű, 1337-ben pedig János nevű a pap, s ők is öt garast fizetnek.²⁾ A falu temploma, miként az az 1413-iki osztálylevélből kitűnik, Szent-György tiszteletére volt avatva.³⁾ 1552-ben három forintot vetnek ki papjára a trienti zsinatra utazó követ; költségeinek fedezése végett.⁴⁾

1552-ben a falunak jobbágy lakosai 5; 1553-ban szintén 5; 1560-ban 14; 1562-ben 18; 1564-ben 9 kapu után fizettek adót.⁵⁾

Amint már a tulajdonosok közt folyt és említett perekből kitűnik, Pázmány az 1572—84 években még fennállott, sőt az 1588-iki összeírás szerint is lakta még 11 jobbágy és két zsellér családdal. E szerint ekkor mintegy 75-re rugott a lakosság száma. Lakosai ekkor Bak, Bogdán, Kardos, Keszi, Szöllös és Szél családneveket viselnek.⁶⁾

Az 1598-iki pusztuláskor Pázmánynak lakosai is széjjelfutottak s a szolnoki török még 1615-ben is panaszkodik, hogy lakosai nem fizetnek adót.⁷⁾ Később azonban úgy, ahogy újra megnépesült, de nem valami nagyon kedvelték a lakosai a helyet, mert 1640 körül Nadányi Mihálynak Szél Péter nevű jobbágya Debreczenbe szökött.⁸⁾ 1643-ban még állott itten a Cséffy családnak kúriája s annak felét Cséffy Balázs leányának, Erzsébetnek, Törő András nejének, hagyja; ugyanennek másik fele már ez év előtt Szöllösi István kezében volt, de ez 35 forintért szintén a Törő családnak zálogosította el.⁹⁾ A Cséffyek különben 1656-ban is tartottak még némi jogot Pázmányhoz s ez évben úgy egyeznek meg Nadányi Mihálylyal, hogy a Cséff és Pázmány közt levő nyomást mind a cséffi, mind a pázmányi lakosok használhassák.¹⁰⁾ A XVII-ik század vége felé, midőn Gyula vára kiéheztetéséről volt szó, a pázmányi lakosoknak is távoznok kellett falujukból. 1702-ben újra megülték ugyan néhányan a Nadányiaknak részét,¹¹⁾ de a követ-

1) Nad. lt. f. 24. — 2) Monum. Vaticana. S. I. T. I. 70, 76, 88. — 3) Kismártoni lt. 47. P. 9. — 4) Venczell A. gyűjt. — 5) Dical. conscript. — 6) Regest. decim. cottus Bihar. — 7) Magyar Tört. Tár. II. 213. — 8) Nad. lt. rendezetlen. — 9) N. R. A. 308/37. — 10) Nad. lt. rendezetlen. — 11) U. o.

kező évben végleg elfutottak s többé nem is kerültek vissza. A pázmányi határra a füzesgyarmatiak tették rá a kezüket s ettől kezdve ezen pusztá is Gyarmat sorsát követelte.

P e t e r d.

(Peterd 1330.)

Szeghalomtól keletre, közte és Csökmő közt esett. Nevét Péter nevű alapítójától kapta.

1330 körül délről határos volt Tordával (l. ott.) Ekkor említik egyházát.¹⁾ Később irott emlékeink hallgatnak róla. Egyházának romjait 1780—96 táján a csökmőiek hordták el és rakták be templomuk falába.²⁾ Alapfalai 1807-ben egy kissé még meglátszottak s Thessedik földmérő még föltünteti e falak helyét ez évi térképén a Lukácza erek mellett »Peterhely« néven.³⁾ Ma is így hívják a szeghalmiak határuk e pontját.

Piski 1. Püski.

Pitvarosegyház.

(Pythwaruseghaz 1403. Pythwarostelek 1512. Pythwaros 1510.)

1403-ban és 1510-ben a gyulai uradalomhoz számítják;⁴⁾ 1512-ben pedig legalább részben Csabacsüdhöz tartozó pusztának írják;⁵⁾ világos tehát, hogy Szénás és Csabacsüd közt eső pusztá volt. Nevét egyházának alakjáról kapta.

P ó h a l o m.

(Apróhalmhaza 1381. Póhalum 1425. Approhalumeghaza 1433. Póhalom 1480.)

Gyomától északra esett. Hajdan Ványa, Ege, Gyoma, Sima és Csuda-Balla falvak vették körül. Nevét onnan kapta, hogy egyháza kis halmon épült.

¹⁾ Muz. lt. — ²⁾ Osvát i. m. 302. — ³⁾ Urbéri iratok a megyei lt.-ban. Szeghalom. —

⁴⁾ Münch. Más. — ⁵⁾ Dl. 22283.

Oklevelesen csak 1380-ban fordul elő, de elnevezése fel nyulik egész az 1200-ik évig, a Névtelen jegyző koráig. Ez ugyanis azt írja Tas és Szabolcs vezérekről, hogy Szerepről Szeghalomra jöttek s mivel itt nem mehettek át a Körözsön, tovább lovagoltak s egy napi út után táborni ütöttek »juxta parvos montes« ; s innen a Túr mellett lovagolván a dorgmai révhez vonultak.¹⁾ Ha Szeghalomtól a Túr vize felé vonultak, érinteniök kellett Póhalmot, melynek régi neve »Apróhalomegyháza« volt s így azon »parvi montes« — apró halmok — mely körül a Névtelen jegyző Tast és társait táboroztatja, nem lehet más, mint Apróhalomegyháza vagyis a későbbi Póhalom.

De honnan tudjuk, hogy a régi Apróhalomegyháza és a későbbi Póhalom csakugyan egy? Tudjuk nemcsak onnan, hogy a Nadányiak birtokai közt, mikor Apróhalomegyházát említik, akkor Póhalom nem fordul elő s megfordítva, hanem onnan is, hogy mind Apróhalomegyháza, mind Póhalom Ványával volt határos s hogy egy Nádas Mihály nevű jobbágyot 1420-ben póhalmi lakosnak irnak; 1439-ben pedig ugyanezt apróhalomegyházinak nevezik.²⁾

Póhalomnak s a hozzácsatolt Varsányegyház pusztának birtokosa a XIV-ik századtól kezdve a XVII-ig század közepéig mindig a Nadányi család volt; s mint ősi birtokból 1381-ben, 1433-ban leánynegyedek kellett adniok, illetőleg azt készpénzen megváltaniok. Az egyik Nadányi-leány, Margit, Simay Mátyásné, 1520-ban is részt követel belőle magának.³⁾

Egyházi állapotáról csak annyit tudunk, hogy 1552-ben papja még megfizette a trienti zsinatra utazó követ költségei fejében rá kivetett két forintot.⁴⁾ Mocsaras, sík határán nagyon hamar eltűntek a megkülömböztető jelek s e miatt nagyon gyakran voltak határvillongásai. Így már 1425-ben tiz idevaló jobbágy: Nádas Bálint, Csike Lőrincz, Fodor János, Kún György, Molnár Albert, Deák Péter, Nádas Mihály, Posztin Demeter, Éles Bálint és Szabó András elégették a ványaiaktól levágott nádat, (pedig azt a vágyaiak éppen út illetőleg gázlók készítésére szánták) bizonyosan azért, mert azt a nádvágó rétet magukénak tartották.⁵⁾ Mivel a dolog

1) Historiae Hungaricae fontes Dom. II. 25. — 2) Nad. lt. rendezetlen. — 3) Dl. 37,180. (1381. év.) Nad. lt. f. 12. (1433, 1480, és 1520. évek) — 4) Vencell gyűjt. — 5) Nadányi lt. rendezetlen.

állítólag a Nadányiaknak és gazdatisztjeiknek megbízásából történt, a ványai tisztek azzal állottak bosszút, hogy 1439-ben négy póhalmi jobbágyot Ványára csaltak még pedig a szokásos földbér (terrarium) lefizetése előtt.¹⁾ 1507-ben újra határper volt Ványa birtokosai és a Nadányiak között Póhalom és a hozzá csatolt Varsányegyház határai miatt; az ügy elintézését mindkét fél fogott bíróságra bizza és annak a helyszínén kimondandó ítéletét 200 forint büntetés terhe alatt volt köteles megtartani.²⁾

Midőn 1475. január 26-ikán Szemlyék — Zemlyek — Albert ura nevében megjelent a buda-szentlőrinczi pálosoknak Csuda-Balla birtokába való beiktatásán,³⁾ alig gondolhatta, hogy több mint 25 éves határvillongás fog keletkezni Póhalom és Csuda-Balla között. Pedig az már 1475. július 7-én megkezdődött.⁴⁾ A vita, — mint a későbbi iratokból kitűnik —, Layfölde nevű terület hovátartozósága felett folyt s ott a csudaballaiak két póhalmi jobbágyot 1497-ben el is fogtak.⁵⁾ A határper többi részleteit előadtuk Csudaballánál.

I-ső Mátyás király korában Póhalmot óriási pusztulás érte, mert 1479-ben húsz lakott és 32 lakatlan telekből állott.⁶⁾ A jobbágyok között ekkor megint említenek Nádas nevűt; egy másik családot Pinczegnek hívtak s ennek egyik tagja, István, 1525-ben a Mező-Szentmiklós és Kamut közt levő határról tesz vallomást.⁷⁾ Egy, Kis Ágoston nevű jobbágy azzal tette magát nevezetessé, hogy Dózsa idejében Marjalakára szökött s 1517-ben földesura visszaköveteli.⁸⁾

1552-ben 5, 1553-ban 7, 1556-ban 8, 1560-ban 10, 1562-ben 21, 1564-ben ismét 21 kapu után fizetnek lakosai adót.⁹⁾ 1563-ban 34 család lakta,¹⁰⁾ tehát a lakosság mintegy 170 főre emelkedett. A családnevek között csak négy van olyan, mely már a XV-ik században is előfordúl. A lakosok nagyobb részt csak jószágtenyésztéssel foglalkoztak, úgy hogy például 1560-ban nem is volt vetésük.¹¹⁾

Póhalom Gyula vára eleste után is fennállott egy darabig mint falu. 1570-ben és 1584-ben a Nadányiaknak megint leánynegyedek kell belőle kiadniok, még pedig 1570-ben végrehaj-

1) Nad. lt. — 2) U. o. f. 24. — 3) Dl. 17,641. — 4) Dl. 17,810. — 5) Dl. 20,695. —

6) Dl. 26,639. V. ő. 26,641. — 7) Dl. 31,048. — 8) Nad. lt. f. 18. — 9) Dical. conscript. —

10) Haan Más. — 11) Regest. decim.

tás útján.¹⁾ De a végrehajtó uraknak nem volt bátorságuk kijönni a faluba, hanem megállottak Körözs-Ladányban, onnan berendelték a póhalmi bírót Váradra s úgy jelölték ki a Nadányi Potencziánát megillető részt. 1580-ban már csak nyolcz jobbágy és három zsellér lakta a falut.²⁾ Nagyobb részt olyan nevűek voltak, mint az 1563-ban itt lakók. Nemsokára aztán 1598-ban ezeket is elűzte a tatársereg s úgy tönkre tette Póhalmot, hogy többé soha fel nem épült. Kis egyházának romjai sem maradtak fenn. 1652-ben Nadányi V-ik Mihály 600 tallérért elzálogosította a ványaiaknak,³⁾ s ezek a török földesurtól Gaznafer szpáhiától is kibérelvén,⁴⁾ nyugodtan bírták egész 1700-ig. Ekkor a királyi kincstár rátette kezét s a ványaiakat eltiltotta használatától. Ezek hiába mutatták fel záloglevelüket, nem vették azt figyelembe sem a kincstár, sem később 1720 után Harruckern tisztjei. Erre a ványaiak Nadányi Miklóshozmentek s tőle visszakövetelték a 600 tallért. De szegény Nadányi igazán hivatkozhatott arra, hogy hiszen ő tőle meg nem egy pusztát vettek el, hanem összes békésmegyei javait s nem fizetett. Különben Nadányi részéről nem érte a ványaiakat semmi igazságtalanság, mert hiszen Póhalommal együtt megkapták a varsányegyházi vagy rövidebben a varsányháti pusztát is s ezt hosszas pörösködés után 1791-ben egyezség útján egész a maguk részére biztosították.⁵⁾ Volt tehát mégis hasznuk a ványaiaknak abból, hogy Póhalmot zálogba vették, hisz a varsányegyházi földből ma tíz holdat sem adnának oda 600 tallérért.

Póhalmot magát 1720-ban Harruckern kapta és 1750-ben a gyomaiaknak adta ki haszonbérbe, így került aztán Gyoma határához.

Puszt-Földvár.

(Fekethewfeldvár 1476. Waryas-Feldvar 1562.)

Hajdan Orosházától csaknem délre, ama szőlősi sánczoknak vagy »nagy tatársánczoknak« nevezett földvártól nyugat felé esett egy Földvár nevezetű falu, melyet a XV-ik században Fe-

1) Nad. lt. f. 7 és Harr. M. nr. 18. — 2) Regest. decim. cottus. Bihar. — 3) Nad. lt. rendezetlen. — 4) Salamon: Magyarország a török hódítás korában. 229. l. — 5) Harruckern D. 60., 61., 179.

kete-Földvárnak, a XVI-ik században pedig Varjas-Földvárnak hívtak, hogy a többi ily nevű falvaktól megkülönböztessék. Ez időtájt északról Orosháza, keletről a tompai és vereasegyházi puszták, továbbá Kasza-Pereg város, délről Tót-Kutas és nyugatról Mező-Szöllős falvak vették körül.

Mindamellett, hogy ezen Fekete- vagy később Varjas-nevezetű Földvár falunak határából csak kis terület, (t. i. a határ északi része s a most Sámsonhoz kapcsolt szöllősi pusztta) jutott Békésvármegyéhez, java pedig a hód-mező-vásárhelyi határhoz került, mégis szükségesnek látjuk e község történetét előadni, mert csak így érthető meg, hogyan keletkezett megyénk egyik új községének, Pusztta-Földvárnak, elnevezése.

A XV-ik században 1463-ban merül fel először e Földvár község s ekkor a Hunyadyak birtoka. Tévedésből a bemondó hivatalnok Földvárt Békésvármegyéhez sorozta,¹⁾ holott a későbbi oklevelekből és összeírásokból kétségtelen, hogy eredetileg is s 1463-ban is Csanádmegyének volt alkatrésze. Hisz lakosai még 1559-ben is a csanádi püspöknek fizetnek tizedet.²⁾

Mint kisebb falu, nagyon alkalmas volt Földvár arra, hogy a Hunyady család egyik-másik, hívebb emberét birtokával megjutalmazza. Innen van, hogy már 1468-ban Teleki Varjasy János, özvegy Hunyady Jánosné gazdatisztje, védelmezi a földváriakat, mint saját jobbágyságot, midőn az orosházi földesúr s a többi orosháziak rájuk támadnak s őket megverik. Vele együtt Nagy Albert nevű gazdatiszt is birtokos volt ekkor Földvárt.³⁾ Varjasy 1472-ben is magáénak mondja Földvárt s tiltakozik az ellen, hogy a Jaksythok használják.⁴⁾ 1476-ban zálog-jogon az egész Földvár falut megszerzi magának Varjasy s ezért május havában csakugyan be is iktattatja magát birtokába. Földvár faluhoz tartoztak ekkor Eresztőtelek, Szilasegyháza, Hosszútelek, Vereasegyház, Háromlábú, Omlás és Domándi-Mihály-telke nevű puszták.⁵⁾ Varjasy halála után özvegye másodszor Pozsgay Gáspárhoz ment férjhez s innen van, hogy 1488-ban, midőn a földvári bírák: Petre Demeter és Pordányi Gergely, egynehány jobbágnak az elköltözését meg akarták akadályozni s e miatt a szomszéd békés- és zarándmegyei falvak Földvárra rontottak, Földvárt lakott

1) Dl. 15,862. — 2) Regest. decim. cottus Csanád. — 3) Dl. 16,703. — 4) Dl. 17,290. — 5) Jászai lt. Appendix f. 2. nr. 7.

Pozsgay Gáspár is. Miután a támadók a bíró házát lerombolták, Pozsgay Gáspárnak kúriájához vonultak s ott annak Miklós nevű szolgáját megsebesítették, egy pár nyilat a ház udvarára belőttek s aztán tovább vonultak. Földvárt ekkoriban Gyárfás, Gulya, Aggserő, Fekete, Hatvani, Tuzsér, Fodor, Dombi, Nagy és Torma nevű jobbágyok lakták. A jobbágy családok száma legalább 15-re ruggott.¹⁾ 1488-ban még másik szerencsétlenség is történt a faluval: Dóczy Imre 44 ménesbeli lovat elhajtattott innen.²⁾

Pozsgay halála után Varjasy fia költözött Földvára, utóbb ennek az özvegye lakott itt és a birtokos családról kezdték elnevezni a régi Fekete-Földvárt Varjas-Földvárnak.³⁾ 1523-ban Varjasy György özvegye lemond Orosházához való jogáról, csakhogy Földvárt egészen magáénak mondhasa⁴⁾ s innen van, hogy 1552—55-ben is egyedül Varjasy János, 1560—64-ben pedig egyedül Varjasy Boldizsár földesúr a faluban.

Lakosai 1552-ben 4; 1553-ban 9; 1560-ban 16; 1562-ben 26; 1564-ben 25 kapu után fizetnek adót;⁵⁾ 1559-ben pedig 3 és $\frac{1}{3}$ gyulai köből buzát és két köből árpát adnak féltized fejében.⁶⁾ 1557-ben a török a csanádi kerülethez osztotta be e falut s a defter följegyzése szerint 15 ház volt benne.⁷⁾ A kapuk és házak számából következtetve ez időtájt mintegy 30 család, vagyis körülbelül 150 lélek lakta.

Földvárnak már 1488-ban volt plébánosa Orbán pap személyében. A templomatyja ugyanekkor Ferencz nevű jobbágy vala. Harangját is említik.⁸⁾ Magának a templomnak hat ablaka volt s azt a düllőt, a hol állott, a vásárhelyiek ma is hatablaki kápolna-düllőnek hívják.

Amint már Apácza leírásánál említettük, a mult század elején Orosháza vidékén a határjelek nagyon el voltak mosódva s a hódmezővásárhelyi pásztorok, csakhogy a tőlük bérelt Mező-Szöllős határa még nagyobb legyen, a régi földvárat elkezdtek szőlősi sánczoknak nevezni s ekként a földvári határnak nagyobb részét el is foglalták. A kincstár, mely a mult század elején mint uratlan birtokra, Földvára is rátette kezét, úgy segített magán, hogy a régi varjas-földvári határnak birtokába jutott, északkeleti csúcsához hozzá vett

1) Évkönyv XII. 93—100. — 2) DL. 19,412. — 3) Így írják 1557. és 1564-ben. — 4) DL. 30,286. — 5) Dical. Conscript. cottus Csanád. — 6) Reg. decim. cottus Csanád. — 7) Török defterek II. 196. — 8) Évkönyv XII. 93.

egy jó részt a régi tompai pusztából, meg a régi Apácza falu határából s így alakított 7437 kataszt. holdra terjedő pusztát. Ezt aztán Puszt-Földvárnak nevezvén el, Csanádmegyéhez csatolta. 1723—48-ig Placsintár György és László Miklós, 1794-ben Balta Péter bérelték.¹⁾ E század elején Hengermüller Mihály haszonbérlo egy alkalommal valamelyik régi kútban egy harangra talált, — talán a régi Apácza vagy Orosháza falu harangjára — s meg is próbálta annak kihúzását, de nem sikerült. 1883-ban némely orosházi lakos újra kereste e harangot, de hiába. Mindamellett azon részt mai napig is Harangosnak hívják.

1841-ben Wodiáner Sámuel és Móricz a tőlük haszonbérelt 2730 hold földön dohány-termelés végett kertész-községet telepítettek s ez által megadták az első lökést a mai Puszt-Földvár alakulására. Az első települők Torontálmegyéből Szajánból, Klárafalvából s ezek környékéről jöttek. E kertész község 1855-ben 80 házból állott, lakossága 496-ra rugott, s két zsidó kivételével mind magyarok voltak, vallásra nézve pedig 454 róm. kath.; 35 ág. ev.; 5 ev. ref.; 2 izr.²⁾

A község első bírja volt Gulácsi János. Külön jegyzőt 1861-ben kapott Pálffy Antal személyében. Addig a jegyzői teendőket a csanád-apáczai végezte.

Később, hogy a Wodianerek és mások haszonbérleti ideje lejárt, (1852) a kertész községet a kincstár 129 telekre nagyobbította; s mindenik telekhez 25 hold földet csatolt. 1876-ban a tepítvényesek a kezeik közt levő 1700 kataszt. hold földet holdanként 150 forintjával megvették, vagyis megváltották magukat. A váltságdíjat 20 év alatt kellett betörleszteniök. A határ hátralevő részét, 5205 holdat, a kincstár 1884-ben adta el 1,500.000 frtért az orosházi lakosoknak. Így aztán érthető, hogy 1880-ban a házak száma 217-re, 1890-ben pedig 439-re emelkedett, a lakosok száma pedig az 1880-ban megszámlált 1692 lélekről egy évtized alatt 2510-re ugrott föl. 1890-ben lakosai 23 kivételével mind magyarok voltak, s közülök 773 róm. kath., 4 gör. kath., 8 gör. kel., 1514 ág. ev., 197 ev. ref. és 14 izraelita.

Minthogy Puszt-Földvart csak az 1877. I. t.-cz. 22 §. csatolta megyénkhez, addig pedig Csanádmegyéhez tartozott, természetes, hogy az eleintén csupa róm. katolikusoktól lakott falu

¹⁾ Harr. E. 11. és Jk. 1794. év. 473. — ²⁾ Palugyay i. m. 340—1.

egyházilag a csanádi püspökséghez került, s ma is a csanádi apáczai plébánia fiók (rég Magyarosan fél-) egyháza. A kath. hitközség azonban már 1874—6-ban külön templomot építtetett itt s azóta minden vasárnapon és ünnepen rendes isteni tiszteletet tartanak.

Az utóbb beköltözött, de már is sokkal számosabb ág. ev. vallásúak most szerveztek külön gyülekezetet.¹⁾

Pusztá-Kondoros.

(Pusztá Pondoros 1498; Pusztá-Kondoros 1510.)

Endrőd, Nagytelek, Kamut és Kondoros között esett. Nevének értelmét lásd Kondorosnál.

1498-ban, mint, legalább részben, Nagytelekhez tartozó pusztát Keselyűshalommal együtt kapta Veér I. András,²⁾ de 1510-ben a gyulai uradalom tartozékának írják,³⁾ s így kétségtelen, hogy Nagytelek és Kondoros közt esett.

A múlt században Kis-Kondorosnak kezdték elnevezni s mint ilyet 1744-ben Jakab Kristóf, 1750-ben Mitrovics Illés bérelték.⁴⁾ 1751-ben Harruckern Ferencz az endrődieknek adta használatra,⁵⁾ s ma is azok bírják.

Pusztá-Szenttornya 1. Szentetornya.

Püly 1. Kis-Püly.

¹⁾ Govrik István jegyző úr szíves közlése. A határ muljára nézve v. ö. még Apácza és Tompa községek történetét — ²⁾ Teleky lt. Elench. XV. f. 1. — ³⁾ Münch. Más. — ⁴⁾ Jk. VII. 545, 570. és IX. 716. — ⁵⁾ Jk. XIII. 311—17.

P ü s k i.

(Pyspyky 1261. Pysky 1515. Puski 1558.

Csabától keletre, a régi Fehér-Körözs-meder jobb oldalán állott. Északról Ölyveddel, délen Veszével volt határos. Nevét onnan kapta, hogy az egri püspök birtoka volt. A Püspöki szóból már 1403-ban Püskire vagy Piskire rövidítették a nevét.

1261-ben IV-ik Béla király megerősíti az egri egyházat e község birtokában s azt mondja, hogy Szent-László király adta az egri püspökségnek. Ekkor a Fehér-Körözsön egy malom számára alkalmas helye is volt.¹⁾ Később elköltöztvén innen az egri püspökség szolgálói, az egri káptalan, mely a püspökkel megosztván a békésvármegyei falvakat kapta, kiesett Püskinek birtokából. Hogy miként szerezte vissza az egri káptalan 1405-ben, azt előadtuk fentebb az I. k. X. fejezetben. 1415-ben egy bizottság megvizsgálta Püski hollétét s úgy találta, hogy Vesztől három nyíllövésnyire esett s a Körözsnek mindkét oldalán voltak szántóföldei; a malom-helyre már alig tudtak rá ismerni.²⁾ 1446-ban Maróthy László kapja cserébe pestmegyei falvakért s ez év november 27-én őt és fiait be is iktatják birtokába.³⁾ Ettől kezdve 1566-ig folyton a gyulai uradalom tartozéka volt s 1526-ban lakosai 1 forintot és 50 dénárt fizettek hadiadóba.⁴⁾ 1552-ben lakosai a török elől elutottak és 1553-ban is kevesen tértek vissza. A visszatértek oly szegények voltak, hogy nem fizethettek adót. 1556-ban már négy kapu után fizettek, de 1559 őszén egy részük megint elfutott, úgy hogy 1560-ban leolvadt a kapuk száma kettőre. 1562-ben 4, 1564-ben 6 kapu után fizettek.⁵⁾ 1554-ben az alabiániakkal és veseiekkel együtt adtak $2\frac{1}{3}$ gyulai köből búzát kilenczed fejedben; ⁶⁾ füstpénzül pedig az előző évben 1 forintot és 50 dénárt.⁷⁾ Lakosai a rendes szolgálatokon kívül kötelesek voltak a gyulai vár veteményes kertjeit művelni, egy szekér fát a várba szállítani és a lenből kilenczedet adni. Legnagyobb volt a falu 1559 elején, mikor 11 jobbágy vagyis mintegy 55 lélek lakta.⁸⁾ Birájuk volt Kulcsár Ferencz.⁹⁾ 1563-ban már csak három telkes gazda lakott itt.¹⁰⁾

1) Emlékkönyv Bartakovics aranymiséjére 183. — 2) Egri kápt. mag. I. t. nr. 19. div. I. f. I. fr. 6. — 3) DL. 13,983. — 4) Münch. Reichsarchiv. Brand CCIV. f. I. — 5) Dical. conscript. — 6) Nádasdy lev. — 7) Regesta decim. — 8) Urbaria et conscript. 1559—61. — 9) N. R. A. 1768/43. — 10) Haan Más.

Gyula eleste után Szakács András kérte el a kis falut a királytól; ennek magvaszakadtával pedig Óvári Pongrácz Frigyes.¹⁾ 1659-ben már mint pusztát ajándékozta a nádor Farkas Ferencznek és Fábiánnak, továbbá Nagy Balázsnak.²⁾ Többé semmi nyoma. Az ide való Püski család Békésre költözött át. 1719-ban még emlegetik a »püski-hátat«, melyet egykoron a veszeiek birtak.³⁾ Világos tehát, hogy Veszébe olvadt bele.

1) Évk. XV. 112. — 2) Harr. B B. 5. — 3) B. O. II. 168.

Remeteháza.

(Remethehaza 1554.)

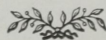

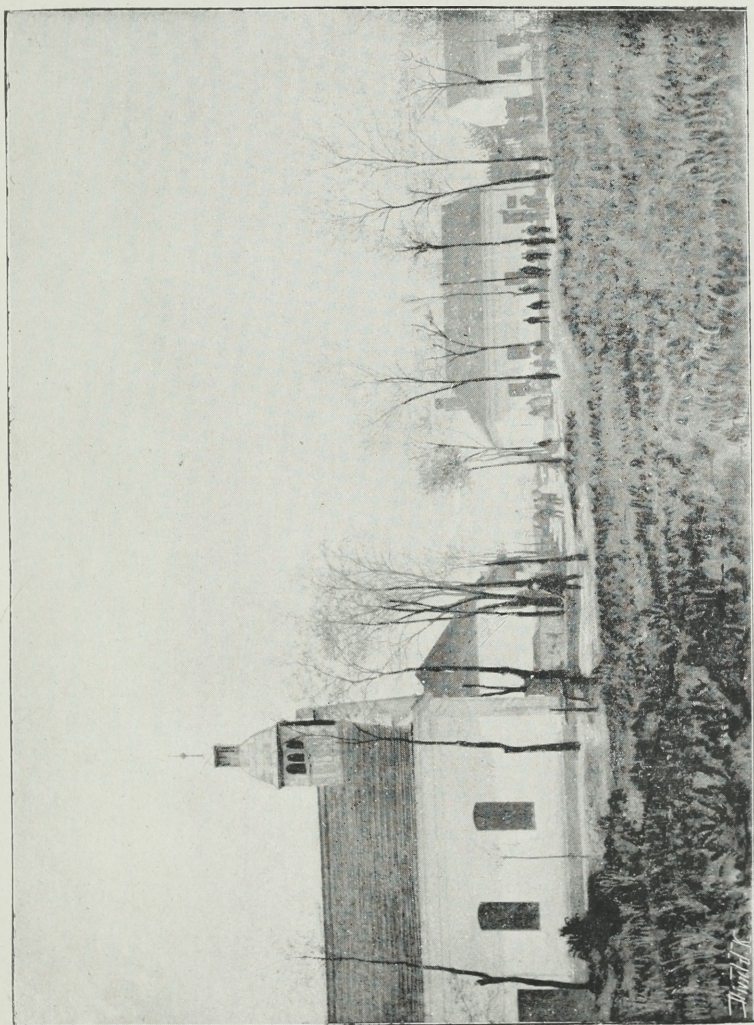
GYULÁTÓL északra a Fekete-Körösnek jobb partján állott. A rengeteg mocsarak közt egy kis sziget volt itten, nagyon alkalmas arra, hogy rajta valamelyik remete házat építsen s mindenkitől távol Istennek szolgáljon. Innen kapta a kis sziget nevét.

1552-ben egy szökevény jobbágy-csapat jelent meg a gyulai várkormányzónál s olyan helyet kért, ahol uruk hirtelenében rájuk nem talál. Henyey István várkormányzó Remeteházát adta át nekik s 12 évre minden adó alól fölmentette őket. A király az új falut mindjárt oda is ajándékozta Henyeynek, de 1554-ben a gyulai uradalomhoz került vissza. A szökevények megyénk lakosaitól eltérőleg nagy haját viseltek s azért nagyhaju embereknek (capillosi homines) hívták őket e vidéken.¹⁾ Legnagyobb részt kertészkedésből éltek, úgy hogy 1562-ben csak egy jobbágnak volt vetése, 23-nak pedig nem; méhet tartott három gazda.²⁾ 1563-ban Pásztor Gergely bírósága idején a lakosság 57 családra,³⁾ vagyis mintegy 285 lélekre rugott. 1731-ben már senki sem emlékezett arra, hogy itt valaha különálló község lett volna⁴⁾ s ennél fogva megtették Remeteházát Gyula határrészének s mint ilyet 1736-ban Harruckern Jánosnak adományozták.⁵⁾ Ma is Gyulához tartozik, de röviden csak Remetének szokták hívni. Magától érthetőleg az innen északkeletre eső, Kőtegyánnal egybeolvadt Remete községhez semmi köze.

¹⁾ Regesta Decim. Armpruster 1554-iki jelentése Urb. et conscript. 1559—61. —

²⁾ Regest. decim. — ³⁾ Haan Más. — ⁴⁾ Harr. B. 12. — ⁵⁾ Váradí kápt. lt. Prot. 10. 309 — 10.

SÁMSÓN.

Sámson.

(Samson 1464.)

TÓT-KOMLÓSTÓL nyugatra a régi Szárazér mellett esik. Hajdan Mező-Szöllős, Tót-Kutas, Kopáncs és Csomorkány vették körül. 1566-ig Csanádmegyéhez, 1715-től 1877-ig Csongrádmegyéhez tartozott, míg végre az 1877-iki I-ső t. cz. 22-ik §-a megyénkhez csatolta.

A XIV-ik századnak elején, mint a hódmezővásárhelyi uradalom egyik tartozéka, a Harapkai Botos családé volt. 1454-ben V-ik László király éppen ezért Vásárhelylyel együtt Harapkai Botos András leányainak, Annának (Herczeg Pálnénak) és Margitnak (Bazini Gróf Györgynének), ajándékozta.¹⁾ Azonban a Hunyadyak állítása szerint Botos András leányainak nem volt már semmi joguk hozzá, mert a hódmezővásárhelyi uradalmat s vele együtt Sámson is már Zsigmond király idejében s így 1437 előtt a Hunyadyak birták még pedig Zsigmond királynak adományából. Más oklevelekből is kitűnik, hogy a Hunyadyaknak volt igazuk s ennél fogva 1456-ban ugyanazon V. László Hunyady Jánost és fiait erősíti meg Sámsonnak birtokában.²⁾ 1463-ban még Szilágyi Erzsébet, Hunyady János özvegye, birta s tiltakozik az ellen, hogy fia másnak ajándékozza.

1530—39 években Nagylaki Jaksyth Márk, utóbb pedig özvegye birta.³⁾ A Jaksythok magvaszakadása után a Jaksyth leányokra szállt át s innen van, hogy 1556-ban Ártándy Kelemen, egyik Jaksyth leány férje, visszakapja,⁴⁾ 1562—64-ben pedig az adó-rovó özv. Dóczy Miklósné, Jaksyth Erzsébet, birtokának írja. Azonban ezen 1552—66 években már csak jogfentartás kedvéért emlegetik az oklevelek, mert magát

1) Dl. 14,942. — 2) — Münch. Más — 3) N. R. A. 1888/92. — 4) Harr. V. 14.

falut 1552-ben valami rabló török-csapat felégette s lakosai elfutottak úgy, hogy ezentul nem tud egyebet írni róla az adórovó, minthogy : »Sámson elhagyatott, lakatlan.«¹⁾

A XVII-ik században csupán egyetlenegyszer említik. Vesselényi nádor 1663-ban ótalmazza Szöllösi Mihályt és Borbély Ferenczet Sámson birtokában.²⁾ Bizonyosan akkor is lakatlan volt s a hódmezővásárhelyiek csekély díjért kedvükre használhatták határát legelőnek.

1722-ben Sámson mint Hód-Mező-Vásárhelyhez tartozó pusztá gróf Károlyi Sándoré lett.³⁾ A mult század közepe táján gróf Károlyi Ferencz és később az ő utódai Sámson déli határára dohánykertészeket kezdtek telepíteni s velök hat évre szóló, de rendszeren megújított szerződést kötöttek. 1780 körül már annyian voltak, hogy külön kis templomra és lelkészre lett volna szükségük, de a sámsoniak ezen óhajtaása csak 1825-ben valósult meg, midőn gróf Károlyi György kápolnát építtetett s káplánságot szervezett, 1827-ben pedig a kápolnát megnagyobbította s egy kisede fatoronnyal felékesítette. 1860-ban a falut jelenlegi helyére, a régi Szárazérnek balpartjára költöztették át s csak a templom meg az 1859-ben épített plebánia-ház maradt régi helyén. 1860-ban önálló lelkészséget szerveztek itt. Az iskolát 1872-ben vitték át a faluba s ugyanakkor a belső majorban a földesúr új iskolát alapított.⁴⁾

Az ekként H.-M.-Vásárhelytől elszakított és önálló községgé vált Sámson határa 15995 kataszt. hold. A falu 1852-ben 201 házból ; 1890-ben 322 házból állott. Lakossága 1852-ben 1469-re, 1890-ben 3277 főre rugott. Ezek 133 kivételével mind magyarok. Közülök 1959 róm. kath. 22 gör. kath. 76 gör. kel. 211 ág. ev. 988 ev. ref. és 21 izraelita.⁵⁾

¹⁾ Dical. conscript. cottus. Csanád. — ²⁾ N. R. A. 853/52. — ³⁾ Palugyay i. m. 510. —

⁴⁾ Kalmár János plébános úr szíves értesítése nyomán. — ⁵⁾ A határ multjára nézve v. ő. még Szöllös és Tót-Kutas történetét.

Segresthezes.

Igy fordul elő egy, csupán másolatból ismert levélben egy békésvármegyei község vagy pusztá neve s azt 1458-ban Apáczával, Csorvással stb-vel együtt Ábránffy Tamás új adományként kapja.¹⁾ Hogyan ejtették ki nevét? merre állott? mind ez ismeretlen, hacsak nem ugyanegy azon: »Secrestycseghaza« nevű pusztával, melyet 1456-ban csanádmegyeinek s talán Kasza-Pereghez tartozónak írnak.²⁾ Ez esetben a »Segresthezes« név hibás másolat »Segrestheus« helyett s a pusztá Kasza-Pereg és Apácza közt esett.

S i m a.

(Syma 1323. Sima 1556.)

Endrődtől észak-nyugat felé, a Körözsnek jobbpartján állott. Hajdan Csejt, Csuda-Balla, Póhalom, Endrőd, Tölgy, Décse és Mező-Túr vették körül. Sima nevű birtokosától vagy első lakosától kapta nevét. 1115 körül például Simafia Márk volt Kálmán királynak egyik tanácsosa³⁾ és sajtósága, hogy a békésmegyei Simán lakó ősi család tagjai közül később többen Márk nevezetet viselnek.

Maga Sima 1323-ban az ide való család nevében fordul elő először s ezentúl két századig mindig a Simayak birták.⁴⁾ 1454-ben új adományt is kapnak rá.⁵⁾ Egymásközt gyakran cserélgetik a birtok részeket. Így például 1508-ban Simai Kún Benedek ivadéka az ő részüket eladják Simay Gergely fiainak,⁶⁾ s 1516-ban az országbíró elrendeli, hogy e részbe Simay Gergely fiait csakugyan beiktassák.⁷⁾ 1520-ban Simay István részét is Simay Gergelynek ítélték oda, de Simay István a végrehajtásnak kivont karddal állott ellene.⁸⁾ 1512-ben Simay Mihály része a községnek már csak egy nyolczadát tette ki.⁹⁾ A XVI-ik század közepe felé részint női ágon, részint kihalás miatt csak nem az egész falu idegen birtokosok kezére került. 1556-ban birtokosai: özvegy Ragyóczy Kelemenné, Mező Mihály, Haranghy Gáspár (ezek női

¹⁾ B. O. I. 78. — ²⁾ Münch. Más. — ³⁾ Historiae Hungariae fontes Dom. II. 206. —

⁴⁾ B. O. II. 1. — ⁵⁾ U. o. II. 70. — ⁶⁾ Nad. lt. f. 23. — ⁷⁾ Teleki cs. ok. lt. II. 437. —

⁸⁾ B. O. I. 138. — ⁹⁾ Harr. X. nr. 27.

ágon); Szedecsy Balázs és Veres György. 1560-ban Szedecsy helyett Móre Máté fordul elő birtokosként, továbbá az előbb említettekén kívül még Botos János és Zalay Albert gyulai katonák bírnak itt egy kis részt. 1562-ben ennyire szét volt szagatva :

Zalay Albert jobbágysai fizettek 3 kapu után.

Özv. Ragyóczy Kelemenné » » 3 » »

Özv. Mező Lászlóné » » 4 » »

Haranghy Gáspár » » 3 » »

Móre Máté » » 1 » »

Botos János » » 1 » »

Vörös György » » 1 » »

Simay Menyhért } jobbágysai az adó kihirdetése előtt meg-
Kátay János } szöktek.
Mező Mihály }

1564-ben meg épp tíz birtokos közt oszlik meg, mert az elősoroltakon kívül Pattantyus Balázsnak is voltak itt 2 kapura becsült jobbágysai. Amint ebből látjuk az ősi Simay család tagjai közül csak az egy Menyhértnek volt még egy-két telekhez joga, de arra sem tudott jobbágysokat kapni.¹⁾

Vallási tekintetben már 1332—36-ban meg volt lelkészsége s János nevű papja évenként hat garast fizetett a pápának tized fejében.²⁾ Állott a lelkészség még 1552-ben is és papjára még kivetik a három forintnyi adót a trienti zsinatra küldendő követ úti-költségeinek fedezése végett. A pap azonban ekkor hátralékban volt.³⁾ 1390-ben két kő templom is volt e községben; az egyik fedett, a másik fedetlen; védőszentjeik azonban ismeretlenek.

1390-ben husvét táján egy küldöttség úgy szemmértékkel ítélve : »mivel a föld terjedelme miatt királyi mértékkel nem mérhették föl«, háromszáz ekényire becsülte Simay Mihály ivadékanak szántó és legelő földjeit és 60 kaszásnyira a rétjét. A Körörsben és a Kőjte (Kuhthe) vagy közönségesen Gyalmas nevű halastóban való halászatot 650 forint értékűnek ítélte; ugyanekkor a faluban 28 népes telek és három udvarház volt u. m. Simay Jánosé, Simay Mihályé és Simay Márké.⁴⁾ E határhoz az 1454-iki adomány levél szerint a Szentmihályegyháza, Szentmiklósegyháza, Szentmargitegyháza és Berzsény nevű puszták is tartoztak.⁵⁾

¹⁾ Dical. conscript. — ²⁾ Monum. Vaticana, Hung. S. I. T. 50., 84. — ³⁾ Vencell A. gyűjt. — ⁴⁾ Szepesi kápt. lt. Scrin. XI. 2. nr. 13. — ⁵⁾ B. O. II. 70.

E terjedelmes határ megvédése a középkorban sok gondot adott. Nevezetesen Csuda-Balla felől már 1326-ban kijelölik a határt.¹⁾ 1467-ben állítólag a simai határ egy részét Csuda-Ballához foglalták, s e miatt a Simay család két óvást kénytelen benyújtani a váradi káptalan előtt.²⁾ 1475-ben, midőn Csuda-Balla új földesurat kapott, határvillongás tört ki a csudaballaiak és a simaiak között. Az új földesuraknak, a pálosoknak, jobbjai azt állították, hogy bár Simát a Zoroboth, Érhát, Szélhalom és Farkashalom nevű határjelek Csuda-Ballától jól elválasztják, mégis Simay János két jobbjával, Seres Péterrel és ennek fiával, András-sal, az Udvarnok nevű rétet elfoglalta. Simay Jánost támogatták e tekintetben a többi Simayak is; s midőn őket megidézték a király elé, azt állították, hogy Udvarnok tulajdonképen Simához tartozik s e tekintetben hivatkoznak Békésvármegye tanuságára és a helyszínén kérnek vizsgálatot tartatni. Egy hónap múlva csakugyan tartottak is ott határjárást, de a Simayak ezzel nem voltak megelégedve s azért ellenmondtak.³⁾ Mi lett a dolog vége? nem tudjuk.

Még több bajjal járt a határ megőrzése Túr felől. Itt 1397-ben jelölik meg az elválasztó pontokat.⁴⁾ Mégis 1459-ben a túriak e pontokon belül elfoglalták a simai erdőt és hivatalos felszólításra sem akarták azt visszaadni, sem pedig az okozott kárt megtéríteni.⁵⁾ 1504-ben Simay Gergely még jobban összetűzött a túriakkal úgy, hogy a túriak rárohantak az ő udvarházára, ott egy szekeret összedaraboltak, két — tilosból behajtott — ökröt viszszavettek s őt magát is csaknem megölték.⁶⁾ Még 1539-ben is tartott a határvillongás Sima és Túr között. Ez alkalommal tanukat is hallgattak ki a vitás ügyben s ezek nagyjából a simaiak javára vallottak.⁷⁾

Délnyugat felé Sima határa lenyult egész a Körözsígy úgy, hogy 1471-ben az I. Mátyás királynál nagy kegyben levő Simay-család engedélyt kapott arra, hogy a Körözsígy révet állíthasson s ott vámot szedhessen.⁸⁾ A Körözsígy 1490 táján medrét változtatván, a simai határ egy része átnyult a Körözsígy balpartjára is s azt a decseiek kezdték használni. E miatt támadt azután a simaiak

1) B. O. I. 17. — 2) Sombory cs. lt. a muz. lt.-ban. — 3) Dl. 17,698. 17,700, 17,810.

— 4) B. O. II. 16. — 5) Teleki cs. oklevéltára II. 71. — 6) Kállay lt. — 7) U. o. —

8) Szepesi kápt. lt. Scrin. XI. f. 2. nr. 5.

és a décseiek közt ama nagy veszekedés, mely 1500-ban Pünkösöd táján odavezetett, hogy a simai földesurak elküldötték Bodon Mihályt és még 12 jobbágyukat a vitás területre s onnan Mágócsy (Porkoláb) Márton gyulai alvárnagy száz darab ménesbeli lovát, a décsei jobbágyok számos marháját és juhát elhajtották s amint a Körözsön átakarták hajtani, nagyon erősen kergették úgy, hogy sok ló, marha és juh belefult a Körözsbe. A megmaradt marhák-ból aztán a simaiak egy párt levágtak,¹⁾ így aztán jó áldomást tarthattak határuk megvédésének öröme.

1552-ben a simai jobbágyok még nincsenek felvéve az adófizetők sorába. 1553-ban is csak a nemesi udvarházak voltak lakottak; a jobbágyok — ha voltak is — oly szegények valának, hogy adót nem vehettek rajtuk. 1556-ban már fizetnek lakosai adót hat kapu után 1560-ban pedig hét után. 1562-ben Földváry felverte a kapuk számát 17-re s 1564-ben is 14 és fél kapu után vették meg rajtuk az adót.²⁾ Ha ez adatokat az 1390-iki becsűvel összevetjük, nagy hanyatlást tapasztalunk. Az 1560. év körül itt lakó jobbágyok nagyobb részt csak jószágtenyésztéssel foglalkoztak; például 1560-ban nincs is vetésük. 1562-ben kilencz jobbágyinak volt vetése, tizenkettőnek nem. Az előbbieket is csak 3 gyulai köből búzát fizettek féltized fejében.³⁾ 1563-ban 47 (Csösz, Kormány, Oláh, Vidra, Szolga, Harangi, Tarhos, Nagyfejű stb. nevű) család lakta.⁴⁾ Tehát a lakosság száma mintegy 235-re tehető.

A török uralom idejében egy ideig Sima is fennállott. 1570-ben Simai Lantos Erzsébetet a király megerősíti részbirtokában.⁵⁾ 1623-ban Simay Gyárfás özvegye és a Mező család még fenn tartja hozzávaló jogát s említi az itt lakó jobbágyokat.⁶⁾ De nem sokára ez év után a falu elpusztult és a szomszéd Túron vagy Túrkeviben lakó jobbmódú, új, nemes családok kezdik egyes részeit zálogjogon megszerezni. Így 1639-ben özvegy Simay Mátyásné és fia itt levő részét 50 forintért elzálogosítja Kerekes Istvánnak és Jánosnak. Tíz év múlva Kerekes István ugyancsak ötven forintért tovább zálogosítja e részt Törő András és Pál túri lakosoknak.⁷⁾ 1650 körül Simay Ferencz és testvére egy elhagyott ház helyét zálogosítanak itt el Simaszigeti Tót Gergely és Mihály nevű nemeseknek.⁸⁾ 1662-ben megkezdte a Kecse család fáradozásait,

1) DI, 20,979. — 2) Dical. conscript. — 3) Regest. Decim. — 4) Haan Más. — 5) Muz. It. — 6) Teleki cs. oklevéltára II. 438. — 7) N. R. A. 308/27, 308/40. — 8) Harr. V. nr. 46.

hogy Simát kezére kerítse. Ez évben zálogba veszi Simay Mátyás részét 60 forintért; 1666-ban Fráter György és István részét 250 forintért; 1670-ben Beniczky Mária és fia, Fáy György, részét 275 forintért; 1685-ben pedig Mező László részét 100 forintért.¹⁾ 1665-ben Simay Miklós a maga részét 200 tallérért egészen eladja Vég Mihálynak.²⁾ Ezen években folytonosan lakatlannak írják.

A szatmári békekötés után különösen két család szerette volna Simát kezére keríteni. Egyik volt a túri Törő család, a másik a Ványai Szőke család, mely női ágon a Kecsektől származott le. A Törő családot 1727-ben idézték a neoaquistica commissio elé s mivel nem birta jogát igazolni, elítélték.³⁾ A Szőke-család okosabban járt el; fizetett némi bért az aradi kincstári jószágigazgatóságnak s így birtokába vette a simai pusztát. 1723-ban pedig nádori adománylevelet is kapott reá és ez év január 5-én mindjárt beiktattatta magát.⁴⁾ Csakhogy már elkésett! A szegedi jószágigazgató 1720-ban Simát is átadta Harruckern János Györgynek s így ez 1723-ban ellenemondott a Szőke-család beiktatásának s hét évi pereskedés után ki is vitte, hogy a nádori adománylevelet a királyi tábla megsemmisítette. Így 1730-ban a Szőke család elveszítette Simát s átadták azt Harruckern János Györgynek.⁵⁾ Harruckern mindjárt kiadta Markovics Bogdán nevű örménynek haszonbérbe, erdeje kivételével. Később a kisujszállási lakosok bérelték.⁶⁾ 1761-ben Harruckern Ferencz az endrődieknek engedte át némi bérért használatra s e révén az egykori Sima határa az endrődi határba olvadt bele.⁷⁾ Erdeje 1753-ban még meg volt s a mezőtúr-ványai úttól délre eső egyházhalom ma is őrzi az egyik simai templom emlékét.

Sima-Sziget.

(Zygeth 1391. Symazygethe 1470. Sima-Zygeth 1556.)

Körözs-Ladánytól északnyugatra esett. Hajdan Kér-Sziget, Balkány, Kis-Károly, Körözs-Ladány és Ványa vették körül. A körös-körül eső mocsarak közül mint valami sziget emelkedett

¹⁾ Harr. V. 46—51. — ²⁾ B. O. I. 256. — ³⁾ N. R. A. 308/26, és 89/6. — ⁴⁾ Egri kápt. orsz. lt. Prot. E. E. 21. — ⁵⁾ Harr. Más. — ⁶⁾ Harr. D. 55. D. 28. Jk. IV. 337. — ⁷⁾ Jk. XIII. 311—17.

ki s kezdettől fogva Sima községe birta. Innen nevezték Sima Szigetének vagy rövidebben csak Sima-Szigetnek.

1390-ben 30 ekényi szántóföld és legelő; 10 kaszás rét és 50 forintot jövedelmező halászat; 3 népes és 3 néptelen telek s egy tornyos, de fedetlen egyház tartozott itt Simay Mihály fiának és unokáinak birtokához.¹⁾ 1417-ben a Simayak másik ágából származó Simay Tamás és rokonai elzálogosítják egy részét Csáky Miklós erdélyi vajdának, ki a szomszédos Károlyt is birta.²⁾ Minden jel arra mutat, hogy az 1470-ben visszaszerzett, Károly felé eső és Sima-Szigethez tartozó sándoregyházi pusztta volt ezen 1417-ben elzálogosított rész.³⁾ Egy része 1477-ben lakatlan volt s ebből Simay János két pusztta telket biztosítékul lekötött a Kállayaknak, míg a kirótt birságot letudja fizetni.⁴⁾ 1508-ban a Simai Kún család itt levő részét is Simay Mátyásnak adja át.⁵⁾ 1519-ben Simay Balázs is földesúr volt itt és Högye Tamás nevű jobbágya tanúskodik a Nadányiak mellett.⁶⁾ Előzőleg, 1501-ben, ugyancsak Simay Balázs, továbbá Mihály és István nyolcz idevaló jobbágyukkal támadták meg a kis-károlyi, malomkövet vivő jobbágyokat Sima-Sziget határában.⁷⁾

1560—62-ben Zalay Albert volt állandó birtokosa. Azonkívül 1556-ban földesurak voltak itt: Szedecsy Balázs, Eszes Mihály és özvegy Eszes Kelemenné. 1560-ban ezek nem fordulnak elő, hanem Viczmándy István, özvegy Mező Lászlóné, özvegy Ragyóczy Kelemenné és Móré Máté. 1562-ben Viczmándy helyett Varjassy Boldizsár és Haranghy Gáspár említetnek birtokosokként.⁸⁾

Kis egyházát, mint említők, 1391-ben fedetlennek mondják. Papja 1552-ben két forintot volt köteles fizetni a trienti zsinatra utazó követnek,⁹⁾ de nem fizethette meg, mert a Temesvár, Lippa eleste után bekövetkező rémület hatása alatt a falu lakosaival együtt ő is elfutott. A lakosok még a következő évben sem tértek vissza úgy, hogy csak 1556-ban fizettek 8 kapu után adót; 1560-ban pedig 10 kapu után. Nem tudni mi okból 1561-ben megint elfutottak s a falu két évig lakatlanul állott. Innen van, hogy 1564-ben mint újonnan megtelepült falura nem vetnek ki adót.¹⁰⁾ A kapuk számából ítélve, 1560-ban mintegy 75 lélekre ment a lakosság száma.

1) Szepesi kápt. lt. Scrin. f. 2. nr. 13. — 2) Hg. Eszterházy lt. 47. C. 12. — 3) B. O. II. 85. — 4) Kállay lt. — 5) Nad. lt. f. 23. — 6) Nad. lt. rendezetlen. — 7) Csáky lt. Kluknai rész. — 8) Dical. conscript. — 9) Vencell A. gyűjt. — 10) Dical. conscript.

Az 1564-ben megtelepült falu valamivel állandóbb volt. 1588-ban még 7 jobbágy és 2 zsellér-család lakott itt: Csirke Fazekas, Fodor, Nagy, Pati, Pap, Sós és Szőr nevűek.¹⁾

Nem sokára nagy dicsőséget szerzett a falunak az egykoron, boldogabb időkben itt született Borbély György, ki, mint Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem vezére, a facsádi győzelemmel s Lippa, Boros-Jenő várának a töröktől való visszafoglalásával a magyar nemzet háláját érdemelte ki.²⁾

1598-ban bizonyára e falu is elpusztult, de 1623-ban megint lakott hely gyanánt emlegetik és Simay Gyárfás innen veszi előnevét.³⁾ Nemsokára egészen elnéptelenedett úgy, hogy a Simay családnak Biharmegyében megtelepült ága 560 forintért elzálogosította Tót Gergely és Mihály testvéreknek. 1656-ban fölvesznek rá még 260 forintot úgy, hogy aztán a Tót család egészen magának tartotta s innen Simaszigetinek nevezte magát.⁴⁾

1720-ban Harruckern János kapta és Szeghalom határához csatolta.⁵⁾ Ma is oda tartozik.

Sopron 1. Mező-Két-Sopron.

S ű v ö l t ő .

(Sywelthe 1381. Sywelthew 1433.)

Körözs-Ladánytól délkeletre, hajdan Mágor, Fás, Bél-Megyer és Méhes községektől körülvéve esett. Nevét a mellette folyó Sűvöltőderék nevű, nagy értől kapta. Ezt ismét azért hívták Sűvöltőnek, mert a mellette levő nádas, vagy valami ott fészkelő madár sűvöltő hangot adott.

Kezdetől fogva a Nadányi család bírta s azért 1381-ben Nadányi II. László leánynegyedét fizet ki belőle.⁶⁾ Hasonlóképen tesz Nadányi I. Márk 1433-ban.⁷⁾ 1428-ban az Ábránfyak akarták kezükre keríteni, de Nadányi Márk eltiltotta őket a falu megbecsültetésétől.⁸⁾ Valamivel 1479. előtt lakatlanná vált, de ez évben

1) Regest. decim. Cottus Bihar. — 2) Nagy Iván: Magy. csal. II. 163. — 3) Teleki cs. oklevéltára II. 438. — 4) B. O. I. 248. és Harr. V. nr. 46. — 5) Jk. XIII. 311.—17. —

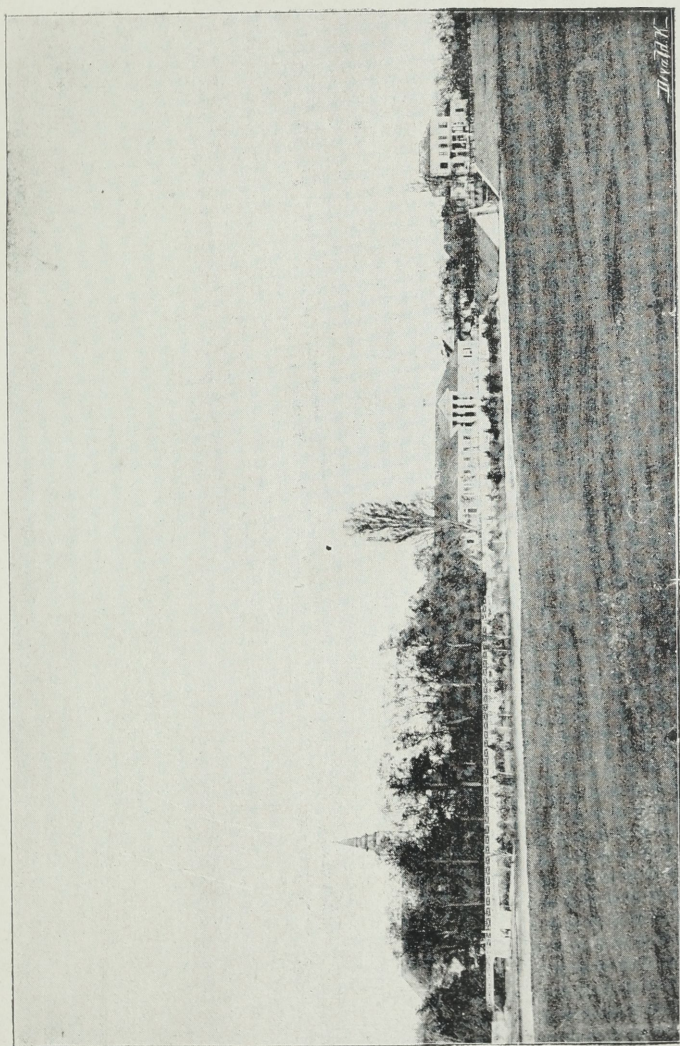
6) Dl. 37,180. — 7) Nad. lt. f. 12. — 8) U. o.

még emlékeztek reá, hogy azelőtt 8 telekből állott és utolsó lakosai voltak Tar Gergely meg Jó Fábián.¹⁾ Ugyancsak ez évben, midőn közte és Fás között a határokat megállapítják, pusztának írják.²⁾ Egy 1480-iki oklevél megint népes községnek mondja,³⁾ de ha ez való is volt, pár év múlva végleg elpusztult s többé még a Fás és Ladány közt megejtett határjárásokban sem fordul elő.⁴⁾

Azon nagy ér, melytől a község nevét kapta, a mai békéscsabai pusztán most is ismeretes, csak hogy ma tiszántuliasan Süvítőnek hívják.

1) Nad. lt. f. 24. — 2) Nad. lt. Más. — 3) Nad. lt. f. 23 és f. 7. — 4) Dl. 26,639.

SZARVAS TÁJKÉPE.

Szabad-Szenttornya 1. Szentetornya.

Szabatka 1. Boldogfalva.

Szanna.

(Zunna 1231. Zanna 1403., 1564.)

GYULÁTÓL északra, a Fekete-Körösnek balpartján, éppen ott esett, hol ma a Fekete-Körös a Fehér-Körös-csatornába ömlik. Hajdan Felső-Doboz, Remeteháza, Gyula és Alsó-Doboz határolták. Nevét Szanna nevű birtokosáról vagy első lakosáról kapta. Szanna család pl. még 1563-ban is lakott Békésen.

1232-ben Szerhet határjárásánál említik e helynevet,¹⁾ de nem mondják meg, község volt-e vagy csak pusztá? 1403-ban már a gyulai uradalomhoz tartozó népes község, s ilyen marad 1566-ig.²⁾ Lakosai éppen úgy virrasztók, erdőőrök és halászok, mint az alsó- és felső-doboziak s ugyanazon módon voltak kötelesek szolgálni a várnak.³⁾ Erdős, mocsaras lévén határuk, földműveléssel nem foglalkoztak. 1562-ben például egynek sem volt vetése. Kereszténypénzt fizetett 6, méhet tartott közülök 3 s összesen 33 kasuk volt.⁴⁾ 1559-ben Gondos Mihály bírósága idejében 11 jobbágy és 4 zsellér lakta a falut.⁵⁾ 1563-ban csak 11 (Fazekas, Hajas, Láda, Széphelyi nevű) családot írnak össze itt. Bírāja volt Boros János,⁶⁾ a lélekszám mintegy 55. A török uralom idejében teljesen megsemmisült úgy, hogy ma csak a Szana-zug emlékeztet az egykori Szanna községre. E mű I. k.-hez csatolt 1550-iki térképen csupán tévedésből van pusztának jelezve.

1) Hazai okmánytár I. 13. VI. 25. — 2) Münch. Más. — 3) Urbaria et conscript. 1559—61. és Dical. conscript. — 4) Regest. decim. — 5) Urb. et. conscript. 1559. — 6) Haan Más.

S z a r v a s.

(Zarvas 1461. Szarvashalom 1469.)

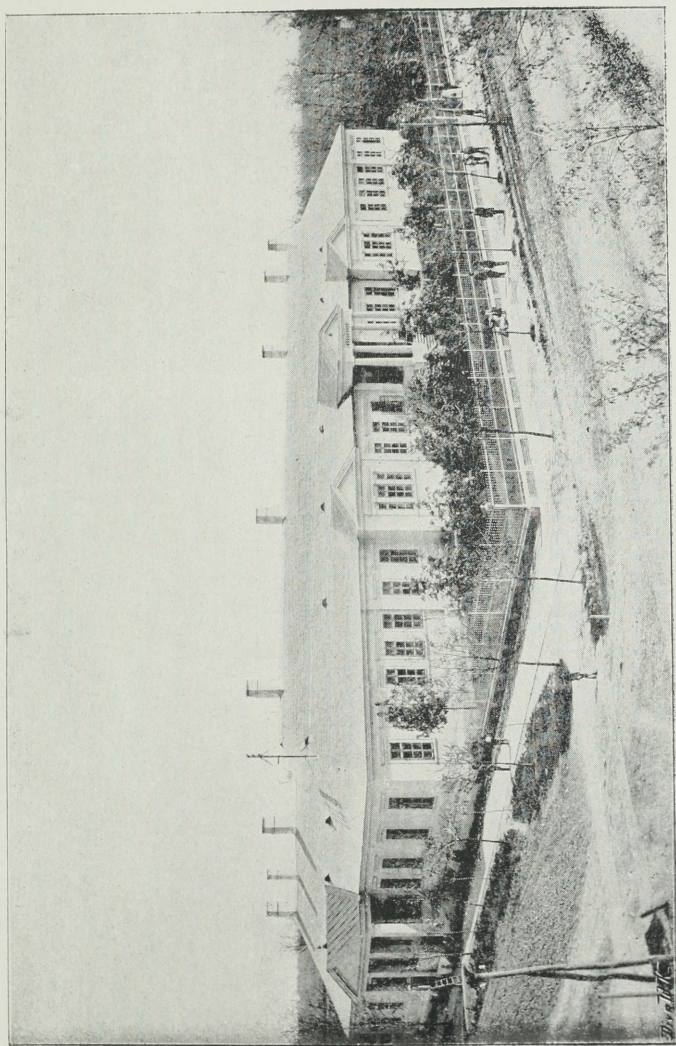
Megyénk északnyugati részén a Hármaskörös balpartján áll. Nevét a mai ág. ev. nagytemplom helyén egykoron létező Szarvashalomtól kapta.

A tatárjárás előtt a Székes-Fehérvárról, illetőleg Csepelszigetről, Csongrád, Bödi-rév, Szentes s Mező-Túr irányában Biharra vezető nagy országút e Szarvashalomnál ment át a Körözsön s azért a Névtelen jegyző a Bihar ostromára induló magyarokat is a »Mons Cervinus,« Szarvashalom mellett úsztatja át a Körözsön.¹⁾

Jóval később e halom mellett egy kis község keletkezett, (az 1290-ben előforduló Szarvashalom alatt nem a mi Szarvasunkat, hanem a Szolnoktól északnyugatra, Újszász mellett esőt kell érteni.) s biztos az, hogy a mi Szarvasunk már 1461-ben létezett s az Ábránfyak bírták. Ez alkalommal már Szarvasnak írják,²⁾ de 1469-ben még Szarvashalomnak. Magának a községnek nagyon csekély határa volt s így nem valami sokat ért, de jövedelmezővé tette réve a Körözsön, mely már 1469-ben fönnállott. Ugyancsak ez évben a kis község négy birtokos között oszlott meg,³⁾ s így aztán nem volt nehéz a XV-ik század egyik pénzes emberének Muronyi Veér Andrásnak 1471-ben az egészet megszereznie, legalább is zálogjogon úgy, hogy 1472. november 2-án Ölyvedi Földes Demeter őt az egész Szarvas birtokába iktatta be.⁴⁾ 1493-ban június 24 táján az Ábránfyak erővel visszavették ugyan tőle,⁵⁾ de nemsokára szeptember elején Veér András lemondott Környéhez való minden jogáról, csakhogy őt az Ábránfyak Szarvas birtokában ne háborgassák.⁶⁾

Veér András gyermekei már nem bírták magukat megtartani az egész Szarvas birtokában. Így 1507-ben Veér II. András két pusztát elzálogosít Patóczy Péternek.⁷⁾ 1532—33-ban, midőn a Veéreknek leánynegyedét kellett volna belőle kiadniok, az oklevelek szerint Szarvasnak már csak egy része volt az övék.⁸⁾ Az 1552—64-iki összeírások szerint pedig Szarvasnak egynegyed része volt a Veér családé, a többi háromnegyed részen az Áb-

1) Hist. Hung. Fontes. Dom. II. 44. — 2) B. O. I. 69. — 3) B. O. I. 85. — 4) B. O. — 5) Teleki lt. Elench. XV. f. 1. — 6) Muz. lt. 1539-ik évnél. — 7) Teleki lt. Elench. XV. f. 1. Másolat. — 8) B. O. I. 153.

SZARVAS KÖZSÉGHÁZA

ránffy-örökösök osztottak meg, s mivel a Veérek itt levő birtoka szintén két részre ment, volt eset rá, hogy Szarvas nyolcz földesúr közt oszlott meg. Ezek közt az arányt legjobban föltűn-teti az 1564-iki összeírás. E szerint :

Ábránffy István	jobbágysai fizettek	1	kapu	után
Földváry Péter	»	»	1	»
Lajos Imre	»	»	2	»
Nagy Balázs	»	»	4	»
Néney László özvegyének	»	»	3	»
özv. Szterzenkovics Mátyásné	»	»	1	»
Székely Miklós	»	»	2	»
Veér Mihály	»	»	1	»

Megjegyezzük, hogy Néney László özvegye Veér leány volt s így ő Veér Mihálylyal együtt a Veérek részét bírta.¹⁾

Szarvas lakosai 1552-ben hat ; 1553-ban hét ; 1556-ban 10 ; 1560-ban 12 ; 1562-ben 19 ; 1564-ben 16 kapu után fizetnek adót. Különben már 1553-ban nyolcz kapura becsülték e községet, de egyik kapu lakossága elszökött a fizetés elől.²⁾ 1562-ben 13 itt lakó jobbágnak volt vetése s ezek 12 1/2 gyulai köből búzát fizettek féltized fejében.³⁾ Következő évben is csak 13 jobbágy családot irtak itt össze s így a lakosság száma mintegy 65 főre rugott. A lakosok Demjén, Dóczi, Fekete, Fodor, Boldizsár, Nagy, Tót és Busi családneveket viselnek.⁴⁾ Köztük 1560-ban Boldizsár Ferencz viselte a birói pálczát.⁵⁾ 1557-ben a község mind-össze 12 házból állott.⁶⁾

Lelkészségről ez időszakban nem tétetik említés.

A török uralom idejében két család tartotta fenn Szarvas-hoz való jogát. 1594-ben egyes részeit Tárnok Ferencz bírta s midőn ő 1596-ban az egri vár védelmében nyomtalanul eltűnt, Derencsényi Margit, az ő neje, 1597-ben tiltakozott ezen részeknek elfoglalása ellen, mert nem lehetett tudni, vajjon nem maradt-e férje életben ?⁷⁾ A másik család volt a Nadányi, melyre női ágon a régi Lajos-féle rész szállott. Ez 1658-ban Szarvast mint pusztát a szomszédos halász-telkieknek adta ki haszonbérbe.⁸⁾

Időközben Szarvas nagy nevezetességre vergődött. A török

¹⁾ Dical. conscript. — ²⁾ Dical. conscript. — ³⁾ Regest. decim. — ⁴⁾ Haan Más. —

⁵⁾ N. R. A. 1763/43. — ⁶⁾ Török defterek II. 203. — ⁷⁾ Harr. X. nr. 2. — ⁸⁾ Nad. It. f. 13.

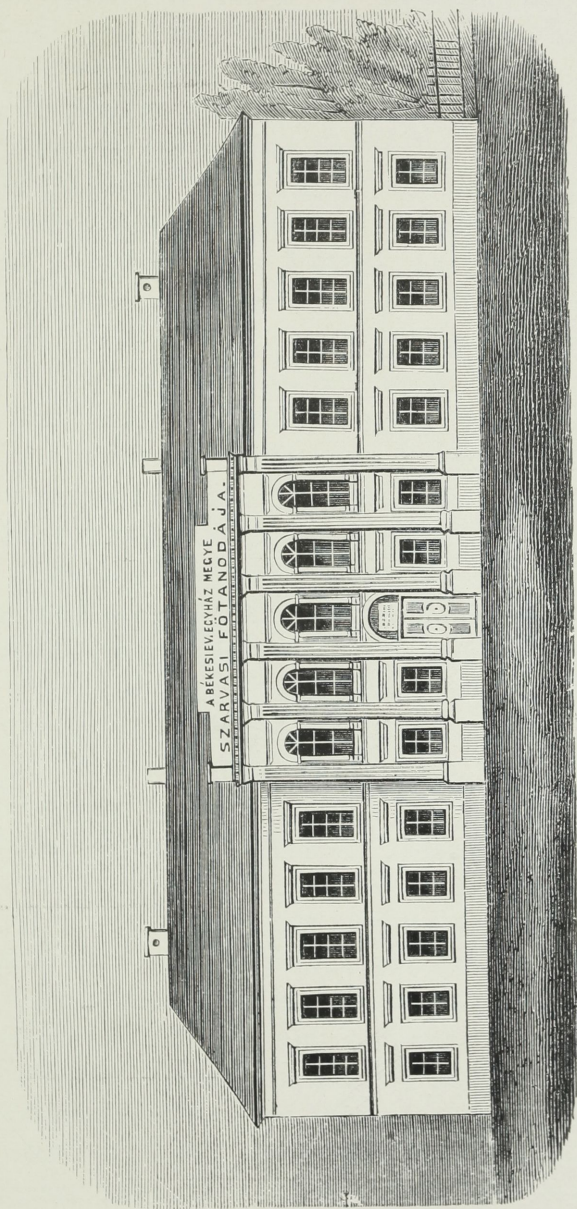
a gyula-szolnoki-út védelmére nagyon alkalmas pontnak találta a szarvasi nagy halmot s e végből ott 1589 előtt hatalmas palánkot készített. A halom a négy föld-bástyának megépítésére éppen elégséges földet adott, a Körözs pedig a bástya mellett levő árokba bőségesen ontotta a vizet. Amit e palánk történetéről tudunk, azt megyénk általános történetében a XIII. fejezetben előadtuk. Itt csak azt említjük fel, hogy 1595-ben a keresztények elfoglalták és szétrombolták, 1646 után a törökök újra felépítették s védelme alatt egy hidat is készítettek. 1685-ben a keresztények újra elfoglalták, de a következő évben lerombolva odahagyták. 1710-ben Rákóczy hadvezére, Károlyi Sándor, újra fel akarta építtetni, de nem volt már alkalmas ideje rá.¹⁾

E hatalmas palánknak köszönheti Szarvas fenmaradását, mert máskülönben a hosszas török uralom alatt a halásztelkiek oly sokáig bérelték határát, hogy az lassan-lassan egészen az ő határjukba olvadt bele s ekként Halász-telek a Szarvastól délre eső Káka nevű községgel lőn mintegy határossá. Így keletkezett azon, Szarvas mult századbeli derék papja, Markovicz Mátyás, előtt csudálatos dolog (*admiratione dignum*) hogy Szarvasnak tulajdonképpen nem volt határa, mert a »Templom-utczától északra eső rész a halásztelki pusztához, a déli rész a kákaihoz tartozott.«²⁾ Ez azonban csak a XVII-ik század végén volt így, mert, hogy 1461—1566-ban Szarvasnak is meg volt a maga, bár csekély határa, kétségtelen.

Az egykori, s mint a felsorolt adatokból kitetszik, szerény, kis Szarvas község helyén 1722-ben hatalmas város alakult. 1720-ban még mint Öcsödhöz tartozó kis pusztát adták át Szarvast Harruckern János Györgynek,³⁾ de nemsokára számos nógrádmegyei ág. ev. vallású család jelentkezett az új földesúr jószágigazgatójánál azon szándékkal, hogy Szarvason letelepednek. A jószágigazgató nagyon szívesen fogadta őket, úgy, hogy 1722-ben az egykori török palánk és véres harcok színhelye megint lakott helylyé lőn. Első birája volt Kugyela János, papja pedig Szurmai nevű.⁴⁾ Harruckern János György pedig annyira megszerette az új községet, hogy mindjárt 1723-ban vásár-jogot szerzett számára s ekként Szarvas a mezővárosok sorába lépett.⁵⁾

1) Zsilinszky Szarvas város története 24. — 2) B. O. I. 297. — 3) Harr. A. nr. 2. —

4) B. O. I. 297.—287. — 5) Harr. A. nr. 23.

A SZARVASI ÚJISKOLA.

Nagy szerencséje volt az új városnak, hogy a régi, kis, szarvasi határ nem volt megállapítható. Ennek következtében a gyulai uradalom mindjárt a letelepüléskor átadott a lakosoknak két hatalmas pusztát: a kákait és halásztelkit. Ugyanakkor a régi Décse falu határából egy részt Szarvashoz csatoltak. 1726-ban a decsei pusztának azon részét, melyet ez időtájban Nagy-Décsének kezdtek nevezni, egészen a szarvasi lakosok kapták meg. Mikor ez sem volt elég, Harruckern Ferencz 1751-ben átadta a lakosoknak a kis-décsei pusztának is felét, 1754-ben pedig a hatalmas kondorosi pusztának felét, sőt hogy juhaiknak alkalmas legelőjük legyen, 1765-ben a Szarvastól észak-keletre s mintegy négy mérföldnyi távolságra eső csejti pusztát bérletével is őket boldogította.¹⁾ Így aztán nem csuda, hogy a szarvasi határ napjainkban 45115 kataszt. holdra rug. Azonkívül határperek segítségével is szerzett a gyulai uradalom Szarvas város számára egy kis területet. 1746-ban a túriaktól hosszú (10 évi) per után megkapták a régi Körözs meder jobb oldalán levő földet.²⁾ Ugyanakkor a kákai pusztát és Szentandrás közt is felállították közmegegyezéssel a biztos határjeleket.³⁾ Nemsokára a halásztelki pusztán keveredett a város új határperbe a túri lakosokkal és birtokosokkal. Végre 1772-ben itt is úgy egyeztek ki, hogy Szarvas inkább nyert mint veszített.⁴⁾

1798-ban, a Harruckern-örökösök nagy osztályánál Szarvas, Öcsöd, Gyoma és Endröd helységekkel együtt, külön osztályrészt tett ki s ezt a gróf Stockammer család, illetőleg ennek leszármazói kapták. E Stockammer-örökösök közül kettő u. m. a gróf Bolza és a báró Schröfl család mindjárt ide tette át lakását s itt külön uradalmi kastélyt építettek maguk számára. Ezek nagyban előmozdították Szarvas emelkedését először azzal, hogy 1801-ben a Körözsön hidat építettek, 1834-ben pedig amaz áldozatkész-ségükkel, melylyel lehetővé tették, hogy a békési ág. ev. esperes-ség gymnasiuma Szarvasra költözzön át. Egyáltalában Szarvas város földesurai, kivált gróf Bathyányi László (anyja gróf Bolza leány), a társadalmi élet terén is hathatósan működtek Szarvas felvirágoztatásán. A Schröfl család kihalván, az ő birtokrésze a gróf Mitrovszky és gróf Eszterházy családokra szállott s e révén ők is Szarvas város földesuraivá lettek.

¹⁾ Jk. XIII. 311—7. — ²⁾ Harr. H. 4—8. — ³⁾ U. o. H. 34. — ⁴⁾ U. o. H. 22.

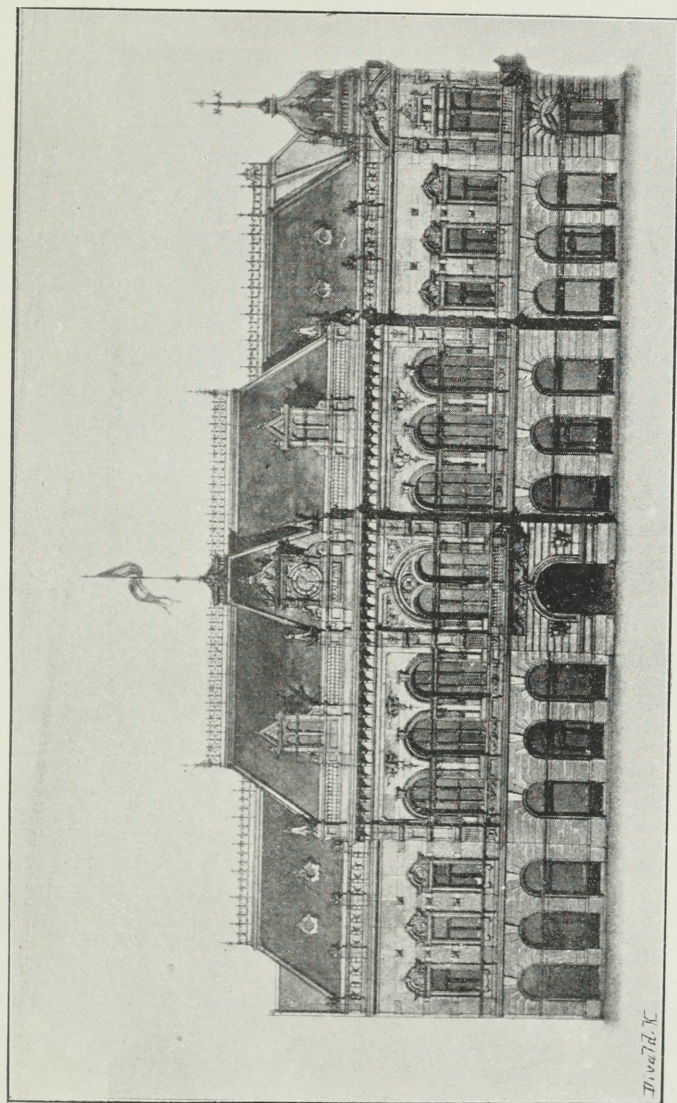
Az első ág. ev. egyházat mindjárt 1722-ben építették, de 1729-ben vályogból már újat kellett helyibe építeni. Ez tartott 30 évig s akkor a híres szarvasi pap, Markovicz Mátyás, idejében a harmadik templomot készítették el. Végre II-ik József idejében a hatalmas és gazdag hitközség felépítette s 1788-ra egészen elkészítette a mostani ág. ev. templomot, fel is ékíttette azt latin és tót emlékiratokkal. Éppen ez időben állottak a szarvasi ág. ev. hitközség élén a messze földön híres Thessedik II. Sámuel és Boczkó Dániel. Az elsőnek köszönheti Szarvas a híres gyakorlati gazdasági intézetet, melynek számára 1791-ben Szarvas városa a mai főgymnasiumi épületet emelte. A másik pap, Boczkó, sürgetésére és közreműködésére keletkezett a békési ág. ev. esperesség gymnasiuma, mely, mint említők, később szintén Szarvasra került s a város haladásának, a műveltebb osztályok gyarapodásának hathatós emeltyűje lőn.

A mult század vége felé néhány katolikus család is telepedett meg Szarvason s Békésvármegye tisztikara 1784-ben szükségeseznek tartotta, hogy itt lelkészség állíttassék fel. Ez, miután Jedlicska Antal nagyváradi kanonok 780 forintot a lelkész számára egy házat szerzett, 1788-ban csakugyan meg is alakult s ideiglenesen a lelkész házában egy szobát alakítottak át az istenitisztelet helyéül. 1812-ben a földesurak, mint a megalakult plebániának kegyurai, építették a ma is meglevő, Szent-Klára tiszteletére avatott kath. templomot.

A zsidó hitközség 1844-ben tizenkét évvel az első zsidó betelepedése után alakult meg.

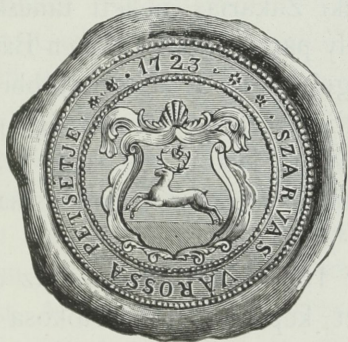
A jelen század közepe táján két ízben rendült meg Szarvason a közbiztonság. 1835-ben a legelőelkülönzés miatt volt nagy lázadás Kovács és Sinkovicz nevű bujtogatók vezetése alatt, 1847-ben pedig az örökváltsági szerződés miatt. E szerződés értelmében a lakosok 355 $\frac{4}{8}$ úrbéri telek, 868 házas, 600 házatlan zsellér, 820 $\frac{4}{8}$ holdnyi szőlőskertek, 84 pálinka-üst, s a város földjei és fuvarei megváltása fejében 323033 forint és 20 krajczárt fizettek.

A lakosok száma 1722-ben mintegy 300-ra rugott. Egy időre megakasztotta a lakosság emelkedését az, hogy a Podmaniczkyak 1734-ben ideköltözött jobbágyaik visszaadásaért pert indítottak. Mi lett e pernek vége? előadtuk megyénk általános történetében (L. I. k. 458. l.) 1735—37-ben Balassa-Gyarmatról is szökött ide hét-

A SZARVASI NAGYVENDEGLŐ.

nyolcz jobbágy-család, de ezeket is visszakövetelték. 1747-ben a lakosok egy része Apatelekre (Aradmegye), 1755-ben egy csekély rész Petrikovics János, szarvasi csizmadia, vezérlete alatt Nyiregyházára költözött. Mind e mellett 1773-ban már 337 telkes jobbágy ; 326 házas zsellér ; 304 házatlan zsellér ; 50 iparos és két kereskedő család, vagyis mintegy 5095 lélek lakott itt 676 házban és 5481 (1200 □-öles) hold földet művelt. 1827-ig a házak száma 1611-re ; 1850-ig 1849-re, 1899-ig 4361-re emelkedett. A lakosság száma 1827-ben már 14131-re ; 1850-ben pedig 17530-ra ; 1890-ben 24393-ra emelkedett. Az utóbbiak közül magyar volt 10769 ; német 61, tót 13525, oláh 23 s 15 egyéb nyelvű. Vallásra nézve 275 róm. kath., 19 gör. kat., 51 gör. kel., 20992 ág. ev., 408 ev. ref., 2 unitárius és 846 zsidó.¹⁾

Szeghalom.

(Zeguholmu 1200. Sceguholm 1219. Zeghalm 1333. Zughalom 1339.)

Megyénk észak-keleti részén nem messzire a Sebes-Körözsnek jobb partjától áll. Hajdan Gyarmat, Barsa, Torda, Németi, Mágor, Fás, Környe és Kis-Károly községekkel volt határos. Nevét régiesen Szöghalomnak is hívták s mivel »szög« a régi magyar nyelvben annyit is jelent mint barna, kétségtelen, hogy Szeghalom a községben a ma is meglevő s a magyarok bejövetelekor barna színű halomtól kapta nevét.²⁾

¹⁾ V. ö. Zsilinszky »Szarvas város történelme« 1872. A határ multjára néve v. ö. még Décse, Káka, Kondoros és Nemes-Halásztelek községek történetét. ²⁾ Monum. Vatic. S. I. T. I. 50—53.

Szeghalom már az Árpádkor elején egyik nevezetes pontja volt vármegyénknek s innen van, hogy a nagyváradí egyházmegye felosztásakor egy fő-esperességet róla neveztek el, sőt 1219-ben megyénknek körülötte eső területét is »Szeghalm vidékének« irták.¹⁾ Már 1200 körül a Névtelen jegyző is ismeri s elbeszélésből kitetszik, hogy a Nyírségből Szerepen és Füzesgyarmaton keresztül vonuló út itt olvadt bele a nagyvárad-mezőtúri utba, továbbá, hogy itt a Körözsön keresztül valami átkelő hely (rév vagy gázló) volt. Azért írja, hogy a Tass vezérlete alatt levő magyarok itt akartak átkelni, de Mén-Marót katonái őket e szándékukban megakadályozták.²⁾ Ebből következik az is, hogy a szeghalmi határ most »várhely« nevezetű részén a bihari-földvárhoz hasonló erősségnek kellett lennie, noha annak ma már semmi nyoma sincs.

Szeghalomnak első ismeretes lakosa Benjámin nevű pap, ki 1220 körül Járomtelki Zakariás mellett tanúskodik.³⁾ Utódjai voltak 1332-ben Gergely pap; 1333—35-ben Bálint pap; 1336—37-ben egy másik Gergely pap. E három utóbbi évenként hét garast fizetett a pápának tizedfejében.⁴⁾ A község plébániája a gazdagabb javadalmak közé tartozott úgy, hogy 1552-ben papja öt forintot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra utazó követkölt-segeinek fedezésére.⁵⁾

Szeghalom már 1330-ban Csökmő, Iráz és Bökény községekkel egy birtoktestet képezett,⁶⁾ s birtokosa ez ideig hihetőleg a Smaragd-nemzetség volt, mert 1220 táján is a szeghalmi pap után mindjárt a Smaragd nemzetségbeli Pál ispán következik;⁷⁾ 1330 körül pedig ugyancsak a Smaragd-nemzetség egyik tagja tiltakozik a Szeghalommal határos Torda határjárása ellen.⁸⁾ 1330-ban azonban a szeghalmi uradalomból a Czibak család is kapott némi részt,⁹⁾ tán leány-negyedet. Biztos az, hogy 1398-ban a Smaragd nemzetségből kiágazó Geregmezei Veér családnak Miklós nevű tagja birta.¹⁰⁾ E család idejében történt, hogy 1339-ben szeptember 27-én Károly király Szeghalmon tartózkodott. Két nappal az előtt még Nagyváradon volt.¹¹⁾ Veér Miklós 1397-ben hűtlenségbe esett s e miatt birtokát is elvesztette. Az így uratla-

1) Váradí Regestrum 101. szám. — 2) Hist. Hung. Fontes Domest. II. 25. — 3) Váradí Regestrum 247. — 4) Monum. Vatic. S. I. T. I. 50, 53, 70, 76, 84, 88. — 5) Vencell gyűjt. — 6) Csáky levéltár 339/1. — 7) Váradí regest. 247. — 8) Muz. lt. — 9) Csáky lt. 339/1. — 10) B. O. II. 19. — 11) Fejér Cod. dip. VIII./4. 426 és Anjoukori okm. III. 606.

nul maradt szeghalmi uradalmat 1405-ben október 9-én Zsigmond király Maróthy Jánosnak ajándékozta s őt még ez év november 2-án be is iktatták Szeghalom birtokába.¹⁾ Ő birta aztán haláláig s azért 1418-ban ő tiltakozik az ellen, hogy Szeghalom határait a szomszédos birtokosok fogsága idejében egy kissé megcsipkedték.²⁾ Az ő idejében, 1432-ben, történt az is, hogy a szeghalmi jobbágyság egy fűzesgyarmati jobbágyot erővel falujukba költöztettek.³⁾ Az ő halála után Szeghalom a hozzá tartozó községekkel együtt leányára, Annára, Csáky Ferencz biharmegyei főispán nejére, szállott ; s ettől kezdve egész 1642-ig mindig a gróf Csáky család birta Szeghalomnak java részét.⁴⁾ E család kegyelméből kapta a váradi káptalan még 1492 előtt a falunak mintegy negyedrészt.⁵⁾ A gróf Csáky család volt oka annak is, hogy Szeghalmot megyénk sok időre elveszítette úgy, hogy az csak 1700-ben került megint megyénknek joghatósága alá.⁶⁾ Másrészt az is tagadhatatlan, hogy a Csáky család Szeghalmot a XV-ik század végén, de még 1511 előtt várossá tette⁷⁾ és számára vámot szerzett. E vámszedés ellen azonban 1518-ban a biharmegyei nemeseknek alapos kifogásaik voltak s azért 1520-ban egy biharmegyei bizottság megsejmelte Szeghalom határát. Kitünt ez alkalommal, hogy a vámszedés fejében a Csákyak tulajdonképen semmiféle hidat nem tartanak fenn, hanem csak Csökmő határában a nagy éren át készítettek egy töltést. A jobbágyoknak terhes szekér után 8 dénárt, üres szekér után 4 dénárt ; egy ökör után egy dénárt, magukért, ha gyalog mentek, egy dénárt, ha lovon, két dénárt kellett fizetniök.⁸⁾ 1496-ban már jövedelem-forrásként említik a szeghalmi malmot is, melynek az 1405-iki adomány-levéliben még semmi nyoma sincs.⁹⁾

A Csáky család többször nagy küzdelmet volt kénytelen kiállani, hogy magát Szeghalom birtokában fentarthassa. 1483-ban Perényi Jánosné, Csáky Magdolna, követelt belőle leány-negyedet.¹⁰⁾ 1496-ban Alagi Bökény Benedek javára Szeghalmon Csáky Benedek birtokából lefoglalják azon telket, melyen Türi Gergely lakott, Csáky Mihály részéből pedig azon telkeket, hol Botos Illés és Türi Imre laktak.¹¹⁾ Ez is leány-negyed jogán követelte e tel-

1) B. O. II. 19. — 2) U. o. I. 45. — 3) Nad. lt. f. 5. — 4) B. O. I. 102. Csáky lt. f. 3. nr. 20. — 5) B. O. I. 107. — 6) L. e. mű I. k. II. fejezet. — 7) B. O. I. 112—3. — 8) Dl. 23,348. — 9) Csáky lt. f. 3. nr. 20. 10) B. O. I. 102. — 11) Csáky lt. f. 3. nr. 20.

keket s birta mindaddig, míg azt készpénzzel ki nem váltották. 1511-ben Csáky Gábor itt levő részeit Mendel Melámen nevű budai zsidó asszonynak zálogosította el s mivel ez tetteleg nem birta kezéhez kapni, hozzávaló jogát átengedte Bakócz Tamás biborosnak és esztergomi érseknek.¹⁾ Annak, hogy Bakócz valóban átvette volna a szeghalmi részbirtokot, semmi nyoma sincs. Még a váradi káptalan birtoklását is rossz szemmel nézték a Csákyak gazdatisztjei úgy, hogy 1492 júliusában Csáky Mihály tisztje több mint 150 kepe gabonát erőszakkal elvett a káptalan szeghalmi jobbágyaitól.²⁾

1480-ban említik az innen Cséfányra vezető utat.³⁾ 1536-ban pedig azt, hogy Hodos Mihály, Csáky Demeter szeghalmi jobbágya, jelen van Fás és Körözs-Ladány határjárásánál,⁴⁾ miből következik, hogy a szeghalmi határ már ez időben lenyult Fásig.

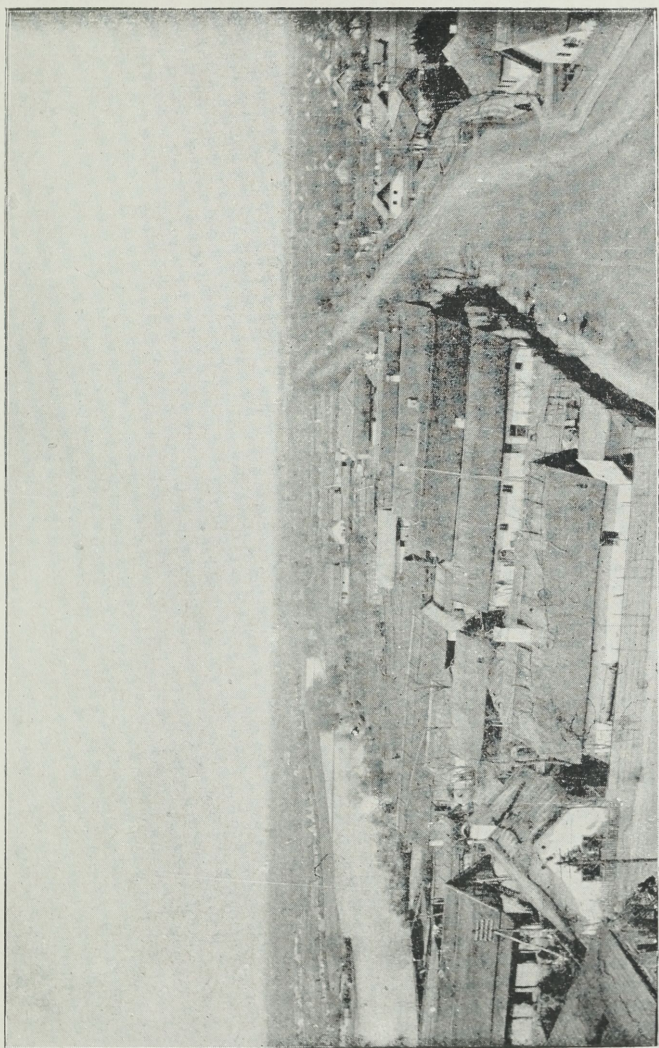
Nagy szerencsétlenség érte a régi Szeghalmot 1553. augusztus havában. A János-Zsigmond-pártiak segítségére jött budai basának török csapatai fölégették az egész községet, különösen pedig a váradi káptalan részén lakó jobbágyok házaikat.⁵⁾ Innen van, hogy Szeghalom lakosai 1552-ben 75, 1553-ban 64 kapu után fizettek adót, ellenben 1554-ben csak 33 után s 1555-ben is csak 42-re emelkedett a kapuk száma s a váradi káptalan birtokrésze 1554-5-ben lakatlan maradt. A kapuk számából ítélve 1552-ben Szeghalmot mintegy 100 család, vagyis 500 lélek lakta. Hogy ez évben miként oszlottak el a község jobbágysai az egyes földesurak között, mutatja a következő táblázat:

Csáky Demeter	jobbágysai fizettek 31 kapu után				
Csáky Miklós	»	»	14	»	»
Csáky Péter özvegyének	»	»	7	»	»
Csáky Farkas	»	»	5	»	»
Csáky Mihály	»	»	5	»	»
Csáky Imre	»	»	3	»	»
Bérlő Sebestény	»	»	2	»	»
A váradi káptalan	»	»	8	»	»

Az itt előforduló Bérlő Sebestény arról nevezetes, hogy a mohácsi csatában ő mentette meg Csáky Lászlónak, Demeter atyjának, életét s halából kapta e részbirtokot. Csáky Demeter része

1) B. O. I. 112—3. — 2) U. o. I. 107. — 3) Nad. lt. f. 5. — 4) U. o. f. 23. —

5) Csáky lt. f. 10. nr. 21.

SZEGHALOM.

1554-ben fiára Lászlóra szállott. A többiek özvegy Csáky Péternét kivéve a következő években is birtokosokként fordulnak elő. A török dúlásnak tulajdonítandó az is, hogy a megrémült lakosok 1554-ben behódoltak s ettől kezdve fele adajukat a töröknek adták.¹⁾ I. Ferdinánd király úgy igyekezett az 1553-iki rombolást enyhíteni, hogy 1554. február 9-én az elégett házakban lakó jobbág্যokat három évre minden adó alól fölmentette.²⁾

Gyula eleste után Szeghalom egy ideig még tennállott. 1569-ben Csáky Miklós árváinak gyámja fentartotta gyámoltjainak hozzá való jogát s a többi Csákyakkal többek közt így egyezett meg: »a szeghalmi tilalmas Körözs mikor meghalásztatik, az hala mindenkor három felé osztassék és minden félnek az ő része megadassék«.³⁾ 1588-ban, midőn Csáky Gergelyt és Mátyást a körözszegei uradalom részeibe beiktatják, a régtől fogva ez uradalomhoz kapcsolt Szeghalomról is megjelent Körözszegezen Fóris Tamás, Csáky Mihálynak jobbágya.⁴⁾ Ugyanez évben a tizedszedő összeírása szerint 37 jobbág्य és nyolcz zsellér család, vagyis mintegy 225 lélek lakta. E családokat Fóris, Kántor, Kún, Mészáros, Molnár, Polgár, Simon, Somogyi, Szeles és Túri nevéeknek hívták.⁵⁾

Tíz év mulva, 1598-ban, a Várad ostromától erre felé kalandozó tatársereg Szeghalmot teljesen feldúlta, lakosait nagyobb részt levágta, elhurcolta vagy elszélesztette úgy, hogy Szeghalom legalább 44 esztendeig lakatlan pusztaság volt. 1628-ban Csáky István ezt írja róla: »Körözs-Szegben lakozó Kismártonnak engedtem szeghalmi pusztámat bírnia, erdején és halászó vizein kívül«.⁶⁾ 1635-ben is: »puszta faluhelynek« írja a körözszegei uradalom tisztartója, melynek: »szántófölde, szénaréte, halászó vize elégséges, erdeje is vagyon kevés«.⁷⁾ Végre, miután a Csáky család nem bírta benépesíteni, 1642. deczember 6-án Csáky István 700 tallérért elzálogosította Nadányi Mihálynak,⁸⁾ s aztán ez, részint az ő örökös jobbágyaival, részint szerződéses emberekkel benépesítette Szeghalmot.⁹⁾

Az új lakosok református vallásúak voltak s külön gyülekezetet alkottak.¹⁰⁾ Viszontagságaikról csak annyit tudunk, hogy 1684-ben Szívós András főbírósa idejében lovaikat elhajtották.¹¹⁾

1) Dical. conscript. Cottus. Bihar. — 2) Csáky lt. 10/21. — 3) Csáky levéltár 22/25. —

4) Csáky lt. 10/14. — 5) Regest. decim. Cottus. Bihar. — 6) Csáky lt. 22/26. — 7) U. o. 10/28.

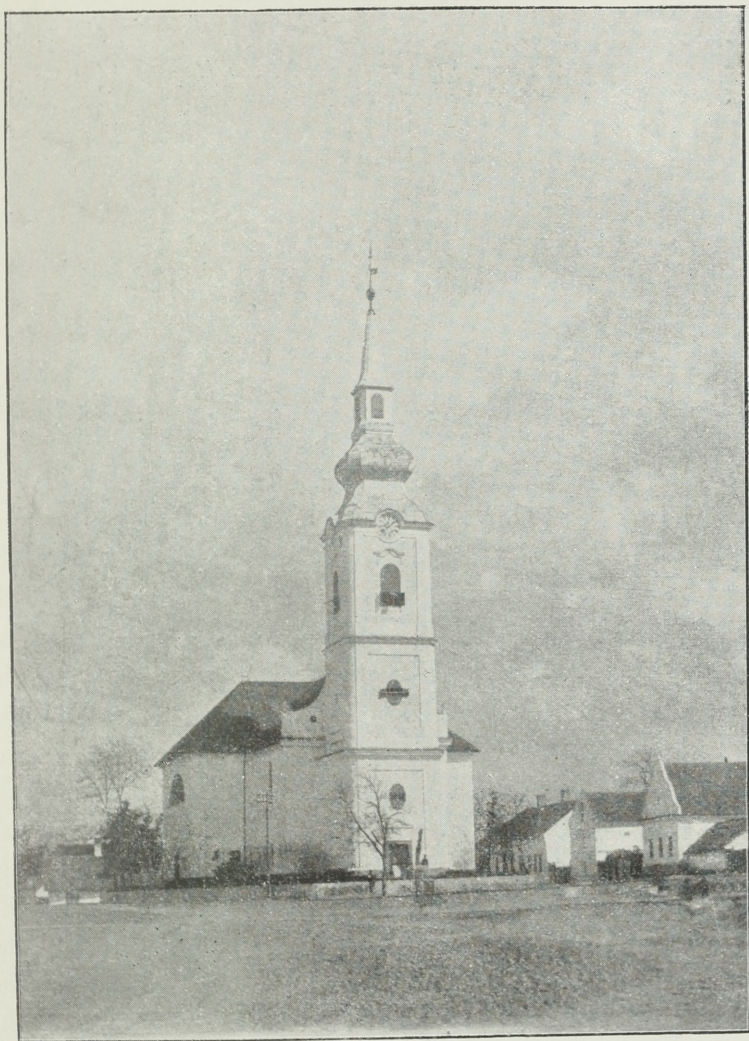
— 8) U. o. 22/26. — 9) Harr. M. 12. — 10) Lampe. i. m. 641. — 11) Nad. lt. Lae Pázmány.

Nemsokára, legalább is 1686-ban, ezen lakosok is elfutottak s csak 1699-ben vezette őket vissza az 1725-ben élő Hegyesi Istvánnak az atyja. Zálogjogon ekkor is a Nadányi család, nevezetesen Nadányi János, a nagy-bajomi ref. pap bírta s ő az ujonnan ideköltözőknek három évre minden földesúri szolgálmány teljesítése alól fölmentést adott. De nemsokára megjelent itt Lindner gyulai tiszttartó is s lefoglalta a községet a kir. kincstár számára. Mindamellett a jobbágyok Nadányinak is »rész szerint adóztanak«. ¹⁾ A kincstár számára lefoglalt részből Lindner 1700 július 27-én hét és fél telket u. m. Tót István, Sípos Mihály Fitász (helyesebben Futas) Mihály, Nagy György, Tót Mihály és Hegyesi István telkeit a váradi káptalannak adta át. ²⁾ Másfél év múlva azonban erővel visszavette azt a káptalantól. ³⁾ Nemsokára a megalakult békésvármegyei tisztikar is kiterjesztette joghatóságát Szeghalomra. 1701. ápril 5-én meg is bírságolta lakosait a miért nem engedelmeskedtek, s azonkívül adó fejében 150 frt adót vetett ki rájuk. ⁴⁾

Ezen, immár harmadik Szeghalom község nagyon rövid életű volt. 1703. végén Rákóczy II. Ferencz parancsára lakosai odahagyták s a régi Berettyó jobb oldalán húzódtak meg. ⁵⁾ De alig volt vége a véres harczoknak, mindjárt 1711-ben újra megszállották Szeghalmot s még ez évben pecsétet is készítettek ezen körirattal »Szeghalmi pecsét 1711«. A pecsét mezejében két egymás felett úszó hal látható. ⁶⁾

A most ideköltözött családok nem voltak utódai az 1598-ban elpusztult Szeghalom lakosainak. Hiába keressük köztük a régi családneveket az egy Somogyin kívül. Sőt ellenkezőleg a Szívós, Décsei, Török családokról tudjuk, hogy 1598. előtt Körözs-Ladányban laktak. ⁷⁾ A Simon család eredetileg veszei, a Böncsök pedig ölyvedi vagy gerlai származású volt. ⁸⁾ Biztos azonban az, hogy az 1684-ben és 1700-ban itt lakó családok az 1711-ben letelepültekkel azonosak. Később természetesen mások is csatlakoztak hozzájuk; például a Kós és Fábián család Szabolcsmegyéből, Gyulajról, költözött ide. ⁹⁾

1) Harr. M. 12. — 2) Váradi püspöki urad. lt. I. A. 27. — 3) N. R. A. 1702/s. Váradi kápt. lt. Acta capituli I. 19. — 4) U. o. Acta antiqua f. II. nr. 16—27. — 5) Harr. M. 12. és Nad. lt. f. 25. — 6) Századok 1872. 421. — 7) Regest. decim. Cottus Bihar. — 8) B. O. II. 165. és 168. — 9) Jk. II. 607—8.

EV. REF. TEMPLOM SZEGHALMON.

Az új község nemsokára új földesurat is kapott. A kincstár mint fegyverrel meghódított területen épült községre most is rá-tette kezét. A nagy befolyású Csáky család nem nagyon sietett a visszaszerzésre irányuló lépésekkel, mert akkor először is a zálogpénzt kellett volna visszzafizetnie a Nadányi családnak, azután pedig a »taxa juris armorum«-ot, a fegyverjog díját is megadnia. Így aztán a kir. kincstár 1720-ban Szeghalmot is átadta Harruckern János Györgynek.¹⁾ Az ő, illetőleg fia örökösei közül 1798-ban a Wenckheim családnak bárói ága kapta meg.²⁾ Ez 1820. táján báró Wenckheim Henrikának, Kárász Miklós nejének és báró Wenckheim Francziskának, gróf Festetics Vinczénének adta át örökségben. A Kárász család ma is bírja ekkor kapott részeit, Festetics része pedig 1856-ban gróf d'Orsay Emilre szállott át. Napjainkban a d'Orsay család birtokát eladta.

Az 1711-ben idetelepülő lakosok csekély haszonbérért mindjárt lefoglalták a maguk számára Balkány, Sima-Sziget, Kis-Környe és Torda pusztákat. 1751-ben Harruckern Ferencz Kis-Károly és Mágor felét nekik adta haszonbérbe.³⁾ Így növekedett Szeghalom határa 39,921 kataszt. holdra. A legelőelkülönzés a volt jobbágyság és a földesurak között 1840-ben ment végbe.

Fontos helye volt megyénknek Szeghalom a múlt század közepétől kezdve a vízszabályozás miatt. A Körözsön levő malmot 1774—75-ben le kellett rombolni, de nemsokára három, nemes, szeghalmi család a Sárrétből kiágazó ereken u. m. a Hajdú család az Ördög-árkán, a Petri család a Halason, a Mészáros család pedig a Három-fádon új vízimalmokat állított s állításuk szerint az erek, fokok kitisztítása által a posványok kiszáradását hathatósan előmozdította. 1808-ban mégis szét kellett hányni ezen malmokat is, amiből aztán az említett családok és a földesurak közt félszázados per keletkezett.⁴⁾ Napjainkban, mint tudjuk, a Sebes-Körözt az új szabályozással elvezették a községtől, de az 1858-ban ásott Új-Berettyó-csatorna a községnek délkeleti oldalán vonul el s így ma is van élő vize.

A községnek új megszállása óta nevezetesebb viszontagságai voltak, hogy 1735-ben tizenöt férfi ment el kurucznak a Péro-féle lázadásba és csak négy tért vissza.⁵⁾ 1739-ben a pestis, 1836-ban

1) Jk. I. 527. — 2) Harr. O. 44. — 3) Jk. XIII. 311—7. 4) Jk. XVII. 224. B. O. II. 172. Jk. XVIII. 39—75. és Szeghalom úrbéri iratai a megyei lt.-ban. — 5) Évk. XI. 103—4.

pedig a kolera nagyon pusztított itt. 1846-ban a szegény sorsú lakosság közt oly nagy volt az inség, hogy csak a Kárász és Festetics földesúri családok jószívűsége mentette meg az éhen-halástól őket.

A református egyház mindjárt a község újjáalakulásakor keletkezett. A ma is meglevő régi szószéket 1718-ban Ujvárosi Benedek lekipásztor és Kerekes Mihály főbíró idejében készítették. 1768-ban a lakosok templomukat kijavították, 1780-ban pedig fölépítették a ma is meglevő templomot, de még mindig torony nélkül. Ezt végre 1794-ben ragasztották hozzá.

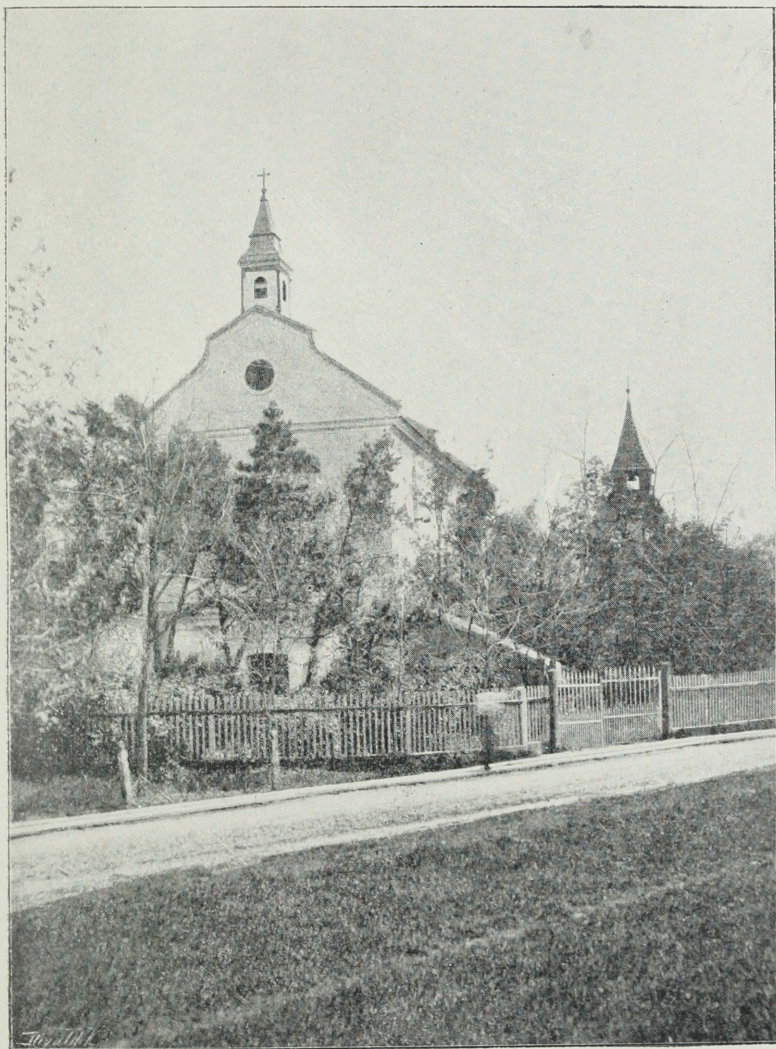
Mivel e század közepén már több katolikus család is lakott Szeghalmon, gróf d'Orsay Emil 1869 táján a községnek nevet adó halmon kath. templomot épített, illetőleg a volt uradalmi magtárt e célra átalakította. Végre 1892-ben többeknek, különösen a Horgosi Kárász családnak, áldozatkészsége lehetővé tette, hogy itt önálló lelkészség szerveztessék.

Nagy hálára kötelezte Szeghalom lakosságát Simay János volt békésvármegyei csendbiztos, ki szép vagyonát egy kisdédóvó-intézet felállítására hagyta. Ebből épült s tartatik fenn Szeghalomnak méltó büszkesége: a Simay-kisdédóvó.

1715-ben 68 jobbágy család, vagyis mintegy 340 lélek lakta Szeghalmot és körülbelül 120 hold földet művelt. 1773-ban 118 telkes jobbágy, 68 házas zsellér, 53 házatlan zsellér, 15 iparos és

2 kereskedő család, vagyis mintegy 1630 lélek lakott itt 247 házban, de még mindig nagyon kevés földet, csak 3060 (1200 □-öles) holdat, vett szántás alá. A házak száma 1827-ben 653, 1890-ben 1611 volt. 1827-ben 5479, 1852-ben 5818, 1890-ben 8952 lélekre ment a lakosság száma. Ez utóbbiak 147 kivételével mind

SZEGHALMI RÓM. KATH. KÁPOLNA.

magyarok. Közülök 522 róm. kath; 6 gör. kath; 115 gör. kel; 45 ág. ev; 7876 ev. ref; 1 unitárius; 44 egyéb keresztény és 343 zsidó volt.¹⁾

Székegyház.

(Zekeghaz 1450. Zekeghhaz 1560.)

Tót-Komlóstól délnyugatra, a Száraz-érnek balpartján állott. Nevét biztosan megfejtteni nem tudjuk. Talán azért nevezték így, mert székes földön épült, vagy mert éppen a határ közepén volt a temploma.

A XV-ik században kisnemes családok birtoka. 1450-ben Nagy János és Baczó Tamás idevaló nemesek fentartják három arad-megyei pusztához való jogukat.²⁾ 1562-ben a község öt birtokos közt oszlott meg, de már pusztuló félben volt. Farkas János jobbágysai 8 kapu után, Székely Balázsai 5 kapu után, özvegy Bagdyné jobbágysai két kapu után fizettek. Fügedy János jobbágysa elfutott, Kassay Jánosé pedig szegény volt. Különben lakosai már 1552-ben elfutottak a török elől, de egy részük visszakерült.³⁾ Végre 1595 táján a kis község teljesen megsemmisült.

Midőn 1746-ban a tót-komlósiak a Száraz-ér jobbpartjára megtelepedtek, a székegyházi pusztát is elkezdtek használni, de a királyi kincstár 1754-ben határpert indítván, tőlük elvette, Szerencsére következő évben kiadta nekik haszonbérbe. A tót-komlósiak bérelték egészen 1766-ig.⁴⁾ Ekkor a kir. kincstár nagy-lakiaknak és pécskaiaknak adta oda. A jelen században újra a komlósiak keztek bérelni, mikor pedig a kincstár eladóvá tette, egy részét szintén a tót-komlósiak vették meg. Utolsó részletét 1879-ben, majdnem 160 ezer forintért vásárolták meg.⁵⁾ Épen ez volt az oka annak is, hogy az 1877-iki I. t.-cz. 22. §-a a székegyházi pusztának a komlósiaktól megvett részét megyénkhez csatolta.

¹⁾ A határ multjára nézve v. ö. még Balkány, Fás, Füregyház, Kis-Károly, Környe Mágor, Peterd, Sima-Sziget és Torda községek történetét. — ²⁾ Sztáray cs. oklevéltára 470. — ³⁾ Dical. conscript. Cottus, Csanád 1552—64. — ⁴⁾ Jk. XIII. 311—7. és XIII. 207. — ⁵⁾ Év-könyv XII. 70.

Szélhalom.

(Zeelhalom 1555. Zelhalom 1558.)

Gyulától nyugatra Györke és Szentbenedek között esett, vagy a mai Kálvária-dombnál, vagy pedig a kigyósi út mellett az úgynevezett Dézsi-halomnál. Mindenesetre a mellette fekvő halomtól kapta nevét. Szélhalom pedig mai magyar nyelven körülbelül szélső halmot jelent. 1520-ban fordul elő először. Lakosai nem annyira jobbágyok, mint a várnak szolgálai voltak. Füstpénzt sem fizettek, hanem a helyett a vár körül szükséges teendőket végezték, (L. Izsák.) ¹⁾

1555-ben lakosai 29 bárányt adnak féltized fejében; ugyanakkor a gabna-tizedet Gyula zarándmegyei részének és Szerhet lakosaival együtt fizetik meg.²⁾ 1556-ban Gyula ostroma alkalmával lakosai széjjel futottak,³⁾ de nemsokára visszajöttek s Szerhettel együtt 1558-ban megint tizedet adnak gabonájukból.⁴⁾

Ezentúl semmi nyoma.

Szénás.

(Zenáseghaza 1403. Zenas 1479.)

Megyénk nyugati részén esik. Csabacsúd, Csákó, Szentetornya és Királyság pusztákkal, illetőleg falvakkal határos. Egyháza jó szénatermő helyen épült s azért nevezték el Szénásegyháznak vagy röviden Szénásnak.

1403-ban már mint a gyulai uradalomhoz tartozó község fordul elő, de még nagyon csekély lehetett, mert az oklevél az utolsók közé sorozza.⁵⁾ Csekély időközt kivéve folytonosan a gyulai várhoz tartozván, 1574-ben Gyula-Szénásnak is nevezik.⁶⁾ 1468-ban tizenegy ide való jobbágy (Oláh, Nemze, Szabó, Bakócz, Kompolár, Szénási, Csiszár és Baka nevűek) részt vesznek Sopron falu feldúlásában.⁷⁾ Terjedelmes határukon a földesúr néha másutt lakó jobbágyainak is jelölt ki szántóföldet. Így például 1470-ben Maróthy Mátyus az ő udvarbirájának és két gyulai jobbágyá-

¹⁾ Münch. Más. 1520. és 1528. — ²⁾ Várak és városok számadásai a muz. lt.-ban. —

³⁾ Regest. decim. divers. cottuum. — ⁴⁾ L. 2. jegyz. — ⁵⁾ Münch. Más. — ⁶⁾ Évkönyv XIV. 41. — ⁷⁾ Dl. 16,811.

nak adott itt földet. Ezeknek búzaasztagját a Jaksythok csomorkányi jobbágysai erővel elhordták.¹⁾ 1471-ből ismeretes Szénás első birája, Bánya Lukács, ki jelen volt a szente-tornyai iktatáson.²⁾

Corvin János 1490 táján egyik hívének, Várkonyi Mihálynak, ajándékozta,³⁾ de aztán valami okon visszavette tőle úgy, hogy 1510-ben Szénás már megint a gyulai uradalomé volt.⁴⁾ Várkonyi idejében 1498-ban történt, hogy 41 ide való jobbágys Donát-tornyan erőszakoskodott. Köztük volna maga a bíró is Sólyom Máté s az egyik esküdt Tarbó János. A többiek Szabó, Vadas, Gyenge, Kajla, Tatár, Szőke, Tőzsér, Okri, Dienes, Belcsi, Koros, Botos, Nagy, Ignód, Pazmad, Veleszi, Majos, Tok, Fodor, Polgár, Bacz, Tót, Pap és Kis neveket viselnek.⁵⁾ Midőn a gyulai uradalom Czibak Imre kezén volt, ez valami Benó Balázs nevű tisztségviselőjét küldte ki Szénásra s erre a szénásiak neki bátorodva, a királyságaiktól elfoglalták s el is árkozták a »Nádas« és »Bodzás« nevű réteket s háborgatták a királyságiakat a »Csorvás-utja« nevű szántóföld birtokában is.⁶⁾

Szénás egyházi állapotairól csak annyit tudunk, hogy 1552-ben papja három forintot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra utazó követnek.⁷⁾

Az 1552—66 években Szénás a többiekhez mérve jókora nagy község volt; de az, hogy megyénkben ekkor ő lett volna a legnagyobb, csak hibás másolaton alapult tévedés, mert Décse község ekkor is 31 kapuval felülmulta Szénást. Lakosai 1552-ben 47; 1553-ban 42; 1556-ban 76; 1560-ban 81; 1562-ben 109; 1564-ben 91 kapu után fizettek adót.⁸⁾ 1553-ban 26 forint füstpénzt fizettek;⁹⁾ 1554-ben 11 gyulai köből búzát és hét köből árpát adtak kilenczed fejében.¹⁰⁾ 1562-ben 72 jobbágnak volt itt vetése; 18-nak pedig nem. Az előbbiek természetek összesen 404 kalangya s 2150 vontató búzát és 454 vontató árpát.¹¹⁾ 1559. elején Kis Lukács volt a bíró. Ez után Hegedüs Mátét választották meg, de ez nem fogadta el a tisztességet, hanem inkább lefizette a birságul rá szabott hat forintot. Helyette már most Nagy Kelemen és CsapóSebestyént választották meg. Ispánja volt a falunak ez időtájt Békési Deák András, azután Somogyi Gáspár.¹²⁾

1) Dl. 16,985. — 2) B. O. I. 89. — 3) Dl. 20,701. — 4) Münch. Más. — 5) Dl. 20,701. — 6) Acta Monial. 55/23. — 7) Vencell A. gyűjt. — 8) Dical. conscript. — 9) Regest. decim. — 10) Nádasdy lt. — 11) Regest. decim. — 12) N. R. A. 1703/43.

A török defter szerint 1557-ben 50 házból állott.¹⁾ 1559 elején 97 jobbágy és 20 zsellér család lakta.²⁾ 1563-ban felemelkedett a családok száma 133-ra s így a lakosság száma mintegy 690 főre ment. Az 1498-ban fölmerülő nevek most is előkerülnek, jelölül annak, hogy a lakosság nem változott. Azokon kívül jellemző család nevek még Arató, Borsos, Virágos, Kürtös, Szécsen, Sózó, Kemenczefonó, Pinczés, Felleg, Tör és Csók.³⁾ Mulatságra elég alkalmuk volt, mert 1559-ben 11-en, 1561-ben pedig 14-en mértek itt jóféle baranyai és gönczi borokat.⁴⁾

A török uralom idejében Szénást mint a többi gyulai várhoz tartozó községeket a magyar király Eger várhoz csatolta, 1572-ben pedig Felső-Szécsényi Szénásy Istvánnak ajándékozta.⁵⁾ Ezt 1573 február 12-én Eger városában be is iktatták Szénás birtokába. A beiktatásra felmentek Botos Jeromos esküdt, Kis Miklós és Nagy Boldizsár jobbágyok.⁶⁾ Szénásy (ki különben a pozsonymegyei s nem a békésvármegyei Szénásról származó ember volt) mindjárt ki is adta írásban a jelenlevő jobbágyoknak, hogy mit kíván tőlök? A szolgálat bizony elé terhes volt. Nemcsak a kilenczedet és tizedet követelte meg az új földesúr, hanem még azt is, hogy az ő számára különösen is vessenek egy-egy köből búzát és egy köből árpát; továbbá egy hétig tartó kaszálást, egy hétig tartó fahordást követelt tőlük és még 30 fél hordó bor kiárulását.

Csakhogy Szénásy nem bírhatta nyugodtan Szénást, mert most egyszerre előállott Szénás 1498-iki birtokosának, Várkonyi Mihálynak, örököse, Várkonyi Aba Gáspár és új adományképen elkérte azt a királytól s 1574 január 14-én Ónodon ő is beiktatta magát Szénás birtokába. Hogy erről a szénásiaknak tudomásuk legyen, Mohi városában elfogott őt, éppen ott járó, szénási jobbágyot (Hegedűs István, Kis Miklós, Bosnyák Balázs, Varga László és Magas Márton nevűeket) s azokat erővel Ónodra hurczolta. Azután pedig Ungnád Kristóf egri várkormányzó segedelmével Szénást csakugyan elfoglalta. A lefoglalt falu jövedelmét Szénásy mintegy ezer forintra becsülte. Erre aztán hosszas per keletkezett Szénásy és Várkonyi Aba Gáspár között. Szénásy igazolta, hogy Várkonyi tulajdonképpen nem bírta Szénást s így azt új adományként nem

1) Török defterek II. 203. — 2) Urb. et. conscript. 1559. — 3) Haan. Más. — 4) N. R. A. 1763/48. és Várak, városok szám. muz. lt. — 5) Évk. XIV. 32. — 6) U. o. 33.

kérhette; majd, mikor látta, hogy Várkonyi kezéből nem tudja kicsavarni Szénást, mérgében lemondott hozzávaló jogáról s visszabocsájtotta azt a nádor előtt a királyi kincstár kezébe. Öt nap múlva azonban lemondását visszavonta mert a nádori levélben az volt írva, hogy nemcsak Szénásról hanem Décséről is lemondott, holott Décséről lemondani eszeágában sem volt. Két év múlva, Ungnád Kristóf távozása után, megújította fáradozásait, hogy Szénást visszaszerezze, de még 1578 január 5-én sem kapta vissza.¹⁾

Szénás 1596-ban elpusztult. Mielőtt a végső romlás érte volna, Szénásy Istvánnak véje, Barcsay János, nagynehezen megszerezte, de már nem adományképen, hanem csak zálogjogon. 1665-ben e Barcsay Jánosnak unokája Fráter István birta és mint pusztát a szentandrásai és halásztelki lakosoknak adta ki haszonbérbe.²⁾ A hosszú lakatlanság idején egyházának tégláit úgy széthordták, hogy már a múlt század elején sem volt nyoma: hol, merre állott?³⁾ Csak 1745-ben említenek Szente-Tornya felé eső részén egy: »két kápolna halom« nevű helyet, hol a kincésők kerestek régi pénzeket.⁴⁾

1720-ban minekutána a szegedi kincstári igazgató felbecsülte az egész pusztát 500 forintra, Harruckern János Györgynek adták át.⁵⁾ Ez és fia két, utóbb pedig négy részre szaggatva különböző bérlőknek adták ki. Így bérelték 1718—45. Mitrovics Ilés,⁶⁾ 1736—52 a győri mészáros mesterek,⁷⁾ 1745-ben Kiriák Miklós és István, továbbá Pólya György és Kozma szarvasi görögök.⁸⁾ 1765-ben s azontúl jó sokáig egynegyedét a szentesi lakosok vették ki haszonbérbe s majdnem kiszakították azt megyénk joghatósága alól.⁹⁾ Másik negyedét 1773-ban Gyuricza György nevű szentesi görög tartotta haszonbérben.¹⁰⁾ 1798-ban a Harruckern-örökösök 1470 hold kivételével a gróf Károlyi családnak adták át, akiknek ekként 19508 (1200 □-öles hold jutott. Azon 1470 (1200 □-öles) holdat a szarvasi rátához csatolták, de 1860 körül gróf Károlyi György gróf Bolzától megvette.¹¹⁾ 1788-ban az egész Szénás mind legelő volt.¹²⁾

A gróf Károlyi család 1818-ban Szénásnak keleti részén, a mostani Mihálytelki gazdaság területén, 200 telekből álló, kis, nap-számos falut alapított; minden telek 825 □-öl belsőségből és 12

1) Évkönyv XIV. 33—39. — 2) Harr. H. 44. — 3) B. O. I. 280. — 4) Harr. H. 30. —

5) Harr. A. B. 6. — 6) U. o. H. 29. — 7) U. o. H. 29. — 8) Jk. VIII. 376—7. — 9) Jk. XII. 263. — 10) Jk. XIV. 110. — 11) Évk. III. 98. — 12) Harr. R. f. B. nr. 6.

hold szántóföldből állott. 1854-ben e falut Szénásnak egészen déli határára, majdnem délkeleti csúcsára költöztették át s itt megalakult a mai Nagy-Szénás község, de még mindig csak bérelt földeken. E község aztán 1874-ben váltotta meg magát gróf Károlyi Györgytől és pedig a 107 (szintén 825 □-öles) beltelket egyenként 150—150 forintjával az öt, 1100 □-öles holdból álló s a 42, egyenként öt holdból álló külsőséget holdankint 180 forintjával. Első ismert bírása volt e községnek Tót Mihály. Jelenleg a bíróságot Dányi József uradalmi tiszttartó viseli. Jegyzője a községnek 1865 óta van. Első jegyzője volt Sirk Károly.

1850. szeptember 27-én 6 évre kötött szerződés alapján gróf Károlyi Györgynek bátyja, gróf Károlyi Lajos, is alapított Szénás délnyugati részén a mai Bánfalvától mintegy öt percnyi távolságra egy 31 családból álló szerződéses községet. Ez aztán Kis-Szénás vagy Lajos-Szénás nevet viselt, de nemsokára megszűnt, s jóformán csak arra volt jó, hogy a régibb falut Nagy-Szénásnak nevezzék el. Ez elnevezést napjainkban is megtartják, mert a határ északkeleti csúcsán van egy meglehetősen népes major, Kis-Szénás elnevezéssel. A községben levő legrégibb iskolán kívül vannak még iskolák a lajos-szénási majorban (felállították 1892-ben) a Malmos majorban és a pálmateri majorban. Gróf Károlyi Gyula 1890-ben a »Cziffra« majorban levő kastélyban róm. kath. kápolnát rendezett be s azóta az isteni tiszteletet az állandóan itt alkalmazott ferenczrendű szerzetes Toldy Péter végzi. Az ág. ev. vallásúak 1895-ben alakultak külön hitközséggé, addig a bánfalvihoz tartoztak.¹⁾ A község határán összesen hét major van. A határ nagysága 16,489 kataszt. holdra rúg 1890-ben volt rajta 325 ház, a lakosság száma pedig 2817-re rúgott. Ezek közül 2444 volt magyar, 363 tót, és 10 egyéb nyelvű. Közülök 847 róm. kath., 4 gör. kath., 14 gör. kel., 1436 ág. ev., 206 ev. ref., 10 zsidó.

¹⁾ Torkos Kálmán jelenlegi jegyző szíves közlése nyomán. A határ multjára nézve v. ö. még Fazokasegyház, Kerekegyháza és Pitvarosegyház községek történetét.

Szentalbert.

(Zenthalberth 1418.)

A mai nagyteleki pusztán állott. Szent-Albert tiszteletére avatott egyházáról nevezték el. Határos volt Tarcsával s Berénynyel. Ennélfogva mind a tarcsaiak, mind a berényiek jogot tartottak hozzá.¹⁾ 1498-ban már pusztá s mint Nagytelekhez tartozóra Veér András új adományt kap.²⁾

Szentandrás.

(Zenthandreas 1378. Zenthandoryas 1463. Zenthandras 1466.)

Megyénk északnyugati csúcsán, a Hármaskörös régi medrének balpartján áll. Egyházának védőszentje után nevezték el. Ujabban Békés-Szentandrásnak is kezdik nevezni. 1504-ben Túr-Szentandrásnak írják. Hajdan Fehéregyháza, Mesterszállás, Körözs-Szentmiklós, Veresegyház és Öcsöd községekkel volt határos.

1297-ben lakatlan volt s csak egyháza mutatta régi helyét.³⁾

A XIV-ik század elején az Úzvásáry család bírta, de 1329-ben majdnem elvesztette, mert a szomszéd Fehéregyház birtokosai azt állították, hogy Szentandrás nem önálló község, hanem Fehéregyház határain belül esik. Szerencsére az Úzvásáryak alkalmas tanúkkal igazolni tudták, hogy ez állítás valótlan s így a per az ő javukra dőlt el. 1377. május 18-án ezen: »Keres mellett Túr városhoz közeleső« falut I-ső Lajos királyunk Manalaki nevű kún családnak ajándékozta s ezt 1377. június 30-án be is iktatták a falu birtokába. Ámde az Úzvásáry család ekkor is pert indított s az 1328-iki per irataival, továbbá Kont Miklós és Oppelni László nádorok leveleivel igazolta, hogy Szentandrás az ő örökös birtoka. Így aztán 1378. márczius havában Garay Miklós nádor visszaitélte az Úzvásáryaknak. Ezeket 1378. május 22-én iktatták be újra.⁴⁾

Mindamellett a nagy nehezen megtartott birtok pár év múlva kezdett kisiklani az Úzvásáry család kezéből. Már 1391-ben a csanádi káptalan egyik oklevele szerint: »Csaud«-i Ördög Miklós,

1) B. O. I. 45—7. — 2) Teleki lt. Elench. XV. f. 1. — 3) B. O. I. 14. A mit Szentandrás multjáról Haan (Békésm. hajd.) és e sorok írója (Évk. VII. 108—20.) előadott, itt-ott hibás, s azért a mi ezen, az új adatok figyelembe vételével készült leírásban nem fordul elő, elvetendő. — 4) Hazai oklevéltár 304—10.

János és István újabb adománynyal vámjogot nyernek itt.¹⁾ A következő században, még 1437 előtt az egész községet Hunyady János szerezte meg. S mind a mellett, hogy 1455-ben az Úzvásáry család Hunyady János birtoklása ellen tiltakozott,²⁾ 1456-ban V-ik László király Hunyadyt erősítette meg Szentandrás birtokában.³⁾ Ettől kezdve egész 1566-ig kik voltak földes urai? azt előadtuk a szentandrási uradalom történetében (L. e mű I. k. XI. fejezet). Itt csak azt jegyezzük meg, hogy az Úzvásáry család minden birtokváltozás esetén, 1458-ban, 1494-ben és 1504-ben megújította kísérleteit a falu, illetőleg város visszaszerzésére, de bizony eredménytelenül. Mátyás király 1458-ban elrendelte ugyan, hogy vissza kell adni az Úzvásáryoknak, de ezt nem hajtották végre.⁴⁾

A Hunyadyak földesurasága idején Szentandrás nagyon felvirágzott. Ők számára mezővárosi jogokat szereztek még 1463. előtt s itt külön gazdatiszteket tartottak. Ilyenek voltak 1463-ban Temesközy János, Varjasy János és Csiray Benedek.⁵⁾ Midőn a Dobozi Dánfyak birták, közülök Dánfy Márton szintén itt lakott, s 1497-ben itt lakó jobbágyaival együtt vonult le Királyságra, hogy a Téglásalja nevű rétet Csabacsüdhöz foglalja s az ott talált két, királysági jobbágyot szekeresről együtt fogva hurczolta Szentandrásra.⁶⁾ 1512-ben Győritelek, Furugytelek, Mogyoróstelek, Gödénytelek és Berektelek nevű határrészek tartoztak Szentandráshoz. Ez alkalommal Kákai Miklós, a Paksyoknak jobbágya és Alazon János, özvegy Patócsy Bertalanné jobbágya, képviselték földesuraik érdekeit.⁷⁾ 1535-ből ismeretes Szentandrás első birája: Rácz András, ki a többi szentandrásiakkal együtt fegyveres kézzel szegült ellen annak, hogy Bereczkfy Mihályt Körös-Szentmiklós birtokába beiktassák. Jelen voltak ez esetről Kovács László és Rácz Kristóf, Ábránffy István gazdatisztjei, is. Rácz András bíró uram különben szintén Ábránffy István jobbágya volt.⁸⁾ A következő évben a szentandrásiak közül Huszár László, Ábránffy István jobbágya, és Bosnyák Mátyás, Paksy János jobbágya, a királyságiak mellett tanúskodnak.⁹⁾

1552-ben papja még fizetett három forintot a trienti zsinatra utazó követnek.¹⁰⁾

¹⁾ Századok 1881. VIII. füz. 107. — ²⁾ Hazai oklevéltár 122. — ³⁾ Münch. Más. —

⁴⁾ Századok 1881. VIII. f. 107. — ⁵⁾ DI. 15,836, 15,847, 15,862, 15,846. — ⁶⁾ DI. 20,626.

— ⁷⁾ DI. 22,283. — ⁸⁾ Harr F. nr. 71. — ⁹⁾ Acta Monial Pozsony 55/23. — ¹⁰⁾ Venczell A. gyűjt.

A község lakosai 1552-ben 8; 1553-ban 12; 1556-ban 18; 1560-ban 8; 1562-ben 54; 1564-ben 29 kapu után fizettek adót. 1560-ban azért oly csekély a kapuk száma, mert Ujlaky Sebestény jobbágysai, kik 1562-ben 25 kapu után fizetnek, hiányoznak.¹⁾ 1559-ben közepén Paksy Lajos bírása volt Szabó György; özvegy Mátyás Kelemenné Zalai Péter, özvegy Kaczkfyné (előbb Ábránffy Istvánné) Turi János.²⁾ 1562-ben 29 jobbágnak volt itt vetése s ezek 29 kalangya, 12 köböl és két véka búzát, 3 köböl és 6 véka árpát fizettek féltized fejében.³⁾

1557-ben 14 házból állott.⁴⁾ 1563-ban 29 család lakta⁵⁾ úgy hogy e szerint mintegy 145 lélekre ment a lakosság száma. E számból azonban a négy birónak családja hiányzik. Legalább a családnevek között hiába keressük az 1559-ben említett bírák neveit. A családok nagyjából Ferenczi, Nyiri, Keresztesi, Vas, Kanizsa, Cseke, Csóva, Nyilas, Bene és Fonó neveket viselnek. — A török uralom alatt egy ideig megmaradt Szentandrás a régi birtokosok kezén. Így például a Kaczkfyné része első férjétől származó unokájára Ábránffy Farkasra szállott. Ez 1575 táján Simon Antal egri hadnagynak zálogosította el 40 forintért. Simon Antal halála után e rész öcsésére Simon Simonra, majd ennek leányaira szállott át, kik 1588-ban eladják Bornemissza Jánosnak.⁶⁾

1596-ban Szentandrás is megsemmisült s midőn némely lakosok újra megülték, új földesurak és új viszonyok állottak elő. Az új lakosok elfelejtették, hogy Szentandrás valaha mezőváros volt s maguk is csak falunak írják e községet 1648-iki pecsétjükön.⁷⁾ Török földesura maga a szultán lőn úgy, hogy ennél fogva az úgy nevezett khász-birtokok közé tartozott⁸⁾ s így sorsa is tünhetőbb volt, mint a többi községeknek, hol a török földesurak gyakran változtak. Más részről az erdélyi fejedelmek maguk hatalma alá tartozónak vélték s ennél fogva hűbeiknek adományozták, a régi földes urak jogait tekintetbe sem véve. Így például 1608-ban Báthory Gábor egyik, éppen ezen faluból származó vitézének Borosjenei Szentandrásy

¹⁾ Dical. conscript. — ²⁾ N. R. A. 1763/43. — ³⁾ Regest. decim. — ⁴⁾ Török defterek II. 203. — ⁵⁾ Haan Más. — ⁶⁾ Muz. lt. 1581. és 1588. — ⁷⁾ Rhédey lt. — ⁸⁾ B. O. II. 240—42.

Györgynek ajándékozta egy részét.¹⁾ 1654-ben Hajdu István szentandrási lakost Füleki Kiss János jobbágyának ; Bene Andrást, Rác Andrást, Cseszt Fülöpöt és Türi Boldizsárt Szentandrásy II-ik György jobbágyainak ; Szabó Pált és Török Bálintot Fráter Pál jobbágyainak írják. Tehát ekkor legalább három földesúr közt oszlott meg.²⁾ Mivel pedig a régi földesurak közül a Paksyak szintén fentartották hozzá való jogukat s azt néha napján erőszakkal is igyekeztek valósítani, érvényesíteni,³⁾ a szegény szentandrásiak sok nyomorúságot szenvedtek.

Ezenkívül a török világ rendes nyomorúságai is rájuk neheztek. 1648-ban Biró György szentandrási bíró, az esküdtek és tanácsosok éppen azt adják szomorúan tudtul, hogy a lakosoknak a Horgánál legelő marháit valami katonák elhajtották.⁴⁾ Nem sokára kivették a vere-segyházi pusztát, de a régebbi földesurak, amiért nekik nem fizettek bért, ez ellen természetesen tiltakoztak.⁵⁾ Bérelték ezen kívül a szomszédos Fehéregyházát is,⁶⁾ bizonyosan sok megtámadtatás közt.

Midőn Nagyvárad és Borosjenő bukása után az erdélyi földesurak kénytelenek voltak távolabbra költözni Békésvármegyétől, a szentandrási bíró volt az, kinek kötelességévé tették, hogy az e vidéken eső városok, falvak adaját és ajándékait összeszedje s nekik Husztra felküldje. 1662-ben a szentandrásiaiktól ilyen ajándékot követeltek a Husztra szorult erdélyi földesurak : »egy szép paplant ; egy vég patyolatot, úrasszonyoknak valót ; két vég vörös fejtőt (fonalat) ; két vég török zsinórt, szegfű színűt ; egy vég bulya (keleti, trapezunti) vásznat ; két bokor (pár) karmazsin csizmát kapczástól.«⁷⁾ Körülbelül ennyit kértek a szentesiektől is úgy, hogy akkor szentandrás népesség és vagyonosság dolgában kevéssel állott hátrább Szentesnél.

A magyarországi és erdélyi földesurakon kívül, meggyűlt még a szentandrásiak baja a szomszédos túriakkal is. Ezek valami Cserki Kún nevű földet maguk számára követeltek és hét évi perlekedés után el is vették a Szentandrásiaiktól.⁸⁾

Ez időszakban Szentandás lakosai ref. vallásuak voltak.⁹⁾ s 1666-ban az egyik zsinat Szokolay Jánost rendeli ide papul.¹⁰⁾ Vaj-

1) B. O. I. 214, — 2) Rédey lt. — 3) B. O. II. 228. — 4) Rédey lt. — 5) Harr. B. B. nr. 4. — 6) Harr. B. 12. V. ő. Rédey lt. 1654. — 7) Csanádmegyei Rég. és történelmi társ. évkönyv. II. 88. — 8) B. O. II. 240—2. — 9) Lampe i. m. 641. — 10) Haan : Békésm. hajd. 115.

jon azon Baki György, ki 1569-ben részt vesz a váradi ref. zsinaton,¹⁾ ezen vagy más tisztántuli Szentandráson lakott-e? el nem dönthető. Utolsó nyoma ezen törökvilágbeli Szentandrás községnek az, hogy 1683 októberben élmezik Apafy seregét²⁾ és hogy ez idő tájt egyik Fél István nevű lakosa tanuskodik Szarvas és Túr határaitól.³⁾ 1698-ban Szentandrásról is azt írják, hogy egészen lakatlan.⁴⁾ így tehát e második Szentandrás is áldozatul esett a gyulai vár visszaszerzéséért vívott harcoknak.

Mikor Szentandrás újra megnépesül, Paksy jogon már új földesura van, Száraz György. Kik voltak ezentul földesurai? elmondtuk a második szentandrási uradalom történetében (I. k. 433). Első lakosai 1719-ben jöttek ide nagyjából Kabáról.⁵⁾ 1722-ben új családok csatlakoztak ezekhez, de még így is 1725-ben csak 25 jobbágy családból állott a falu.⁶⁾ Vármegyénk, hogy jobban ide kösse őket, 1723-ban az új jövevényeknek három évi adómentességet adott.⁷⁾ Ezen ref. vallású lakosok ekként megerősödve 1727-ben már annyira vitték, hogy a régi, katolikus templomot újonnan befedhették s így mintegy magukévá tették.⁸⁾ Száraz György nem szedte személyesen a falu jövedelmét, hanem kiadta azt Tolnai Istvánnak, a ki szintúgy Debreczen vidékéről került le megyénkbe, mint a szentandrási közlakosok. Ez azonban oly kegyetlenül bánt velök,⁹⁾ hogy egyrészt e miatt tört ki Szentandráson 1735-ben a Péro-féle lázadás. Ebben az ekkori fegyverfogható szentandrási lakosok, mint a féle hajdú ivadék, csaknem mindnyájan (37-en) részt vettek s mint nagy mértékben bűnösök részint elestek, részint rabságra hurczoltattak vagy megölettek úgy, hogy csak 14 férfi tért vissza.

Az ekként nagyon elnéptelenedett faluval, melyet még az 1739-iki pestis is borzasztóan megviselt, mert 228 lakosától fosztotta meg,¹⁰⁾ özvegy Szárazné nem akart bajlódni, hanem 1736-ban 10 évre zálogba vetette azt Klósz Mátyás békésvármegyei alispánnak,¹¹⁾ ez pedig haszonbérbe adta Karácsony Gergely nevű örménynek.¹²⁾ Ennek idejében 1742-ben ág. ev. tótok telepedtek a meggyérült lakosságú Szentandrásra. Ezeknek gondját egy ideig a szarvasi ág. ev. pap viselte, mert csak egy föl nem avatott prédikátort hoztak magukkal.

1) Lampe i. m. 249. — 2) Évk. VIII. 140. — 3) B. O. II. 249. — 4) Urb. et. conscript. 62/22. — 5) Palugyay i. m. 263. Évk. XIII. 149—60. — 6) Harr. S. 31. — 7) Jk. II. 9. — 8) Évk. XI. 132. — 9) Jk. II. 478. IV. 339. — 10) Jk. VI. 37. — 11) Harr. D. D. VI. — 12) Jk. VI. 99.

Ily állapotban találta Szentandrás községét a tíz évi zálogletelte után 1746-ban Rudnyánszky József, hét-személyes táblai bíró, Száraz Györgynek veje. Ő hajlandó lett volna megtartani az ág. ev. tótokat, de ezek oly követelőleg léptek fel, (mint maga az ág. ev. vallásu pap, Markovicz, is megvallja,¹⁾ hogy elhatározta azoknak áttelepítését Tót-Komlóra s helyükbe még ez évben a tiszamenti falvakból magyar katolikusokat telepített le, hogy így legalább vele egy valláson levő s olyan jobbágysai legyenek, kikben teljesen megbízhat. Még nagyobb vívmánynak tartotta Rudnyánszky, hogy ugyancsak 1746 május 3-án: »egyedül Isten útmutatása mellett és az ő kifürkészhetetlen nagy segítségével« a régi katolikus templomot a ref. vallásuaktól visszavehette s így új jobbágysainak kész, bár nagy javításra szoruló, egyházat adhatott.²⁾ A ref. vallásuak a község déli részén új templomot építettek. Így alakult meg a mai Szentandrás.

A szentandrási katolikusok lelki gondozását két évig a váradi ferenczrendű szerzetesek viselték. 1748-ban kaptak rendes plebánost Maczkovics Márton személyében. Templomukat 1784-ben megnagyobbította s hozzá új tornyot építtetett Rudnyánszky József özvegye szül. Száraz Julianna. 1868-ban a templom elejét vagyis szent helyét újra megnagyobbították, de egyszersmint ezzel a régi templom alakját s arányait elrontották. Emlékezetes plebánosai voltak Szentandrásnak Nagy Pál (1768—93) Kricsfalusy Ferencz (1803—16.) és Ágoston János (1816—32.) kinek írói érdemeit fentebb (le mű I. k. XXVI. fejezet) méltattuk.

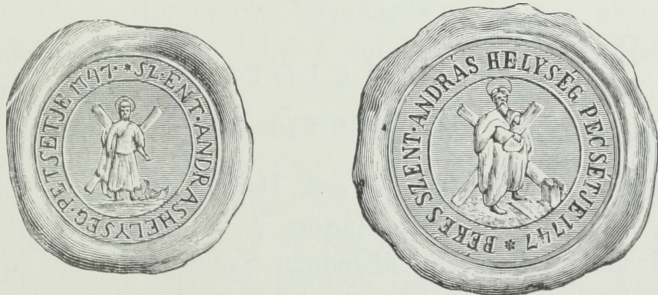
A reformátusok mostani temploma 1803-ban épült. Ezek első papja volt Liszkay János, ki 1722-ben jött ide.

Szentandrás az egyetlen község megyénkben, melynek lakosai pusztákat használatra nem kaptak. A régi Körös-Szentmiklós határa beleolvadt ugyan Szentandráséba, de csak azért, mert 1719-ben már senki sem tudta, hogy ily nevű falu is létezett. Az úrbéri szabályzat megállapítása meglehetősen nagy nehézségekbe ütközött, s csak 1775-ben majd négy évi pereskedés és fölmérés után jött létre a földesúr és a község között az úrbéri szerződés.³⁾ Rudnyánszky II. Józsefnek 1772-ben kifogása volt az ellen, hogy a lakosok fél évig szabadon mérték gödényhalmi szölleikben termett boraikat, de a helytartó-tanács a lakosokat e jogukban meg-

¹⁾ B. O. I. 299. — ²⁾ Váradi püspöki lt. szentandrási akták. — ³⁾ Jk. XV. 65.

erősítette.¹⁾ S azóta szent a béke; Rudnyánszky különben már ez időtájt lakást épített itt Szentandráson s ha maga nem is lakott itt, legalább fiát ideköltöztette.²⁾ A szentandrási uradalom felosztása után még Horvát, Szakál, Cseh és Montbach birtokosok is építettek itt csinos házakat s így a község emelkedését hathatósan előmozdították. A közlakosok és a birtokosok között a legelő elkülönzés 1856-ban ment végbe s a lakosok tetszésére volt hagyva, melyik részt válasszák maguknak.

Mindamellet, hogy a lakosok egy része 1769-ben Kis-Hegyes nevű kincstári pusztára költözött át, a község 1746 után gyorsan népesedett. 1773-ban 154 telkes jobbágy, 62 házas zsellér, 60 házatlan zsellér, 9 iparos és egy kereskedő család, vagyis mintegy 1430 lélek lakta 230 házban s 2752 hold földet művelt. 1814-ben úrbéri szőlőknek 414 holdat szakítottak ki határából. 1852-ig a házak száma 1061-re, 1890-ig 1186-ra emelkedett. A község határa a közigazgatásilag hozzá csatolt csabacsüdi pusztával egygyütt 23,716 kataszt. holdra rúg. A lakosok száma 1827-ben 3740; 1852-ben 4941; 1890-ben 6735-öt tett ki. Ezek közül magyar volt 6362; tót 346; egyéb nyelvű 27. Közülök róm. kath. 3968; gör. kath. 6; gör. kel. 1; ág. ev. 1348; ev. ref. 1199; zsidó 213.³⁾

Szentbenedek.

(Zenthbenedek 1403.)

Gyulától délnyugatra állott. Hajdan Györke, Szélhalom, Kis-Püly, Elek és Boldogfalva vették körül. Templomának védőszentéről nevezték el.

¹⁾ Jk. XIV. 3, 5, 13, 40. — ²⁾ Jk. XVI. 21. — ³⁾ A határ multjára nézve v. ö. még Csabacsüd és Körözs-Szentmiklós községek történetét.

1403—1542. a gyulai uradalom tartozéka ¹⁾ s azért 1418-ban Maróthy János tiltakozik azon szomszédok ellen, kik Szentbenedek határait megcsipkedték.²⁾ Lakosai egy 1511-iki oklevél szerint a gyulai plébániához tartozó dobozi malom gátjainak javítására voltak kötelesek.³⁾ 1526-ban a népesebb községek közé tartozott, mert lakosai 9 forintot és 50 dénárt fizettek hadiadó fejében, vagyis annyit, mint Kondoros.⁴⁾ 1542 után Patóczy Ferencz elzálogosította Kaczkfy Györgynek Mező-Szent-Miklóssal együtt, de lakosai 1552-ben a török elől elfutottak s többé nem is jöttek vissza. Kaczkfy özvegye azt, hogy a község néptelenül állott, Mágócsy Gáspár gyulai kapitány s utóbb várkormányzónak tulajdonította. Azt hitte tehát, hogy ha valamelyik katona lesz a földesura, majd visszajönnek régi lakosai, s azért 400 forintért tovább zálogosította azt Ócsarovics Demeter gyulai lovaskapitánynak. De ez sem tudta benépesíteni. Kaczkfyné ezért megint Mágócsyra panaszkodott.⁵⁾ 1561-ben Gaál András szeretne volna magához váltani s a királyi engedélyt ki is eszközölte,⁶⁾ de a benépesítéssel ő sem boldogult.⁷⁾ Egész eddig Zaránd vármegyéhez tartozott. 1720-ban mint Gyulához s vele együtt Békésvármegyéhez tartozó pusztát kapta Harruckern János György.⁸⁾ Ma is Gyula határához tartozik

S z e n t e t o r n y a .

(Zenthetornya 1456.)

Megyénk nyugati határán esik. Hajdan Szénás, Csákó-Hegyes, Csorvás, Apácza, Orosháza, Mágócs és Királtság vették körül.

Századokon keresztül állandóan Szentetornyának írják s csak a mult század elején ferdítették el nevét Szenttornyára. Kétségtelen, hogy csak a Szentetornya elnevezés lehet jogosult, mert hiszen nem valami szent építette azon tornyot, mely a község elnevezésére alkalmat szolgáltatott, hanem egy az Árpádkorban legalább is a XII-ik században élő Szente nevű magyar főúr. A Szentetornyán keresztül folyó Mágócsiér s a mellette eső Mágócs.

¹⁾ Münch. Más. 1403. 1510. 1528. — ²⁾ B. O. I. 45. — ³⁾ Münch. Más. — ⁴⁾ Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — ⁵⁾ Szepesi kápt. lt. prot. 4. fol. 156. Pozsonyi kápt. lt. prot. 11. nr. 124. és Dical conscript. cottus. Zaránd. — ⁶⁾ Harr. A. A. 14. — ⁷⁾ Dical conscript. cottus Zaránd. — ⁸⁾ Harr. A. 2.

falu (ma puszta) kétségtelenné teszik, hogy e község eredetileg a Szent-Mágócs nemzetség birtoka volt, melynek egyik Domokos nevű tagjáról biztos, hogy 1220 táján Tiszántúl lakott s a váradi káptalan előtt perelt.¹⁾ 1291-ben ezen nemzetségnek 24 élő, férfi tagja volt s közülök egy püspök, egy nádor, egy bán, két főispán és egy pécsi kanonok volt.²⁾

1456-ban Szentetornya több idetartozó pusztával együtt a szentandrási uradalom kiegészítő részét s így a Hunyadyak birtokát képezte. A legalább részben hozzá is tartozó puszták nevei: Gádoros, Lábasegyház, Wrzegweghaz, Zeleméres, Libeczegyház, Tökemonostora, Kétkupa és Tompa nevet viseltek.³⁾ Libeczegyház később Mágócsba olvadt bele s így annál bizonyosabb, hogy Szentetornya és Mágócs valaha egy földesúr kezén volt.⁴⁾ 1471-ben Szilágyi Erzsébet a budavári prépostságnak ajándékozta e községet s ezt még ugyanazon év június 20-án beiktatták birtokába.⁵⁾ Azonban nem sokára visszavette a prépostságtól s 1477-ben az ó-budai várban épített Szent-Erzsébet kápolnának ajándékozta, megparancsolván a bírónak és a lakosoknak, hogy a falu jövedelmét ezentúl e kápolna igazgatójának, Tasnády Jánosnak, szolgáltatassák be. Mindamellett, hogy ez ajándékozást I-ső Mátyás király is jóváhagyta,⁶⁾ mégis 3 év múlva már megint Szilágyi Erzsébeté volt Szentetornya,⁷⁾ s ettől kezdve ugyanazok földesurai, kik a szentandrási uradalmat birták. (Lásd e mű I. XI. fejezet.) 1512-ben a négy birtokos közt úgy volt elosztva, hogy a keleti rész a Paksyaké és Kecskeméti Patócsynéé volt; a nyugati rész pedig Dobózi Dánfy Annáé és Toldy Miklósé. Ez alkalommal említik, hogy Gellérthuta is, legalább részben hozzátartozik.⁸⁾

1536-ban Nagy Ambrus és Bakody Bálint, Paksy Jánosnak gazdatisztjei Török György, Bethlen Gábor szolgálja, Kereki Bálint, Rárós Bernát, Rárós Péter és Szőke Bálint meg a többi szentetornyai jobbágyok oly dühösen védték falujuk határait a királyságiak ellen, hogy a királysági ispánt, továbbá négy-öt királysági jobbágyot szántás közben megrohantak, megverték, fogságba hurcoltak s hogy a határt a többiekkel jól megjegyeztessék, egy

1) Váradi regist. 361-ik szám. — 2) Hazai okmánytár VI. 375. — 3) Münch. Más. —

4) Dl. 21,014. és 21,061. — 5) B. O. I. 88. A. B. O. I. 71. lapon tévedésből van írva Szentetornya, Baktornya helyett v. ö. Dl. 15,862. — 6) Dl. 17,935. — 7) Dl. 18,387. — 8) Dl. 22,283.

Rácz másként Vég Balázs nevű királysági jobbágynak balkezét és jobblábát hátul összekötötték s a határ-árokba akarták temetni. Csak a szénásiak közbenjárására állottak el e kegyetlen szándékuktól. Julius 22-én pedig a Gádoros-telken egész harczot vettek a királyságiakkal, azoknak vetéseit legeltették és letapostatták s a királyságiaktól ástott kutat betömték.¹⁾

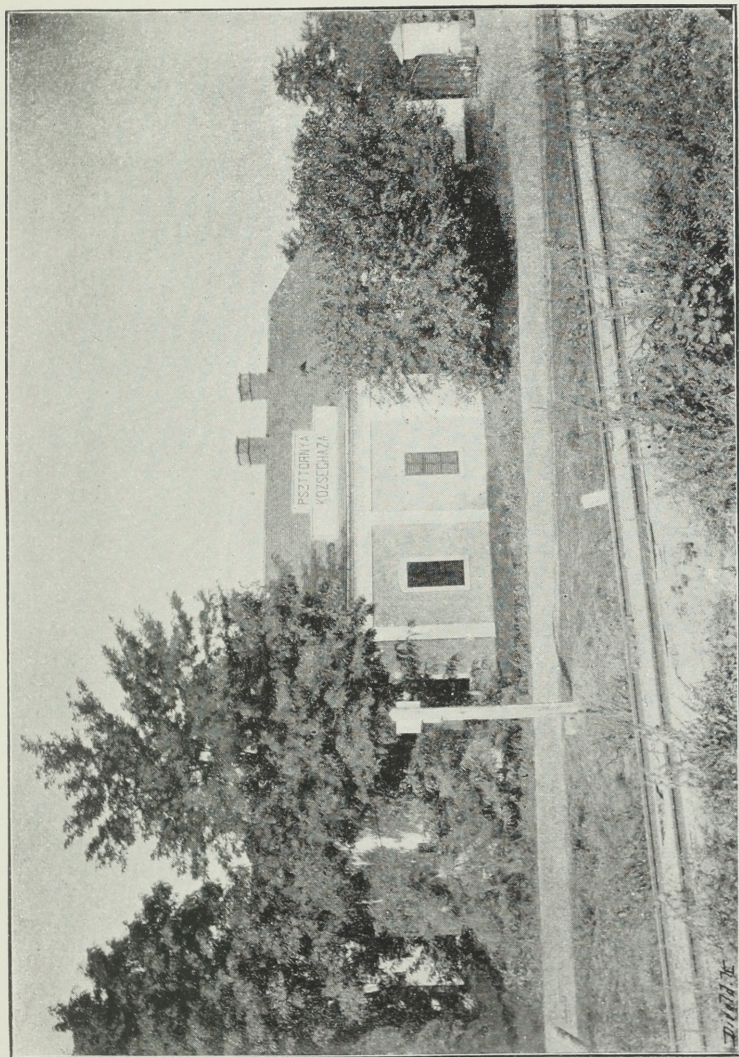
Egyházi állapotairól csak annyit tudunk, hogy papja 1552-ben még katolikus volt s három forintot fizetett a trienti zsinatra utazó követnek.²⁾

Lakosain 1552-ben 7 ; 1553-ban 15 ; 1556-ban 40 ; 1560-ban 27 ; 1562-ben 75 ; 1564-ben 72 kapu után vették meg az adót.³⁾ Jóformán mind földműveléssel foglalkoztak úgy, hogy 1562-ben 96 jobbágynak volt itt vetése s 64 és fél kalangya, továbbá 240 köböl búzát és 76 köböl árpát fizettek féltized fejében.⁴⁾ 1559-ben mind a négy birtokos külön birót tartott, Paksy Lajos Sárközi Lukácsot, özvegy Kaczkfyné Kún Lukácsot, özvegy Mándyné Bodon Jánost és Ujlaki Sebestény Bácsi Jeromost.⁵⁾ 1557-ben a török előtt 32 házból állónak mondták a falut.⁶⁾ 1563-ban pedig 88 itt lakó családot irtak össze,⁷⁾ tehát nyolczczal kevesebbet, mint a hány az előző évben tizedet fizetett. E szerint a lakosság mintegy 440 lélekre rúgott. Jellemző család nevek: Csikai, Búzás, Dombi, Jó, Monori, Palócz, Nyakas, Orvos, Székegyházi, Écsi.

Gyula eleste után Szentetornya egy ideig megmaradt népes községnek. 1593-ban azon részét, mely valaha Kaczkfyné volt Pipali Anna, Ábránfy Zsófia leánya, birta s ez évben 500 forintért átadta férjének Pálffy Istvánnak.⁸⁾ 1596-ban a tatárok Szentetornyát is tökéletesen megsemmítették.

1646-ben III-ik Ferdinánd király Kovács Jánosnak, Szél Mihálynak, Zólyomi Györgynek és Török Bálintnak adja, mint elpusztult helységet.⁹⁾ Zólyomi nem sokára a maga részét 35 tallérért elzálogosította Szél Mihálynak, a mi ellen Török Bálint tiltakozott.¹⁰⁾ Idő közben a lakatlan pusztát a vásárhelyiek minden bér fizetése nélkül kezdték használni, azért 1652-ben Török Bálint és Szél Mihály az itt legelő vásárhelyi marhát elhajtatták s csak jó

1) Acta. Monial. 55/23. — 2) Vencell A. gyűjt. — 3) Dical. conscript. — 4) Regest. decim.. — 5) N. R. A. 1763/43. — 6) Török defterek II. 203. — 7) Haan Más. — 8) Leleszi lt. prot. 76. 150. — 9) B. O. I. 239. — 10) Egri kápt. orsz. lt. prot. A. B. 376.

PUSZTA-SZENTTORNYA KÖZSEGHÁZA.

váltságdíjért adták vissza.¹⁾ A következő évben pedig újra eltiltották a vásárhelyieket Szentetornya használatától, így akarván rákényszeríteni őket, hogy rendes haszonbért fizessenek.²⁾ 1681-ben Kissenyei Senyey Istvánnak és örököseinek ajándékozta a király,³⁾ de ekkoriban Bábay Zsigmond is birta egy részét s 1686-ban Sennyei István vétel útján azt is megszerezte.⁴⁾ Ez időben is állandóan Szentetornyának s hol csongrád- hol csanádmegyei pusztának írják. Bizonyosan a vásárhelyiek bérelték; régi egyházának tégláit is ők hordták el.⁵⁾

1719-ben mint a szent-andrási uradalomhoz tartozó pusztát kapta Száraz György. Így aztán megint azok lettek a földes urai, kik a szentandrászi uradalmat birták. (Lásd e mű I. k. XXVIII. fejezet.)

Ettől kezdve Szentetornyát különféle bérlők vették ki. Különösen nevezetes ezek közül Tolnay István, ki 1719—36-ig bérelte. Ez itt egy csárdát is épített, mely csakhamar fő fészke lőn a környékbeli betyároknak. Ő különben gyakran albérletbe is adta e pusztát, így például 1723-ban Karácsony Kristófnak.⁶⁾ 1744-ben négy bérlő is használta, nevezetesen Markovics András és Bogdán, továbbá Karácsony Miklós és Lukács.⁷⁾ 1751—52-ben nemes Karácsony Miklós és nemes Karácsony Kristóf,⁸⁾ 1772-ben Karácsony Tivadar említetnek mint bérlők.⁹⁾

1795-ben, hogy a Paksy örökösök a szentandrászi uradalmat szétosztották, először a Montbach család, később a Rosty és Horváth családok a tótkomlói jobbágyoknak adták ki itt levő részüket haszonbérbe.¹⁰⁾

Amint a földesurak majorságilag kezdtek gazdálkodni, szükségét érezték annak, hogy a terjedelmes pusztán egy-két falut telepítsenek s ekként napszámosokat könnyebben kaphassanak. Ezért alapította Rudnyánszky Szentetornya észak-keleti csúcsán Bánfalvát 1830-ban. (L. ott.) 1846 Szent-György napján kötött szerződés szerint Peckau Montback Károly Szentetornya déli részére telepített 36 ág. ev. orosházi lakost. Ezek a következő évben építették fel házaikat, s mivel a szerződés szerint szabad volt bort mérniök s pálinkát főzniök, az új község Szabad-Szenttornya nevet nyert. Nemsokára 1850-ben más orosházi lakosok Balla Károly

1) Harr. B. B. 3. — 2) Harr. B. B. 3. — 3) Századok 1870.—473. — 4) Leleszi lt. prot. 104. fol. 112. — 5) B. O. I. 282. — 6) Harr. H. 29. — 7) Jk. VIII. 734. III. 460—64. — 8) Jk. VII. 545.—70) — 9) Jk. IX. 570, 716. XIV. 110. — 10) Jk. 1797. 429—33. Évk. IX. 113.

földmérőnek egész az orosházi határ mellett eső földjét vették meg s ott is építettek egy utcát, melyet Balla-Szenttornyának neveztek el. Ez azonban községileg csakhamar Szabad-Szenttornyába olvadt bele.

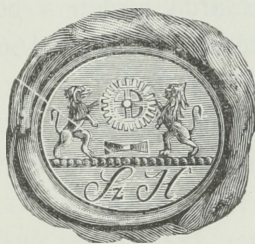
A szabad-szenttornyaiak egyháziilag külön hitközséggé maig sem alakultak, hanem az ág. ev. és ev. ref. vallásuak a szomszéd Orosházához, a róm. katolikusok pedig Bánfalvához tartoznak. Gyermeküket eleintén bérelt házban egy földműves oktatta. 1853-ban létesült a rendes iskola; első tanító volt Farkas Lajos. 1860-ig a bánfalvai jegyzőséghez tartoztak; ez évben választottak külön jegyzőt Vandlik Sámuel személyében. Az első községi bíró volt Horváth György 1856-ig; 1856—60 pedig Zalai György. Ez alakította a községet is.¹⁾ Szabad-Szenttornya határa csak 1062 kataszt. hold. A házak száma 1890-ben 357-et tett ki. A lakossága ugyanakkor 1683 lélekre ment, kik 34 tót kivételével mind magyarok. Közülök 301 róm. kath., 2 gör. kath., 1 gör. kel., 1186 ág. ev., 186 ev. ref., 5 unitár., 2 zsidó.

Amint ebből kitetszik Szabad-Szenttornya a hatalmas szentetornyai határnak csak nagyon csekély, mintegy 16-od részét foglalja el; a többi része nagy birtokosok kezén maradt s ezek sokkal olcsóbbnak találták, ha ők a pusztaszenttornyai pontján közösen községi előljárást tartanak fenn, mintha Bánfalvához vagy Szabad-Szenttornyához csatlakozva ezek községi adájának aránylagos viseléséhez kénytelenek járulni; s azért 1858-ban birtokaikat külön község neve alatt egyesítették. Mivel e községnek egymás mellett épült házai nincsenek, a falu Pusztaszenttornya nevet kapott. A jegyzői teendőket először Farkas Imre, néhai br. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter főtitkárja, a bírói teendőket pedig Székács József nagybirtokos vállalta magára. 1882-ben

¹⁾ Gottstag Sándor jelenlegi jegyző úr szives közlése.

éppen ott, hol az orosháza-szénási-út a szentetornyai határra lép, külön községházat építettek. Három községi iskolát is állítottak fel, s még ezenkívül is van két magán, uradalmi iskolája, két s fél holdnyi fa-iskolája, külön járvány kórháza, temetője, orvosa.¹⁾

Pusztá-Szenttornya határának nagysága 15579 kataszt. hold. A tanyák, majorok s egyéb házak száma az 1890-iki összeírás szerint 314. Lakosainak száma ugyanekkor 3216 volt, s ezek 91 kivételével mind magyarok. Közülök 1284 róm. kath ; 8 gör. kath. 15 gör. kel ; 1555 ág. ev ; 321 ev. ref ; 2 untár ; 16 egyéb keresztény ; 15 zsidó. Óhajtanádó, hogy a községnek régi magyar Szentetornya neve föltámadjon.

Szentgyörgyegyháza.

(Zenthgurgeghaza 1433.)

Neve magyarázatra nem szorul. Másként Tekedegyházának is nevezték.

Már 1214-ben előfordúl egy »Teka« vagy mai kiejtéssel »Teke« nevű szentgyörgyi lakos, ki a békésmegyei főbertent, Bocsort, gyilkosságról vádolja.²⁾ Minden jel arra mutat, hogy róla nevezték el a kis Szentgyörgyegyháza községet másként Tekednek. 1321-ben Teked néven békésmegyei községnek írják s a Nadányi család közös, osztatlan birtokának marad.³⁾ 1433-ban Nadányi Márk még leánynegyedet ad ki belőle. Ekkor a Körözs-Ladánytól északra eső Szentmihály és a ma már Biharmegyében levő Barsa között sorolják fel.⁴⁾ Csaknem biztos tehát, hogy Szeghalom és Füzes-Gyarmat között, Füzes-Gyarmattól körülbelül délkeletre esett.

1) Kuczay Zoltán jelenlegi jegyző szíves közlése. A határ multjára nézve v. ö. még a Bánfalva, Gádoros, Gellértkuta, Kupa, Lábasegyház és Ötszegüegyház alatt mondottakat.
— 2) Váradí regest. 324. — 3) Nad. lt. f. 12. — 4) U. o.

S z e n t j á n o s.

(Zenthyanos 1418.)

Körözs-Tarcsától nyugatra esett. Nevét egyházának védőszentjéről kapta.

1418-ban már a Majsay család bírja, de Maróthy János is jogot tart hozzá s azért tiltakozik elfoglalása ellen.¹⁾ 1425-ben még falunak írják és említik a Gyomárról ide, továbbá az innen Décsére vezető utat.²⁾ 1498-ban már Nagytelekhez tartozó pusztá.³⁾ Tehát ezen községbe olvadt bele s azért hívják Nagy-Teleket még 1736-ban is másként Szentjánosnak.⁴⁾ Az egykori falu létezését ma a szentjánosi csárda hirdeti a berény-gyomai úton.

Össze nem tévesztendő ezzel az 1666-ban Kerekegyházával együtt említett szentjánosi pusztá,⁵⁾ mert ez Csabától délre esett, az egykori Fövenyes községhez tartozott s 1556-ban Szentjánosszeri néven mint egyszerű határrész fordul elő.⁶⁾

Szentmihály.

(Zenthmihaleghaza 1381. Zenthmihal 1479.)

Körözs-Ladánytól északra esett. Eredetileg Szentmihályegyházának hívták s így neve értelmezésre nem szorul. 1381-ben Nadányi II. László,⁷⁾ 1433-ban Nadányi I. Márk leánynegyedét ad ki belőle.⁸⁾ 1397-ben Csáky Miklós károlyi jobbágysai erőszakosan élik,⁹⁾ s ebből látszik, hogy Kis-Károly felé esett. 1479-ben Körözs-Ladányhoz tartozó pusztának írják.¹⁰⁾ Részben talán Sima-Szigethez is tartozott.¹¹⁾

S z e n t m i k l ó s.

(Zentmiklós 1454.)

A már említett két (Körözs- és Mező-) Szentmiklóson kívül Mező-Túr és Csejt közt volt még egy harmadik Szentmiklós

1) B. O. I. 47. — 2) Justh lt. — 3) Teleki lt. Elench. XV. f. 1. — 4) Váradí kápt. lt. prot. X. 310. — 5) B. O. I. 257. — 6) Harr. A. A. nr. 14. — 7) Dl. 37,180. — 8) Nad. lt. f. 12. — 9) U. o. f. 1. — 10) Dl. 26,641. — 11) V. ö. B. O. II. 70.

is, mely 1454-ben, mint pusztá vagy Simához, vagy Csejthez tartozott.¹⁾ Ennek emlékét fentartja a szentmiklósi zug,²⁾ melynek nagy része ma is megyénk területéhez tartozik.

Szentmiklós 1. Körözs-Szentmiklós, Mező-Szentmiklós.

Szentmóricz.

(Zenthmoroch 1403. Zenth-Moricz 1553.)

A Fehér-Körözs régi medrének jobb partján Gyula városának mai Újváros nevű részén állott. Nevét egyházának védőszentjétől kapta.

1403-ban három sor ház állott egyháza körül, azért három Szentmóricz falut is említenek; mind a három a gyulai uradalomhoz tartozott.³⁾ Nemsokára Gyula városába olvadt bele s azontúl csak egyháza tartotta fenn emlékét az egykori, külön községnek. Ezen egyháznak 1520-ban Medgyesen egy telekből álló birtoka⁴⁾ és Gyulán a Szentmóricz-utczában ennél némileg nagyobb rész-birtoka volt. Nemsokára, még 1526. előtt Brandenburi György elvette a medgyesi telket az egyháztól, de a közelebb eső Fővenyesen másikkal kárpótolta. 1526-ban az egyháznak a Szentmóricz-utczában lakó jobbágysai 3 frtot és 50 dénárt fizettek hadiadó fejében.⁵⁾ 1528-ban Szőke János nevű pap volt ez egyháznak igazgatója s Gyula egyik legtekintélyesebb polgára.⁶⁾ 1553-ban midőn a Gyulai Gaál családot szentmóricz-utczai nemes udvarházukba beiktatják, a Szentmóricz-kápolna igazgatóinak egyik jobbágya is jelen volt,⁷⁾ tehát akkor legalább két pap végezte itt az istenítiszteletet. De nemsokára elűzte őket Mágócsy s a kápolnának mind itt levő, mind fővenyesi birtokát lefoglalta a vár számára. 1560-ban Szegedi Gergely egri éneklő kanonok vissza kapta a királytól a fővenyesi részt, tőle pedig a gyulai polgárok ugyanazt kiváltották száz forintért,⁸⁾ de hogy ennek fejében helyre állott volna a Szentmóricz kápolnában a katolikus isteni tisztelet, annak nincs nyoma.

1) B. O. II. 70. — 2) B. O. I. 258. — 3) Münch. Más. — 4) U. o. — 5) Münch. Reichs-archiv Brand. CCIV. f. 1. — 6) U. o. CCLX. f. 36. — 7) Gaál lt. — 8) Urb. et. conscript. 1561.

Szerhet.

(Szerhet 1231. Zerhett 1403. stb.)

Gyula és Vári között a régi Fehér-Körözs-medernek bal-partján, a váriiak mostani, pogány-éri szőlőskertjeinek helyén állott, határa pedig körülbelül egy volt a mostani Paradicsom pusztával. Neve ó-szláv nyelven annyit jelent, mint találkozó. Oly helyen épült tehát, hol két folyó vagy patak (talán a Körözs- és a Pogányér) találkozott.

Eredetileg a zarándi várhoz tartozó várföld volt, de II. András király odaajándékozta Csák Miklós nevű hívének, a mai Kisfaludy család őseinek. Ettől 1230-ban az országos bizottság visszavette.¹⁾ Két év múlva, 1232-ben II. András megint csak oda ajándékozta Csák Miklósnak s ez alkalommal Szerhetnek határát is megjárták. A leírás szerint a határ keleten kezdődött a Fehér-Körözs balpartján s itt Szerhet határos volt Varsánynyal (ma Gyula-Varsánd). Innen dél felé majd nyugat felé húzódva Izsák földével lőn határos s innen északra kanyarodva átment a Körözsön, felnyult egész a Fekete-Körözsig, határos volt Szannával, onnan lekerülve az Itcze fokával, még lejjebb az Aranyággal s így jött vissza a Fehér-Körözhöz. Nem az egész falu lakossága lőn ekkor Csák Miklósé, mert a várhoz tartozó, hat halász-családot a király a váradi püspöknek adta. E halászokat különben semmi föld sem illette meg.²⁾

1403—1566. Szerhet a gyulai uradalomhoz tartozott s kötelességeik és kivánságaik 1520—28-ban ugyanazok voltak, melyek az izsákiakéi (l. ott).

1552-ben lakosai elfutottak, de a következő években visszajöttek,³⁾ s 1553—55-ben Gyulával és Szelhalommal együtt még fizetnek tizedet az egri püspöknek illetőleg az egri várnak.⁴⁾ 1556-ban Gyula ostroma miatt kénytelenek voltak menekülni, de megint visszajöttek. 1558-ban a szélhalmiakkal együtt megveszik rajtuk a tizedet. A jánosházi török kastély miatt 1559-ben immár harmadszor futottak el s csak két év múlva kerültek vissza. De most sem tudtak állandó fészekre szert tenni, mert 1564-ben falujok

¹⁾ Hazai okmánytár VI. 25. — ²⁾ U. o. I. 13. és VI. 25. — ³⁾ Dical. conscript. cot-tus Zaránd. — ⁴⁾ Várak és városok számadásai a Muz. lt.-ban.

megint lakatlan.¹⁾ A kis falu határát a váriak kezdték kivenni haszonbérbe a törököktől,²⁾ így aztán az az ő határukhoz s e révén Békésvármegyéhez került.

Szilasegyház.

(Zylazeghaz 1476.)

Orosháza és a régi Varjas-Földvár között, tehát Orosházától délre esett. Egyháza mellett egy pár szilfa volt s innét vette nevét.

1456-ban Hunyady Jánost megerősítik e Csanádmegyéhez tartozó pusztá birtokában.³⁾ 1476-ban Varjassy János szerzi meg mint a csanádmegyei Földvár községhez tartozó pusztát.⁴⁾ 1525-ben egy része Orosházához s így megyénkhez tartozott.⁵⁾

Szöllös.

(Mező-Zewlens 1456. Mező-Szölös 1558. Mezew-Sewlews 1552.)

Szöllösi pusztának nevezik most azon vékony földszalagot, mely Tót-Komlós határát megyénkkel összekapcsolja.

A mintegy 6000 kat. holdnyi földet 1855 körül a kigyósi uradalom vette meg, s ezt az 1877-iki I. törvczikkely 22. §-a Csongrádmegyéből Békésmegyéhez csatolta. Közigazgatásilag Sámson községhez van beosztva. E terület eredetileg a régi Fekete- vagy Varjas-Földvárhoz tartozott. A múlt században a hód-mező-vásárhelyiek erőszakoskodása, a régi határjárások ismeretének hiánya s a határvonalak összezavarodása kivitte, hogy e rész a mező-szöllösi pusztához s vele együtt a hód-mező-vásárhelyi határhoz került. Innen végre a legelőelkülönítés után Sámson község s vele együtt megyénk alkatrésze lőn. (L. még Pusztá-Földvár és Tót-Kutas leírását.)

¹⁾ Regest. decim. divers. cottuum. és Dical conscript. cottus Zaránd. — ²⁾ Jk. I. 323—4.

— ³⁾ Münch. Más, — ⁴⁾ Jászai It. Append. f. 2. nr. 7. — ⁵⁾ B. O. I. 248.

S z ö v ő.

(Sceveu 1220.)

Csak annyit tudunk róla, hogy 1213-ban a békési várnak egy bertene vagy máskép híradója itt lakott.¹⁾ Így alkalmasint békés-vármegyei helység volt. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy 1454-ben egy »Seweu«-i László nevű nemes Aradmegyében volt királyi ember.²⁾

1) Váradí regestrum 258. szám. — 2) B. O. II. 68.

Tarcsa 1. Körözs-Tarcsa.

Tatárszállása.

(Tatarzallas 1555. Thatarzallasa 1560.)

CSÖDDEL szemben a Körözs jobbpartján eső kis kún falu volt. Nevét az első itt megszállott Tatár nevű kúntól kapta. 1555—60. években az adórovók lakatlan-nak írják.¹⁾ Mint pusztult falut kapják 1586-ban Balázs-deák István, Kövesdy Bertalan és Sárközy Mihály.²⁾ Ezek azonban a 15 éves nagy török háborúban kiestek birtokából s 1640 körül Olasz János szendrei kapitány kapta meg. Időközben, 1620 után az öcsödiek mint uratlan földre rátették kezüket s miféle sok bajuk volt e miatt Olaszszal, másrésről a tiszaföldváriakkal, előadtuk Öcsödnél. Mindamellett az öcsödiek állhatatossága győzött, Tatárszállása az ő határukhoz s vele együtt Békés megyéhez került. 1731-ben még említik a rajta keresztülvonuló Ördögárkot.³⁾

Teked 1. Szentgyörgyegyháza.

Telek 1. Nagy-Telek.

Tolvaj.

(Tulvoy 1214.)

Csak annyit tudunk róla, hogy Galád és Titok nevű idevaló lakosok 1214-ben Bocsor urat gyilkosságról vádolják.⁴⁾ Később

¹⁾ Dical. conscript. cottus Zolnok. Exter. — ²⁾ Urb. et. conscript. 88/2. — ³⁾ Lásd Öcsöd történetét és Harr. B. XII. — ⁴⁾ Váradí regest. 324. sz.

1510-ben előfordul Kerekegyház után egy Tolvajkuta nevű pusztá a gyulai uradalom tartozékai közt.¹⁾ 1719-ben pedig Csaba és Gerla közt említenek egy Tolvaj-sziget nevű helyet,²⁾ de vajjon ez utóbbiaknak van-e valami közük az egykori Tolvaj helységhez? bizonytalan.

Tompá.

(Thompa 1456. Két-Tompá 1458.)

Valaha két utcából álló helység; de mióta az írott kútforrások emlegetik, mindig pusztá volt. Tompa nevű lakosáról, vagy birtokosáról nevezték el. Orosháza és Csorvás közt olyan formán esett, hogy határán később három szomszédos község, úgy mint Szentetornya, Apácza és Kaszapereg osztozott; azért 1456-ban Szentetornyához,³⁾ 1458-ban Apáczához.⁴⁾ 1465-ben Kaszapereghez számítják,⁵⁾ 1560-ban a tizedlajstrom említi utoljára.⁶⁾ A múlt században az egykori tompai pusztát hivatalosan Muronynak kezdték elnevezni. E névből később az orosháziak Monort faragtak, s azért ma a monori csárda és monori tanyák elnevezés járja. Nyilvánvaló, hogy a csanádmegyei Tompa nevű, egykor községhez, most pusztához semmi köze.

T o r d a.

(Thorda 1323. Torda-Antiqua 1330.)

Szeghalomtól délkeletre esik. Egykor Kót, Németi, Csolt, Szeghalom, Peterd és Csökmő vették körül. Torda nevű alapítójától kapta nevét.

Hogy az Árpád-korban, hacsak minden jel nem csal, monostoros hely volt, azt az általános részben (I. I. k. IX. fejezet) érintettük. 1323-ban Torday György bírja.⁷⁾ 1380-ban is innen nevezi magát egy Torday család.⁸⁾ 1330. körül megjárják határát s ez alkalommal Németi helységtől a Bálványoshalma, Csolttól a Tordasára nevű rét, az Elyves ér, (Enyves ér?) az Elyves-tó, Szegha-

¹⁾ Münch. Más. — ²⁾ B. O. II. 171. — ³⁾ Münch. Más. — ⁴⁾ B. O. I. 78. — ⁵⁾ Csánky: Magyarország történelmi földrajza I. 692. — ⁶⁾ Regest. decim. — ⁷⁾ B. O. II. — ⁸⁾ Csáky It. 335/75.

lomtól a Nyomod mocsár, (ma Nyomod-fok) Peterdtől pedig több határponton kívül az iráz-csökmei út mellett hányt domb választotta el.

1552-ben papja három forintot köteles fizetni a trienti zsinatra utazó követnek.²⁾ E szerint a mostani, tordai-templomhely nevű dombon épült kis egyházban akkoriban még katolikus isteni tiszteletet tartottak.

Időközben a kis falut nagyjából biharmegyei családok szereztek meg s ezek Békéstől elszakítva Biharhoz csatoltatták. 1552-ben:

Márkus András jobbágysai 4 kapu után

Kereky Balázs » 4 » »

Begécsy Ferencz » 3 » »

Szegi András » 3 » »

fizettek adót. 1554-ben ezeken kívül még Torday Lukács is birtokos a faluban, de jobbágysai csak egy kapu után fizettek adót. Ugyanekkor lezárt a kapuk száma 13-ra. 1555-ben behódoltak a töröknek.³⁾

Gyula eleste után is, pusztuló félben bár, egyideig fennállott, 1580-ban két lakosa tizedbáránynyal volt adós. 1588-ban pedig három jobbágysai és egy zsellér lakta.⁴⁾ Tíz év múlva, 1598-ban a tatárok a kis falut felégették és végleg megsemmisítették.⁵⁾ A lakatlanság hosszú ideje alatt a Sebes-Körözs s az ebből származó fokok áradásai teljesen mocsaras nádassá változtatták határát úgy, hogy 1726-ban, midőn Baranyi Miklós nádori adományt szerzett e Tordára s szeretne volna magát beiktatni, május 3-án a nádori ember és a káptalani bizottság se kocsin, se hajón nem tudott Csökmőről idejönni. Azért aztán megállottak Csökmőre egyik pontján, hova a tordai templom romjai jól meglátszottak s a romokra mutatva végezték el a beiktatást. Azonban ez ellen Harruckern János György tiltakozott,⁶⁾ mert szerinte Torda nem volt uratlan birtok, hanem Szeghalomhoz tartozó pusztaság. S valóban ki is vitte, hogy a nádori adományozást megsemmisítették, Tordát Szeghalomhoz s vele együtt Békésmegyéhez tartozónak mondták ki.⁷⁾ Mostanában az árvizektől s mocsaraktól megmenett határa Szeghalomnak szorgalmas népét dús terméssel jutalmazza.

1) Muz. lt. — 2) Venczell gyűjt. — 3) Dical. cottus Bihar. — 4) Regest decim. cottus Bihar. — 5) Dical. conscript. cottus Bihar. — 6) Váradai kápt. lt. Prot. VI. 58—61. — 7) Harr. B. 12. és váradai kápt. Prot. X. 309—10.

Tót-Komlós.

Megyénk délnyugati részén, az egykori Szárazér mellett esik. Mint a többi ilyenű helyeket, azért hívják így, mert komló termő helyen keletkezett.

Jelentékeny hely lehetett már 1415-ben, mert Apáti község nyugati részét Komlós felé esőnek mondják.¹⁾ Ez időben több kis nemes család kezén volt, kiktől a vásárhelyi uradalom tulajdonosa, a Hunyady család, kezdte megszerezni. Ilyen kis nemes családok voltak a Keresztes és Fejéregyházy. Ez utóbbi már 1446-ban birta Komlós egy részét.²⁾ Keresztes özvegye és fia Keresztes János pedig 1451-ben e község egy részét leánynegyed fejében átadják János nőtestvérének, Ilonának, Kölkedi János nejének.³⁾ Ez két év múlva 60 forintért eladta Hunyady Jánosnak.⁴⁾ A következő 1454. évben hasonlóképen cselekedett Fehéregyházy Benedek özvegye szül. Simonkerek Margit. De ő már 100 forintot kapott itt levő birtokáért.⁵⁾ A Hunyadyak aztán az így megszerzett komlói részt a szentandrászi uradalomhoz csatolták s innen van, hogy 1480-ban Szilágyi Erzsébet szigorúan megparancsolja itt lakó jobbágyainak hogy a szentandrászi ispánnak, Varjasynak, engedelmeskedjenek.⁶⁾ 1484-ben pedig Mátyás király e részen lakó jobbágyait minden idegen bíróság alól fölmenti.⁷⁾ E rész aztán a szentandrászi uradalommal együtt cserélt urat; midőn pedig a szentandrászi uradalom négy részre oszlott a komlói birtokból egy-egy tulajdonosra nagyon csekély rész jutott, úgy hogy 1553-ban a Getyei rész itt csak egy lakatlan házból állott.⁸⁾ Innen van, hogy az adórovók nem is említik a szentandrászi uradalom tulajdonosait, midőn Komlósról szólanak; pedig mind a Getyeyek, mind a Paksyak föntartották hozzávaló jogukat s a Paksy-család 1560-ban I. Ferdinánd királytól a komlói részre is új adomány levelet nyer.⁹⁾

A Hunyadyakon kívül még más családok is birtokosok voltak Komlóson. Ezekhez tartozik első sorban az éppen innen származó Orosházi Komlósy család. Komlósy Balázs és Mihály már 1464-ben úgy tűnnek fel, mint Kaszapereggel szomszédos birtokosok,¹⁰⁾ 1525-ben pedig Komlósy Ferenczet megerősítik itt levő birtokában,

¹⁾ B. O. II. 31. — ²⁾ Sztáray cs. oklt. II. 390. — ³⁾ U. o. 60. — ⁴⁾ U. o. 66—67. — ⁵⁾ B. O. I. 66. — ⁶⁾ Dl. 18,387. — ⁷⁾ Dl. 19,943. — ⁸⁾ Nádasdy lev. az orsz. lt.-ban. — ⁹⁾ N. R. A. 1085/16. Pesty: Magyarország. helynevei I. 58—59. Jk. VIII. 98, 131—135. — ¹⁰⁾ Kállay lt.

melyhez még a Földeáki és Somogytelke nevű puszták is tartoztak.¹⁾ Ezt aztán 1560-ban fiának Komlósy Kálmánnak özvegye, 1562—64-ben leánya, özvegy Glézsán Lászlóné, bírja.²⁾ Harmadik birtokos család volt a Buday, mely 1464—69-ben erről veszi előnevét s így itt kellett laknia.³⁾ Negyedik volt a Korlát család. Ezek közül Imre 1488-ban Komlóstra vonatkozó leveleit elzalogosítja.⁴⁾ Az ötödik volt a Kovács család, melyet 1545—64-ig folytonosan »Komlósi«-nak írnak.⁵⁾ 1555-ben Kerey Ferenczet is komlósi birtokosnak mondja az adórovó, de alkalmasint hibásan, mert az utánna következő Komlós-Fecskéshez kellett volna e nevet írnia, amint később három évben mindig oda írja. 1560—64-ben az említetteken kívül birtokosok itt Jász Lukács, Eszes Kelemen, Köblös György, Bánrévy Péter és Rárosy Péter. De Rárosynak és Kovács Demeternek jobbágysai 1562-ben oly szegények voltak, hogy nem lehetett rajtuk az adót megvenni. 1560-ban Jász Lukács, Eszes Kelemen, özvegy Komlósyné, Köblös György és Bánrévi Péter jobbágysai két-két kapu után fizetnek adót, amiből azt lehetne következtetni, hogy egyenlő részben bírták a falut.

A község lakosai 1552-ben a Lippától Szolnok felé vonuló törökök elől elfutottak, a törökök pedig házaikat felégették, s e miatt még 1553-ban is lakatlanul állott a falu. 1560-ban 10, 1562-ben 12, 1564-ben 20 kapu után fizetnek adót. Még előbb 1558-ban a nélkül, hogy a kapu számot megmondták volna, a bíró 7 forintot vitt be Gyulára adó fejében.⁶⁾ Ugyanez évben lakosai négy és fél köböl búzát és két köböl árpát adnak féltized fejében,⁷⁾ a másik felét a töröknek adták. A török ugyanis már pár évvel előbb felvette a csanádi kerület defterébe. Az 1557—58-iki defter szerint kilencz ház volt benne.⁸⁾ Ez adatok szerint legfőlebb 30 család, vagyis mintegy 150 lélek lakta.

1596-ban e régi, folyton magyaroktól lakott és néha Nagy-Komlósnak nevezett⁹⁾ helység végleg elpusztult. 1648-ban egy részét Széky Péter bírta.¹⁰⁾ s 1662-ben fiai, György és János továbbá leánya Katalin, kapja. Ez utóbbi évben világosan pusztának írják.¹¹⁾

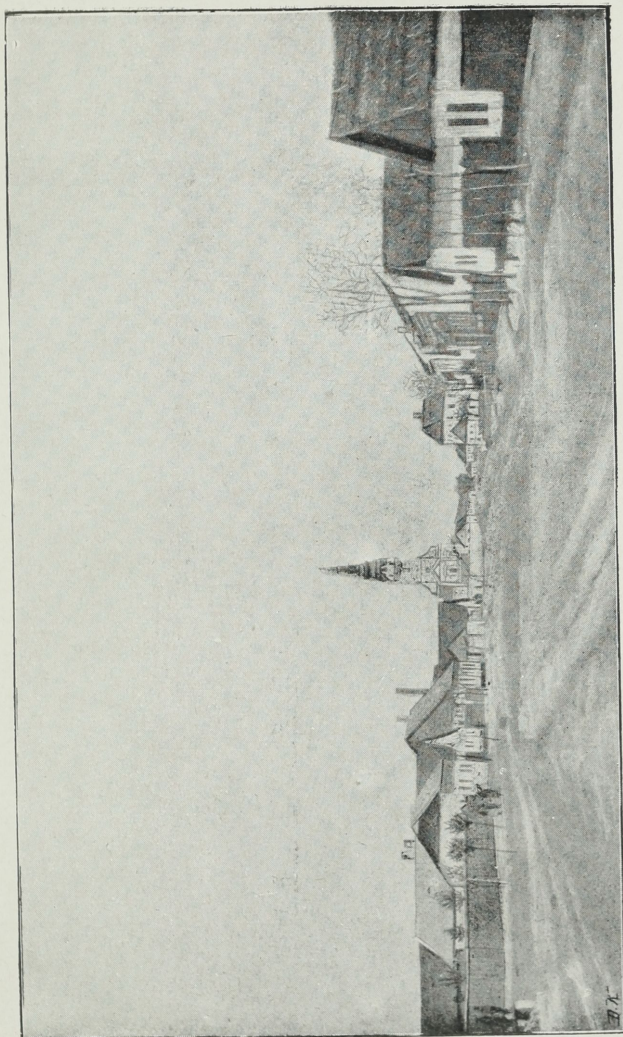
1) Dl. 30,352. — 2) Dical. conscript. cottus Csanád. — 3) Kállay lt. — 4) Teleki lt. Elench XV. f. 1. — 5) Évk. XVI. 62. Kállay lt. 1561. — 6) Dical. conscript. cottus Csanád. — 7) Regest. decim. cottus Csanád. — 8) Török defterek II. 196. — 9) Egyetemi könyvtár Pray gyűjtemény. Dipl. Sacrum. — 10) B. O. I. 240. — 11) Harr. A. A. nr. 16.

Ez ideig Komlós folyton Csanádmegyéhez tartozott. Azonban 1560-ban, midőn a Paksyak Ferdinánd királytól megerősítették magukat itt levő, csekély birtokukban, a királyi kancelláriának úgy adták elő a dolgot, hogy valamint a szentandrászi uradalom többi részei, aként a komlói részbirtok is Békésvármegyében esik. A kancelláriának nem volt módjában kiigazítani a hibás földrajzi állítást, s kiállította az adománylevelet akként, hogy Komlós is Békésvármegyében esik. 1719-ben, midőn a szentandrászi uradalmat Száraz Györgynek ajándékozta a király, alapul az 1560-iki, Paksyaknak adott adománylevelet vették s így Komlóst megint Békésvármegyéhez tartozónak írták. Így került aztán Komlós Békésvármegyéhez. Hogy minő harczot kellett vívnia megyénknek megtartásáért 1746—49-ben, már előadtuk. (Lásd I. k. XXII. fejezet.)

1733—41. Karácsony Kristóf, 1742. Tódor Albert, 1743—45. Balta Péter nevű örmények bérelték.¹⁾ 1746-ban Szent-György nap táján szállották meg a Szentandrásról ide költöző ág. ev. tótok s róluk nevezték el az új falut Tót-Komlósnak. Mintegy 80 család telepedett itt meg először s első papjuk volt Zarkóczy János, első tanítójuk Mravik Péter, első jegyzőjük Lénárt Mihály.²⁾ Mindjárt templomot is építettek, de mivel nem kérték ki arra előlege-sen a helytartótanács engedélyét, azt elvették tőlük s egy görög boltosnak adták oda Papjuk pedig kénytelen volt az egyik job-bágytelken meghúzódni s csak mint közlakos maradhatott meg a faluban. Végre hat év mulva megpuhult a helytartótanács haragja s engedély kaptak a templom építésre,³⁾ 1766—67-ben már új és nagyobb templomot voltak kénytelenek emelni s végre 1792—95-ben minden akadály nélkül felépíthették a mai templomot tornyostól együtt.⁴⁾ Jeles papjai voltak Tót-Komlósnak Vallaszky Pál (1769—1780), Bende Károly (1830—44), Horvát Sámuel (1844—81.) Mindezek az irodalom terén is működtek.

Mivel a gyorsan szaporodó népességnek maga a tót-komlói határ csekély volt, mindjárt eleinte kezdett pusztákat bérelni, ki-vált jószágainak eltartására. Így 1755—66-ig bérelték Székegy-házát és Pitvarost,⁵⁾ 1795-től kezdve pedig Szentetornya nagyobb részét.⁶⁾ Szőlős kerteiket a Száraz-ér partján 1770-ben ültették.⁷⁾ Maga a község, mint testület, nagyon gazdag úgy, hogy 1863-ban

¹⁾ Jk. VIII. 741. — ²⁾ Évk. IX. 100. — ³⁾ Jk. IX. 703. — ⁴⁾ Évk. XII. 72. — ⁵⁾ Jk. XIII. 311—7., XII. 207., XIV. 87. — ⁶⁾ Évk. IX. 113. — ⁷⁾ IX. 52.

TÓT-KOMLÓS.

45,000 forintot költhetett az inségesek tartására s vetőmag beszerzésére.¹⁾ 1844-ben Rosty Albert földesúrtól megváltotta magát a község.²⁾ 1856-ban pedig megtörtént a legelőelkülönítés a község és a többi földesurak között. Két évre rá 1858-ban végbe ment a tagosítás s a mindinkább gyarapodó lakosok 1879-ben a székegyházi pusztának megmaradt részét is megvették.

Tót-Komlós ujjaalakulásakor mintegy 400 lélekből állott. 1773-ban 189 telkes jobbágy, 181 házas zsellér, 83 házatlan zsellér, 15 iparos s egy kereskedő család, vagyis mintegy 2345 lélek lakta 375 házban s 3244 hold földet művelt. 1827-ben lakossága már 6898-ra, a házak száma 638-ra ment. Határa 1890-ben 9748 kataszt. holdat tett ki s ugyanekkor 1673 házban 9636 lélek lakta. Közülök magyar volt 700; német 37; tót 8697 s 202 egyéb nyelvű. Vallásra nézve 423 róm kat; 20 gör. kath; 1 örmeny kath; 101 gör. kel; 8857 ág. ev. 78 ev. ref; 156 zsidó.

Ez adatokból kitűnik, hogy Tót-Komlós ma még jobban megérdemelné a Nagy-Komlós nevet, mint valaha, ha ezt a megtisztelő előnevet a régi Bánát-Komlós már el nem csipte volna előle.³⁾

Tót-Kutas.

(Kuthus 1456., 1463.; Tót-Kutas 1557.)

Tót-Komlós és Sámson között a Szárazérnek balpartján állott. Jól megkülömböztetendő az Orosházától nyugatra, Tót-Kutastól három mérföldnyire eső Peres-Kutastól. Nevét bizonyára az itt ásott kúttól, mint akkoriban nagy ritkaságtól vette.

1436—56. Sámsonnal együtt a vásárhelyi uradalomhoz tar-

1) Évk. IX. 34—42. — 2) U. o. 136. — 3) V. ö. még Székegyháza történetét.

tozik s Hunyady János birtoka.¹⁾ Később Mátyás király, mindamellett, hogy anyja 1463-ban eltiltotta őt e falunak elidegenítésétől,²⁾ a tőle kedvelt nagylaki Jaksyth családnak ajándékozta. 1472-ben már a Jaksythok bírták, mert csak így érthető, hogy ez évben az ő jobbágysai a Tót-Kutastól északra eső Földvár határait háborgatták.³⁾ A Jaksythok maradtak aztán majd egy századig urai e falunak s rólok nevezték is el ezt Tót-Kutasnak. 1562-ben özv. Dóczy Miklósné, született Jaksyth Erzsébet a falu földesurai lakosai 11 kapu után fizetnek adót.⁴⁾ Az 1557—8-iki török defter szerint lakosai magyarok voltak; a falu 7 házból állott s a csanádi török kerülethez volt csatolva.⁵⁾

A XVII-dik században már pusztá volt. 1646-ban Kovács János, Szél Mihály, Zólyomi György és Török Bálint kapják a királytól.⁶⁾ Mivel a hódmezővásárhelyiek kezdték használni minden bérfizetés nélkül, 1653-ban Török Bálint ez ellen tiltakozott.⁷⁾ Mindhiába, Tót-Kutas a mult században egyike volt azon pusztáknak, melyek a roppant terjedelmű vásárhelyi határt alkották s területe csak Sámsonnal együtt az 1877. I. t.-cz. 22. §-a értelmében került megyénkhez. 1779-ben az egykori falu templomának romjai a Szárazér partján még meglátszottak.⁸⁾

Tökemonostora.

(Twkemonostora 1456.)

1456-ban Szentetornyához vagy Csabacsüdhöz tartozó pusztá.⁹⁾ Ezentúl nyoma vész.

Tölgy.

(Teulgh 1418.; Tölgy 1564.)

Endrődtől nyugatra a Hármaskörözs balpartján állott. Oly ritka volt e tájékon a tölgyfa, hogy az itt levő elégséges volt a körülötte épült falunak megkülömböztetésére is. 1418-ban egy része már Maróthy Jánosé.¹⁰⁾ A Maróthy család kihalása után e

¹⁾ Münch. Más. 1456. — ²⁾ Dl. 15,862. — ³⁾ Dl. 17,290. — ⁴⁾ Rác A. zarándi egyházmegye tört. 108. — ⁵⁾ Török defterek II. 196. — ⁶⁾ B. O. I. 239. — ⁷⁾ Harr. B. B. 3. — ⁸⁾ Évk. IX. 48. — ⁹⁾ Münch. Más. — ¹⁰⁾ B. O. I. 45.

rész a királyra szállott s 1479-ben Kosár Dénes nevű ide való királyi jobbágyot a békésmegyei rendek tolvajságról vádolnak.¹⁾ Másik részét 1495-ben Ábránffy Péter Bakócz Tamásnak, az esztergomi érseknek, adja el.²⁾ 1510-ben az egész falut a gyulai uradalomhoz számítják;³⁾ de ez állítás bajosan felelt meg a valóságnak, mert 1527-ben kétségtelenül az egész falu Dóczy Jánosé volt. I-ső Ferdinánd király ez évben Dóczytól, mint Zapolyay-párttól, elvette s Brandenburgi György nagy kérésére neki ajándékozta.⁴⁾ Természetesen a Zapolyay párt felül kerekedésével Dóczy János visszakarta s 1552-dikben az ő testvére, Dóczy Miklós, 1556—64. ennek özvegye bírta. 1553. Ócsarovics Demeter tartotta lefoglalva.

Lakosai 1552-ben három; 1553-ban öt; 1556-ban nyolcz; 1560-ban négy; 1562-ben nyolcz s 1564-ben ismét nyolcz kapu után fizettek adót.⁵⁾ Hogy miért esett le 1556-tól 60-ig a kapuk száma négyre, azt megfejtí az 1557—58-iki török defter, mely szerint e kis község hét házból állott, de lakosai elfutottak.⁶⁾

1663-ban Szöllősy Mihály és neje Rácz Erzsébet bírja.⁷⁾ Ez időben négy-öt gazda lakott itt. Utolsó lakosainak egyike Olasz Mihály 1731-ben túri lakos.⁸⁾ Lindner 1698-ban azt jegyzi meg róla, hogy egészen elégett.⁹⁾ Határa Endrődbe olvadt bele.

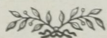
T u r g o n y.

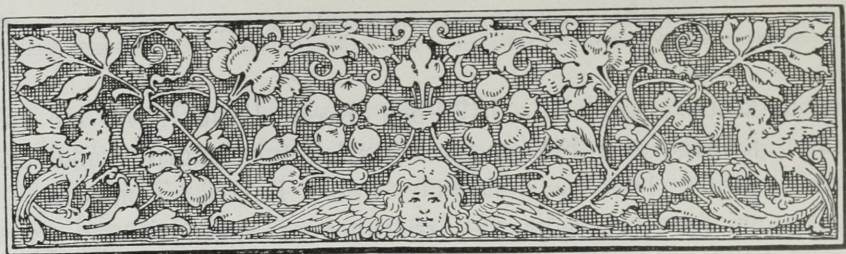
(1403.)

Közvetlenül Gyula szomszédságában, tőle délre körülbelül Izsák és Szelhalom között esett. Neve ó-szláv nyelven Trugony-nak hangzott s valami szakadékot vagy hasadékot jelent.

1403-ban mint a gyulai uradalom tartozéka említetik;¹⁰⁾ 1520—28-ban mondják róla, hogy egész Gyula közelében volt.¹¹⁾ Lakosainak kötelességei és kívánalmái ez években ugyanazok, melyek az izsákiakéi. (L. ott).

1) Dl. 36,421. — 2) Századok 1888. 122. — 3) Münch. Más. — 4) Münch. Más. 1527—28. és Liber. reg. I. 126. — 5) Dical. conscript. — 6) Török defterek 202. Tökének írja, de hibásan. A csongrádmegyei Tökétől azonban világosan megkülönbözteteti. U. o. 197. — 7) N. R. A. 853/52. — 8) Harr B. 12. — 9) Urb. et. conscript. 62/22. — 10) Münch. Más. — 11) U. o. 1520. és 1528.

Ujfalu. (Wyfalu 1403.)

EGYEZERNÉGYSZÁZHÁROMBAN mint külön álló közösség, a gyulai uradalomhoz tartozik.¹⁾ De 1422-ben már Gyula városának egyik utcája²⁾ s az 1511-iki oklevél szerint Békésmegyében esett.³⁾ Kitűnik ebből, hogy a régi Fehér-Körözs jobb oldalán állott, körülbelül a mai Könyök-utca helyén.

1) Münch. Más. 1403. — 2) D. L. 29,763. — 3) Münch. Más. 1511.

Ujfalo 1. Félhalom.
Uj-Kigyós 1. Kigyós.

Vadad (1. I. Kerekegyház.)

Vagyusegyház.

(Vagyuseghaz 1403.)

Annyit tudunk róla, mint Bakadegyházról. (Lásd ott.)

Várajt.

(Waroct 1230. Varuht 1326. Warahth 1438. Warayth 1510.)

MEGYÉNK délkeleti csúcsában Gyula-Váritól északkeletre esett. Hajdan Ant, Gelvács, Gyula-Vári és Keszi vették körül.

Eredetileg a zarándi vár földje volt. Neve is valamiképen ebből származott s kezdetben vároknak hangzott s csak később, a magyar nyelv hangtörvényei következtében lett Várajttá. 1230. előtt II-ik Endre király Gyula-Várral együtt Csák Miklós-nak adja és még a várföldek visszavételére kiküldött bizottság is meghagyta nála.¹⁾ Ezért aztán 1231-ben Csák Miklós végrendeletileg fiának, Lőrincznek, hagyja.²⁾ A következő század elején már a Zerindi Buda család őseinek birtokában van s 1326-ban Salánkfia Buda kapja osztályrészül.³⁾ 1418-ban már jogot tart hozzá a gyulai uradalom birtokosa Maróthy János;⁴⁾ de az 1438-iki határjáráskor kitünt, hogy Várajt Gelvácshoz tartozó pusztá, s a Mély-Ér, Lapos-rét és Oltvány-Ér választották el Gyula-Váritól.⁵⁾ Később a Maróthyaknak sikerült megszerezniök s azért 1510-ben a gyulai uradalom pusztái közt sorolják fel.⁶⁾ Gyula-Várral együtt

¹⁾ Hazai okmánytár VI. 25. — ²⁾ Fejér Cod. dip. III./2. 229. — ³⁾ Dl. 28.576. —

⁴⁾ B. O. I. 45. — ⁵⁾ B. O. I. 44—5. — ⁶⁾ Münch. Más.

került megyénkhez s ma a várajti major és kertész-telep hirdetik létezését az árpád-kori, kis Várajt falunak.

Vári 1. Gyula-Vári.

Verebes.

(Verebes 1510.)

Békéstől keletre a régi Fekete-Körözs mellett állott. Nevét az itt tanyázó sok verébtől kapta.

1510-ben említik először, mint a gyulai uradalom tartozékát.¹⁾ 1552-ben lakosai elfutottak s azért mondja Verebesről az 1557—8-ik török defter, hogy tiz házból álló új falu.²⁾ 1561-ben csak három telkes jobbágy lakott benne és két forintot meg 50 dénárt kellett fizetniök fél évenként füstpénzül. Azonkívül kötelesek voltak a vár számára kaszálni; tűzifát szállítani; különösen pedig nádat vágni s azt beszállítani.³⁾ 1562-ben már hét jobbágy lakta, de csak egynek vetése volt s ez tized fejében négy köből búzát adott. Négyöjüknek volt méhök, összesen nyolcz kas.⁴⁾ Ez ideig a békési bíró felügyelete alatt éltek s a rovás adót is a békési bíró szedte be. 1564-ben azonban már külön fizetnek lakosai tizenhárom kapu után.⁵⁾ 1563-ban 11 család lakta⁶⁾ s így a kis falu lakossága mintegy 55 főre ment. 1659-ben a nádor Verebeshely néven még elajándékozza. (L. Csarnánál). Ma csupán a verebesi hid akadályozza, hogy teljesen el nem felejtették.

Veresegyház I.

(Veresegháza 1498.)

A veresre festett vagy be nem vakolt téglából épült egyházak mindenütt és minden időben alkalmas megkülönböztető jelül szolgáltak s azért a régi világban a veresegyház helynév nagyon gyakori volt. Csak a Körözs-Maros közén is volt legalább négy s óvatosan meg kell bírálni az adatokat, hogy egyiknek a történetét a másikéval össze ne zavarjuk. Volt nevezetesen egy Veresegyház Kétegyházától délre, Lőkösháza mellett; ez azonban ben-

1) Münch. Más. — 2) Török defterek II. 204. Hibásan Csereténnek írja. — 3) Urb. et. conscript. 1561. — 4) Regest. decim. — 5) Dical. conscript. — 6) Haan Más.

nünket éppen nem érdekel. Volt egy másik megyénk déli részén, a régi Apácza és Kaszapereg közt körül-belül ott, ahol a mai csanádmegyei Apácza falu áll. A harmadik Veresegyház az, melyről alább szólnunk. A negyedik Veresegyház az, mely megyénk kellő közepén állott s melynek területe ma is egészen megyénkhez tartozik. Erről azonban csak annyit tudunk, hogy 1498-ban Nagytelekhez vagy Félhalomhoz tartozó pusztá volt¹⁾ s így körülbelül Berénytől északra állott.

Veresegyház II.

Megyénk nyugati részén Öcsödtől és Szentandrástól délre esett. Mindamellett, hogy határának csak egy része tartozik ma megyénkhez, jónak látjuk röviden e darab földnek is ösmertetni multját.

1453-ban e Veresegyház pusztá volt és azt Hékédi Anna Hunyady János kancellárjának, Sáry Péternek, ajándékozta.²⁾ 1498-ban falu volt s a gyulai uradalomhoz tartozott. Négy lakosa részt vesz a donáttornyai erőszakoskodásban.³⁾ 1510-ben még mindig a gyulai uradalom kiegészítő része volt. 1524-ben Susalics István gyulai alvárnagy és Bánrévy László bírják. Ezek maradtak aztán birtokában 1560-ig 1562—64-ben pedig Susalics helyett annak özvegye, Bánrévy László helyett pedig Bánrévy Péter bírják. 1524-ben lakosai a Bősér és Laposhátja másként Orbonáshátja nevű rétek miatt a királyságiakkal veszekesznek s földesuraik is segítik őket.⁴⁾ 1552-ben lakosai elfutottak s falujukat felégette a török. Nem csoda tehát, hogy papja ez évben nem tudta megfizetni a trienti zsinatra küldendő követség végett rá kivetett három forintot. Két-három év múlva szállották meg újra lakosai úgy, hogy még 1556-ban sem fizettek adót.⁵⁾ Az 1557—58-iki defter szerint még csak nyolcz házból állott a falu.⁶⁾ 1558-ban már megvettek jobbágynak tizenkét forint adót; 1560-ban Susalics jobbágynak négy kapu után; 1562-ben özvegy Susalicsné jobbágynak tizenhét, Bánrévy Péter jobbágynak tíz kapu után fizettek adót. Nem sokára még többen jöttek hozzájuk, úgy hogy 1564-ben Susalicsné jobbágynak 25, Bánrévy jobbágynak pedig 14 kapunyi adót tudtak behajtani.⁷⁾ 1562-ben 28 jobbágynak volt itt vetése; fizettek fél-

1) Teleki It. Elench. XV. f. 1. — 2) B. O. I. 65. — 3) Dl. 20,701. — 4) A. Monial. Poson. 56/79. — 5) Dical. conscript. — 6) Török defterek II. 203. — 7) Dical conscript.

tizedül 24 kalangya és hét köből búzát, egy köből árpát.¹⁾ Csalálatos, hogy 1563-ban itt csupán 26 családot irtak úgy,²⁾ úgy hogy ekkor csak mintegy 170-re ment a lakosság száma.

A török uralom alatt Susalics fia, Ferencz egy ideig megmaradt birtokában; de ő 1583-ban először itt levő birtokának harminchat tíz, névszerint elsorolt jobbágygyal együtt 150 forintért; 1586-ban a felét 300 forintért; 1593-ban pedig az egészet 500 forintért elzálogosítja Szegedi Kis Istvánnak.³⁾ A Szegedi Kis család bírta aztán 1650-ig s azért Szegedy István unokája, György, tiltakozik az ellen, hogy Csanády János magának adományoztatta és magát abba beiktattatta. Mivel pedig Veresegyháza 1596-ban elpusztult és soha többé meg nem népesült, határát a szentandrásiak ugyancsak 1650-ben kibérelték még pedig Csanádytól, a mi ellen Szegedy természetesen megint tiltakozott.⁴⁾ 1720-ban Harruckern János kapta. Fia 1744-ben egy negyedét, 1767-ben másik negyedét az öcsödieknek adta haszonbérbe.⁵⁾ Így e fele megyénkhez került. Másik felét is a maga joghatósága alá tartozónak vitatta megyénk s azért (amint a történeti jog kétségtelenül neki adott is igazat) 1783-ig a szentesiekre, mint e pusztá déli felének bérlőire jogfenntartás végett némi adót vetett.⁶⁾ De minden erőlködése hiába való volt, e rész a szentesieknek s így Csongrád megyének jutott.

V e s z e.

(Weze 1406. Veze 1415.)

Gyulától északnyugatra, a Fehér-Körözs régi medrének jobbpartján állott. Hajdan Püski, Ölyved, Fejérem, Alabián és Györke községekkel volt határos. Nevét megfejtteni nem tudom.

Az egri egyháznak két régi faluja, Fejérem és Püski, között a XIV-ik században keletkezett és pedig alkalmasint azért, hogy az új faluban a régi birtokosok föl ne ismerjék az ő egykori birtokuktól elszakított területet. 1383-ban az Ábránffy családé s ez alkalommal egy negyedét Ábránffy I. Miklós kapja. Ezen negyed-rész állott a Deák Tamás házától kezdődő s délfele nyúló egy

1) Regest. Decim. — 2) Haan Más. — 3) Harr. R. X. és. B. O. I. 206. — 4) Harr. B. B. 4. és A. A. nr. 20. — 5) Jk. XIII. 311—17. — 6) Jk. XXI. 71.

sor házból s egy másik utczában levő udvarházból.¹⁾ Nemsokára az egri káptalan mint jogos birtokának, Fejéremnek, határán utólag épült falut visszakövetelte s miután az 1415-iki helyszíni vizsgálat a káptalan javára ütött ki, azt 1416-ban vissza is kapta,²⁾ 1446-ban pedig pestmegyei birtokáért cserében Maróthy Lászlónak adta. Maróthyt ez év november 27-én be is iktatták Vesze birtokába.³⁾ Ez ekként a gyulai uradalom tartozéka lőn s maradt is egész 1566-ig. Határa 1525-ben kiterjedt a Szigen- vagy Czigon fokáig s ott a csabai határral érintkezett.⁴⁾ 1526-ban lakosai 4 forintot és 75 dénárt fizettek hadiadóba.⁵⁾

Papja 1552-ben 3 forintot lett volna köteles fizetni a trienti zsinatra utazó követnek,⁶⁾ de hogy azt meg nem fizette, annak itt kimutathatólag nagy oka volt. Az t. i. hogy hiveivel együtt a Lippát belevő törökök elől elfutott.⁷⁾ De nemsokára visszajöttek lakosai, bár az 1557—58-iki török defter még mindig új falunak és csak hat házból állónak írja Veszét.⁸⁾ 1553-ban 7, 1556-ban 22, 1560-ban 8, 1562-ben 10, 1564-ben 15 kapu után vetették ki s hajtották be lakosain az adót.⁹⁾ Hogy 1556-tól 60-ig miért esett le a kapuk száma annyira, azt megfejtí, hogy 1559 végén lakosai ismeretlen okból megint elfutottak s megkevesedett számmal tértek vissza.¹⁰⁾ Alabiánhoz oly közel volt a község, hogy midőn Alabián elpusztult, malmát ide csatolták,¹¹⁾ s 1554-ben a veszeiek az alabiániakkal és püskiekkal együtt adtak kilenczedet.¹²⁾ 1559 tavaszán 17 jobbágycsalád lakott itt s lentermeléssel is foglalkozott.¹³⁾ Bírájuk volt Nagy Benedek, ispánjuk pedig ifju Bornemissza Benedek.¹⁴⁾ 1562-ben tizenhat jobbágnak volt vetése s mint behódolt falu csak féltizedet, (húsz kalangya búzát) adott.¹⁵⁾ 1563-ban Pálffy László, ki két évvel előbb alabiáni molnár volt, viselte a bírói pálczát Vezén s az ő idejében húsz (Deres, Drága, Dobozi, Iható, Kakas, Kis, Kontra, és Pap nevű) családot írtak össze,¹⁶⁾ úgy hogy e szerint Veszét ekkor mintegy 80 lélek lakta. A török uralom idejében 1579-ben a király Pongrácz Frigyesnek ajándékozta.¹⁷⁾ 1596-ban Vesze is elpusztult, de a XVII-ik században némely ref.

1) B. O. I. 32. — 2) Egri kápt. magán lt. nr. 19. div. 1. f. 1. fr. 6—7. — 3) Dl. 13,983. — 4) Dl. 31,048. — 5) Münch. Reichsarchiv. Brand. CCIV. f. 1. — 6) Vencell A. gyűjt. — 7) Dical. conscript. — 8) Török defterek II. 204. — 9) Dical. conscript. — 10) Regest. decim. — 11) Urb. et. conscript. 1559. — 12) Nádasdy lev. az orsz. lt.-ban. — 13) Urb. et. conscript. 1559—61. — 14) N. R. A. 1763/43. — 15) Regest. decim. — 16) Haan Más. — 17) Évk. XV. 112.

vallásu magyarok újra megülték s külön ref. gyülekezetet alkottak.¹⁾ Közülök 1654-ben Szöcs István és Ambrus két ölyvedi nemessel együtt megvették a fővényesi pusztá egy részét a Gaál családtól.²⁾ 1683 október 26-án Apafy serege a faluval szemben, a Körözs jobbpartján ütött tábort s így természetesen a lakosoknak élelmezniök kellett az erdélyi sereget.³⁾ Ugyanez időtájt a Szigonfoka miatt a gerlaiakkal perlekedtek.⁴⁾ Nemsokára, legalább is 1688 táján a falu megsemmisült s ha esetleg 1701-ben egy kis időre meg is szállották régi lakosai, csakhamar, 1703 végén, végleg elhagyták s többé soha föl nem épült. Egykori lakosai visszaköltöztek ugyan megyénkbe, de mind másutt (Békésen, Gyulán és Szeghalmon) telepedtek meg.⁵⁾ 1720-ban, mint Csabához tartozó pusztát kapta Harruckern.⁶⁾ Később a gyulai uradalom egy részét Gyulához csatolta s területe ma Gyula, Csaba és a gerlai pusztá közt szétdarabolva lévén, jóformán csak a veszei hid őrzi az egykori Vesze községet a teljes elfeledéstől.

Vésztő.

(Veyzetheu 1350.; Veezthew 1364.)

Ma is mint hajdan megyénk keleti részén esik, de régentén a Sebes-Körözsnek egyik ága mellette folyt. Nevét onnan kapta, hogy az első házat egy halfogó vésznek (ék alakú, nádból készült rekesztéknek,) tövénél építették.

A XIV-ik századtól kezdve 1566-ig folyton az Ábránffy család és később azok utódainak birtoka. 1350-ben a Körözsztől nyugatra a két körtefáig, innen délre fordulva egy almafáig s innen keletre a Körözsig terjedő vonallal határolt tizenhatod része Gerlai Ábrahámnak, az Ábránffyak ősének jutott.⁷⁾ 1357-ben ez Ábrahámnak unokaöccse itt levő birtokrészét átadta nőtestvérének, Lépes Demeter nejének. Volt itt akkor hid is s azon vámot szedtek. A vámszedés joga szintén Lépes Demeterné lett.⁸⁾ 1383-ban az Ábránffy testvérek úgy osztották el, hogy a Körözsön levő hidtól dél felé menve a jobb oldalt eső ház-sor egész Ferencz nevű jobbágy lakásáig, továbbá a szemközt levő ház soron egy

1) Lampe i. m. 641. — 2) Gaál lt. — 3) Évk. VIII. 143. — 4) B. O. II. 168. — 5) U. o. 155—8. — 6) Orsz. lt. kisebb lev. Harruckern csomó. — 7) B. O. I. 22. — 8) B. O. II. 12.

telek, melyen akkor Kis Mihály és Nagy Pál nevű édes testvérek laktak és a Ferencz lakásától délre eső lakatlan telkek, mint a falunak negyed része, Ábránfy I. Miklósnak jutottak. A malmot a háromnegyed részszel együtt a többi három testvér kapta. A vész nevű rekesztékekben fogott halból a maga jobbágyaitól mindenik részt követelhetett.¹⁾ 1489 előtt Ábránfy Bálint itt levő részét a váradi székesegyházban tett mise-alapítvány biztosítására lekötötte, de ezt 1489-ben Ábránfy Sebestyénne 300 forinttal a váradi káptalantól megváltotta.²⁾ Ugyanez idő tájt az Ábránfy családnak szegényebbik, III-ik Istvántól származó ága itt épített magának udvar-házat s ettől kezdve itt lakott. Ezek közül 1492-ben Ábránfy Benedek itt levő részeit kénytelen volt elzálogosítani, de csak egy kis időre Veér Andrásnak,³⁾ 1493-ban Ábránfy Benedek és testvére Mátyás, Ábránfy I-ső Sebestyénnek egyik itt lakó jobbágját fogságba vetették s e miatt Békésmegye törvényszékén elégtételt kellett adniok.⁴⁾ 1513-ban Ábránfy IV-ik István Zaránd-megyében eső birtokairól lemond Ábránfy Péter javára, csakhogy cserében ennek vésztoi, mágori és fási részeit megkaphassa.⁵⁾ Öt évvel előbb az Ábránfyak Tamás-ágából származó VII-ik János elzálogosította itt levő részeit Haraszthy Gergelynek.⁶⁾

Egyházi állapotairól ez időszakban csak annyit tudunk, hogy papja 1552-ben még katolikus volt s megfizette a trienti zsinatra utazó követ költségeire kivetett két forintot.⁷⁾

A XV-ik század elején Ábránfy Benedek és IV-ik István még egész testvériesen és elkülönítetlenül birták ittlelvő földeiket. Ebből később nagy per keletkezett, mert Ábránfy Benedek fiörökös nélkül halván el, az ő része vejére, a közönségesen csak Lajosnak hívott Herendy Lajosra szállott. Ezt IV-ik István fia, Áron, az Eresztvény és Lúdsár nevű földekből szeretne volna kirekeszteni vagy legalább részben azokat a maga jobbágjai számára lefoglalni. 1550. körül tanúvallatásra került a sor s ekkor Keresztesi Márton, Ábránfy VII-ik János jobbágya s az ő egyéb jobbágjai, továbbá özvegy Ábránfy Sebestyénne, Ábránfy I. Farkas és Herendy Lajos jobbágjai azt vallották, hogy a kérdéses földeket mindig Ábránfy Benedek s utána Herendy Lajos birta, de jogosan-e vagy

1) B. O. I. 33. — 2) Harr. M. nr. 13. — 3) B. O. I. 105. — 4) Nad. lt. f. 13. —

5) B. O. I. 117. — 6) B. O. I. 136. — 7) Venczell A. gyűjt.

sem? nem tudják, mert nem emlékeznek rá, vajjon Ábránfy Benedek és István elkülönítették-e földeiket? ¹⁾

1552-ben Tót Mihály hajdú-vezér tartotta lefoglalva Vésztőt, aztán pedig Nagy András. 1556-iki birtokosait mutatja a következő táblázat:

Lajos Imre	jobbágysai fizettek 8 kapu után			
Ábránfy István	»	»	6	»
Nadányi Ferencz	»	»	4	»
Székely Márton	»	»	4	»
Ábránfy Imre	»	»	1	»
Szterzenkovics Mátyás	»	»	1	»
Viczmándy István	»	»	1	»

1560-ban lakosai csak tizenkét kapu után fizettek, mert egy ház elégett. Radák László és Lajos Imre jobbágysai pedig nem fizettek. Viczmándy István helyett az ő özvegye, Ábránfy Imre helyett fia, Gáspár, fordul elő. Ellenben Szterzenkovics, Nadányi nem említetnek. 1562-ben 64 kapu után hajtott be az adót Földvári s ekkori birtokosai Ábránfy István, Lajos Imre, özv. Pejkes Péterné, Székely Márton és özv. Szterzenkovicsné valának. 1564-ben leszállították az adót 20 és fél kapura s ekkor özv. Pejkesné helyett Földváry Péter s az 1562-iekén kívül még Nagy Antal (Ábránfy Áron veje) fordul elő birtokosként.²⁾ 1562-ben 37 jobbágnak volt itt vetése, hatnak pedig nem. Az előbbieken 65 és fél kalangya s 9 kéve búzát; egy kalangya s 7 kéve árpát adtak féltized fejében. Méhet két gazda tartott.³⁾ 1563-ban Simon Gergely bírósága idejében 60 családot írtak itt össze,⁴⁾ úgy, hogy a falu lakossága mintegy 300 lelket tett ki. Forró, Keresztesi, Écsi, Hajós, Húzó, Erdős, Főző, Karó, Bondor családnevek a jellemzőbbek.

A Vésztő közelében levő mocsarak alkalmas búvóhelyekül szolgálván, Vésztő a török uralom alatt is többnyire fennállott, legfeljebb 1598-ban pusztult el egy kis időre. 1580-ban Ábránfy II. Farkas itt levő részét átengedte özvegy Ábránfy Istvánnénak.⁵⁾ E rész aztán a Rozsályi Kún család kezére jutott. 1635-ben Kún István özvegye meghalt s az ő ittlévő részét az erdélyi kincstár szerette volna lefoglalni, de ez ellen Ugray György és Nadányi Mihály tiltakoztak.⁶⁾ 1647-ben Ugray György fel is számlálja itt-

¹⁾ Nad. lt. f. 18. — ²⁾ Dical. conscript. — ³⁾ Regest. decim. — ⁴⁾ Haan Más. —

⁵⁾ Leleszi lt. Prot. 26. fol. 49. — ⁶⁾ Harr. X. nr. 12.

VÉSZTŐ.

lakó jobbágyságot, úgymint Erdős Balázst negyedmagával, Láda Gergelyt harmadmagával, Zala Jánost negyedmagával, egy Pál keresztnevűt harmadmagával. Tarsoly Mihályról azt mondja, hogy azt Nadányi Mihály fogta el jobbágynak.¹⁾ E nevek közül 1563-ban csak az Erdős családnév kerül elő, a többiek újak.

E korbeli lakosai Vésztőnek reformátusok voltak s külön gyülekezetet alkottak.²⁾

1686 táján Vésztő lakosai is elfutottak s 1699-ben jöttek úgy, hogy 1701-ben már vet a megye rájuk 71 forint adót.³⁾ De 1703 végén nekik is menekülniök kellett s csak a Rákóczy-féle felkelés lecsillapulta után legfeljebb 1711-ben kerültek vissza. Az idők zivatarait túl élték a régi katolikus templom falai. Ezt tehát befedték,⁴⁾ felépítették körülötte az első patics-házakat s így megvetették a mai Vésztő alapját. Az újonnan idetelepültek között azonban hiába keressük a régi, 1563-iki, jellemző családneveket. Az új lakosok mindjárt lefoglalták a régi Németi falu határát s Mágornak vagy Csoltnak felét,⁵⁾ úgy, hogy ezáltal falujuk határa 21,101 kataszt. holdra emelkedett. A múlt században nagyon sokáig bérelték a bélmegyeri pusztát, de 1798-ban a Wenckheim-család grófi és bárói ága közt végbement birtokosztály következtében ettől elestek. Emiatt 1799-ben lázadás tört ki a faluban, mert a köznép az előjáróságot vádolta a puszta bérletének elvesztése miatt.⁶⁾ A legelő-elkülönítés a község és a földesúr között 8 évi, hosszú per után 1864-ben végrehajtás útján ment végbe. Földesurai voltak a falunak 1750—98 a Harruckern-család, 1798-tól maig a gróf Wenckheim család.

1735-ben jól belebonyolódtak a vésztőiiek a Péro lázadásba, de mégis 17 fegyvert fogott férfi közül tizenegy visszatért.⁷⁾ Nagyobb csapás volt ennél az 1739-iki pestis, mely 269 lelket ragadott el.⁸⁾ A múlt században határa még nagyobb részt mocsarakból állott úgy, hogy 1788-ban a mocsár területe 13122 holdat tett ki. A szántóföld ellenben csak 1815-öt; a legelő 5711, az erdő 120 holdra rugott, (mindenütt 1200 □ öles holdat értve.⁹⁾ A mocsár fennmaradását sőt folytonos növekedését előmozdította a Sebes-Körözsön levő vizimalom, mely 1750-től kezdve állandó vi-

1) Évk. XVI. 66. — 2) Lampe i. m. 641. — 3) Váradi kápt. lt. A. Antiq. f. II. nr. 16—27. — 4) Évk. XI. 132. — 5) Jk. XIII. 311—7. — 6) Jk. 1799. év. 100 — 7) Évk. XI. 103. — 8) Jk. VI. 37. — 9) Harr. R. f. 6. nr. 6.

szály tárgya volt Békés- és Biharmegyék között. Végre is le kellett azt rontani,¹⁾ de ekkor állítottak helyette a Sárrebtől kijövő fokon egy másikat, melynek lerontását 1810-ben rendelték el.²⁾ Ekkoriban a vésztőiek úgy neki buzdultak a vízszabályozásnak, hogy 1808-ban ők maguk is 2600 öles hosszú csatornát ástak s ez által egy nádist kiszárítottak.³⁾ Végre az újabbkori vízszabályozások a határ legnagyobb részét dúsan termő szántófölddé tévék.

Lakosai a mult században tisztán, nagyobb részt ma is ref. vallásúak s 1782-ben kaptak engedélyt régi templomuk kijavitására, megnagyobbítására.⁴⁾ Papjaik közül nevezetesek a sokat szenvedett Pati Miklós († 1725. körül) és Császár József († 1807.) előbb a »Magyar Hirmondó« szerkesztője.

1715-ben 21 család vagyis mintegy 105 lélek lakta Vésztőt s 42 hold földet művelt. 1773-ban 69 telkes jobbágy, 64 házas zsellér, 21 házatlan zsellér, 8 iparos s egy kereskedő család vagyis mintegy 815 lélek lakott itt 134 házban s ekkor is csak 134 hold földet művel. 1827-ben a házak száma 432-re, 1852-ben 698-ra, 1890-ben 1275-re ment. A lakosságé pedig 1827-ben 3286; 1850-ben 4720; 1890-ben pedig 7577. Ezek 127 kivételével mind magyarok. Közölök 229 róm kath., 8 gör. kath. 41 gör. kath., 124 ág. ev., 6949 ev. ref., 47 egyéb keresztény., 179 zsidó.⁵⁾

¹⁾ Jk. XII. 78. XIV. 90. és B. O. II. 172. — ²⁾ Jk. 1810 év 348. — ³⁾ Palugyay i. m. 45—6. — ⁴⁾ Évk. XI. 154. — ⁵⁾ A határ multjára nézve v. ö. még a Lászlótövisse, Németi, Mágor és Pányád alatt mondottakat.

Zeleméres.

(Zylemeres 1456., 1461.)

SZÉNÁS és Királyság közt eső pusztá volt s 1456-ban megerősítik Hunyadyt birtokában.¹⁾ De a Maróthyak is jogot tartották hozzá s ide néhány jobbágy családot költöztettek. Ezt hallván Szilágyi Mihály, a Hunyady fiuknak nyámja, 1458-ban ezen itt letelepedett jobbágyokat Királyságra költöztette. E miatt aztán 1461-ben a Maróthyak nagy tanúvallatást tartottak s ott meggyénknek majdnem mindenik nemese az ő javukra vallott, de azért Zeleméres többé nem támadt fel.²⁾ Lehet, hogy nevét Szüleméresnek kell olvasni s akkor régi magyar nyelven annyit jelent, mint ivadék vagy származék.

¹⁾ Münch. Más. — ²⁾ Dl. 15,577.

Pótlások és igazítások.

Az olyan aprólékos munkánál, mint a minő a községek, családok eseményeinek összeállítása, könnyen megesik, hogy a munkás figyelmét valami elkerüli, s így itt-ott a kész a munkán is valamit pótolni, igazítani kell. E célra szolgálnak az itt következő megjegyzések is.

Az I. k. 195—6. ll.-on fölsorolt, békésmegyei tanult férfiak közé tartozott még azon Békési Balázs deák is, ki 1559-ben Gyula városában „Sodoma és Gomora vesződelmét“ szedte a biblia nyomán versbe. (Akadémiai Értesítő 1896. 433.)

A II. k. 14-ik laphoz. 1520 nyarán Bodó Péter, Ábránfy Sebestyén, és Domby Márton Haraszthy Gergely apáczai jobbágysai jelen vannak a medgyesi iktatáson. Ez is bizonyítja, hogy a mai gerendási pusztá délnyugati része valaha Apáczához tartozott, mert ez csak ekként lehetett határos Medgyessel. (Münch. levelek az orsz. lt.-ban 483.)

A II. k. 17-ik laphoz. 1520 nyarán Csatári Bálint a gyulai plébános apáti jobbágysa jelen van Medgyes átadásán. (U. o.)

A II. k. 83-ik laphoz. Egy 1769-iki följegyzésből s a némileg ma is látható nyomokból kitűnik, hogy a török uralom előtt a két Doboz egyháza Felső-Dobozon állott. A mit tehát Doboz 1552-iki egyházi állapotáról mondunk, az tulajdonképp nem Alsó-, hanem Felső-Dobozra vonatkozik. 1713-ban csak Alsó-Doboz épülvén meg, a régi felső-dobozi harangot idehozták. Ez megvolt még 1769-ben is, de később átöntötték.

A II. k. 99-ik laphoz. Eperjes kath. papja 1520-ban Kamarási Fodor András lőn. (Müncheni levelek az országos lt.-ban. 486.)

A II. k. 123-ik laphoz. A gerlai monostor romjai egy, a monostor-crétől s egy csatornától körülvevett szigeten még kivehetők. Az egyháznak keletre néző, félkörben végződő szenthelye, nyugaton pedig 2 tornya volt s így kétségtelen, hogy román építésmódban készült. A szenthely alatt sírbolt vala, de beomlott s csak a gödör mutatja helyét. Az egyház faragott kövekkel, márvánnyal s festményekkel volt ékítve. Ezekből piczi töredékek még mindig lelhetők. Az egyháztól északra volt a monostor. Falainak helyét az árkolások jelzik. Az egyház délnyugati tornyával átel-lenben, háromszögű szigeten nagyobb épületnek (tán az Ábránfyak gerlai kastélyának) nyomai látszanak.

A II. k. 143-ik laphoz. Ha Csáky Mihály 1493-iki panasza való, 1481-ben Petri Dersy Lőrincz és Antal voltak a gyulai várnagyok. Ezek

1481-ben a Fekete-Körözs jobbpartján, Gyula és Belsok között, a Feketeér mellett eső erdőt, továbbá a Sarkadfenék, Dingát (Dyngath), Tótér és Hétnyárrétbe (Herthnyareth) nevű réteket mint Gyula városhoz tartozókat lefoglalták, s ezeket Szigeti Török Imre, Corvin János gyulai várnagya, még 1493-ban is lefoglalva tartotta. 1493-ban ápr. 24. körül Ötvös (Euthwes, 1492-ben Aurifaber) Miklós gyulai bíró, Deák Pál, Deák János, Deák Albert, Csuba, Konya János, Kalmár Simon, Asztalnok Péter, Asztalnok Gergely, Csonka Ambrus, Czinege (Chenege) Mihály, Forgács Mihály, Nagy Albert, Nyíró (Nyrew) László, Pecsényés István, Somlyai Simon, Somogyi Benedek, Szabó Mihály, Szántó Benedek, Szíjgyártó Miklós, Szőke Domokos és Varga Miklós előkelő gyulai polgárok (körülbelül a tanácsosok) megbízásából 10 gyulai, alsóbb rangú lakos (Varga, Gubás, Szitás, Dékán, Somlyai, Nagy és Gyulai nevűek) behajtotta a belsokiak marháit. (Müncheni levelek az orsz. lt.-ban.)

A jegyzetekben előforduló rövidítések jegyzéke és magyarázata.

A. (vagy Acta) Monial. Poson. = Acta Monialium Posoniensium Budapesten az országos levéltárban. Az első szám a fasciculust, a második a numerust jelenti.

Baranyi lt. = A Váradi és Micskei Baranyi család levéltára a bihar-megyei és n.-váradí régészeti és történelmi egylet muzeumában. A szám a csomót (fasciculust) jelenti. Az egyes darabok évréndben találhatók.

Bécsi Staatsarchiv. = A bécsi cs. és kir. titkos levéltár. Idézve évszám szerint.

B. O. I. és II. = Békésmegyei oklevéltár I.—II-ik kötet. Az első kötet teljes czíme : Békésvármegye hajdana. Irta Haan Lajos. II. kötet. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békésiense. Pest 1870. A másodiké : Békésmegyei oklevéltár. Összegyűjtötték Haan L. és Zsilinszky Mihály. Budapest. 1877. Idézve lapszám szerint.

Benignae resolutiones. Az 1552—66. és 1696—1700. évek kötetei az országos levéltárban Budapesten.

Bölöni lt. = A Bölöni család levéltára Nagy-Váradon Bölöni Sándor úrnál. Idézve évszám szerint.

Csáky lt. = A Keresszegi és Adorjáni gr. Csáky család levéltára Lőcsén. Az első szám a fasciculust, a második a numerust jelenti.

Dical. conscript. vagy Dic. conscript. = Dicales conscriptiones comitatus Békés 1552—64. az országos levéltárban. Ha más megyék ilyen dicalis conscriptióját idézem, azt az illető megyék nevének hozzáadásával jelzem.

Dl. vagy D. L. = az országos levéltár diplomatikai osztálya. Az okleveleket szám szerint idézem.

Egri kápt. mag. lt. = Az egri káptalan magán levéltára, idézve n(ume)-r(us), d(ívisio), f(asciculus) és fr(ustum) szerint.

Egri kápt. orsz. lt. = Egri káptalan országos levéltára. A betű a protocollumot, a szám a lapot jelenti.

Esztergami primási lt. = Esztergami primási levéltár. Idézve fasciculus és numerus szerint.

Évk. = A békésmegyei régészeti és művelődés történelmi egylet évkönyvei. 1875—93. 17. kötet.

Expeditiones camerales 1552—66. évekről szóló kötetei az országos levéltárban.

Forgách lt. = a gróf Forgách családnak a Nemzeti muzeum levéltárában elhelyezett levéltára. Idézve évszám szerint.

Gaal lt. = a Gyulai Gaal család levéltára Gaal Gusztáv úrnál Büssében (Somogy megye).

Haan Más. = néhai Haan Lajos csabai lelkész másolatai: a) egy 1393-iki oklevél hihetőleg Szopori Nagy Imre gyűjteményéből, b) a békésmegyei jobbágysok 1527-iki és 1563-iki névsora.

Harr. = A báró Harruckern családnak és örököseinek levéltára, elhelyezve Budapesten a gróf Károlyi család levéltárában. A betű a fasciculust, a szám a numerust jelenti.

Hofcammer Archiv. A cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltára Bécsben. Idézve évszám szerint.

Jászai lt. = A jászóvári premontrei rendnek jászai levéltára. Idézve: Appendix. Stat. Mandat. Fasciculus és numerus szerint, a protocollumok pedig lapszám szerint.

Jk. = Békésvármegye jegyzőkönyvei. Idézve kötet s lapszám, 1790-től kezdve pedig év és lapszám szerint.

Justh lt. = a Neczpáli Justh család levéltára a Nemzeti Muzeumban. Idézve évszám szerint.

Kállay lt. = a Nagy-Kállai Kállay család levéltára a Nemzeti Muzeumban. Idézve évszám szerint.

Kam. lev. = Kamarai levelezések az 1552—66. évekből az országos levéltárban.

Károlyi lt. = Nagy-Károlyi gr. Károlyi család levéltára Budapesten. Idézve c(ista) és n(ume)r(us) szerint.

Kissebb lt. = kisebb levéltárak az országos levéltárban Harruckern csomó.

Kriegsarchiv = a cs. és kir. hadügyminiszterium levéltára Bécsben. Jelezve évszám, fasciculus és nrus szerint.

Leleszi lt. = A jászóvári premontrei-rend leleszi levéltára. Az „Acta”-kat évszám, f(asciculus) és n(ume)r(us) szerint, a protocollumokat f(oliok) szerint idézem.

Lib. Reg. vagy Liber Reg. = a királyi könyvek az országos levéltárban Budapesten. Idézve lapszám szerint.

Muz. lt. = a magyar Nemzeti Muzeum levéltára Budapesten. Idézve évszám szerint.

Münc. Más. = a müncheni bajor országos levéltár „Ungarische Documente” nevű részéből a békésvármegyei régészeti és művelődéstörténelmi egyesület számára készült másolatok a gyulai muzeumban.

Münc. Reichsarchiv. Brand. = a müncheni bajor országos levéltár „Acta Brandenburgica” nevű része. Idézve c(ista) és f(asciculus) szerint.

Nad. lt. = a Kerezs-Nadányi Nadányi család levéltára Pusztá-Kovácsiban (Bihar m. Berettyó-Ujfalu mellett.)

Nádasdy lev. = Nádasdy Tamás nádorhoz intézett iratok az országos levéltárban Budapeslen.

Neoquistica commissio diarumai és protocollumai az országos levéltárban Budapesten, idézve lapszám szerint.

N. R. A. = Neo-regestrata acta az országos levéltárban. Az első szám a fasciculust, a második a numerust jeienti.

Gr. Pongrácz lt. = a Szentmiklósi és Óvári gr. Pongrácz család nedeczei levéltára.

Pozsonyi kápt. lt. = a pozsonyi káptalan levéltára. Idézte protocollumok és lapszám szerint.

Rhédey lt. = a Kis-Rédei gr. Rhédey családnak Budapesten a Nemzeti Muzeumban elhelyezett levéltára; idézte évszám szerint.

Regest. decim. = regesta decimarum cottus Békés az országos levéltárban. Ha nem Békésmegye regestrumáról van szó, azt a másik megye nevének hozzácsatolásával jelzem.

Staatsarchiv = bécsi cs. és kir. titkos államlevéltár.

Szepesi kápt. lt. = a szepesi káptalan levéltára, idézte scr(inium) f(asciculus) n(ume)r(us) szerint.

Teleki lt. = a Széki gr. Teleki család levéltára Gyömrőn (Pest m.), idézte fasciculusok szerint. (A fasciculusokban az oklevelek évről évre találhatók föl.)

Urb. et conscript. = Urbaria et conscriptiones cottus Békés az országos levéltárban Budapesten.

Váradí egyhm. lt. = a nagyváradí 1. sz. egyházmegye levéltára.

Váradí kápt. lt. = a nagyváradí 1. sz. káptalan levéltára. Az a(cta) ant(iqua)-kat f(asciculus) és n(ume)r(us), a protocollumokat lapszám szerint idézem.

Várak és városok szám. a Muz. lt.-ban. = Az egri és gyulai várak számadásai a Nemzeti Muzeum levéltárában Budapesten.

KÉPEK JEGYZÉKE.

I. Önálló képek.

	Lap.
1. Bánfalva (az ág. ev. templomtere)	25
2. Békés (ev. ref. templom és gimnázium)	37
3. Békés (a kath. templom és a városi bérház)	41
4. Csaba főtere	49
5. A csabai Körözspart	51
6. Csaba főtere a Fiume szállóval	53
7. A csabai városház	55
8. A csabai színház	57
9. A csabai izraelita templom	59
10. A csabai laktanya	61
11. A csabai külső ártézikút	63
12. Csorvás (a községháza)	69
13. Füzes-Gyarmat (a ref. templom tere)	115
14. A gyomai róm. kath. templom	129
15. Gyoma községháza	133
16. Gyula város 1722-iki képe*)	145
17. A gyulai róm. kath. nagytemplom	147
18. A gyulai Megyeház-utca	149
19. A gyulai Göndöcs-népkerti pavillon	151
20. A gyulai Körözspart	153
21. A békésvármegyei muzeum Gyulán	155
22. A békésvármegyei muzeum nagyterme Gyulán	157
23. A gyulai „József Főherczeg laktanya“	159
24. A gyulai vágóhíd	161
25. A gyula-várii ref. templom	163
26. A gyula-várii uradalmi nagy- (szigeti) major	165
27. Részlet a gyula-várii nagymajorból: az istálló	167
28. Részlet a gyula-várii nagymajorból; a magtár	169
29. Az ó-kigyósi kastély	183
30. Az új-kigyósi rk. templom	185
31. A körözs-ladányi kastély udvara	201

*) A város 1722-iki térképét lásd e kötet végén.

	Lap.
32. A körözs-ladányi vashíd	203
33. Körözs-Tarcsa (a ref. templom környéke)	209
34. A mezőberényi Fő-utca	221
35. A mező-berényi Kossuth-Lajos-tér	223
36. Orosháza főterének tájképe	247
37. Orosháza főtere az ág. ev. templommal együtt	249
38. Az orosházi polgári iskola	251
39. Öcsöd (a templom környéke)	257
40. Sámson (a templom környéke)	275
41. Szarvas tájképe	285
42. Szarvas községháza	287
43. A szarvasi gimnázium-épület	289
44. A szarvasi nagyvendéglő	291
45. Szeghalom tájképe	295
46. A szeghalmi ref. templom	297
47. A szeghalmi Szeghalom s a rajta épült rk. templom (előbb kápolna)	299
48. A pusztaszenttornyai községháza	315
49. A tótkomlói templom tere	329
50. A vésztői ev. ref. templom	341

Mind e képek az ó-kígyósi kastélyt és a szarvasi gimnáziumot kivéve fényképi fölvételek után készültek.

A kötet végén Gyula város 1722-iki térképe. Ez a gr. Károlyi levéltárban Budapesten levő eredeti után készült. Alsó, balszegletén látható Békésmegye 1722-iki térképe.

II. Szövegbe nyomott képek.

	Lap.
1. Bánfalva község 1845-iki pecsétje	26
2. Békés város régi (1711-ben készült) pecsétje	38
3. Békés nagyközség 1889-iki pecsétje	42
4. Csaba mezővárosi, 1840-iki pecsétje	57
5. Csorvás 1856-iki pecsétje	71
6. Doboz 1713-iki pecsétje	86
7. Endrőd község 1833-iki pecsétje	98
8. Füzes-Gyarmat 1802-iki pecsétje	119
9. Füzes-Gyarmat 1882-iki pecsétje	119
10. Gyoma 1830-iki pecsétje	136
11. Gyoma 1872-iki pecsétje	136
12. Gyula város legrégibb (1404—35-iki) pecsétje	140
13. Gyula 1714-iki pecsétje	154
14. Gyula 1801-iki pecsétje	160

	Lap.
15. Gyula 1879-iki pecsétje	161
16. Gyula-Vári 1756-iki pecsétje	165
17. Kétegyháza 1789-iki (1841-ben megújított) pecsétje	183
18. Gróf Wenckheim József Antal arczképe	186
19. Új-Kígyós 1850-iki pecsétje	187
20. Kondoros 1875-iki pecsétje	197
21. Br. Wenckheim I. József arczképe	203
22. Körözs-Ladány (Keres-Nadány) 1743-iki pecsétje	204
23. Körözs-Ladány újabb pecsétje	204
24. Körözs-Tarcsa 1775-iki pecsétje	211
25. Mező-Berény (megújított) pecsétje (1708-iki évszámmal)	222
26. Mező-Berény 1708-iki (régi) pecsétje	224
27. Orosháza pecsétje	251
28. Öcsöd 1634-ben használt pecsétje	253
29. Öcsöd 1641-iki pecsétje	253
30. Öcsöd 1744-iki pecsétje	257
31. Öcsöd (megújított) pecsétje	257
32. Pusztta-Földvár 1889-iki pecsétje	271
33. Sámson 1874-iki pecsétje	276
34. Szarvas 1723-iki pecsétje	291
35. A szeghalmi uradalom 1824-iki pecsétje	298
36. Szeghalom 1893-iki pecsétje (1711-ikinek utánzata,	298
37. Nagy-Szénás 1879-iki pecsétje	304
38. Szentandrás 1639-iki pecsétje	307
39. Szentandrás 1741-iki pecsétje	311
40. Szentandrás megújított pecsétje	311
41. Pusztta-Szenttornya 1876-iki pecsétje	316
42. Szabad-Szenttornya pecsétje	317
43. Tót-Komlós (1842-ben megújított) 1746-iki pecsétje	329
44. Vésztő 1740-iki pecsétje	342
45. Vésztő 1894-iki pecsétje	342

Ezen képek közül a 12-ik számú pecsét a gyulai muzeumban levő, a 13-ik számú a gr. Károlyi levéltárban (Harruckern levelek. C.) levő lenyomat után, a 28, 29 és 38-ik számúak a gr. Rhédey levéltárban levő lenyomata után készültek. A többi pecséteket a községek (illetőleg városok) birtokában ma is meglevő eredeti pecsét-nyomók után közöljük. A 18. és 21-ik számú arczképeket Márki S.: »Aradvármegye és Arad város története« cz. művéből vettük át.

